

РОМАН КРОХМАЛЮК

Заграва на сході

Роман КРОХМАЛЮК уродився в Тернополі 8-го червня 1906 року. У 1932 році закінчив студії на політехніці у Відні (Австрія) як дипломований інженер електротехніки.

Вже в часі студій почав дописувати до української преси та журналів.

Повернувшись до Галичини, брав живу участь у розбудові українського промислу, та був діяльним членом різних фахових та суспільно-громадських товариств та організацій у Львові (Технічне Товариство, Психотехнічна Комісія при Рідній Школі, Товариство Купців та Промисловців, Карпатсько-Лещетарський Клуб, Українське Фотографічне Товариство, тощо).

Р. Крохмалюк написав наукову працю про професора Івана Пулюя, яка друкувалась у Записках НТШ у Львові, але знищена більшовиками в друкарні разом з іншими виданнями після окупації Львова 1939 року.

З початком другої Світової війни автор виїхав до Німеччини, де працював інженером у фірмі Зіменс у Познані і Берліні.

З проголошенням набору до I-ої УД УНА переїхав до Львова, де працював у Військовій Управі „Галичина”, як її уповноважений на Львівську Округу. З весною 1944 став членом Військової Управи як референт набору до I УД УНА.

ЗАГРАВА НА СХОДІ

BROTHERHOOD OF FORMER SOLDIERS OF THE 1-st UKRAINIAN DIVISION UNA

**Sources and documents of the history of the Division "Galicia"
— 1-st Ukrainian Division of the Ukrainian National Army**

Vol. I

R o m a n K r o c h m a l u k

THE GLOW IN EASTERN EUROPE

**memoirs and documents of a member of the Military Board 'Galicia'
(1943 - 1945)**

GLUEHEN IN OST EUROPA

**Erinnerungen und Dokumente
des Wehrausschuss 'Galizien' Angerhaerigen
(1943 - 1945)**

La LEUEUR en EUROPE de L'EST

**mémoires et documents d'un membre du Conseil Militaire 'Galicie'
(1943 - 1945)**

Toronto — New York

digitized by www.ublioteka.org

1978

ГОЛОВНА УПРАВА
Братство кол. Воянів I-ої Української Дивізії УНА

РОМАН КРОХМАЛЮК

Заграва на Сході

СПОГАДИ Й ДОКУМЕНТИ
З ПРАЦІ У ВІЙСЬКОВІЙ УПРАВІ “ГАЛИЧИНА”
В 1943 - 1945 РОКАХ

Торонто — Нью-Йорк

Накладом Братства кол. Воянів I-ої Української Дивізії УНА

З матеріалів до Історії Української Дивізії “Галичина” —
I-ої Української Дивізії УНА

т. I

За редакцією Василя Вериги

Технічний редактор: Мирослав Бігус

Обгортна роботи мистця Бориса Крюкова

Світлини роботи автора
та
з Архіву Головної Управи Братства н. Воянів 1 УД УНА

Всі права застерігаються за видавництвом

Library of Congress Catalog Number 77-9240

Copyright by the Publisher 1978

СЛОВО АВТОРА

Участь українських військових формацій у другій світовій війні, а зокрема постання дивізії “Галичина” — I-ої Української Дивізії Української Національної Армії та її бої з відвічним ворогом України-Москвою, стали для нас подіями великого історичного значення. Тому й не диво, що зацікавлення нашої громадськості в діяспорі цими історичними подіями є постійно велике.

По різних часописах, журналах та книжках, існує чимало цінних статей, які насвітлюють постання та бої I-ої УД УНА. На жаль дуже мало находимо матеріалів про діяльність Військової Управи, її організацію та працю не тільки з постанням Дивізії “Галичина”, але теж і з родинами членів Дивізії продовж другої світової війни.

Специфічні обставини, що заіснували при кінці другої світової війни, примусили Військову Управу знищити велику кількість документів звязаних з її діяльністю. Тому то і нічого дивного, що деякі автори, не маючи до розпоряджності джерельних матеріалів, представляли деякі події зв’язані з постанням Дивізії та діяльність Військової Управи так, як це чули від інших, чи теж як вони самі бажали собі ці справи бачити. Інші автори висказували свої погляди, не беручи під увагу ні історичного тла, ні теж різних подій, що мали місце на українських землях у цих жорстоких для нас часах.

Усі ці вище наведені міркування стали для мене, як одного з нечисленних уже співтворців Дивізії “Галичина” — I-ої Української Дивізії УНА поштовхом написати мої спогади з праці у Військовій Управі “Галичина”. Як бувший Уповноважений Військової Управи на Львівську Округу, а від травня 1944 року її повноправний член, я брав участь майже у всіх важніших подіях, та рішеннях Військової Управи. Не менше помічною для моєї праці стала збірка документів та фото-знімок моєї роботи, а далі література про дру-

гу світову війну, якої список читач найде в окремому додатку до цієї книжки.

На цьому місці дякую щиро всім членам Видавництва Головної Управи Братства 1-ої Української Дивізії УНА, зокрема М. Бігусові і мгр. В. Веризі та всім тим членам Братства, які будь-чим причинились до видання моєї праці.

Warren, Mich. 15 квітня 1978

Р. Крохмалюк

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

УКРАЇНСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМАЦІЇ В РОКАХ 1939-1941

Військові Відділи Націоналістів

На протязі другої світової війни українці старалися різними дорогами створити власні збройні сили, але ці намагання здійснилися щойно весною 1943-го року. Бажання дістати зброю в руки виходило з ясного і цілком простого заложення: коли на наших землях розіграється боротьба поміж світовими потугами, то ми не можемо приглядатись тому з заложеними руками. Зокрема молоде покоління тридцятих років, виховане на традиціях Визвольних Змагань, стало різними дорогами добиватися створення українських військових відділів при німецькій армії.

Уже напередодні німецько-польської війни Провід Українських Націоналістів (ПУН) почав робити заходи, щоб створити українські військові частини при німецькій армії. Німецькі військові кола, а зокрема німецька контррозвідка, ставились до цієї справи прихильно, але дуже обережно. В Москві велися саме переговори про німецько-більшевицьку акцію у напрямі четвертого розбору Польщі, і їх вислід був ще не відомий. Незважаючи на те, німецька контррозвідка вирішила таки творити український легіон, якого вишкільно-збірний центр находився в Австрії у селі Завберсдорф коло Вінер Нойштадт. Український легіон складався у більшості з колишніх членів Карпатської Січі, та членів Організації Українських Націоналістів, що жили на еміграції в Німеччині чи перейшли з Польщі до Німеччини перед початком війни.

В таборі Завберсдорф відбувався підставовий військовий вишкіл, звідки висилали членів легіону малими групами на окремі вишкільні курси, здебільшого до Німеччини. Ви-

шкільні курси, старшинські і підстаршинські, були у таких місцевостях: Найссе на Горішньому Шлеську, Брук-ан-дер-Ляйта в Австрії, Кім у Баварії та Бресляві. Вишкіл українського легіону, якого офіційна назва була "Військові Відділи Націоналістів", німці пильно законспіровували. Членам легіону не вільно було признаватися перед посторонніми людьми, що вони українці, всі мали вживати псевда, а навіть і німецькі імена. Відзнаку легіону (ВВН) німці перезвали від перших читаних літер на "Бергбауерн Гільфе" (Поміч верховинцям).

Комendanтом легіону став колишній полковник київських Січових Стрільців і кол. член УВО та член ОУН, підполк. УНР, Роман Сушко. З початком німецько-польської війни приділено легіон, який складався з двох куренів у силі 600 люда, до південної німецької армійської групи, що посувалася через Словаччину на Сянок, Турку і Лісько. В ході воєнних подій розділено оба курені на малі групи, з яких деякі дійшли були аж до Стрия, інші в околиці Львова. Завданням легіону з німецької точки бачення було ніщо інше, як бути помічним військовій владі при наладнанні військової адміністрації, пильнувати порядку та удержувати зв'язок з населенням.

У цей час німецько-большевицькі переговори вже були закінчилися. На основі цього договору німці відступили Москві основні українські землі. Визначено демаркаційну лінію, що перебігала вздовж рік Нарви, Висли і Сяну. Німецькі війська, що зайняли вже були частину Галичини і облягали Львів, дістали наказ відступити на лінію Сяну. З німецькою армією мусіли відступати теж і Відділи Українських Націоналістів, які дістали наказ зайнятися та допомагати українським втікачам, що з наступом большевицької армії почали масово переходити на захід від Сяну. Полковник Р. Сушко, розчарований ситуацією, що наступила у висліді німецько-большевицького договору, поставився до цього наказу негативно. Справу допомоги і охорони українського населення залишено нерозв'язаною. Український легіон з наказу ПУН-у розв'язано, а поодинокі його відділи здемобілізовано у Коросні, Крилиці та Закопаному, в грудні 1939 р.

У цей час кількість українських біженців, що переходили масово демаркаційну лінію в дозволених згідно з ні-

мецько-большевицькою умовою перехідних місцевостях збільшувалася. Були це переважно українські інтелігенти, колишні УСС-и, члени армій УГА і УНР та члени ОУН. Опісля, коли перехід у визначених пунктах був закритий, чимало членів ОУН з Галичини та Волині переходило ночами “через зелену границю” на німецький бік.

Військові німецькі станиці в приграничній полосі ставилися до наших утікачів прихильно. Вони давали їм відповідні посвідки, а часто теж транспорт, скермовуючи їх на захід. Для проводу ОУН в Німеччині створилася дуже добра нагода поширити свої впливи на цю нову українську еміграцію. На жаль, цієї нагоди не використано і провід ОУН утратив можливість опанувати організаційно і політично широкі маси втікачів. У дальшому ході подій дійшло до відомого розбиття ОУН на дві групи, а саме ОУН під проводом полковника А. Мельника та ОУН під проводом С. Бандери.

Дружини Українських Націоналістів (ДУН)

Кілька місяців перед початком німецької офензиви на СРСР у 1941 році, сотник німецької армії Теодор Оберлендер почав організувати при допомозі Ріко Ярого два українські легіони, а саме: “Ролянд” і “Нахтігаль” (Соловейко), цим разом у порозумінні з проводом ОУН-Б.

Провід ОУН-Б станув, подібно як це було з початком німецько-польської війни з проводом ОУН-М, на становищі, що обов’язком кожного українця у тій ситуації є брати зброю в руки, зокрема коли німці її дають та ще й вишколюють. Німецька головна команда, рахуючись з можливістю війни проти Советського Союзу, постановила створити при німецькій армії два українські легіони, кожний приблизно в силі одного куреня. Обидва ці курені були відомі під назвою “Дружини Українських Націоналістів” (ДУН). Подібно як це було з легіоном ВВН, німці вишколювали обидві військові формації ДУН аж до початку війни з СРСР дуже законспіровано.

Курінь “Ролянд” під командуванням майора Євгена Побігущого, вишколювався в Завберсдорфі, в Австрії, а курінь “Нахтігаль” — у Нойгаммер на німецькому Шлеську. Оба ці курені приділено до німецької армійської групи “Південь”, що,

згідно з пляном “Акція Барбаросса”, мала займати позиції від Сяну аж по Чорне Море. Курінь “Нахтігаль” приділено до німецької дивізії “Бранденбург”, з якою він увійшов у ночі з дня 29 на 30 червня 1941 року до Львова. Курінь “Ролянд” вислано трохи пізніше, бо щойно з кінцем липня через Будапешт до місцевости Фрумосуль у південній Буковині. Тут, очікуючи дальших наказів, курінь залишився аж до відтягнення його з підфронтової смуги та перекинення до Франкфурту над Одрою. Оба курені не творили модерно устаткованої військової одиниці. Їх німці вживали здебільша для пропагандивних цілей. Існує обширна література про пізніші бої куренів з большевицькими партизанами, та їх остаточну ліквідацію. Вони впали жертвою політичної розгри між провідниками німецької національно-соціалістичної партії з одного боку та головним командуванням німецьких сухопутніх військ з другого боку.

Знаючи з якими труднощами зустрінеться німецька армія на Сході, головне командування сухопутніх військ (“Оберкомандо дер Вермахт”) заступало концепцію творення незалежних держав на сході Європи. Та не так вирішив провід німецької національно-соціалістичної партії. На окремій нараді під проводом Гітлера рішено створити із зайнятих на Сході Європи країн, колонізаційні простори для німців, з тим, що автохтонні народи мали б бути використовувані тільки як робоча сила. Очевидно, що при такій концепції, яку німецька національно-соціалістична партія почала відразу проводити в діло на окупованих теренах, не було місця для якихнебудь українських чи інших військових з’єднань. З цієї причини оба курені, “Нахтігаль” і “Ролянд”, негайно відкликано з німецько-большевицького фронту та перекинено до військового табору коло Франкфурту над Одрою. З обох куренів створено поліційну одиницю під командою майора Є. Побігушого і через кілька місяців вислано на Білорусь для поборовання большевицьких партизан. Тут дальші непорозуміння, вже більш політичного характеру, довели до розв’язання легіону, що наступило наприкінці 1942 р. Вояків легіону звільнено, а старшин підступно роззброєно і посаджено в горезвісну тюрму при вулиці Лонц-

ного у Львові. Тільки декільком із старшин, між ними теж і сот. Р. Шухевичеві вдалося утекти.

Одночасно із створенням легіонів “Нахтігаль” і “Ролянд”, головне командування німецьких сухопутних армій почало вербувати молодих українців, що знали німецьку мову, до війська на перекладачів, відомих опісля під популярною назвою “дольмечерів”. У цю акцію включився активно не тільки провід ОУН-Б, але й ОУН-М. На перекладачів зголошувалася теж і політично незаангажована молодь.

Головне командування німецьких військ тямало добре слова німецького фельдмаршала Еріха Людендорфа, який у своїх споминах із першої Світової війни під наголовком: “Майне Крігсерінерунген”, згадуючи марш німецьких військ на Росію, сказав: “Ми увійшли у цілковито незнану нам країну”.

Головне командування німецьких армій, маючи чимало прикрих досвідів із першої світової війни, старалося хоч в останньому моменті, приготувитись як слід до війни на Сході.

Одним із головних недоліків був брак перекладачів східньо-європейських мов, головно російської та української. Тому теж німецька головна команда перекинула всіх, хто тільки володів одною з тих мов, на Східній фронт. Зокрема користувалися переселенцями з балтицьких країн і з Західньої України, які на підставі німецько-більшевицького договору щодо виміни населення переїхали були в 1940 році до Німеччини. Поміж переселенцями з Західньої України було, крім німців, багато українців, що загрожені більшовиками рятувалися і виїжджали, як німецькі переселенці, до Німеччини. В цьому була велика заслуга д-ра Ганса Коха, професора університету в Бреславі і колишнього сотника УГА, який, як член німецької репатріяційної комісії, помагав українцям виїхати до Німеччини. Поміж тими “німецькими репатріянтами” було багато колишніх вояків, що воювали у першій Світовій війні проти більшовиків, і якщо б вони залишилися, їх були б більшовики, скоріше чи пізніше, вивезли на Сибір або злітвідували в тюрмах. Багато з них, переїхавши до Німеччини, дістали німецьке громадянство й опинилися в німецькій армії на Східньому фронті.

Та цього всього було замало. Тому німецьке головне командування створило ще окремі курси для перекладачів-

українців. Ті, хто знав німецьку мову, їхали на курси до Німеччини, здебільшого до Кенігсбергу, Бресляву і Бранденбургу.

Також до певної міри за українською ініціативою — (ОУН-М) створили німці окрему парамілітарну організацію, “Українське Визвольне Військо”, що мала за завдання охороняти фабрики та різні військові об’єкти. Члени цієї формації переходили вишкіл на українських теренах, що були під німецькою окупацією, в Криниці, Команчі і Дуклі. Хоч відділи УВВ були призначені виключно до охорони військових об’єктів як склади зброї, летунські майдани тощо, вони, з розвитком воєнних дій, зокрема на Східньому фронті, часто брали участь у боях з большевицькими партизанами, а то й із регулярною большевицькою армією. Відділи УВВ можна було бачити всюди, зокрема на розлогих теренах України. Інші були стаціонаровані в Польщі, Румунії, як теж у Хорватії, де вони часто вступали в бої з большевицькими партизанами Тіта.

Та не тільки обидві групи ОУН старались творити українські військові формації, що мали б стати у найближчому майбутньому зав’язком Української Національної Армії. Негаймо з початком воєнних операцій Німеччини проти СРСР, провідники українських громадських, військових та політичних організацій, а саме проф. В. Кубійович від УЦК, полк. А. Мельник від проводу ПУН та гетьман Павло Скоропадський, зверталися з меморіялами до Гітлера, як теж до Головного командування німецьких сухопутних військ, з пропозицією творити Українську Національну Армію (УНА).

Дня 29 червня 1941 року відбувся в Кракові з’їзд українських комбатантів, на якому покликано до життя Українську Генеральну Раду Комбатантів з генерал-поручником М. Омеляновичем Павленком як головою та генерал-хорунжим М. Капустянським як заступником голови. Рада Комбатантів вислала на другий день телеграму до Гітлера з пропозицією створити Українську Національну Армію, закінчуючи такою заявою: “Українські Комбатанти готові!” (“Ді Українішен Комбатантен зінд айнзацберайт”). Та на всі ці пропозиції німці не давали жодної конкретної відповіді.

В обличчі затяжної війни з СРСР найвищий провід Німецької Націонал-соціалістичної партії, опанілий першими перемогами на Східньому фронті, відкинув концепцію творити

поодинокі незалежні держави на Сході Європи. Навіть такі держави як Латвія, Естонія і Литва, що були незалежними в міжвоєнні роки аж до липня 1940 року, мали в плані німецької партійної політики залишитись постійно під німецькою владою. У зв'язку з цим німці виарештували членів уряду тих держав і створили з тих країн окрему окуповану німцями країну під назвою "Остлянд".

Головне командування німецьких сухопутних військ заступало концепцію протилежну до політики проводу німецької націонал-соціалістичної партії. Передбачуючи труднощі, з якими німецькі війська зустрінуться у дальших воєнних діях на східньому фронті, головне командування ставилося прихильно до концепції творення незалежних держав на сході Європи. Командуючий німецькими арміями на східньому фронті фельдмаршал фон Бравхіч, досягнувши лінію Дніпра та здобувши Київ, поставив поміж іншими теж справу політичної розв'язки щодо незалежності України і балтицьких держав, як одну з важливих чинників до виграння війни. У відповідь на це Гітлер усунув фельдмаршала фон Бравхіча як головного командира і сам перейняв головне командування на східньому фронті.

З цією хвилиною почався засадничий конфлікт поміж партією і німецьким військом щодо ведення воєнних дій, та політики в окупованих німцями країнах.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ЯК ПРИЙШЛО ДО ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ “ГАЛИЧИНА”

Німецька окупаційна політика в Україні

Крім згаданих вище військових формацій, організованих за відомом і допомогою німецького війська, заіснувала вже з початком другої світової війни військова формація зорганізована отаманом Тарасом Бульбою-Боровцем на Поліссі під назвою “Поліська Січ”. Відділи Поліської Січі вели воєнні операції проти большевицьких партизан, яких большевицька армія залишала в лісах Волині і Полісся.

Коли німці повели ворожу політику проти українців на зайнятій ними території України, отаман Бульба-Боровець розв'язав офіційно дня 16 лютого 1942 Поліську Січ і перейшов у підпілля. З тою хвилиною ця підпільна формація прийняла назву Українська Підпільна Армія (УПА). Весною 1944 р. розпорошена група от. Боровця була включена до УПА (Українська Повстанська Армія) під командою ген. Чупринки.

Про бої УПА під командуванням отамана Т. Бульби-Боровця було чимало згадок і статей у часописах, однак історична праця, що насвітлила б усі воєнні дії цієї військової формації чекає ще на свого автора.

Після того, як німецька армія зайняла 30 червня 1941 р. Львів, адміністрацію звільненої від большевиків частини Галичини перейняло німецьке військове правління. Та незабаром, з пересуненням фронту далі на схід, адміністрація перейшла в руки німецької партійної влади. З днем 1 серпня 1941 р. Галичину прилучено як окремий дистрикт до Генерального Губернаторства, яке створено було з корінно-польських територій.

Губернатором дистрикту Галичина став д-р Карль Ляш, який виявив себе польонофілом. Уряди губернатора і окружних старостів заповнилися поляками, які, користаючи з широко розгорненої німецької акції вписування людей німецького походження за німців, ставали так званими “фольксдойчами”.

З усіх окупованих німцями у другій світовій війні країн Європи, найбільше фольксдойчерів нашлося в Польщі поміж поляками.

Уже 7 жовтня 1939 року видав Гітлер розпорядок, відомий під назвою “скріплення німецького народу”, на підставі якого всі мешканці окупованої Польщі, які могли доказати, що хтось з їх предків або родини був німцем, мав право старатися стати фольксдойчером. Справу проведення цього державного акту в діло передав Гітлер Гімmlерові, якого навіть назначив державним комісарем від “скріплення німецького народу”. Хоча можна було б сподіватися, що ці справи будуть належати до компетенції адміністраційної влади, Гімmlер застеріг право припинання на німецькі списки тільки для підчищеної йому поліції.

Це факт, що на окупованих теренах західної Польщі чимало поляків, рятуючи своє життя перед німецьким терором, зголошувались на німецькі списки, зокрема у Вартегау (давніша округа Познаня) й у Східній Пруссії. У Катовицях на Шлеську польський єпископ Адамські, щоб рятувати польських священників від німецьких переслідувань, видав у своїй дієцезії розпорядок, щоб вони всі голосились на німецький список. За священниками пішли теж усі ті, хто міг доказати, що хтось у їх родині був німцем. Для улегшення справи, зокрема в певних випадках, зголошених ділено на три категорії. Та в дійсності великої різниці поміж тими трьома категоріями не було. Усі вони діставали кращі харчі, могли задержувати свої помешкання і діставати працю в німецьких урядах. За звіти про придбання нових кадрів “фольксдойчів” поліція діставала з Берліну окреме признание. Практично вистачало виказатися метрикою, що прабаба мала німецьке прізвище і людина по якомусь часі діставалась на німецький список. В багатьох випадках вистачало знання німецької мови і заява, що дана людина почуває себе німцем.

З зайняттям Східньої Галичини німецька партійна поліція також знайшла під цим оглядом широке поле для своєї діяльності. Ще за часів панування австрійського цісаря Йосифа II чимало німців, переважно ремісників, урядовців та високо кваліфікованих робітників поселювалося в Галичині, де вони отримували кращу платню у державних чи комунальних установах. З часом вони цілком засимілювалися. За Польщі тільки мала кількість німців, і то лише протестантів, залишилась при своїй національності. Німці-католики попали під впливи польської церкви і спольщилися. Виховуючись у польських школах, вони з питомою німецькій расі послідовністю стали передовими поляками, а їхні діти заповнювали для Польщі ряди польських організацій. Тільки їхні прізвища нагадували їхнє німецьке походження. Відомо під популярною назвою "вассер-поляків", вони часто займали і дуже високі становища в польській урядовій ієрархії, як теж і в польському війську.

З приходом німців до Галичини 1941 року вони почали вписуватись масово на списки людей німецького походження, дарма, що більшість з них не знала вже ні слова по-німецькому. Незабаром німецькі уряди почали поволі заповнюватись ось тими фольксдойчами-поляками. Польська тайна військова організація Армія Крайова (АК), користувалася ними та діставала від них часто всі потрібні їй інформації.

З приходом цивільної адміністрації до Львова появилась теж німецька поліція безпеки (Зіхергайтсдінст), яка повела жахливий терор проти жидівського населення Галичини. Вона не підлягала німецькій адміністраційній владі і одержувала всі накази від своєї централі (Гегаймніс штатсполіцаймт) у Берліні. Незадовго після того, як німецька адміністрація перейняла владу, окрема команда німецької поліції (СД) арештувала і розстріляла у Львові кільканадцять визначних поляків, професорів політехніки й університету у Львові. Та на цьому акція проти поляків на терені Галичини фактично закінчилась.

Губернатор Ляш як теж і його урядовці почали фаворизувати польське населення Галичини. Багато фільварків передано у заряд полякам, а бюро губернатора і німецьких ста-

ростів почали заповнюватися поляками. Створено окрему залізничу сторожу ("баншуц"), яка підлягала німецькій поліції і складалась виключно з поляків, здебільшого під проводом поляків-фольксдойчів. Хоча завданням "баншуцу" була охорона залізничних ліній, члени "баншуцу" займались головно ревізією клунків і відбиранням харчових продуктів від подорожніх, зокрема українців. Такі ревізії супроводжались лайкою, а часом биттям наших людей.

З початком 1942 року створено на Західньо-Українських Землях окремі відділи німецької поліції безпеки, яких завданням було поборювати українських націоналістів. Почалися численні арешти, висилки до концентраційних таборів та розстріли націоналістів обох угруповань. Одночасно німці почали вивозити молодих людей на роботи до Німеччини. У висліді такої політики "Третього райху" багато молодих людей почало скриватися по лісах, зміцнюючи ряди підпілля.

У цьому часі почала діяти на ЗУЗ польська підпільна організація, відома під назвою "Армія Крайова". Вони виконували терористичні акції супроти українського населення, та співпрацювали з большевицькими агентами, що їх НКВД залишило на наших землях. Вони знаходили підтримку в польських селах та колоніях на Волині й у східній Галичині. Великою поміччю для членів АК були польські кляштори і парохіяльні дома, де вони переховувалися і де діставали всі потрібні інформації.

Ще гірші умови постали на Центральних Землях України, де виконував владу назначений Гітлером на державного комісаря України, Еріх Кох. Україну поділено на шість округ, а саме: Волинь, Поділля, Київщина, Житомирщина, Полтавщина і Запоріжжя, в яких рядили окремі комісарі. Інші області України, як Донбас, Харківська та Чернігівська, були під зарядом німецького військового командування.

Політика, яку встановив Еріх Кох в Україні, була політикою очевидного винищування українського населення. Заборона всякого культурного чи суспільного життя, примусові вивози населення на роботи до Німеччини, високі контингенти на доставку харчових продуктів, часто неможливі до виконан-

ня, та розстріли людей, це були методи, якими послуговувався Еріх Кох в Україні. Його девізою були слова, які він залюбки повторював: “Українці здатні тільки до лопати і мають залишитися німецькими наймитами назавжди”.

Чужинецьні військові формації на східньому фронті

З розвитком воєнних дій на Східньому фронті та його сильним територіяльним поширенням, головне командування німецьких військ почало щораз то більше відчувати брак людських резерв. В половині 1942 року німецькі війська, здобувши великі простори України, стояли вже на Криму, а з початком липня здобули твердиню Севастопіль і зайняли місто Ростів на Дону.

Уже вкінці 1941 р. деякі німецькі дивізії почали організувати на власну руку військові відділи з полонених з большевицької армії і вважати їх як допоміжні військові формації в позафронтових смугах. Кількість цих вояків, відомих під назвою “Гільфсвіліге”, або у німецькому військовому жаргоні “Гівіс”, зростала з дня на день. З часом створено з них сотні і батальйони, які в міру воєнних дій вживалися у фронтових боях.

Хоча творення чужинецьких військових частин явно противилося розпорядкові Гітлера, головне командування німецьких сухопутних військ було докладно поінформоване про кількість чужинців у німецькій армії, але офіційно про це мовчало. Про існування чисто українських відділів при німецькій армії на Східньому фронті доходили до нас вістки неточні. На підставі обережних обчислень можна б прийняти, що з кінцем 1942 року було у німецькій армії на Східньому фронті приблизно 40,000 українських вояків і старшин. Та не тільки німецькі сухопутні війська, але теж і дивізії зброї СС приймали радо у свої ряди, а то й набирали насильно багато чужинців до своїх формацій. Одночасно в запіллі німці почали розбудувати такі парамілітарні організації як “Служба Батьківщині” (Бавдінст) та УВВ (Веркшутц), до яких під примусом набирали українську молодь.

Під кінець жовтня 1942 року німці програють вирішальну битву проти аліантських військ під Ель Алямайн в Африці, а більшовики починають велику офензиву під Сталінградом та в центральному Кавказі. З кінцем січня 1943 р. паде Сталінград і шоста німецька армія разом з генералом Павлюсом падає у большевицький полон.

Великі втрати в людях на Східньому фронті примусили німців поробити різні заходи, щоб зміцнити свій воєнний потенціал. З тією метою німецький уряд надав генералові фон Унругові окремі уповноваження з правами перевірки і безпеляційного покликування до війська всіх німців, не конче потрібних до праці в запіллі. Ця акція, з якої обіцьювано собі щонайменше сто тисяч нових вояків, закінчилась невдачею, бо Німецька Націонал-соціялістична партія негайно реклямувала усіх своїх членів.

Уже в 1941 році німці зорганізували кілька дивізій зброї СС з чужинецьких добровольців, т. зв. "германських народів", а саме: норвезьких, данських, голляндських та вальонських вояків, що боролися проти більшовиків на східньому фронті.

З кінцем 1942 року частина Німецької Націонал-соціялістичної партії відступає від своєї догми про расову нижчість негерманських народів. Один з її найважливіших відділів, відомий під назвою "Европеіше Міттельштелле" під проводом генерала Бергера і полковника Шпармана, почали пропагувати нову політику, згідно з якою народи Східньої Європи слід трактувати як рівноправних членів європейської спільноти. У цій пропаганді вони підкреслювали, що всі негерманські народи мають нагоду вибороти собі і своїм країнам належне місце в "Новій Європі". Щоб свою нову політику провести в діло, генерал Бергер, керівник відділу політики на сході Європи, зангажував майора зброї СС д-ра Ф. Рудольфа Арльта, колишнього асистента університету в Бресляв, як фахівця до переговорів у справі творення перших дивізій зброї СС із народів Східньої Європи. Д-р Ф. Арльт, як історик народів східньої Європи, взявся до цього діла і почав переговори з представниками латвійців. Ці переговори закінчилися успіхом. 10 лютого 1943 року Гітлер видав наказ такого змісту: "Наназую форму-

вання першої латвійської дивізії зброї СС". Латвійці, які в рамках оборони власного краю перед большевицькими партизанами мали вже добре зорганізовані поліційні батальйони, — виставляють дві дивізії. Першу, це латвійська 15-та гренадирська дивізія зброї СС під командою генерал-поручника Р. Бангерскіса та другу — 19-ту, під командою німецького генерала Штрекенбаха. Наприкінці весни 1943 року Естонія також виставляє естонську дивізію зброї СС. Так теорія вищости німецької раси стає фікцією, з якою погоджуються провідні німецькі кола й у висліді ревізії своєї дотеперішньої політики приступають до творення дальших чужонаціональних дивізій.

Створення Військової Управи "Галичина"

Тим часом на терені Галичини зайшли зміни в німецькій адміністрації. Дотеперішнього губернатора дистрикту Галичина, д-ра К. Ляша, з кінцем березня 1942 р. арештовано за корупцію, і за присудом наглого суду розстріляно у кранівській в'язниці. На його місце став губернатором д-р Отто Вехтер, син австрійського генерала з першої світової війни. Як австрієць, він не погоджувався з жорстокими методами німецької окупаційної політики і був прихильником німецько-української співпраці в Галичині.

Губернатор Вехтер і його заступник д-р О. Бауер поробили вже в 1942 році цілу низку заходів у цьому напрямі. Перш за все, губернатор усунув з адміністрації тих німецьких старостів і ляндркомісарів, що засліплені німецькою теорією колоніялізму, почали впроваджувати в Галичині політику подібну до жорстокої політики Еріха Коха в Україні. Далі, Вехтер нав'язав співпрацю з українськими чинниками, зокрема з проф. В. Кубійовичем, головою УЦК. Завдяки політиці д-ра Вехтера прийнято до адміністрації Галичини багато українських фахових сил.

Та все ж таки губернатор Вехтер не мав майже ніякого впливу на діяльність німецької поліції СД, яка, розправившись жорстоко з жидівським населенням, звернула свою увагу на українське населення, вилловлюючи членів обох українських націоналістичних угруповань. Заслання до концентраційних таборів та розстріли тривали далі, хоча може у меншій кількості.

Концепцію творення української дивізії, підніс губернатор Вехтер. Покликуючись на доволі велику кількість українців у німецькій армії, він зумів переконати провідні німецькі чинники про доцільність творити цю військову формацію з галицьких українців. Д-р Вехтер мав у німецьких провідних колах, а зокрема в головному відділі для політики в східній Європі, великі впливи.

Безперечно, що на децизію д-ра Вехтера творити українську дивізію мали великий вплив численні меморіяли різних українських організацій у справі творення української армії. Не без впливу залишились теж вичерпні інформації, що їх д-р Вехтер дістав від колишнього полковника УГА галицького німця, Альфреда Бізанца.

У висліді цього наступили неофіційні переговори поміж професором В. Кубійовичем з одного боку і шефом уряду губернатором д-ром О. Бауером з другого. У висліді цих конференцій проф. Кубійович перебрав на себе, як голова УЦН, справу творення української дивізії. З початком квітня 1943 р. він скликав нараду колишніх українських старшин, на якій були теж присутні д-р Бауер і полк. Бізанц. Д-р Бауер подав офіційно до відома згоду німецького уряду на формування української дивізії. Він закликав присутніх до організування покищо, одної дивізії, при чому висловив надію, що вона в майбутньому може стати зав'язком української армії. Одночасно просив, щоб бути поміркованим і вирозумілим у своїх домаганнях, бо ніхто не здає собі справи з того, з яким трудом прийшлося губернаторові д-р Вехтерові дістати дозвіл на цю першу українську дивізію. У своїй дальшій промові д-р Бауер зазначив, що перші льоди проломані, а решта прийде у консеквенції розпочатого діла і все зміниться на користь української справи.

По довшій дискусії висунено з українського боку цілий ряд вимог, з яких найважливішими були:

1. Українська дивізія може бути вживана тільки до боротьби з большевиками на Східньому фронті.
2. Старшинський склад дивізії має бути український.
3. Назва і відзнаки дивізії мають бути українські.

4. Члени дивізії мають мати запевнену духовно-релігійну опіку.

5. Всі українські в'язні по тюрмах і концентраційних таборах, зокрема старшини куренів "Нахтігаль" і "Ролянд", мають бути негайно звільнені.

6. Дивізія має стати зав'язком української армії, у склад якої вона має увійти.

7. Дивізія має стати складовою частиною німецьких сухоходільних військ (вермахту).

8. Родини вояків мають отримувати відповідне матеріальне забезпечення.

9. На цій території Галичини буде створена Військова Управа з відповідною кількістю членів, якої завданням має бути: проводити набір до дивізії, заспокоювати культурні потреби добровольців дивізії, заступити їхні та їхніх родин інтереси перед німецькою військовою і цивільною владою.

Із запрошених проф. Кубійовичем колишніх українських старшин відмовився стати членом Військової Управи (ВУ) тільки полковник д-р Р. Дашкевич, який мав застереження щодо долі дивізії на випадок перемоги альянтів. Усі інші прийняли запрошення і 15 квітня 1943 р. оформлено Військову Управу в такому складі:

1. Проф. Володимир Кубійович — голова В. У.
2. Сотник Осип Навроцький — шеф канцелярії
3. Сотник інж. Михайло Хроновят — референт набору і реклямацій
4. Д-р Любомир Макарушка — референт набору старшин
5. Інж. Юрій Крохмалюк — референт історично-військового відділу
6. Інж. Андрій Палій — референт допомоги родинам добровольців
7. Отець д-р Василь Лаба — духовна опіка в дивізії
8. Редактор Степан Волинець — референт пропаганди
9. Д-р Володимир Білозор — відділ здоров'я
10. Проф. Зенон Зелений — референт молоді
11. Д-р Іван Рудницький — референт правного відділу
12. Інж. Євген Пиндус — заступник шефа канцелярії
13. Мгр. Михайло Кушнір — культурно-освітній референт.

Здавалося, що губернатор затвердить її у повному складі й проф. Кубійович залишиться головою ВУ. Чимала констернація наступила, коли членам ВУ було подано до відома, що головою ВУ назначено полковника А. Бізанца. 28 квітня 1943 року окремим декретом уряду проголошено формування стрілецької дивізії, яка на вимогу Берліну дістала територіяльну назву “Галичина” і затверджено Військову Управу, включно з її уповноваженими на терені Галичини. Дивізію приділено до зброї СС, мотивуючи тим, що окремі дивізії зложені з чужинців не вільно творити при регулярній німецькій армії, згідно з міжнародним договором у Газі. Зате дивізії зброї СС складались з добровольців.

Назначення полковника Бізанца головою ВУ викликало невдоволення поміж членами ВУ. Було ясным, що полк. Бізанц, як німець і одночасно голова ВУ, мусітиме під тиском уряду поступатися перед дальшими німецькими бажаннями.

Дальшим обмеженням було те, що до дивізії могли зголушуватись виключно українці народжені в Галичині та вояки і старшини колишньої армії УНР. Як відзнаку дивізії німці запропонували герб колишнього галицько-володимирівського королівства, а саме три кавки з зірками. Справа гербу-знамена дивізії, здавалося б дрібна, забрала багато часу в переговорах з німцями. Остаточоно німці погодились на історичний герб Галичини — золотий лев на синьому полі. Якийсь німецький рисівник зробив проект знамена дивізії, при чому додав три малі корони, проти всіх законів геральдики.

Та найважливіші вимоги зв'язані з постановам дивізії німці не оспорювали. Було це наше домагання, що дивізію не можна вживати на інших фронтах — проти альянтів, а виключно на Східньому фронті — проти большевиків. Друге домагання, на яке німці теж погодились, було введення релігійної опіки для членів дивізії, що було цілком новою справою у з'єднаннях зброї СС. Існуючі чужинецькі дивізії, естонська і дві латвійські не мали військових священиків.

Паралельно до переговорів з губернатором, проф. Кубійович переговорював з представниками української громадськості, та окремими визначними українськими громадянами.

Він у першу чергу вдався до найвищого авторитету українців Митрополита графа Андрея Шептицького, відповідь якого була ясна і рішуча: “Немає ціни, яку треба в ситуації, у якій знайшовся український нарід, щоб заплатити за організацію власного війська”. Митрополит назначив на прохання ВУ на головного священника дивізії о. мітрата д-ра Василя Лабу, який одночасно став членом ВУ.

За створенням дивізії заявила переважуюча більшість членів проводу УЦК і головної управи Товариства Українських Комбатантів. Було ясным, що коли вони були б відмовилися від творення дивізії, німці були б знайшли інших відповідних людей, і дивізію були б створили самі. Тільки, що після цього ми не мали б у справах дивізії ніякого слова. Не романтизм, як це було в першій світовій війні при творенні УСС-ів, але твереза політика диктувала йти з німцями на переговори і творити власну збройну силу у формі Української Дивізії “Галичина”.

Війна була тоді у розгарі і ніхто ще не міг передбачити, у яких обставинах вона закінчиться і тому власна збройна сила була конче потрібна. Одночасно з виставленням дивізії можна було рахуватися з тим, що німецькі партійні кола припинять своє, нічим не оправдане винищування українського народу, якого багато цінних одиниць зліквідовано німецькою поліцією безпеки.

З українських політичних організацій ОУН під проводом полковника А. Мельника, заступлена у Львові полковником Р. Сушком, поставилася до справи творення Дивізії позитивно, маючи двох своїх членів у ВУ, а саме: д-ра Івана Рудницького і проф. Зенона Зеленого. Переговори з проводом ОУН - Б закінчилися такою їхньою заявою: “Ми воюємо з большевиками і німцями і тому не можемо брати участі в дивізії, однак творенню дивізії не будемо перешкаджати”.

Великим прихильником творення української дивізії був колишній старшина УСС і УГА Дмитро Паліїв, один із тих, що підготували і перевели Чин Першого Листопада 1918 року. Як колишній провідник політичної партії “Фронт Національної Єдності”, Д. Паліїв всеціло посвятився справі творення україн-

ської дивізії, потягаючи за собою багато своїх однодумців. Він сам вступив до дивізії і був неофіційним зв'язковим старшиною між Дивізією, Українським Центральним Комітетом і Військовою Управою у штабі командира дивізії генерала Ф. Фрайтага. З його послідовною думкою рахувалися німецькі старшини.

Окрему увагу присвятила ВУ переговорам з урядом УНР, зокрема з її президентом А. Лівіцьким. З боку ВУ брали у цих переговорах участь Д. Паліїв і д-р Л. Макарушка. У висліді цих переговорів багато колишніх старшин та вояків УНР вступило в ряди дивізії.

Проголошення формування дивізії “Галичина”

28 квітня 1943 р. відбулося у великій залі колишнього галицького намісника святочне проголошення творення СС Стрільцької Дивізії “Галичина”, та вручення номінаційних грамот членам Військової Управи і її уповноваженим.

Німецькі адміністраційні чинники дістали від губернатора інструкції співпрацювати з уповноваженими ВУ на своїх місцях діяння, зокрема коли йшлося про проведення набору до дивізії, доставку залізничних транспортів для добровольців та матеріальну допомогу тим родинам добровольців, яким ця допомога згідно з законом належала. З тих причин структура сітки уповноважених ВУ в Галичині покривалася цілковито з побудовою німецького адміністраційного апарату. В містах, де діяли німецькі окружні старости (крайсгавптмани) були бюро окружних уповноважених ВУ, а в містах, де були німецькі повітові старости (ляндкомісарі), діяли повітові уповноважені ВУ. У малих містечках і волостях уповноважені ВУ мали своїх мужів довір'я, звичайно колишніх військовинів.¹⁾ Повітові уповноважені співпрацювали і звітували своєму окружному уповноваженому, а цей ВУ. Головою усіх окружних уповноважених був окружний уповноважений на місто Львів, від самого початку сотник Роман Левицький. На випадок якихось непорозумінь, що могли зайти поміж уповноваженими ВУ на їхніх

¹⁾ Див. Графічна структура побудови Військової Управи.

місцях діяння та німецькою адміністрацією, справи ці передано до налаштованню ВУ або до уповноваженого на місто Львів, який міг полагоджувати ці справи в бюрі шефа уряду губернатора. Згодом, коли набір до дивізії поширено на цілу Генеральну Губернію, Військова Управа іменувала окремих уповноважених на варшавську та краківську округи. Пленарні сходи ВУ та її уповноважених мали назву “Сходин ширшої Військової Управи”.*)

З проголошенням постановня Української Дивізії “Галичина”²⁾ появилася 5 травня 1943 року офіційна відозва голови УЦК проф. д-ра В. Кубійовича до українського громадянства, учасників Визвольних Змагань та української молоді такого змісту:

“Від німецької держави ми одержали згоду на створення окремої української добровольчої військової формації під назвою СС Стрілецької Дивізії “Галичина”. Перед 22 роками Ви з глибоним жалем прощалися зі зброєю тоді, коли вже встоятись не було сили. Кров Ваших товаришів, що загинули на Полі Слави, кличе Вас завершити почате діло, виконати велику обітницю, складену 1918 року. Ви мусите пліч-о-пліч з непереможною німецькою армією знищити большевицьку потвору, що ненаситно впивається кров’ю нашого народу та нечувано дикими засобами змагає до його повної руїни. Ви мусите помститися за невинну кров мільйонів Ваших братів, позакатовуваних у казаматах НКВД, на Соловках, на Сибірі, в Казахстані, за мільйони братів, позаголоджуваних на наших родючих, насильно большевиками сколентивізованих ланах”.

А у дальшій частині своєї відозви, зверненої до української молоді, д-р В. Кубійович сказав: “Коли Твої батьки і стар-

*) Військова Управа співпрацювала тісно з Українським Центральним комітетом у Львові (УЦК) а уповноважені Військової Управи в краю з місцевими Українськими Допомоговими Комітетами (УДК). Де не було бюр Військової Управи чи бюр Українського Допомогового Комітету там діяли мужі довіря ВУ чи УДК.

2) Німці міняли два рази назву дивізії, яка з огляду на її політичне значення дістала під кінець війни назву Першої Української Дивізії Української Національної Армії (УД УНА).

ші Твої брати перші та єдині тоді в Європі підняли збройну боротьбу з найстрашнішим ворогом України і ворогом усього людства;

коли Твої брати, такі гарячі як Ти, перші записали в рідну історію безприкладний у світовій історії геройський чин під Крутами;

коли Твої брати вкривалися славою першого Зимового Походу на большевицьку потвору;

коли перші вони, ніби в замиреній Європі, пішли на большевицького окупанта у другому Зимовому Поході, вписуючи в рідну історію геройський чин Базару,

тоді народжувалася Ти, молоде, тоді виростала Ти, як по всій Українській Землі раз-у-раз зривалися повстання проти большевицького окупанта, що страшною руїною, голодом, засланням, тортурами, вбивствами, намагався стерти наш нарід з обличчя землі, тоді і Ти Українська Молоде, складала свої величезні святі жертви на вівтарі своєї Батьківщини. Ти горіла святим вогнем любови до неї, для неї Ти гартувала свого духа, готувалася на слухний час великої збройної розправи. Ти з тугою в серці, Ти з жаром у душі чекала тієї хвилини.

І ось вона — та хвилинка — надійшла!"

Свою відозву закінчив проф. В. Кубійович таким закликом до всіх:

"Я закликаю Вас усіх до великої сторожності! Ворог не спить! У пам'ятних 1917-1918 роках ворожа пропаганда приспляла наш народ силою великих слів про вічний мир, про братерство народів. Тепер ця пропаганда намагається викинути нам зброю з рук і розпускає серед нас безліч безглузких поголосок, безосновних здогадів, хворобливих мрій. Ви знаєте, відкіля йде ця пропаганда, яка її мета. Протиставтеся їй рішуче, навіть коли вона виступає під українським плащем, зручно використовуючи несвідомих збаламучених українських людей. Ви знаєте ціну зброї, тому я вірю, що при Божій помочі Ви гідно складете іспит політичної зрілості, перед який поставила нас історія.

Поруч геройської армії Великонімецьчини та добровольців інших європейських народів, виступаємо і ми до святої

боротьби проти найбільшого нашого національного ворога та смертельної загрози всього культурного людства. Справа свята і велика, тому вона вимагає від нас великих зусиль та жертв”.

Рівночасно з відозвою проф. д-ра Кубійовича, виголосив у львівському радіо промову почесний голова ВУ колишній генерал УГА, Віктор Курманович. Звертаючись до колишніх старшин і вояків українських армій та української молоді він сказав так:

“І оце після 22-х років примусового безділля, прийшов момент, на який українська молодь Галичини так довго та з тугою чекала. Тепер має вона змогу знову взяти зброю в руки і в останнім вирішнім бою помстити кров мільйонів замучених і заголоджених ворогом наших братів на рідній землі і в ворожих тюрмах, щоб довершити освободження українських земель, які ще залишилися під большевицьким ярмом, щоб остаточно добити червону потвору, яка випила стільки української крові, та хоче змести наш нарід з лиця землі. Саме тепер стає наш нарід до боротьби проти того самого ворога, але у зовсім інших умовах: нині ми не самі, як 25 років тому! Йдемо пліч-о-пліч з найсильнішою армією світу — з німецькою армією, з якою з’єднані майже всі народи Європи.

Старшини і Стрільці УГА! Почесна служба в СС Стрілецькій Дивізії “Галичина” — це не лиш нагода але обов’язок. Вступаючи свого часу в ряди героїської УГА, ми присягали боротися до остаточної перемоги над нашим відвічним ворогом. Тоді ми того не довершили, бо не могли: нині можемо й тому мусимо.

Українська Молоде! Ти вихована на славних традиціях наших визвольних змагань; Ти все нарінала, що юний вік не дозволив Тобі стати в ряди героїської УГА, зложити Батьківщині жертву крові. Тепер маєш нагоду доказати, що Ти гідна своїх батьків, та що Твій юнацький бойовий запал і Твоя жертвенність щирі і правдиві а не голословні.

Тепер стоїш перед іспитом політичної зрілості, тепер маєш нагоду виявити, чи справді розумієш вагу збройної сили для народу, чи зумієш збагнути справжній національний інте-

рес, чи не підпадеш під вплив тих, які бажали б вибити зброю з наших рук і кинути нас на загладу.

Українська Молоде! Ти стоїш на історичному розпутті, перед великим рішенням. Пліч-о-пліч з німецьким вояком можеш власти тривкі підвалини під майбутнє свого народу. Від Твоїї ідейности залежить Твоя доля, доля Твоїх найближчих і Твого народу”.

Тими двома закликами, а саме закликом проф. В. Кубійовича і генерала В. Курмановича, почалась на велику міру закроена пропагандивна акція, за зголошуванням до Української Дивізії “Галичина”.*)

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

ВЕРБУВАЛЬНА АКЦІЯ ВІЙСЬКОВОЇ УПРАВИ І ПЕРШИЙ НАБІР ДО УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ “ГАЛИЧИНА”

Військова Управа (ВУ) при праці

З проголошенням набору до дивізії “Галичина” почали відбуватися у цілому краю масові маніфестаційні збори українського громадянства, на яких промовляли члени ВУ, УЦК та колишні комбатанти, закликаючи молодь вступати в ряди дивізії. Перші такі маніфестаційні збори, а саме збори українських комбатантів відбулися 2 травня 1943 р. у великій залі Інституту Народної Творчости при вул. Францішканській у Львові. Простора заля не могла помістити всіх комбатантів, що прибули на цю маніфестацію. Через два дні відбулися у цій самій залі великі збори українських студентів вищих шкіл у Львові.

*) “За народ”; календар на 1944 рік. Львів, 1943; стор. 48-52.

Одночасно з проголошенням набору до дивізії почали напливати до бюро ВУ та її уповноважених письмові зголошення добровольців до дивізії.

Саме в той час ВУ іменувала мене окружним уповноваженим ВУ на Львівську Округу. Головою УДК на Львівську Округу був інж. Лев Яцкевич, який приділив мені двох урядовців, що зайнялися реєстрацією зголошень до дивізії, які напливали в щораз більшій кількості до бюро ВУ.

Контактуючися постійно з ВУ, а зокрема з сотником Навроцьким, я відвідав усіх членів ВУ, яких знав особисто, та яких бачив останній раз ще перед початком німецько-польської війни у 1939 р. У Львові існувало тоді товариство “Молода Громада”, що гуртувала бувших комбатантів. З часом членами товариства могли бути теж і старші пластуни. Там з нагоди різних доповідей чи дискусійних вечорів я стрічався часто з теперішніми членами Військової Управи. Усі вони були діяльні на суспільному полі а то й занимали чоловічі місця в наших установах.

Вічно рухливий сотн. О. Навроцький, якого кликали Юно, був директором в-ва “Червона Калина”, що видавало військовий журнал тієї самої назви. Він мав ту добру прикмету, що полагоджував усі справи з місця. Сотн. інж. М. Хроновят був відповідальним за реферат набору і реклямацій. Д-ра Л. Макарушку я знав ще зі студентських часів з Відня, де він студював політичні науки. Мій брат Юрій, бувший старшина польського війська став референтом історично-військового відділу. Референтом допомоги родинам військових був директор “Маслосоюзу” А. Палій, що разом з директором А. Мудриком створили ту цінну установу. Інженер А. Палій збирав постійно інформації та зажалення, коли в якомусь повіті допомога родинам не функціонувала і вкладав в інтервенції багато праці та нервів. З членів Військової Управи, з якими я мав більше до діла, слід вимінити м-р. З. Зеленого, який з весною 1944 року перейшов до УЦК як референт від українського юнацтва. Він часто стрічався зі мною зокрема в Німеччині, коли йшлося про поладнання справ юнаків. Вічно усміхнений та ввічливий належав враз з проф. Северином Левицьким, культурно-освітнім

референтом для юнаків, до рідких осіб з якими співпраця була дуже приємна. З іншими членами Військової Управи я зустрічався на спільних засіданнях і треба признати, що вони всі старалися сповняти свої обов'язки якнайкраще.

За винятком сотн. Навроцького і мене, майже всі члени ВУ десь працювали і могли посвячувати тільки вечорі на справи свого реферату в бюрох ВУ. Усі члени та уповноважені ВУ були переважно колишніми військовиками або громадянами, відомими зі своєї суспільної діяльності.

Під оглядом політичним переважали у ВУ члени прихильники "Фронту Національної Єдності" (ФНЄ), політичної організації, яку створив кілька років перед війною сотник Дмитро Паліїв.

Членами ФНЄ були такі члени ВУ: ред. Степан Волинець, інж. Юрій Крохмалюк, мгр. М. Кушнір, інж. Андрій Палій та інж. Михайло Хроновят.

Членами ОУН полк. Мельника були: Зенон Зелений, Осип Навроцький, колишній діяльний член УВО, та д-р Іван Рудницький.

Українське Національне Демократичне Об'єднання заступав д-р Любомир Макарушка, а безпартійними членами були: д-р В. Білосор, о. д-р Василь Лаба та інж. Євген Пиндус.

Через кілька днів мали відбутися пропагандивні збори для представників міст і волостей Львівської округи, і я поїхав до головного бюро ВУ, щоб дістати відповідні директиви. Тут застав я великий рух, бо члени ВУ роз'їжджалися по різних містах Галичини з пропагандивними промовама на маніфестаційні збори. Сотник О. Навроцький зі своїми двома ад'ютантами старався поладнати цілу масу телефонів, які безперервно дзвонили, переважно з провінції. На мій запит про напрямні та евентуальні інструкції щодо пропагандивних зборів Львівської округи я дістав коротку відповідь: "Ми перевантажені працею, отже мусиш орієнтуватися сам на місці і я знаю, що ти даш собі раду". Від нього я отримав список членів ВУ та її уповноважених. Нашу розмову перервав ад'ютант, що зголосив телефонічну розмову з Коломиї. Опинившись в такій ситуації, я негайно поїхав до бюро окружного старости, і обго-

ворив з ним плян святочного проголошення набору до дивізії у Львівській окрузі. Львівська округа, до речі, найбільша округа в Галичині, була поділена на п'ять повітових староств з осіднами у таких містах: Бібрка, Городок, Судова Вишня і Жовква. П'ятим староством, що його творили дооколичні села Львова, управляв сам окружний староста д-р Ріттер фон дер Ляен, колишній майор німецької армії в першій Світовій війні. Він був власником дібр у Вестфалії, належав до людей з групи губернатора д-ра Вехтера і прихильно ставився до німецько-української співпраці в Галичині. Він відразу запропонував мені, що влаштує дві кімнати на моє бюро в будинку окружного староства і дасть мені до диспозиції дві урядові сили. Але на його пропозицію я не погодився, бо не хотів потрапити в залежність німецької адміністрації. Тому я заявив старості, що це ми, українці, творимо дивізію і мені як членові ВУ було б абсолютно незручно працювати як урядовець староства, або мати своє бюро в його будинку. Моє бюро було приміщене в УДК на Львівську округу, якого головою був інж. Л. Яцкевич.

Святочне проголошення набору до дивізії "Галичина" відбулося у великій залі окружного староства (колишній Торговельній академії у Львові). Після короткої промови окружного старости промовляв тодішній голова УДК на львівську округу інж. Л. Яцкевич, а на кінець я. Велика зала була битком заповнена колишніми старшинами та вояками, представниками поодиноких міст, волостей та сіл Львівської округи. Після закінчення свята я мав нагоду познайомитися з повітовими уповноваженими Львівської округи, що репрезентували ВУ у таких містах:

1. Бібрка — д-р Корнило Ващук, колишній старшина УГА
2. Городок — д-р Кость Бірецький, колишній старшина австрійської армії
3. Судова Вишня — Осип Третяк, колишній старшина УГА, відомий знавець-есперантист
4. Жовква — Ярослав Савчак, колишній старшина польської армії.

У п'ятому підльвівському повітовому старостві у містечку Щирці я просив на мужа довір'я ВУ, колишнього старшину УГА проф. І. Сенюту.

Вербувальна акція і призовні комісії

Впродовж місяця травня і першої половини червня відбувалися масові збори та маніфестаційні віча по містах Галичини із святочним проголошенням акту постановня дивізії "Галичина". 1 травня 1943 р. відбулися такі збори у місті Яворові, 3 травня у Золочові, 6-7 травня разом з набором добровольців у Снятині, 9 травня у Станиславові та 23 травня в Коломиї. Вербувальну акцію проводила ВУ при помочі всіх своїх уповноважених, що були розміщені по цілій Галичині. Великою допомогою для ВУ було теж те, що до вербувальної акції включився УЦК, враз з підчиненими йому УДК.

На терені Львівської округи ВУ присвятила окрему увагу Бібрецькому повітові. Нам було відомо, що в довколишніх селах та лісах було чимало молоді, що, розполітикована місцевими провідниками, ставилася негативно до творення дивізії і набору до неї. На віче до Бібрки прибуло багато людей з довколишніх сіл, як старших, так і молоді. Ляндкомісарем у Бібрці був Н. Дрогомирецький, який походив з українсько-німецької родини. Крім нього промовляли на вічу місцеві комбатанти, представник УЦК та накінці член ВУ інж. Хроновят. Як колишній старшина, інж. Хроновят говорив ясно і переконливо. Подавав різні аргументи, закликаючи молодь вступати до дивізії і, розгорячившись, закінчив свою промову словами: "а може теж трапиться тале, що і одного наїздника, який грабує наші землі, і другого наїздника дідько візьме і питаю Вас, що ми тоді будемо робити, не маючи власного добре вишколеного війська?" Сильні і довготривалі оплески були єдиною відповіддю як старших громадян так і молоді, а присутні на вічу представники німецької адміністрації, уряду та війська не знаючи про що йшла мова, апльодували не менше від українців.

Дуже скоро, бо вже 11 травня, чотири призовні військові комісії розпочали свою працю у Львові, Коломиї, Тернополі та Дрогобичі. У склад призовної комісії входили: уповноваже-

ний ВУ на дану округу, окружний чи повітовий староста, член німецької військової комісії, та український і німецький лікарі. Так у порівняно короткому часі, бо тільки на протязі п'яти тижнів, тобто від 28 квітня до 2 червня 1943 р. до СС дивізії "Галичина" зголосилося 81,999 добровольців.

Тому, що дивізія "Галичина" була приділена до зброї СС і з уваги на велику кількість зголошених добровольців, начальна команда зброї СС вимагала ще і расової перевірки покликаних. Але ця расова комісія не діяла довго; її скоро відкликали, коли по провірці кількох тисяч добровольців не знайдено ні одного новобранця, якого слід було б, з німецьких расових принципів, відкинути.

Згідно з домаганнями, що їх поставив німцям проф. Кувійович у перших днях переговорів, німці були зобов'язані звільнити українських політичних в'язнів, а зокрема старшин куренів "Нахтігаль" і "Ролянд", що сиділи в тюрмі у Львові при вул. Лонцького. Вже вкінці квітня звільнено з тюрми, як одних з перших, таких старшин обох легіонів: Романа Бойцуна, о. Всеволода Дурбака, Мирослава Мартинця і Мирослава Жарського. У висліді дальших заходів ВУ звільнено разом понад 150 політичних в'язнів з тюрем на терені цілої Галичини. Багато з них зголосилося по звільненні з тюрми до Дивізії.

Маючи до диспозиції 81,999 добровольців, ВУ встановила такий порядок зголошень:

1. До набірних комісій повинні зголоситися добровольці, уроджені в роках від 1920 до 1925 включно.
2. Усі колишні вояки, народжені в роках 1900 до 1920.
3. Старшини і підстаршини, які служили в якійнебудь армії повинні зголоситися до набору без огляду на вік.

Ці обмеження обнижили відразу кількість до 53,000 добровольців.

Перший набір до дивізії "Галичина" тривав від 11 травня до кінця червня. До набору дистрикту "Галичина" стануло 42,000 добровольців, з яких прийнято до Дивізії 27,000. Це доволі низьке число прийнятих слід пояснити гострими вимогами, що їх ставили німці, члени приймальних комісій. Одною з таких вимог була гостро дотримувана вимога приписаної ви-

соти новобранця, а саме, найменше 1.65 метра. З цієї причини до Дивізії не прийнято в часі першого набору багато ідейних молодих добровольців, як теж і колишніх військовиків, виключно тільки через брак відповідної висоти.

До набору станули також усі члени ВУ як теж уповноважені ВУ, з яких кілька відїхало з першими транспортами до вишкільних таборів для старшин. Інших реклямовано для дальшого ведення військових справ.

Сам набір до Дивізії проходив нормально, за винятком деяких непорозумінь поміж німецькими адміністраційними чинниками і поодинокими уповноваженими ВУ. Губернатор д-р Вехтер дав початок українсько-німецькій співпраці, усуваючи вже заздалегідь чимало німецьких урядовців, що відносилися неприхильно до українського населення, чи теж, уважаючи себе членами панівної раси ("юберменшен"), трактували наших людей у невідповідний спосіб. Все ж таки, на протязі кількох місяців, було неможливо змінити всю адміністраційну систему. Тому теж деякі німецькі окружні старости, чи ляндномісари, вважали, що проведення набору до Дивізії виключно їхня справа, а місцевих уповноважених ВУ чи членів УДК почали трактувати як своїх урядовців чи перекладачів. Коли інтервенції у цих справах у голови ВУ полк. Бізанца не давали раз позитивного висліду, уповноважені ВУ почали звертатися з цими справами до мене. Маючи подібну справу з німецьким ляндномісарем Жовкви, я звернувся до старости Львівської округи д-ра фон дер Ляена з пропозицією обговорити всі ці справи з губернатором.

Через два дні відбулася наша розмова з губернатором. Усі відомі мені факти невідповідної поведінки німецьких урядовців я подав губернаторові усно та передав на письмі коротке зіставлення фактів. Присутній під час нашої розмови д-р фон дер Ляен теж додав дещо від себе, представляючи зі свого боку декілька йому відомих подібних фактів. Досить офіційна розмова перейшла на більш свобідну, коли ми почали згадувати студентські часи у Відні. З нашої розмови виявилось, що губернатор і я були у Відні членами того самого студентського спортивного товариства. Оттак нав'язавши особис-

тий контакт з д-ром Вехтером, я запропонував повторити письмовий розпорядок губернатора про відношення поміж ВУ і німецькими адміністраційними чинниками у більш специфічній формі. Губернатор розглянув теж мою письмову скаргу на ляндномісара Жовкви за побиття нагаєм нашого селянина і його незабаром усунув.

Хоч набір до Дивізії переходив добровільно, поведінка деяких німецьких урядів надавала йому у деяких випадках примусового вигляду. До них належали нечисленні випадки, в яких німецька служба безпеки ("Зіхергайтсдінст") поклинувала наших людей і ставила їм альтернативу: бути висланим до карних таборів праці або зголоситися до Дивізії. Ці заходи застосовувала німецька поліція трохи пізніше, коли Дивізія вже формувалась у Гайделяґрі. До подібних справ належали теж зголошення молодих українців до німецької армії, зараз таки по приході німців до Галичини. Хоч німецька армія з самого початку німецько-більшевицької війни ніяких чужинців з окупованих ними земель до війська не приймала, але німці зареєстрували ці добровільні зголошення і з проголошенням набору до дивізії "Галичина", деякі німецькі старости почали покликувати тих "добровольців" на підставі їхніх зголошень з 1941 року, даючи їм можливість вибору поміж допоміжною службою у німецькій армії і українською дивізією. Вони звичайно вибирали українську дивізію. Хоч таких випадків не було багато, але ворожа нам большевицька і польська пропаганда розструбіли негайно, що німці, не питаючись нас, беруть нашу молодь силою до Дивізії.

Коли в Галичині почали діяти набірні комісії, створено теж німецький військовий уряд доповнень ("СС-Ерпенцунґс-амт") під проводом сотника д-ра К. Шульце, який співпрацював з ВУ і її уповноваженими. Хоч до обов'язків д-ра Шульце належало, крім підготовки і висилки транспортів добровольців до Дивізії, теж ведення точної реєстрації вояків Дивізії, з часом уряд цей почав покликувати добровольців відповідно до запотребування і часто не інформував ВУ про нові транспорти. У висліді цього ВУ, як теж і бюро уповноважених, не мали точних даних про кількість покликаних до Дивізії з різних ок-

руг. Коли німецький уряд доповнень почав покликувати добровольців зі Львова і Львівської округи, я зажадав від д-ра Шульце списків покликаних, які були потрібні не лиш для самої евіденції, але теж як підстава для допомоги родині добровольця, якщо така їй належалася.

По закінченні праці військових набірних комісій, ВУ приступила до підготовки святочного прощання добровольців перед їхнім виїздом на військовий вишкіл до табору Гайделягер, біля містечка Дембіци у південно-східній Польщі.

7-го липня ВУ у повному складі та її оба уповноважені на Львів і Львівську округу, відвідали Митрополита Андрея Шептицького. Полковник Бізанц, поінформував Митрополита про хід набору до Дивізії. З розмови, що опісля вив'язалась видно було, що Митрополит дуже цікавився справами Дивізії і ставився прихильно до її творення.

Добровольці їдуть на військовий вишкіл

Прощання добровольців у Львові відбулося в неділю 18 липня 1943 р. Воно перетворилося у величаву маніфестацію, в якій взяло участь понад 50,000 українців. Архиерейську Службу Божу відправив на площі при вул. Пелчинській єпископ Микита Будна, а польовий синкел Дивізії, мітрат о. д-р Василь Лаба, виголосив проповідь. На Службі Божій були приявні голова УЦК д-р В. Кубійович, члени УЦК, голова ВУ полк. А. Бізанц, члени ВУ та губернатор д-р Вехтер із своїм почотом. По Службі Божій десятки тисяч людей перейшли зорганізовано вулицями Львова на площу під Оперний театр. Коли було глянути з почесної трибуни, ціла велика площа, аж по готель Жоржа, була вщерть заповнена людьми. Звернені лицем до трибуни стояли ряд за рядом добровольці-стрільці, підстаршини і старшини. За ними стояли українські комбатанти, відділи української поліції, відділи Служби Батьківщині та інші учасники свята.

На почесній трибуні зайняли місця члени ВУ, члени УЦК та запрошені гості. З німецького боку були присутні: губернатор д-р Вехтер із своїм почотом, військовий командир Галичини генерал-поручник Бойтель зі старшинами свого шта-

бу, офіційний представник Німецького Райху посол д-р Шумбург та послы Італії і Японії. Від'їжджаючих добровольців прощав від ВУ полк. А. Бізанц, заступник голови УЦК д-р Кость Паньківський і накінець д-р Вехтер. Від добровольців виголосив, під оплески присуніх, коротку промову студент Юрій Ференцевич. Опісля відбулася перед будинком колишнього галицького сойму (університету ім. І. Франка) дефіляда, яку відібрали члени ВУ та губернатор. Після дефіляди курінь старшин-добровольців відмаршував на Святоюрську гору і тут відпоручники старшин пішли на авдієнцію до Митрополита Андрея по благословення.

Ще цього самого дня від'їхав перший транспорт добровольців з Черновецького залізничного двірця до вишкільного табору у Гайделягері.

З організацією Дивізії прийшла також організація оркестри, пропагандистів та воєнних звітодавців.

Для мене особисто прийшов тепер деякий відпочинок від постійних виїздів до поодиноких міст Львівської округи, а моє бюро, що находилось у приміщенні УДК на Львівську округу, також вимагало нагляду.

Хоч я відмовився перенести моє бюро до будинку окружного староства, окружний староста вважав мене за свого референта у справах Дивізії, як і взагалі українських справ. Він часто просив мене брати участь у різного роду офіційних прийняттах чи теж візитах. Усі ці справи забирали мені чимало часу, але цього вимагало моє становище. При цій нагоді я познайомився з багатьма впливовими німцями і часто міг поладнати одною телефонічною розмовою неодну справу родини добровольця, не вживаючи офіційних ходів, які звичайно тривали довше або взагалі пропадали в течках урядовців.

По закінченні нормального набору траплялося теж багато випадків індивідуальних зголошень до Дивізії. Між ними можна було найти молодь з Волині, Холмщини і таких добровольців, що за ними шукала німецька поліція або гештапо. Вони, як правило, їхали до Львова і зголошувались у моєму бюро. Незабутньою залишиться в моїй пам'яті подія, коли одного дня зголосились до мене три молоді хлопці з проханням

прийняти їх до Дивізії. Коли вони подали, що походять з села коло Судової Вишні, мені стало ясно, що вони говорять неправду. У Судовій Вишні діяв, як повітовий уповноважений ВУ, колишній український старшина Осип Третяк, до речі один з найкращих уповноважених Львівської округи. Усі додаткові зголошення до Дивізії з його повіту приходили за його особистим листом або телефоном. “Хлопці, говоріть правду, бо інакше Дивізії не побачите!” — кажу. Тоді виступив один з них і сказав: “Ми сини Карпатської України. Коли була потреба, ви прийшли помагати нам, а тепер ми прийшли допомогти вам. Прийміть нас до Дивізії”. У відповідь на це я отримав телефонічно з д-ром Шульце, шефом німецького бюро доповнень для Дивізії, і на другий день рано хлопці від’їхали до вишкільного табору Дивізії в Гайделягері.

Після закінчення набору в Галичині прийшла черга на інші міста як Краків, Варшава, Ярослав та Ряшів. Крім молодих добровольців до Дивізії вступили колишні українські вояки і старшини з кругло десяти різних армій. З Варшави зголосилися до Дивізії колишні старшини Армії Української Народної Республіки, а саме: полк. Борис Барвінський, сот. Васілієв, сот. Перто Макаревич, пор. Сумароків та багато інших. З прихильників Гетьманського Руху зголосилися полк. Варфоломій Євтимович, підполк. Іван Рембалович, підполк. Порфірій Силенко, підполк. Роман Долинський, сот. Аверкій Гончаренко та інші. Ті, які з огляду на вік або здоров’я не були прийняті до Дивізії, дістали працю як урядовці у бюрох ВУ та її оточуючих уповноважених. І так працювали у ВУ як урядовці: підполк. Михайло Пікульський, підполк. Віктор Малець, підполк. Йосиф Мандзенко, полк. В. Євтимович та інші.

Восені 1943 р. ВУ почала покликувати тих реклямованих добровольців, яким час покликання пересунуто було аж до закінчення жнив. Деяка частина з них не явилася до набору. Вони всі заховались перед набором, вступаючи до підпілля. Були це наслідки большевицької пропаганди, що кинула клич: “усі в ліс”. Цей заклик піддержували несвідомо деякі льокальні провідники підпілля, не здаючи собі справи з того, що робити з надміром людського матеріалу у своїх відділах. Бувало

так, що в деяких околицях ліс аж кишив від молодих хлопців, що переховувались буцімто від набору до Дивізії чи праці у відділах "Служби Батьківщини".

У такій ситуації деякі села були перетяжені додатковими харчовими контингентами, що їх накладав льокальний провідник, щоб прохарчувати молодь у лісі. Про будь-який регулярний військовий вишкіл не було ще мови. Така ситуація дозволяла теж большевицьким агентам просякнуту в ряди підпілля і там робити свою роботу.

З реклямованих ВУ 1400 добровольців зголосилось знову і відїхало на вишкіл приблизно 400. У Львівській окрузі чимало добровольців було реклямованих німецькою владою, яка побоювалася, що через брак робочих рук в час жнив задача контингентів не буде виконана як слід, 350 добровольців не зголосилося по одержанні покликань на відїзд до Дивізії.

Я знав, що причиною цього була акція деного з місцевого проводу ОУН-Б. Всупереч краківській заяві, що в наборі до Дивізії не буде перешкоджати, дехто з проводу вів на свою руку акцію проти набору до Дивізії. Зібравши всі потрібні матеріали, я вирішив з початком жовтня скомунікуватися у цій справі з Романом Шухевичем (ген. Т. Чупринкою), який в той час перебував, як це мені було відомо, у підльвівській околиці.

З Шухевичем я бачився останній раз у 1937 р. на лещетарських змаганнях Карпатсько-Лещетарського Клубу. Незабаром я одержав на мій запит позитивну відповідь і довірений чоловік запровадив мене в умовлений день і годину до хати незнаної мені вдови-українки, яка мешкала при бічній вулиці Зеленої. Привітавшись з Шухевичем, ми негайно почали обговорювати справи, які нас разом звели. У висліді півгодинної розмови при чаю, що його подала господиня хати, ми устійнили всі справи щодо перешкоджання у покликаннях до Дивізії, пропаганди підпілля проти Дивізії та евентуальної співпраці.

У дальшій розмові Шухевич з'ясував мені свій погляд на тодішню ситуацію у підпіллі. Його ціллю було створити і

вишколити елітарні відділи українського підпільного війська. "До відділів підпілля зголошується багато невідповідного матеріалу," — зазначив Шухевич. Він уважав, що існування обох військових з'єднань, а саме Дивізії і підпілля, є конечне у теперішній ситуації. Шухевич обіцяв мені, що всі ті, які зголосились до Дивізії і перебувають у підпіллі, будуть відіслані додому, щоб зголосилися до Дивізії. Устійнивши гасло на випадок, коли б зайшла потреба передати якусь вістку чи зустрінутись, ми дружньо розстались.

Після моєї розмови з Шухевичем покликування реклямованих добровольців у Львівській окрузі почало давати незлі висліди. Коли додати до цього індивідуальні зголошення, яких щотижня було кільканадцять, то загальна сума добровольців, що відійшли з Львівської округи і з міста Львова, була вища, ніж передбачувано.

На відвідинах у Митрополита і в польському кляшторі

З закінченням набору я мав більше часу, щоб зайнятися справами допомоги родинам добровольців, при чому находив підтримку з боку німецької адміністраційної влади. Не було сумніву, що наставлення німецької адміністрації губернатора д-ра Вехтера було до нас позитивне. Неодноразово у приватних розмовах губернатор і його заступник д-р Бауер підкреслювали, що війна приносить часто небажані дії і поведінку, зокрема з боку німецької поліції, з якими вони рішуче не погоджуються і що з закінченням війни усе це зміниться на користь народів Східньої Європи. Таких самих поглядів був староста Львівської округи д-р фон дер Ляен. Він обсаджував усі вільні посади у Львівському окружному старостві українцями, так що незабаром багато референтур опинилося в українських руках. Його наставлення до німецької партійної поліції не було прихильне, хоч він цього відверто не виявляв.

З кінцем червня 1943 р. д-р фон дер Ляен звернувся до мене з проханням влаштувати йому авдієнцію у Митрополита Шептицького. Старості була відома нетактовна поведінка попереднього губернатора Галичини д-ра Ляша, який під час відвідин у Митрополита запропонував йому від себе німецькні

харчові картки. Добре поінформований про гостре негативне наставлення Митрополита до дикого винищування німцями жидівського населення Галичини, як і його листа у цій справі до Гімлера, д-р фон дер Ляєн рахувався з тим, що Митрополит може відмовити йому авдієнції. Тому він просив мене спершу розвідати про її можливості. Цю справу я полагодив за посередництвом доброго мого знайомого канцлера митрополичої канцелярії о. д-ра Миколи Галянта, який через два дні повідомив мене телефонічно, що Митрополит очікує візити старости д-ра фон дер Ляєна.

Під час авдієнції старости у Митрополита були присутні о. д-р Галянт і я. Розмова велася німецькою мовою, якою Митрополит володів дуже добре, подібно як і французькою. Митрополит згадував про свої студії на різних університетах Німеччини, зокрема в Гайдельбергу, де д-р фон дер Ляєн також закінчив свої студії права. Мене дивувало таке знання Німеччини і колосальна пам'ять Митрополита, зокрема коли, довідавшись, що староста походив з Вестфалії, Митрополит почав згадувати про свої відвідини міста Мюнстер, ще на довго перед першою світовою війною, при чому вичислював назви вулиць та гостиницю, у якій тоді мешкав.

Під час нашої розмови братчики-Студити, які обслуговували Митрополита, подали на дорогій саксонській порцеляні перекуску з хліба, масла, меду і чаю.

Митрополит знав мене ще з передвоєнних часів, коли я брав участь у комісії відновлення митрополичої катедри св. Юра разом з професором В. Залозецьким та мистцями М. Осінчуком і П. Ковжуном. Д-р фон дер Ляєн походив з аристократичної німецької родини, скоро найшов контакт і наша розмова велася гладко. Через якийсь час розмова зійшла на тему німецько-більшевицької війни, і ми почули гостру критику поведінки німецької поліційної влади на окупованих українських землях. Митрополит згадав про свого листа до Гімлера в справі винищування жидівського населення, як теж і про поведінку німецької поліції взагалі. Тоді то почув я перший раз з уст німецького старости заувагу, що багато німців, ба навіть і членів партії, невдоволені з політики і ме-

тодів застосовуваних німецькою владою на окупованих землях. “Ми дуже розчаровані такою політикою, та в воєнній часі нічого зробити не можемо,” — заявив д-р Ляєн. Митрополит, дуже добре поінформований про різниці в методах німецької адміністрації в Галичині і її поведінкою в Україні, закінчив розмову заввагою, що він все ж таки цінить більш людяну поведінку німецької адміністрації в Галичині, що в нинішніх жорстоких часах є рідкістю. Так закінчилася аудієнція у Митрополита, яка тривала не цілу годину. Це був останній раз, що я бачився і розмовляв з Митрополитом.

Тоді ще ніхто з нас не знав, що з доручення Митрополита оо. Студити переховували у своїх монастирях понад 150 жидівських дітей та трьох рабів. У своїй палаті Митрополит переховував, на прохання львівського рабіна Кагане, жидівські святі книги з львівських синагог.

В часі набору до Дивізії по різних місцевостях Галичини я мав нагоду познайомитися на місцях з багатьма нашими провідними громадянами. Від них я призбирав багато інформацій трактування наших людей німцями, про справи українського підпілля та терор над нашим населенням з боку польського підпілля. На жаль, зібраний мною матеріал пропав з валізою, що згоріла у поїзді з початком 1945 року в Австрії. Сьогодні ці матеріали були б неоціненними для точного насвітлення подій, що відбувались тоді на наших землях.

По переведенні набору відбувався обід, якого господарем був звичайно ляндромісар або провід місцевого УДН. Але в місті Жовкві набірна комісія відмовилась брати участь в обіді, який нам приготував місцевий ляндромісар. Причиною цього була його груба поведінка з нашим населенням. До речі, його незабаром з цього становища усунено. Тому по закінченні набору в Жовкві, ми перейшли до монастиря оо. Василіян, відомого релігійного і культурного осередку в Галичині. Познайомившись з ігуменом монастиря о. Пелехом та іншими монахами, ми увійшли до трапезної, де засіли до обіду. По скромному, але смачному обіді, ми оглянули монастир з його бібліотекою і музеєм. Німці подивлялися старинні ікони, хрести архимандритів, золотом гаптовані фелони та сріблом окуту

евангелію з 16-го століття. У бібліотеці було чимало старовинних книг в латинській та грецькій мовах. Всюди панував спокій, повага і тиша. На стінах коридорів та кімнат висіли старі картини, штихи, портрети єпископів та архимандритів. У цій тиші людина забула про війну та большевицьку загрозу. Усі ці справи стали нагло якимсь далекими, другорядними. Навіть німецькі старшини споважніли і прислуховувалися з великою увагою до пояснень, що їх давав німецькою мовою о. ігумен. В цій атмосфері спокою і науки перейшов нам скоро час, і ми не спостерігли як почало вечорити. Треба було кінчати гостину.

Кілька тижнів пізніше попросив мене д-р фон дер Ляен поїхати з ним на відвідини до польського кляштору чину Францисканів у селі Чижки, яке належало до збірної громади Винники під Львовом. Це мала бути куртуазійна візита старости на кількаразові запросини монахів цього кляштору. Поміж українським довколишнім населенням ходили слухи, що в цьому кляшторі переховувались колишні польські старшини, які, як члени АК (Армії Крайової), мали зв'язок з своєю централею у Варшаві. Сьогодні є вже незаперечним фактом, що польські плебанії і кляштори своїми інформаціями про рухи німецьких військ та кількість німецьких залог у поодиноких містах Галичини у великій мірі причинились до успішного і скорого проведення відомого рейду Ковпана через Галичину аж до самих Карпат.

Було самозрозуміло, що українське підпілля, знаючи про це, слідкувало за діяльністю АК на терені Галичини, а зокрема цікавилось таємницею, що її скривали мури кляштору оо. Францисканів у Чижках.

Можна було здогадуватися, що одною із причин, яка спонукала польських монахів запросити д-ра фон дер Ляена до себе, було відвернути увагу німецької адміністрації від евентуальних підозрінь щодо співпраці монахів з польською підпільною організацією.

На пропозицію старости їхати з ним до Чижок я спочатку відмовився, мотивуючи, що зіпсую йому цілу забаву, коли оо. Францискани довідаються, що я українець. “Знаєте

що?” — перебив мене староста — “Ви говорите перфектно по-німецьки з австрійським акцентом. Вдавайте німця, а тим, що з нами поїдуть я снажу, щоб не виговорилися.”

Ми вибралися на відвідини кляштору, взявши з собою заступника старости д-ра Фогеля, шефа поліції на Львівську округу, та двох німецьких старшин, призначених до набору молоді для “Служби Батьківщині”. По досить поспішних оглядинах кляштору і костела оо. Францисканів, ми перейшли до їхньої їдальні, де засіли до обіду. Крім нас були там і інші принагідні гості — якийсь польський граф із своєю сестрою, які, як нам казали, приїхали відвідати свого кузина-монаха. По короткій привітальній розмові ігумена, до речі ще досить молодого чоловіка, ролю господаря перебрав польський граф, який у заздалегідь приготованій промові, згадав польсько-австрійську співпрацю в Галичині перед першою світовою війною, часи австрійського прем'єра, польського графа Бадені, а на кінець підніс тост на честь Німеччини і німецької армії. Під час вечері кляшторні братчики, які стояли за кріслами гостей, доливали раз-по-раз до чарок різноманітні польські наливки, з яких деякі, як запевнював ігумен, походили ще з минулого століття.

При справжній чорній каві та лікерах Бачевського розмови стали більше свободними. Поляки запевнювали німців про польську лояльність, а граф, уважаючи мене мабуть за німецького урядовця поліції, почав оповідати мені, як вони бояться українських банд, що днями пересиджують у лісах, а ночами тероризують мирне польське населення. Я все це з чемности вислухав, а коли вже мав цього забагато, сказав графові, що я був би йому вдячний, якщо б він поінформував мене теж про діяльність польського підпілля. Тим ми закінчили нашу розмову і граф, до тепер так дуже ельоквентний, змінив розмови та став більше мовчазливим. А тимчасом прийняття прибрало щораз то веселішу форму і д-р Ляєн закінчив його, оправдуючись навалюю праці в бюрі.

Опіна над добровольцями та їх родинами

З приходом осені 1943 р., коли вже набір до Дивізії був практично на 90 відсотків закінчений, всі бюра уповно-

важених ВУ в краю мусіли переставитися на акцію допомоги родинам добровольців. Згідно з умовою поміж ВУ і німецькими адміністраційними чинниками в Галичині, родини добровольців мали одержувати додаткові харчові картки, до такої кількості, як їх одержували німці в Німеччині. Крім цього, вони мали одержувати приділи на речі першої потреби як білизна, взуття, одяг тощо. Батьки, які були на удержанні си-на, що пішов до Дивізії або родина, якої батько був у Дивізії, мали одержувати грошеву допомогу.

В багатьох повітах, а зокрема в тих, що опинилися у підфронтній смузі, уповноважені натрапляли на труднощі, на які складались ось такі головні причини:

1. Німецькі адміністраційні власті не в усіх повітах додержувались розпорядків і не виконували вповні своїх обов'язків відносно допомоги родинам добровольців, або не завдавали собі труда полагоджувати ці справи як слід.

2. У Галичині під цю пору почало вже бранувати харчів і товарів першої потреби.

Треба було частих інтервенцій по німецьких урядах, щоби справу допомоги, зокрема у далеко від Львова положених повітових старостах приспішити як слід. У Львові відділ допомоги ВУ, що ним заряджував інж. А. Палій, відкрив декілька харчових крамниць, що були призначені виключно для родин вояків української дивізії "Галичина". У тих крамницях родини могли дістати додаткові харчові картки на різні, як на тодішні воєнні обставини, доброї якості харчі, а зокрема молочні вироби "Маслосоюзу", якого одним із директорів був інж. Палій. Сільське населення було більш зацікавлене у приділах таких речей як шкіра на чоботи, полотно та теплий одяг. Вправді німецькі старости почали видавати, завдяки численним інтервенціям ВУ, так звані "бецуґшайни" (картки на право купівлі) на різні речі, яких на жаль, не завжди можна було дістати по крамницях. Багато товарів випродукованих в Галичині, німці, що з правила заряджували фабриками, продавали на чорному ринку, або висилали до Німеччини. До того багато харчів і одягу приділювано родинам німецьких урядовців, які з розвитком воєнних подій на Східньому фронті по-

вертались через західні українські землі до Німеччини та старались тут придбати різні речі та харчі, яких вони в Німеччині вже не могли дістати.

А тимчасом воєнна ситуація на фронтах не ворожила нічого доброго. На цілому Східньому фронті німецькі війська стояли в важких оборонних боях, намагаючись стримати сильні большевицькі наступи. У місяці вересні впав Брянськ, Орел, Смоленськ, а далі Полтава та Кременчук.

Для скріплення Східнього фронту німці перекидали багато дивізій з заходу. Через Галичину, а зокрема через Львів, переїжджали день і ніч транспорти німецьких військ. Львів почав набирати вигляду підфронтового міста, хоча фронт був ще далеко.

Не зважаючи на те, допомога родинам добровольців у Львові й у Львівській Окрузі була налагоджена. Мені прийшлося інтервенювати у справах допомоги по інших округах. Одною з них була Коломийська округа з якої тоді в Дивізії було кругло 4000 добровольців. Із звітів уповноваженого ВУ на Коломийську Округу виходило, що там справи допомоги родинам вояків цілком не налагоджені, а причиною цього є негативне ставлення німецької влади.

Уповноваженим ВУ на Коломийську Округу був д-р Степан Іванець, колишній старшина УГА. По довшій розмові з німецьким окружним старостою в Коломії мені вдалося справу налагодити, хоч не знати було, на як довго.

Саме коли акція допомоги родинам вояків Дивізії у Коломийській окрузі почала кращати і родини почали діставати різні приділи, ситуація на фронті погіршилася до того ступня, що акція допомоги родинам почала нагло заломлюватися. Причиною став цілковитий брак товарів, а то й харчів, що їх забирали безправно німецькі військові одиниці. Коломия стала підфронтовим містом і наші люди почали поважно думати про евакуацію і виїзд на захід. Так воєнні дії не дозволили провести до кінця добре підготованої акції допомоги родинам вояків, а зате поставили ВУ перед новими проблемами, що ними були: евакуація родин добровольців із загрожених скорою большевицькою офензивою повітів Галичини, та під-

готування для них нових приміщень на західніх окраїнах наших земель.

Місяць перед Різдом ВУ розпочала акцію відвідин вишкільних таборів, зокрема тих, що находилися далеко поза границями українських земель. І так з кінцем листопада полк. А. Бізанц голова ВУ разом з сот. Манарушкою відвідали вишкільні табори в Альзації та південній Франції, де в місцевості Салі-де-Берн стояв 7-ий поліційний полк, а в По у Пиренеях — 6-ий полк. До цієї акції відвідування наших добровольців радо прилучився губернатор д-р Вехтер із своїм ад'ютантом. З ними поїхали були теж українські артисти, співаки та танцюристи.

28-го листопада відбулася присяга 6-го полку в По, а день пізніше в Салі-де-Берн. В обох цих місцевостях вітали стрільців полк. Бізанц і губернатор д-р Вехтер. Перед присягами відбувалися Служби Божі, що їх відправляли полкові священники: в 6-му полку о. Голойда, в 7-му о. Ковалюк. В поворотній дорозі представники ВУ з губернатором відвідали 4-ий полк, що був розміщений в Альзації, в місцевостях: Цаберн, Заарбрюкен і Фершвайлер. Настрої серед стрільців були добрі. Священником у 4-му полку був о. Камінський.

З огляду на велику пропагандивну вартість відвідин членами ВУ поодиноких вишкільних таборів, а зокрема вишкільного табору Дивізії в Гайделягері біля Дембіци, ВУ постановила вислати до усіх згаданих таборів своїх представників. Згідно з виробленим пляном, апробованим ВУ, представники ВУ відвідали такі вишкільні табори:

4-ий полк стаціонований в Цаберн (Альзація) відвідали інж. М. Хроновят і інж. А. Палій.

5-ий полк, стаціонований у Ляуенбургу і Готенгафен, відвідав полк. А. Бізанц, до якого прилучився губернатор д-р Вехтер.

6-ий і 7-ий полки, стаціоновані в південній Франції, відвідали о. мітрат В. Лаба і інж. Ю. Крохмалюк.

До Дивізії в Гайделягері рішено вислати ред. Ст. Волинця, д-ра Білосора та мене, не зважаючи на те, що ген. Фрайтаг мав висловитися до сотника Палієва, що це не конче потрібне.

Тижневик “До Перемоги”

Крім особистого зв'язку дорогою відвідин поодиноких вишніх таборів членами ВУ та її уповноваженими, ВУ видавала для вояків Дивізії окремих часопис “До Перемоги” з підзаголовком: “Тижневик Військової Управи «Галичина»” для Добровольців Стрілецької Дивізії “Галичина”. На дозвіл з Берліну видавати часопис для добровольців треба було довго чекати. Тому перше число “До Перемоги” вийшло доволі пізно, щойно з датою 21-го грудня 1943 року. Головним редактором став письменник Михайло Островерха, його заступником ред. В. Дзись, мовним редактором Артим Орел, а секретаркою д-р Марія Кобринська. Позаредакційно працювали для часопису: полк. Вартоломей Євтимович, Яр Славутич, М. Ситник, П. Карпенко-Криниця та Леонід Лиман. Тижневик “До Перемоги” був ілюстрований актуальними світлинами з життя Дивізії та рисунками мистців, Е. Козака і Л. Перфецького. Пересічний наклад його був 10000 примірників. Від 30-го числа редакцію евакуовано і часопис виходив у Кракові. Починаючи з появи першого числа у Львові, редакція часопису, а зокрема ВУ мала труднощі з німецьким цензором, Оттоном Леманом, який постійно робив свої завваги і не погоджувався з редакційним напрямком. Справа змінилася на краще, коли часопис перейшов під німецьку військову цензуру.

Під оглядом технічного розподілу матеріалу тижневик виглядав так: перша сторінка — передовиця і важливі політично-воєнні події; друга сторінка — політичні вісті та коментарі до подій; третя сторінка — звіти воєнних звітодавців із Східного фронту, а внизу матеріал із військової тематики, історії, літератури і мистецтва. Четверта сторінка мала вісті із світу, спорт, цікаву всячину, гумор та листування. Останнє 51 число вийшло під редакцією М. Островерхи 7-го січня 1945 року в Кракові.

До ліквідації цього журналу причинився німецький військовий цензор за поміщення статті проти армії генерала Власова і їхніх метод вербування людей до РОА. З переїздом ВУ до Любену на Шлеську, а потім до Відня, ВУ почала негайно видавати у Відні новий журнал для членів Дивізії під наз-

вою “До Зброї”. Наклад цього журналу був різний, пересічно 4-5 тисяч.

Одною з більших акцій ВУ, крім відвідин вишкільних таборів, була акція приготування і висилки святочних посилок для стрільців на Різдво 1944 року. Для цього створено окремий жіночий комітет, на чолі якого стала відома діячка К. Гардецька. Акцію Збірки продуктів на святочні посилки переводили поодинокі комітети по округах і повітах, у склад яких входили представники жіночих товариств, УДК та уповноважені ВУ. В той спосіб край підготував кругло 18 700 святочних посилок, які відійшли поштою до Дивізії в Гайделягері і до інших вишкільних таборів уже в половині грудня 1943 році.

Крім цього ВУ переслала до Дивізії і до поодиноких полків гроші, зібрані з концертів і призначила їх на дарунки під ялинку для вояків Дивізії. До Дивізії у Гайделягері переслано 200 000 золотих, а до поодиноких полків такі суми: 4-ий полк — 50 тисяч, 5-ий полк — 50 тисяч, 6-ий полк — 60 тисяч і 7-ий полк — 40 тисяч золотих.

Крім інтенсивних заходів у німецьких адміністраційних властей в справі допомоги родинам добровольців, ВУ сама почала акцію допомоги родинам в округах, де ця допомога була припізнена. Вона закупила на суму 1.5 мільйона золотих поважну кількість продуктів, таких як от светери, рушники, білизна, шкіра на взуття, рукавиці тощо. Ці товари роздано родинам добровольців у тих округах, де допомога не діяла як слід.

Вбивство шефа уряду дистрикту Галичина О. Бауера

9-го лютого 1944 р. рознеслася у Львові вістка, що на вул. Понінського виконано атентат на шефа уряду дистрикту Галичина, д-ра Оттона Бауера, при чому згинув теж д-р Гайнріх Шнайдер, начальник канцелярії губернаторства. Мешканці Львова були тим атентатом не менш схвильовані ніж німці. Можна було очікувати, що за випробуваною німецькою поліційною методою, якщо їм не вдасться зловити убійника, десятки відомих громадян міста Львова, без огляду на їхню

національність, будуть розстріляні як закладники. Д-р Отто Бауер як шеф уряду був правою рукою губернатора д-ра Вехтера, і старався, по змозі, змінити на краще та налагодити в німецькій адміністрації відношення до місцевого населення, в першу чергу українського, як теж і польського. Його часті і рішучі інтервенції в німецькій поліції у справах інтернованих чи арештованих українців причинилися до того, що його німецька партійна поліція у Львові не злюбила. Тому то багато визначних німців у Львові думало, що його згладило німецьке СД (зіхергайтсдінст). На другий день я зустрівся з д-ром фон дер Ляеном і довідався від нього більше подробиць щодо атентату.

Цього трагічного дня д-р фон дер Ляен заїхав автом під дім при вул. Понінського, де мешкав д-р О. Бауер, звідки вони разом з д-ром Шнайдером їхали щодня до бюро. Коли д-р Бауер вийшов у товаристві д-ра Шнайдера з хати, до них підступив якийсь чоловік в уніформі старшини ґештапо і передав йому листа. Д-р Бауер саме відчиняв листа, коли цей буцімто ґештапівець витягнув револьвер і кількома пострілами забив на місці д-ра Бауера і д-ра Шнайдера. Заки д-р фон дер Ляен вспів разом з шофером вискочити з авта і добігти до них, атентатчик вскочив до свого авта і відїхав.

Щойно після закінчення війни большевики виявили, що тим атентатчиком був советський агент Ніколай Кузнецов з партизанського загону Медведева, який спеціалізувався у винищуванні німецьких високих урядовців на теренах зайнятих німцями. Агент Кузнецов з німецькими документами на прізвище Зіберт Павль і в уніформі старшини ґештапо, виконавши атентат, пробирався разом із двома підручними до большевицьких партизан, які крились у волинських лісах. В поворотній дорозі задержали їх члени відділу УПА, а знайшовши фальшиві німецькі документи і львівську газету з некрологом про замордування д-ра Бауера і д-ра Шнайдера, їх на місці розстріляли.

Хоч згідно з описом д-ра фон дер Ляена атентатчик своїм виглядом, із сильно вистаючими вилицями виглядав радше на типового москаля, або татарина, як на німця, версія,

підсичувана большевицькими агентами, що буцімто д-ра Бауера зліквідувала німецька тайна поліція, ще довго не вгасала.

Похорони д-ра Бауера відбулись у Львові. У цих похоронах взяла участь почесна сотня Дивізії з дивізійною орнестрою.

Трагічний випадок з Ст. Григорцевим

З початком весни 1944 року трапилась трагічна подія, якої жертвою впав урядовець в моєму бюро інж. Степан Григорців. Родину Григорцевих я знав дуже добре ще з мого перебування в Познані. Отож, розглядаючись за урядовцями для мого бюро, я з приємністю прочитав листа інж. Григорцева з Познаня, який, покликуючись на наше знайомство, просив мене постаратись йому будь-яку працю у Львові, куди він радо переїхав би з родиною. Я негайно вислав йому відповідні документи і по його приїзді дав йому працю у своєму бюро. Під тодішню пору було важко знайти урядовця із знанням німецької мови, тож інж. Григорців був для мене майже необхідним. Під час моїх виїздів на провінцію чи під час засідань і різних конференцій з німцями він провадив моє бюро і, знаючи досить добре німецьку мову, полагоджував чимало справ, не чекаючи на мій приїзд.

Час до часу інж. Григорців звертався до мене з проханням вистаратись йому пропуск (т. зв. пассіршайн) на поїзду до Косова, що я радо для нього робив, знаючи, що він мав там рідню. Там жила рідна сестра його дружини, вдова по священику о. Гнатківському.

Одного дня вранці, коли я приїхав до бюро, я застав молодого хлопця, що чекав на мене. Представившись як член українського підпілля, він просив остерегти інж. Григорцева, щоб цей зник зі Львова, бо за ним шукає гештапо. Та майже одночасно я довідався, що цього ж самого дня гештапо вже зробило в домі Григорцевих ревізію і забрало його зі собою. Я негайно розпочав старання за його звільнення. На жаль, губернатор д-р Вехтер тоді був виїхав на кілька днів до Відня, тож я розпочав свої старання через львівського окружного старосту д-ра фон дер Лаєна. Він негайно поїхав до головного

бюра гештапо, інтервеніуючи у справі Григорцева. По його повороті я довідався, що гештапо відмовилося звільнити арештованого Григорцева, за яким вже довгий час слідило. За доносом одного фольксдойчера, що підшивався під українця, і якому інж. Григорців довірював, гештапо розкрило, що під проводом інж. Григорцева хлопці з українського підпілля закопали на цвинтарі, на гробі о. Гнатківського зброю, яку гештапо відкопало. Все ж таки ми не здалися. Коли в другій інтервенції гештапо зробило закид, що при ревізії в хаті інж. Григорцева найдено було револьвер, д-р фон дер Ляен заявив, що з огляду на небезпечні часи і погрози смерті з боку польського підпілля (АК) членам ВУ, він всеодно почне видавати дозволи на зброю для членів ВУ і їх урядовців. Тому то він не бачить ніякої провини в тім, що інж. Григорців мав дома револьвер. Прийшло до виміни гострих слів, при чому шеф гештапо заявив, що дальші інтервенції у цій справі можуть мати прикрі наслідки для самого старости.

Два дні після арештування прийшла до мене картка, у якій Григорців повідомляв, що його вивозять до концентраційного табору в Аушвітц (Освенцім) і просив про інтервенцію. Рівночасно зазначив, що поліціант, який його відвозив, взяв собі за висилку цієї поштівки його шлюбний перстень.

Коли кілька днів пізніше приїхав губернатор д-р Вехтер і на прохання старости інтервеніював у гештапо, дістав відповідь, що інж. Григорців по приїзді до табору в Аушвітц помер на удар серця. У цю вістку не вірив ніхто, не вірив теж і губернатор, який, одержавши цю інформацію, сказав до присутнього д-ра фон дер Ляена: "Дас іст абер айне банде!" (Алеж це голота!) Це сказав мені довірочно староста, та просив, щоб я затримав це для себе. Як губернатор, так і староста були переконані, що гештапо, щоб позбутись дальших інтервенцій губернатора дало наказ замордувати інж. Григорцева, щоб у такий властивий їм спосіб закінчити справу.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

ПРОПАГАНДА ПРОТИ НАБОРУ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ДИВІЗІЇ “ГАЛИЧИНА”.

Большевицька пропаганда проти Дивізії “Галичина”

З хвилиною проголошення набору до СС Дивізії “Галичина” більшовики почали сильну пропагандивну акцію проти творення Дивізії. Ця акція охоплювала такі засоби як найбільш делікатна метода шептаної пропаганди, а одночасно доходила до таких заходів як вбивства вельми прихильного українцям шефа уряду губернаторства д-ра О. Бауера, та відомого партизанського рейду Ковпана, що його ціллю було не так знищення нафтових піль на нашому Підкарпатті, як, в першу чергу стероризування українського населення саме в той час, коли відбувався набір до Дивізії.

Добре законспіроване комуністичне підпілля у Львові, хоч чисельно невелике, почало з наказу Москви пропаганду проти творення дивізії “Галичина”, послуговуючись для цього поляками. Більшовики видавали вже з початком 1942 року нерегулярні летючки українською і польською мовами про положення на фронтах, про бої під Сталінградом і про його упадок. Були це “Новини дня” і “Боротьба”, часто за підписом “Народної Гвардії ім. Івана Франка” у Львові. Одна із цих летючок попала мені в руки. Із докладного звіту про упадок Сталінграду та перехід в полон 6-ої німецької армії під командування ген. Павлюса видно було, що цього роду докладні інформації більшовики могли передати тільки радієвою дорогою з Москви.

Шептана пропаганда проти творення Дивізії і добровільного зголошування у її ряди мала на цілі викликати у широких масах українського громадянства дефетизм і недовір'я

до задуму створення української військової формації. Підшептами, що поширювали зневіру, та залякуванням людей, вона старалася заломити бадьору поставу громадянства до справи творення Дивізії.

Найбільш небезпечним показався клич, кинений большевиками, щоб молодь не йшла до Дивізії, а втікала в ліс. Популярна тоді назва "ліс" означала українське підпілля. Назва "Українська Повстанська Армія" прийнялася значно пізніше, коли перейнято її від підпільних повстанських відділів отамана Бульби-Боровця. З початком 1943 року українське підпілля не було об'єднане і ділилося на дві групи, з яких одна була під впливами ОУН-Б, друга значно менша підлягала прововоді ОУН-М.

Уповноважені представники підпілля ОУН-Б погодилися, що у цій складній ситуації, в якій найшлася наша нація, добре мати також і модерну вишколену німцями дивізію. У висліді цього договору відкритої кампанії проти набору до Дивізії з боку проводу ОУН-Б не було. Зате діяли в окремих відділах підпілля большевицькі провокатори, а командири поодиноких груп підпілля часто діяли на свою руку, не слухаючи і не заважаючи інформацій у свого проводу.

На терені Львівської Округи трапилися два випадки явної большевицької пропаганди проти творення Дивізії. Під час реєстрації молоді до Дивізії, мужеві довір'я Військової Управи, колишньому УСС-ові Волосянському звернув хтось увагу, що двох незнаних хлопців намовляє молодь не голоситись до Дивізії. Коли четар Волосянський, довідавшись про це, старався їх придержати, один з них пострілом з револьвера поранив йому голову. Мої розсліди у цій справі через знайомих мені членів підпілля не виказали, що тут було вмішане підпілля. "Ми ніколи не стріляли б до наших людей" — була їхня категорична відповідь. Подібний випадок трапився в часі набору до Дивізії в Бібрці, де два хлопці в мазепинках, переїжджаючи роверами попри групи новобранців закликали: "Хлопці не йти до Дивізії. Всі в ліс." Заки люди опам'ятались, за обома слід пропав. Значно пізніше, коли я вже забув за цю дрібну справу, мене повідомили члени під-

пілля ОУН-М з околиці Бібрки, що оба ці провокатори були синами польських колоністів, при чому одного з них вдалося членам підпілля зловити при подібній провокації.

З відходом добровольців Дивізії на військовий вишкіл до табору Гайделягер, стала актуальною справа допомоги родинам військових. Хоча розпорядок щодо цього був ясно сформульований і поданий до відома у часописах, ворожа шептана пропаганда, до якої джерел не можна було ніяк дійти, робила своє. До бюро уповноважених ВУ зголошувалися батьки добровольців з домаганням виплачувати їм гроші за сина в Дивізії, хоч їхні сини до Дивізії не пішли, ані вони не потребували бути на утриманні свого сина. Такі і подібні досить численні випадки вказували на те, що тут рішуче діяла ворожа пропаганда, якої ціллю було ширити замішання та викликати загальне невдоволення не тільки серед родин вояків Дивізії, але теж у широких колах нашої громадськості.

У деяких місцевостях родини добровольців діставали анонімні погрози, що будуть важко покарані за те, що їх син пішов до Дивізії. Одночасно польська Армія Крайова (АК) видала в своїй підпільній одноднівці, що появилася в Добромилі, присуд смерти на членів ВУ і її уповноважених.

Коли Дивізію перекинено з Гайделягеру до вишкільного табору в Нойгаммері на Шлеську, рознеслася нагло вістка, що наші вояки не дістають відповідної кількості харчу та що в Дивізії панує голод. Очевидно, що ця ворожа пропаганда була шита грубими нитками, бо Дивізія отримувала звичайні військові харчі, такі самі, як і німецькі військові частини. Та поміж нашими людьми були такі, що і в цю нісенітницю вірили. “Бійтесь Бога, та робіть щось. Ви чейже ВУ, не допускайте до цього, щоб наших хлопців німці морили голодом” — сказав до мене схвильований голосом один наш поважний громадянин. Голова ВУ, а зокрема її уповноважені, боролись, як могли, з цією ворожою пропагандою.

З весною 1943-го року появилися на території Галичини члени польського підпілля з Варшави. Їх зв'язковими були колишні польські старшини, які по програній німецько-польській війні переховувалися у польських колоністів та в мана-

стирях. Польське підпілля діставало усі потрібні інформації від своїх місцевих членів, а зокрема від поляків-фольксдойчерів. Терористичні акції АК зводилися, подібно як і большевицькі, до нищення німецького майна на українській території, а польська пропаганда розтрублювала це як вчинки українців. Німці в це тупо вірили і мстилися на українському населенні, висилаючи карні поліційні відділи на наші села.

Один з таких випадків трапився у підльвівському селі Пустомити, де невідомий справник підпалив стодолу на фільварку, що був у німецькому заряді. Тільки тиждень тому відбувся у цьому селі набір добровольців до Дивізії. З трудностю вдалося мені через негайну інтервенцію у губернатора стримати акцію німецької поліції безпеки, яка вибиралася вже на пацифікацію села.

“Карпатський рейд” С. Ковпана

Одним з найбільш ефективних заходів большевицької пропаганди були рейди большевицьких партизанських загонів, що мали на меті не тільки нищення у запіллі ворога залізничних рейок, мостів, тощо, але теж тероризування населення. Одним з них був саме відомий рейд Ковпана.

Наглий удар німецьких армій на СРСР у червні 1941-го року викликав не лиш панічний відступ большевицьких військ, але теж і цілковите заломання духа у червоноармійців. На протязі не цілих трьох тижнів німецькі війська спинилися над Дніпром та почали велику битву за Київ. У тому часі німці вже захопили були Ригу, Білосток та Мінськ. Сотни тисяч сов'єтських вояків попали в німецький полон.

Згідно з наказами Москви, ще перед відворотом Червоної армії, Комуністична партія та військове командування залишали всюди своїх людей із особливими завданнями. По лісах, наскільки це було можливе, маґазиновано зброю і харчі та організовано переважно з партійно-військових кадрів, малі партизанські загони, яких завданням було перешноджати німецькій армії у доставах війська і військового постачання на фронт. У зв'язку з цим вони мінували дороги, висаджували в повітря залізничні рейки та військові поїзди тощо.

Завдяки безнадійній німецькій політиці на сході Європи, большевицькі партизанські загони почали збільшуватися. Вони утримували з Москвою радієвий зв'язок дорогою летунських транспортів зброю, ліки та поповнення загонів людьми.

З визначніших большевицьких партизанських груп були загони Дм. Медведєєва, Ол. Федорова, Ал. Сабурова та С. Ковпака. Рейд партизанського загону С. Ковпака через східню Галичину в Карпати характерний тим, що він був переведений саме в тому часі, коли відбувався набір добровольців до Дивізії "Галичина" і тому варто познайомитися з його історією.

Коли німецькі війська зайняли з початком вересня 1941 року Путивль, в сусідніх селах залишився з наказу партії малий відділ большевицьких партизан у силі 40 осіб. Вони почали ворожі акції супроти німців, мінуючи дороги та обстрілюючи німецькі військові відділи. У висліді німецьких протиакцій партизани відступили у масив Брянських лісів, де вони переорганізувалися та нав'язали постійний радієвий та летунський зв'язок з Москвою. Прилучуючи до себе інші дрібні відділи партизан, загін С. Ковпака зріс до 750 добре вишкolenих бійців. У травні 1942 р. Ковпак переводить рейд на тилах німецької армії під час німецького наступу на Вороніж. Розбивши відділи німецької поліції та мадярський полк, Ковпак проривається, згідно з наказом Москви, назад у Путивльські ліси.

Німецьке головне командування, а зокрема штабові старшини постачання, слідкували з увагою за тим новим для них способом ведення війни і бачили у ньому поважну загрозу для ліній постачання фронту. Не було тижня, щоб у порівняно глибокому запіллі східнього фронту не вилітав у повітря німецький поїзд з доставою зброї чи амуніції. На безмежних дорогах, що вели на Східній фронт, горіли часто німецькі тягарові автомобілі, що доставляли пальне. Ці успіхи звертають увагу Москви на Ковпака. Викликаний у Москву головним командиром партизанських відділів Ворошиловим, Ковпак дістає наказ іти в рейд на Правобережжя України.

Загін Ковпака переходить ранньою осінню у Чернігівщину, а по битві з німцями продістається 18 листопада 1942

року під Сарни. Тут у бою з німцями тратить багато людей і відступає з розбитками на північ від ріки Прип'яті до озера Князь. Використовуючи вміло замерзле озеро як летунський майдан, большевики доставляють Ковпакові не тільки зброю і харчі, але теж і вишколених та загартованих у партизанській боротьбі бійців. Коли ж німці викрили місце перебування загону Ковпака і знищили бомбами лід на озері Князь, Ковпак залишає цей район і на тисячці саней вирушає у Рівенщину, позначаючи свою дорогу нищенням залізничних рейок, висаджуванням мостів та обстрілюванням німецьких військових транспортів.

У березні 1943 р. загін Ковпака, користаючи з загального замішання серед німців, які під натиском відступають з України, доходить під Київ. Звідси скорим рейдом перекидається на північ від ріки Прип'ять, де після більших сутичок з німецькими військами, був примушений покинути Білорусь та знову скриватись у лісах на південь від ріки Прип'яті. Тут відділи Ковпака доповнилися до сили 4,000 бійців і, залишивши сани, переформувалися на кінні відділи з тачанками та легкою артилерією.

Приготовившись до літнього рейду, Ковпак дістав незабаром наказ з Москви вирушити скорим рейдом на західні землі України і перейти через Волинь і Галичину аж у Карпати. Офіційною ціллю цього рейду було знищити копальні нафти в Дрогобичі, та насправді властивою метою рейду було: 1. Здеморалізувати українське населення Галичини саме в часі набору добровольців до Дивізії, 2. Переводити підривні акції у німецькому запіллі, 3. Осягнувши Карпати, знищити нафтовий район у Битькові.

Партизанські відділи Ковпака вирушили у карпатський рейд 12-го червня 1943 р. Прямуючи на південь, вони у скорому темпі перейшли залізну дорогу Берестя-Новель-Сарни і сфорсували річку Случ, виминаючи Рівне. На Волині ковпаківці увійшли в Крем'янецькі ліси й дійшли ними аж до границі Галичини. Тут вони беруть напрям на південь, поміж Підволочиськими та Тернополем. У селі Бірки, положеному яких 14 кілометрів на схід від Тернополя, партизани виса-

джують 28 червня 1943-го р. залізничний міст і прямують на Скалат.

Нагла поява большевицьких партизан на Західніх Землях України, зокрема в Галичині, викликала серед німців велике замішення, а то й переполох. З околиць, куди переходили партизани Ковпака, німецька поліція та адміністрація втікали до більших міст, а то й прямо до Львова. Одночасно прийшла до Військової Управи вістка, що в колиці Жовкви показалися теж большевицькі партизани. Це вже був терен Львівської округи і я, порозумівшись з д-ром фон дер Ляен, виїхав разом з ним негайно до Жовкви, щоб на місці перевірити справу.

Большевицькі партизани прийшли до Жовківської області з півночі. Вони перейшли попри саму Жовкву та скерувались поспішно на південий захід. По дорозі під час переходу через села, ковпаківці грабили наше населення. Я мав нагоду говорити з двома нашими селянами, з яких большевики здерли чоботи та побили їх прикладами крісів. Схоплених українських поліцаїв вони на місці розстрілювали. Змоторизований відділ німецького війська, який саме тоді стояв постоем у Яворові, зробив виправу проти партизан, але попав у засідку й поніс важкі втрати в людях. Була поважна загроза для містечка Судова Вишня, і тому зі Львова викликано курінь німецького війська, що, узброєний в тяжкі скоростріли, виступив до бою проти партизан. По короткій перестрільці партизани відійшли на захід та скрилися в лісах поміж Буцевом і Чернявою. Селяни з довколішніх сіл оповідали, що ночами прилітали большевицькі літаки та скидали парашутами для партизан військовий виряд.

Ця група большевицьких партизан не належала до рейдуючих відділів Ковпака. Вони по кількох малих сутичках з німцями та українською поліцією перейшли скоро на Словаччину. Тут крилися вони в Карпатах і дали опісля початок партизанському відділові майора Попова, який накоїв немало лиха нашим цивільним втікачам та з яким згодом воювала наша Дивізія.

Німецькі оборонні заходи

Два дні після мого повороту з Жовкви д-р фон дер Ля-ен повідомив мене, що за годину відбудеться нарада в губернаторстві в справі поборювання рейдуючих партизанських відділів і що він поступить до мого бюро по мене. Через несповна годину ми були вже на засіданні, яке скликав нагло губернатор д-р Вехтер. Крім багатьох партійних достойників, особливо сильно були заступлені всі роди німецької поліції, як СД, гештапо та німецька жандамерія. Німецьку армію репрезентував військовий командант Галичини генерал-поручник Бойтель з кількома старшинами свого штабу. Губернатор коротко зреферував актуальну справу рейдуючих большевицьких партизан, інформуючи присутніх, що з Волині вдерся до Галичини досить великий відділ партизан Ковпака і посувається тепер від Тернополя на південь у напрямі Дністра. Негайна ліквідація цього партизанського загону є вельми важливою справою. Крім великих матеріяльних втрат вони викликають своєю появою в запіллі деморалізацію серед населення, а зокрема поміж німецькими адміністраційними чинниками. У короткій дискусії, що наступила по звіті губернатора, можна було відразу відчутти сильний дисонанс поміж представниками німецької партійної поліції та представниками армії (вермахту).

Генерал Бойтель негайно заявив, що поборюванням ворожих банд у запіллі мають зайнятись згідно з приписами, поліційні відділи, яких, як додав він з саркастичною усмішкою, маємо аж забагато в дистрикті Галичина. Поліційні старшини реагували гостро на замітку німецького генерала, зазначаючи, що партизанські загоны Ковпака це більші частини большевицької армії, узброєні в легку артилерію, модерні скоростріли тощо. Та на це генерал відповів: “Знаю, що поліцію в дистрикті Галичина узброєна краще, зокрема коли йдеться про поліційні відділи для поборювання партизан.” Дехто з присутніх ставив пропозицію, щоб озброїти українську поліцію та створити українську міліцію, відділи яких мали б воювати з загоном Ковпака. Та тут один із старшин німецької жандармерії, по якого акценті можна було відразу

пізнати німця з польського Шлеська, запротестував рішуче проти створення української міліції, кажучи: “Дати українцям зброю в руки, значить не бути певним життя ні вдень, ні вночі.”

Я зголосився негайно до слова, щоб дати цьому старшині належну відповідь, та губернатор сказав до мене : “Дозвольте пане інженере, я це за Вас полагоджу.” Звертаючись до промовця, губернатор звернув йому в досить гострій формі увагу, що він не орієнтується в ситуації, коли так говорить. А далі додав: “Українці нашого дистрикту виставили саме одну дивізію, що разом з німецькою армією незабаром буде боротись проти большевиків.” Почулись оплески і на внесення губернатора рішено негайно звернутись до Берліну з запитом, хто має зайнятись ліквідацією загонів Ковпака. На цьому закінчилась нарада.

Поки німці чекали на рішення Берліну, партизани Ковпака впадають до містечка Скалат. Тут вбивають у ресторані кілька німецьких жандармів і посуваються скорим темпом у напрямі містечка Грималів. В околиці Грималова приходить до сутички поміж ковпаківцями та німецькою жандармерією і українською поліцією. Були вбиті і ранені. Поляглих у цій сутичці німців і українців поховано з військовими почесностями на цвинтарі в Тернополі.

З-під Грималова партизани посуваються на південь у напрямі річки Серет, що її форсують коло села Скородинці. Звідсіль їдуть лісами до села Звиняча, де стоять постоем цілий день. У поблизькому Чорткові зчинився поміж німцями переполох. Окружний староста, німецькі урядовці і поліція повтікали у напрямі Львова. Вночі партизани залишили Звиняч і прибули до відомого відпустового села Зарваниці. Звідсіль загін попрямував на південий захід до села Стара Гута. Це село, заселене здебільшого польськими колоністами, було для ковпаківців одним із важливих центрів інформації. Згідно із споминами П. Вершигори про карпатський рейд Ковпака, тут польський ксьондз уділив їм інформації про Бучач і дав інструкції про дальший напрям рейду.*

*) Вершигора, большевицький старшина рейдуемого загону Ковпака написав спомини під заголовком: “Люди с чистой совестью”. Описуючи

З Старої Гути партизани посуваються скоро, згідно з польськими інформаціями, у напрямі Більшовець, села положеного на лівому березі Дністра. У селі Сівка переходять міст на Дністрі, якого боронить невеликий відділ української поліції, але відступає перед переважаючим ворогом. Перейшовши Дністер, партизани висаджують міст і прямують через Суботів, Колодіїв на Дорогів. Тут таборують у лісі цілий день, а вночі входять у село Селище та переходять вброд Лімницю під Перевозцем. Це є вже терени славнозвісного Чорного лісу, що тягнеться поміж Калушем та Станиславом з північного сходу на південний захід і лучиться з масивом Карпат.

В часі, коли загін Ковпака швидким рейдом передістався через Дністер на узгір'я Карпат, у Берліні вирішили врешті справу, хто і як має знищити Ковпака. До цього підібрана одного із партійних генералів, який у 1940 році брав участь у німецькій виправі на Норвегію. Скомпромітований декількома стратегічними промахами, мав він тепер добру нагоду реабілітуватися.

Проти загону Ковпака вислано зі Львова до Станиславова два полки Війська Зброї СС, відділи німецької регулярної піхоти та кілька літаків типу "Мессершмідт" для вишування і збомбардування загону.

Перша зустріч ковпаківців з четвертим полком СС була коло села Росільної, де німці розбили партизан. Ковпаківці відступили в напрямі села Маняви, де їх заатакували німецькі літаки. Партизани понесли тут великі втрати, залишили в паніці свій обоз і малими групами пробились через німецьке оточення у напрямі Битькова. Тут вони підпалили дві нафтові вежі. Оточені під Делятином на горі Вовтозуб, ковпаківці були остаточно розбиті. Тільки нечисленним партизанам уда-

рейд Ковпака через Галичину, Вершигора наводить докладно розмову з польським ксьондзом у селі Стара Гута, у висліді якої ксьондз запропонував Ковпакові зробити "вивяд" і в тій цілі вислав до недалекого Бучача монаха (бувшого польського капраля), щоби цей привіз усі потрібні інформації відносно розташування німецьких військових відділів та дальшого більш безпечного напрямку рейду.

лось видістатися з оточення. Ковпака і Вершигору забрали в ночі большевицькі літаки.

Недобитки партизан, залишені своїми командирами, перебивались ночами малими групами по кілька та кільканадцять людей у напрямі Волині. Так закінчився карпатський рейд Ковпака, що мав на цілі знищити дрогобицькі нафтові шиби, стероризувати українське населення Галичини та унеможливити переведення набору до Дивізії “Галичина”.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

ВИШКІЛ ДОБРОВОЛЬЦІВ ДИВІЗІЇ “ГАЛИЧИНА”

Вишкільний табір “Гайделягер” і “Бойова група Баєрсдорфа”

Після виїзду колишніх українських старшин та підстаршин до старшинських та підстаршинських шкіл, почали виїздити зі Львова транспорти з добровольцями на вишкіл до табору в Гайделягері коло Дембіци. У Гайделягері було розбудоване поле вправ на приблизно дві дивізії. Колишні старшини і підстаршини були спрямовані зі Львова, до Брна на Чехах, де після умундрування їх розділено та скеровано до різних військових шкіл.

Добровольці, які були приділені на вишкіл до Гайделягеру, були поділені на 12 сотень, кожна понад 200 рекрутів, і переходили тут військовий вишкіл під команду німецьких інструкторів-вишкільників. Був це т. зв. Вишкільний Батальйон для Окремого Призначення, бо по закінченні його з кінцем жовтня, основна маса добровольців була розприділена до різних підстаршинських і старшинських курсів, де вони переходили вишкіл різних родів зброї.

В Гайделягері на протязі 1943 року перейшли вишкіл денільна тисяч добровольців. По докладному лікарському перегляді поважне число було звільнено як нездатніх до військової фронтової служби.

Вишкільні курси для старшин і підстаршин були у таких місцевостях:

1. Лешани коло Праги на Чехах — старшинський і підстаршинський вишкіл, де перешколено і 30 жовтня 1943 року відіслано до Дивізії одинадцять сотників, п'ятдесят три поручники та 29 підпоручників.

2. Пжіч коло Бенешова на Чехах — старшинський артилерійський вишкіл.

3. Амстердам у Голляндії — вишкільний курс для командирів дивізіонів.

4. Ляуенбург на Помор'ї — вишкіл для підстаршин.

5. Радольфцель над Баденським озером — вишкіл для підстаршин.

6. Варшава — кінно-розвідчий вишкіл.

7. Голляндія — протилетунська артилерія.

8. Франція — протитанкові відділи.

9. Мерхінген в Альзації — вишкіл зв'язку (радисти і телеграфісти).

10. Підковиц на Чехах — саперний вишкіл.

11. Дахав — військово-адміністраційна служба — підстаршини.

12. Арользен у Німеччині — військово-адміністраційна служба — старшини.

Було теж чимало інших вишкільних місцевостей, куди виїздили стрільці та старшини, як: Гамбург, Торунь, Ферншвайлер, Адлергоф та інші.

В половині жовтня до табору Гайделягер повернулися із перевишколу в Лешанах українські старшини, які аж до закінчення вишколу приглядалися вправам та брали участь у різних вимаршах. Коли більшість добровольців роз'їхались на різні підстаршинські курси, із решток, які залишилися, що з різних причин не були приділені до підстаршинських шкіл, як і тих нових, які напливали при дальших покликаннях добровольців до Дивізії, розпочалося формування ядра Дивізії, трьох піхотних полків та спеціальних батальйонів (нуренів). Командний склад всіх новоформованих одиниць дивізії "Галичина" були обсажені українськими старшинами, а саме:

Командир 29 полку — майор Євген Побігущий.
Командир 30 полку — полковник Борис Барвінський.
Командир 31 полку — майор Степан Котиль.
Батальйон піонерів — підполковник Іван Рембалович.
Батальйон фюзильєрів — сотник Карло Брістот.
Відділ зв'язку — підполковник Григорій Сосідно.

В місяці грудні та січні 1944 року приступлено в Гайделягері до остаточного комплектування та оформлення поодиноких полків і частин Дивізії, при чому командний склад замінено німецькими старшинами. Команду 29-го полку перебрав полковник Дерн, 30-го підполковник Форстройтер, а 31-го полку підполковник Панір. Полк польової артилерії перейняв полковник Баєрсдорф, а запасний курінь майор Кляйноф. Командиром куреня піонерів став майор Ренбергер, а відділу зв'язку сотник Нутцінгер.

Командиром Дивізії від 20 жовтня 1943 р. став німецький полковник Фріц Фрайтаґ, піднесений до ранги генерала в квітні наступного року. Свою військову освіту набув генерал. Ф. Фрайтаґ як старшина поліції і з типовим поліційним недовір'ям підходив до Дивізії, хоч до українських старшин він, як теж і його найближче оточення, відносилися коректно. Він теж зразу обсадив усі ключеві позиції в Дивізії німецькими старшинами та німцями фольксдойчерами, що звичайно були русофіли, як наприклад балтицький німець майор Кляйноф, або польонофілами, як польський фольксдойчер поручник Шенкер.

На загал, якщо йдеться про дивізійних старшин-німців, було між ними багато чесних фахових старшин, які відносилися добре та співпрацювали гармонійно з українськими старшинами. З декількома з них я мав нагоду познайомитися під час мого короткого перебування в Гайделягері. Тому теж деякі нарікання поодиноких вояків, що розуміється доходило до ВУ, слід було здебільшого брати як наслідок твердого типуво німецького військового вишколу, що давався молодим рекрутам у знаки.

Немалий вплив на деного з вояків мала туга за рідною хатою тощо. З тих причин ВУ вистаралась про дозвіл для ро-

дин добровольців відвідувати у неділі вояків у таборі. Головне бюро ВУ як теж і моє бюро на місто Львів і Львівську округу видавало родинам окремі посвідки, на підставі яких можна було купити залізничий квиток до станції Дембіца коло табору Гайделяґер. Ці посвідки ВУ видавада так довго, як довго Дивізія вишколювалась у Гайделяґрі. На один із таких поїздів з родинами добровольців наскочив одного разу на станції Дембіца відділ “охорони шляхів” (баншуц) і почав відбирати від приїзних ті скромні харчі, що їх вони привезли з собою. Відділи “охорони шляхів” склалися виключно з поляків та польських фольксдойчерів, і часто, під претекстом контролю пасажирів, грабували наших селян. Декілька наших стрільців, які були на станції кинулися боронити українські родини, при чому не обійшлося без бійки, у висліді якої заатакований “баншуцями” дивізійник поранив одного з них багнетом. Переведене слідство оправдало вчинок стрільця, тому що він діяв в обороні чести вояка Дивізії.

Після цього випадку відділи “баншуцу” прискромніли на цілому терені Галичини, зокрема коли пізніше вояки Дивізії на службових поїздах часто присмирювали “баншуців” та не допускали до ревізій і побиття наших селян.

В половині лютого 1944 р. незадовго перед закінчення вишколу у Гайделяґері виділено з Дивізії бойову групу в силі кругло двох тисяч вояків, що під назвою “бойова група Баєрсдорфа” брала участь у поборюванні большевицьких партизан у районах Холмщини та Підляшшя.

Бойова група Баєрсдорф була зформована виключно з колишніх старшин, підстаршин та вояків, які вже перейшли були свій підставовий перешкіл. Обсада комадних постів у бойовій групі Баєрсдорфа була така:

1. Командир бойової групи — полковник Баєрсдорф.
2. Начальник штабу — майор Кляйноф.
3. Командир 1-го батальйону — сотник Карло Брістот.
4. Командир 2-го батальйону — підполковник Іван Рембалович (який пізніше згинув під Бродами).
5. Командир артилерійського дивізіону — майор Микола Палієнко (який пізніше згинув під Бродами).

6. Командир кінно-розвідувального відділу — підполковник Роман Долинський.

7. Командир постачання — поручник Поляків (колишній старшина полку Гайдамаків з часів Визвольних Змагань).

Польовим духовником групи був о. Всеволод Дурбак.

Ціллю акції групи Баерсфорд було знищення відділів сов'єтських партизан, що діяли вже від кількох місяців в районах повітів: Любачів, Чесанів, Тарногород, Білгорай, Замосте і Томашів. Большевицькі партизани мали сильну підтримку місцевого польського населення, а зокрема збоку Армії Крайової, що була досить сильна на тих теренах. Хоч основною акцією партизан було нищення залізничних мостів і ліній воєнного постачання, вони часто давалися в знаки українському населенню своїми терористичними акціями. Переїжджаючи через Львів, відділи групи Баерсдорфа задержались на коротко на Черновецькомуну двірці, де вітали їх члени Військової Управи.

Акція групи Баерсдорфа тривала до кінця березня 1944 року та була першим бойовим іспитом Дивізії "Галичина" перед виїздом на фронт під Броди.

Крім дивізійного табору в Гайделягері існували ще окремі вишкільні табори для створених на самому початку п'ять окремих полків, а саме 4-го, 5-го, 6-го 7-го і 8-го. Ці полки вишколювалися у Німеччині і Франції, а два з них, а саме полк 4-ий і 5-ий, брали участь у боях з большевиками під Тернополем у лютому і березні 1944 року.

Поліційні полки були створені без порозуміння з ВУ, яка противилася творенню окремих незалежних від Дивізії військових одиниць, побоючись, що вони могли б бути вжиті на західньому фронті. На рішуче домагання ВУ всі п'ять полків влучено з кінцем весни 1944 року до Дивізії, яка перебувала вже в Нойгаммері.

Стан поліційних полків не був великий, а саме:

Четвертий полк, вишколений у Німеччині, мав1,264 вояків.

П'ятий полк, вишколений у Німеччині, мав1,372 вояків.

Шостий полк, вишколений у Франції, мав1,293 вояків.

Сьомий полк, вишколений у Франції, мав1,671 вояків.

Восьмий полк, вишколений у Німеччині, мав1,573 вояків. Священиками цих полків були призначені: 4-ий полк — о. Карпінський, 6-ий полк — о. Голойда, а 7-ий полк — о. Ковалюк.

З хвилиною свого призначення на командира Дивізії генерал Ф. Фрайтаґ приступив відразу до наставлювання на командні пости німецьких старшин, а українським старшинам приділював підрядні місця. Цьому противився начальник штабу Дивізії майор В. Гайке й, у деяких випадках, удалося йому усунути наставлених генералом Фрайтаґом німецьких поліційних старшин, які не мали відповідного військового вишколу, або взагалі не надавались на старшин фронтової частини, що нею мала б бути Дивізія.

Та генерал Фрайтаґ ніяк не хотів зрозуміти політичного значення української дивізії і трактував її виключно як військову частину. В дійсності вона мала свою вартість не тільки як військова, добре вишколена одиниця, бо її політичне значення було куди важливіше.

Це дуже добре розумів губернатор Вехтер і старався не раз у довгих розмовах переконати про це командира Дивізії ген. Фрайтаґа. Тому теж Дивізія вимагала окремої уваги як при її творенні, так теж і при обсаді старшинських постів. В цьому напрямі працювали і усвідомлювали ген. Фрайтаґа та вищих німецьких дивізійних старшин не лиш тільки сам губернатор Вехтер, але теж і полковник Бізанц як голова ВУ та сотник Д. Паліїв як політичний дорадник командира Дивізії. В цьому напрямі діяв теж шеф штабу Дивізії майор В. Д. Гайке.

Та найбільше заслуг поклав для Дивізії сотник Д. Паліїв, який, незалежно від своєї функції при штабі, був свого роду зв'язковим поміж Дивізією і ВУ.

Його становище супроти командира Дивізії було доволі тяжке, зокрема коли йшлося про оборону перед ген. Фрайтаґом української рації у справах персональних.

Тимчасом наплив добровольців до Дивізії зростав з кожним днем. Військова Управа влаштувала при вул. Баторого у Львові збірний пункт для добровольців, звідки вони виїжджали до вишкільного табору в Гайделягері.

До цього табору почало напливати дивізійне устаткування, а за якийсь час також і дивізійні відзнаки, срібний левик на вилогах коміра та золотий левик на синьому тлі в формі щита на лівий рукав.

Військовий табір “Нойгаммер” і проблема українських старшин

Гайделягер, беручи під увагу німецькі військові вимоги, не був відповідним для військового вишколу. Про це згадував мені майор Гайке в часі моїх відвідин табору. В таборі бракувало відповідної кількості гаражів для авт та іншого військового приладдя. Це було причиною, що Дивізію перекинено в лютому 1944 року до вишкільного табору Нойгаммер,*) що знаходиться коло містечка Саган**) на німецькому Шлеську.

З переїздом Дивізії з Гайделягеру до Нойгаммеру приступлено до її організації як фронтової одиниці. За німецьким військовим зразком Дивізія мала бути піхотною запряженою одиницею, що, побудована на трійковій системі, складалася з таких частин:

- Три піхотні полки (ч. 29, 30 і 31)
- Один полк артилерії
- Розвідчий відділ
- Один дивізіон зв'язку
- Один курінь саперів
- Один дивізіон зенітної артилерії (моторизований)
- Один дивізіон протитанкової артилерії (моторизований)
- Один курінь фюзильєрів
- Один кінно-розвідчий відділ (який опісля зліквідовано).

Крім цього при Дивізії був запасний курінь, з якого в міру потреби доповнювано поодинокі бойові одиниці. Також, крім згаданих бойових одиниць у склад Дивізії входив цілий ряд спеціальних сотень як санітарна, пекарська, ветеринарна, амуніційна, сотня польової жандармерії, інтендантури тощо.

*) Сьогодні це Świętoszów.

**) Сьогодні це Żagań.

З весною 1944 року наплив новобранців до Дивізії збільшився так, що вона досягнула свій повний стан, а в запасному курені було понад 700 вояків. Тому, що наплив новобранців до Дивізії не уставав, а навпаки збільшувався, вирішено створити вишкільно-запасний полк ч. 14, у місцевості Вандерн коло Франкфурту над Одрою, до якого висилано новобранців. Новобранці діставали тут основний військовий вишкіл, а по його закінченні переходили до запасного куреня, звідки приділювано їх у міру потреби до різних частин Дивізії .

Щодо свого складу Дивізія була українською формацією з рамовим німецьким персоналом.

Вже в часі вишколу в Гайделягері виявилось, що кількість українських старшин була рідше замала. Крім цього деяких українських старшин, які прибули до Гайделягру, після лікарського перегляду звільнено через невідповідний стан здоров'я, або старший вік. Військова Управа доклада великих зусиль, щоб у Дивізії було якнайбільше наших старшин. Тимто вже з хвилиною постанови Дивізії створено при ВУ окремий відділ набору українських старшин.

З уваги на важливість цієї справи при відділі набору старшин до дивізії "Галичина" працювала окремо Перевірочна Комісія, яку покликала Військова Управа. До неї входило трьох старшин з Визвольних змагань, поручник УГА д-р Тимотей Мацьків, пполк. УНР Армії та контрактний майор польської армії Віктор Малець та сотник УГА Володимир Тимцюрак. Вони перевірявали на підставі старих актів, посвідок, військових наказів та інших доступних матеріалів ранги покликаних до Дивізії старшин, які вони заподавали на окремих анкетах. У деяких випадках Комісія признавала ранги на підставі зізнань довірочних свідків і свій звіт, разом зі списком старшинських ранг, передавала Військовій Управі для використання у штабі Дивізії.

Та справа старшин не була легкою. У той час, коли творилася Дивізія, колишніх старшин-українців різних армій було менше ніж перед вибухом другої Світової війни. Український старшинський склад, що був у польській армії, поніс

у війні чималі втрати. Частина з тих старшин попала в большевицький полон, коли москалі захопили західньо-українські та білоруські землі і про них нічого не було відомо.

Ранньою весною 1943 року німецький уряд проголосив, що німецька армія відкрила в лісі коло місцевости Катиня під Смоленськом масові могили польських старшин, які по закінченні німецько-польської війни попали були в большевицький полон. Покликана німцями комісія Міжнародного Червоного Хреста ствердила, що це були помордовані большевиками старшини і підстаршини польської армії, які були в таборах полонених у місцевостях Козельськ, Осташків і Старобільськ. У могилах знайдено кілька тисяч постріляних старшин і підстаршин, поміж якими було чимало українців. На жаль, докладної евіденції не можна було отримати, тому що ми не мали представників у Міжнародному Червоному Хресті.

Інших колишніх старшин, які залишились під большевицькою окупацією, большевики перед вибухом німецько-большевицької війни поарештували і повивозили, а частково помордували. Ще інші, яких большевики адміністраційною дорогою заслали на Сибір, рятуючи своє життя, вступили пізніше до польської армії ген. Андерса, яка формувалась у Советському Союзі.

Якось частина старшин, які залишились у Галичині, виїхали опісля як німецькі переселенці з окупованих большевиками Західніх Земль України і там отримали німецьке громадянство. Їх покликано незабаром до німецької армії.

При наборі до Дивізії весною 1943 р. наші установи реклюмували певне число українських старшин для своїх потреб, а німецькі уряди реклюмували тих, які знали німецьку мову і працювали в німецькій адміністрації. Побоюючись, що німці заступлять українських старшин своїми, Військова Управа почала покликувати реклямованих старшин уже на початку 1944 року. Для поповнень числа старшин у штабі Дивізії, покликано до військової служби навіть членів ВУ: З. Зеленого, Ю. Крохмалюка, д-ра Л. Макарушку та Є. Пиндуса. З них тільки два перейшли до Дивізії, інж. Ю. Крохмалюк та д-р Л. Макарушка. Проф. З. Зелений та інж. Пиндус були реклямовані знову Укра-

їнським Центральним Комітетом, як необхідні на своїх місцях. У висліді цієї акції ВУ покликало до Дивізії на початку 1944 р. кругло п'ятдесят українських старшин.

Справу українських старшин у Дивізії погіршувало ще й негативне наставлення і політика генерала Фрайтага, який нерадо бачив у рядах Дивізії колишніх українських старшин, а тих, що там були, старався приміщувати на підрядні пости. Цій політиці противилася ВУ і старалася за посередництвом сот. Д. Палієва як теж і губернатора д-ра Вехтера, впливати на генерала Фрайтага, щоб змінив свою політику. Справу остаточно розв'язано так, що з Дивізії вислано кругло двісті відповідно вибраних підстаршин на старшинський вишкіл.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

ДАЛЬШИЙ НАБІР ДОБРОВОЛЬЦІВ І ЧАСТИННА ЕВАКУАЦІЯ РОДИН ВОЯКІВ ДИВІЗІЇ.

Фронт наближається, відносини загострюються

З погішенням ситуації на Східньому фронті і доволі безладним евакуюванням німецьких урядів райхскомісаріату України, Львів набирив з кожним тижнем щораз то більше вигляду підфронтного міста. Вулицями міста пересувались день і ніч німецькі війська. Одні поверталися із Східнього фронту, інші їхали на схід. З початком січня 1944 року впав Бердичів, і большевики почали велику офензиву на захід від Києва. На зайнятих українських землях большевики мобілізували українську молодь і гнали на фронт без жодного військового вишколу а часто і без зброї. Большевицьке радіо скерувало свою пропаганду зокрема на населення Галичини. Воно закликала нашу молодь іти в ліс а одночасно кидало громи на українську Дивізію та її творців. Польське підпілля (АН) зміцнило свою терористичну діяльність супроти українського

населення в Галичині. Не було тижня, в якому АК не виконало б напад на українську установу чи поодиноких осіб. У цю пору АК співпрацювала з большевиками. Так гинуть від куль польського підпілля професора Львівського Університету д-р Ластовецький та відомий львівський купець Ю. Ломага. У Варшаві гине від кулі атентатчика члена АК, голова УДК полковник Михайло Поготовко, який по виїзді д-ра Ю. Липи з Варшави, став на його місці головою УДК і мужем довір'я ВУ. Щоб викликати поміж українським населенням паніку, АК видає присуди смерті на провідних наших людей між іншими і на відомого українського лікаря д-ра М. Панчишина а теж і членів ВУ та деяких її уповноважених. Усі ці присуди проголошувала АК у своїй підпільній газетці.

Щоб мати повний образ тодішньої ситуації, слід додати, що деякі нездисципліновані німецькі військові формації, відступаючи на захід, почали проводити по наших селах реквізицію харчів та набирати силою нашу молодь до своїх частин.

З упадком Тернополя в березні 1944 року, Східний фронт на українських землях до певної міри устатбувався. Та кожному ставало ясно, що наступним етапом большевицької офензиви буде наступ на решту Галичини з центром на Львів. З міста зникли військові станиці чужинецьких військ, що воювали на Східньому фронті, а саме італійці, хорвати та словаки. Штаб німецької армії осів у Дублянах, де заняв будинки Сільсько-Господарської та Лісової Академії.

В такій ситуації відбувся 22 січня 1944 року пленарний з'їзд Військової Управи у Львові в залах губернаторства, у якому взяли участь всі окружні, та більшість повітових уповноважених ВУ. На наради прибув проф. Кубійович з усіма референтами УЦК. По коротких промовах проф. Кубійовича та полк. Бізанца наступили звіти поодиноких членів ВУ та її окружних уповноважених. Пополудні наради продовжувались, при чому присутні мали нагоду запізнатись з командиром Дивізії "Галичина", генералом Ф. Фрайтагом, який прибув на з'їзд з Гайделяґеру разом з шефом штабу Дивізії майором В. Д. Гайке, та сотником Д. Палієвим.

У своєму звідомлені ген. Фрайтаґ подав до відома, що Дивізія осягнула свою бойову силу і в квітні буде цілковито

боездатна. Доповнення до вишкільно-запасного полку надходять повільно, хоч останні тижні вказують на їхній зріст. Відчувається брак українських старшин. Від імені присутніх на нарадах уповноважених я, як їх голова, звернув увагу на нічим неоправдані арешти наших людей німецькою службою безпеки (СД), і то часто навіть батьків добровольців. Про це знають добре окружні старости, які дістали про такі випадки скарги від уповноважених ВУ.

Ці арешти відбуваються переважно у Станиславівській та Коломийській округах. У зв'язку з моїм звітом рішено звернутись до губернатора д-ра Вехтера з протестом та з домаганням, щоб ці арешти припинити. Ген. Фрайтаґ обіцяв інтерв'ювати від себе в цій справі.

Дальшими справами були: набір українських старшин до Дивізії, допомога родинам добровольців та зв'язки з воцтвом Дивізії і висновки з уже проведених відвідин вишкільних таборів.

Цього ж дня відбулася теж окрема нарада ВУ та її уповноважених уже без участі німецьких гостей. У висліді цієї наради рішено провести вербункову акцію і набір до Дивізії серед української молоді, яка працює в Галичині в "Українській Службі Батьківщині", тимбільше, що, як стверджено, німці у загрожених большевинами східних повітах Галичини, вивозили нашу молодь примусово на працю до Німеччини, а зокрема ту, яка служила в УСБ. Рішено теж доложити всіх зусиль на видачу допомоги родинам добровольців у формі товарів, що їх закупила ВУ. Рівнож рішено рішуче протидіяти ворожій пропаганді про голод у Дивізії та про заломання акції допомоги родинам військових.

На наступному засіданні 29 січня 1944 р. ВУ схвалила підготовку евакуації північно-східньої частини Галичини, в яку входять такі округи: Тернопіль, Броди, Камінка Струмилова і Золочів. Вздовж підфронтової полоси уповноважені ВУ почали видавати окремі дозволи (пасіршайни) на виїзд із загрожених повітів. Німецька влада мала для родин добровольців вогони, якими вони могли виїжджати на захід. Люди брали ці посвідки на виїзд, але з виїздом не спішилися, протягаючи до

останньої хвилини. Згідно з евакуаційним пляном, що його вигодувала німецька адміністрація, повіти Чортків, Бережани та Підгайці мали евакуюватись до Станиславова, Тернопіль до Стрия, Золочів до Самбора, Камінка Струмилова до Львівської Округи. Щодо цього пляну я зайняв негати́вне становище, вважаючи його прямо катастрофічним. Як виявилось пізніше, Станиславів, до якого мали б евакуюватись родини добровольців з Бережан і Підгаєць, був зайнятий більшовиками значно раніше як Бережани і Підгайці. З метою переведення змін в цьому пляні я звернувся через окружного львівського старосту до уряду губернатора, вказуючи на його недоцільність. В цю справу вмішався сам губернатор, скликав окрему раду старостів і поробив відповідні зміни, визначаючи (мабуть у порозумінні з проф. Кубійовичем) Засяння і Лемківщину як терен, куди мали б евакуюватись родини добровольців і всі інші.

Поліційний полк в Галичині й українське підпілля

З кінцем лютого 1944 року 4-ий поліційний полк закінчив свій вишкіл у Альзації і його перекинено до Галичини. Він був розташований в районах Бродів, Радехова і Збаража, де більшовики почали оперувати щораз то більшими групами партизанів. Перший курінь 4-го полку обороняв відтинок Радехів-Лопатин. Другий курінь провадив чистку від більшовицьких партизан у районі Бродів. Третій курінь стояв у Збаражі та довколiшніх селах. Члени ВУ відвідували поодинокі курені, вдержуючи контакт з вояками. 5-го березня, коли член ВУ Ю. Крохмалюк відвідував 3-ій курінь, більшовицькі партизанські відділи вдерлися до Збаража і по короткому бою зайняли це місто. Юрій Крохмалюк в спів дістатися на залізничну станцію, звідки з нечисленними нашими стрільцями та німецькими вояками відїхав під обстрілом більшовиків у напрямі Тернополя.

Згідно із звітами тих членів ВУ, які відвідували курені 4-го полку, на їхніх місцях постою стверджено, що відносини поміж вояками полку і поодинокими групами українського підпілля були добрі, ба навіть товариські. Хоч німецьке ко-

мандування побоювалося, що при введені в бій згаданого полку на тих теренах, на яких діяло українське підпілля, могла б заіснувати небезпека дезерції вояків полку і їх переходу до підпілля, це не наступило. Стрільці полку мали нагоду наглядно переконатися про різницю не тільки між військовим вишколом, але і якістю бойового виряду та озброєння українських партизан і Дивізії.

Це був час коли Роман Шухевич (пізніше генерал Тарас Чупринка) перебрав остаточно провід над озброєними відділами підпілля і почав організувати їх на зразок військового з'єднання, яке незабаром прийняло назву Української Повстанської Армії (УПА).

У другій половині лютого німецька адміністраційна влада в порозумінні з військовим командуванням видала наказ примусової мобілізації виключно українського населення до війська та до різних парамілітарних організацій.

Цей наказ почали німці негайно проводити в діло в підфронтових смугах. Згідно з наказом до набору були зобов'язані голоситися чоловіки від 21 до 35 року життя.

Цей німецький крок викликав на засіданні ВУ 8. березня 1944 р. гарячу дискусію і спротив, зокрема коли німецькі адміністраційні чинники зажадали, щоб уповноважені ВУ виставили негайно списки згаданих річників на терені своїх повітів. Рішено було таних списків не виготовлювати, а на випадок, коли б ця справа стала актуальною, то при кожному наборі повинен бути присутнім член ВУ, або її уповноважений з правом поникати вибраних німцями мужчин до Дивізії, якщо вони собі цього забажають.

У зв'язку з занепоєненням вояцтва Дивізії щодо незадовільної евакуації його родин, зокрема на загрожених большевинами теренах, з Дивізії приїхало кілька старшин, щоб у випадку потреби прискішити евакуацію.

На Львівську Округу був призначений старшина Грабовенський, а для Округи Бережанської сотник А. Гончаренко. В цю пору евакуація була вже проведена на 90 відсотків і ті, що хотіли виїхати, вже еванувались. Тож зібравши від ВУ та уповноважених усі дані щодо евакуації, більшість старшин

відїхала назад до своїй частин. Залишились тільки ті, що мали інструкції увійти в контакт з деякими відділами УПА і намовити їх вступити в ряди Дивізії.

До цих старшин належали між іншими сот. А. Гончаренко та сот. Грабовенський. Я поїхав з сот. Грабовенським до села С. у Бібрецькому повіті на домовлену зустріч з нашим підпіллям. У цій зустрічі брало участь кругло 200 хлопців. Багато з них були озброєні. Після мого вступного слова, сот. Грабовенський розказав коротко про Дивізію, її склад та узброєння, закликаючи всіх, хто хотів би служити у регулярному війську, вступити до Дивізії. Присутні члени підпілля ставили чимало запитань, з яких багато відносились до вишколу, родів зброї тощо.

Уже добре темніло, коли ми залишили село, повертаючись до Львова. Десь далеко на сході видно було заграву. “Це большевицькі партизани виходять ночами з лісів та непокоють наші села,” — пояснював нам візник, який відвозив нас на залізнодорожну станцію. Такі інформаційні відвідини мали перш за все цю добру сторінку, що тодішнє підпілля дістало від нас правдиві інформації про Дивізію. Деякі питання, що нам їх ставили хлопці вказували на те, що й вони були несвідомо під впливом большевицьких пропагандистів, які в цих неспокійних часах могли легко замішатися у ряди підпілля та робити там своє діло.

З погіршенням ситуації на східньому фронті щораз то більше добровольців почало голоситись до бюро уповноважених ВУ. Число їх збільшувалося з дня на день так, що уряд доповнень у Львові мав постійну лінарську комісію, яка на місці проводила набір. Признаних здібними ВУ відсилала через німецьке бюро доповнень більшими групами до вишкільно-запасного полку, що находився у Німеччині в місцевості Вандерн над Одрою в Німеччині.

Прорвавши мадярський фронт на Дністрі, большевики зайняли Покуття разом з Коломиєю та Станиславом. Вправді німецькій армії вдалося до трьох тижнів відкинути большевиків за Дністер, але в цьому короткому часі большевики грабували все, що тільки вдалося. Одночасно завели примусову

бранку і ловили молодих людей та відсилали до війська. По відступі большевиків ті, що заховалися, вступили частково до УПА, а інші зголосились до Дивізії. Місцеві німецькі комендантури, куди ця молодь зголошувалася, відсилали тих добровольців групами до Львова до бюр ВУ, звідки, перейшовши лікарську комісію, вони виїжджали на вишкіл до Німеччини.

Українські вояки з польської армії ген. Андерса гомосяться до Дивізії

Одного дня німецька військова жандармерія привела до ВУ трьох полонених вояків з польської армії генерала Андерса, що як українці і колишні польські громадяни попали при творенні польської армії у СССР до польської Карпатської дивізії. Довідавшись у полоні про існування Української Дивізії, вони виявили бажання вступити до неї. Німецькі жандарми зголосили нам передачу словами “Драй гефангене Українер фон дер польнішен Карпатенегер-Дівізіон”,*) а ми після полагодження формальних справ мали нагоду послухати оповідання про дійсну одисею цих трьох вояків на протязі перших років другої світової війни.

Змобілізовані зараз з початком німецько-польської війни, вони як молоді хлопці опинилися в одному із польських піхотних полків під Варшавою. Тут прийшло до бойових дій з німцями, у яких цей полк поніс великі втрати. Залишки цього полку спрямовано на схід у напрямі Волині, де полк мав бути переформований та поповнений. Вночі з 19 на 20 вересня 1939 р. оточили їх відділи Червоної Армії, що саме перейшли польський кордон і взяли їх у полон. Старшин, між якими було кілька українців, большевики відділили і кудись забрали, а вояків загнали до таборів полонених, звідки окремими транспортами вивозили їх на каторжну роботу на Сибір.

Коли, під натиском аліантів, большевики згодилися на створення польської армії з поляків, які находились на теренах СССР, наші три вояки, рятуочись від голодної смерти,

*) Три полонені українці з польської Карпатської дивізії.

зголосились, так як багато інших українців, до польської армії генерала Андерса. Тут вони перебули всі "придирки", що їх польські старшини застосовували до українців, і по важких маршах через країни Малої Азії, опинилися в Італії, на аліантсько-німецькому фронті. Карпатська дивізія, у якій було багато українців, брала участь у боях під Монте Касіно. Німецькі позиції-укріплення були розбудовані на останньому ланцюгу гір перед дорогою до Риму, що називається Вія Касіліна, і були відомі під назвою "лінія Густафа". Сама гора Монте Касіно із відомим монастирем Бенедиктинів, що його збудував ще в шостому столітті основник цього закону святий Бенедикт, находилась близько дороги. З неї німці контролювали цілу околицю, а зокрема дорогу до Риму. Тимто бої за Монте Касіно були насправді боями за доступ до Риму. Хто володів горою Монте Касіно, той мав вільний шлях на Рим. У чотирьох великих наступах на Монте Касіно з боку аліантів брали участь англійські, американські, канадські та новозеландські дивізії. У складі англійської армії брав участь польський корпус генерала Андерса, а зокрема Карпатська дивізія, у якій приблизно одну третину творили українські вояки. Карпатська дивізія брала участь у численних боях за Монте Касіно і понесла великі втрати, що її залишки врешті відклинано з-під Монте Касіно.

В одному із цих наступів наші три вояки попали в німецький полон. У полоні, якийсь німецький старшина довідався, що вони українці і вирішив відіслати їх за їхньою згодою до Української Дивізії. Зголосившись у ВУ, вони від'їхали через кілька днів до табору Нойгаммер, де саме Дивізія закінчувала свій вишкіл.

У травні 1944 року німецька адміністраційна влада почала евакуацію населення Львова. На стінах кам'яниць появились афіші, в яких закликалося мешканців Львова виїздити, мотивуючи тим, що місто готово стати незабаром об'єктом большевицьких літунських бомбардувань. До речі, в цьому часі большевицькі літаки справді налітали від часу до часу на Львів здебільшого пізніми вечорами, скидаючи бомби малого калібру не тільки на військові об'єкти, але теж і на жит-

лові доми. Дільницеві уряди почали видавати окремі посвідки на виїзд, а залізниця доставляла вантажні вагони.

Тими поїздами виїжджали наші люди на захід, переважно на Лемнівщину в околиці Криниці. Військова Управа закликала через своїх уповноважених родин добровольців, щоб користали з цих транспортів. Тим родинам, що мали власний транспорт (вони їхали переважно кіньми), ми виставляли окремі посвідки, які стверджували, що вони є родиною добровольця Української Дивізії і під опікою ВУ.

З відходом до Дивізії двох членів ВУ, а саме мого брата Юрія та д-ра Л. Манарушки, яких як колишніх старшин, покликано до дивізійного штабу, участь членів у працях ВУ зменшилася значно. Інж. А. Палій, як директор Маслосоюзу, був у частих роз'їздах, а інж. Е. Пиндус працював викладачем на лісовому відділі Львівської Політехніки в Дублянах під Львовом і тільки рідко приїздив до Львова. Полк. А. Бізанц, голова ВУ, був перевантажений працею в уряді губернатора як теж і частими виїздами до Кракова, і тому не завжди брав участь у засіданнях ВУ. У таких випадках його заступали ад'ютант Р. Мюлер або С. Байгерт. Оба вони були у першій світовій війні українськими старшинами в УГА і, як галицькі німці, добре володіли українською мовою. У цій ситуації сотник О. Навроцький повідомив мене, що ВУ кооптувала мене у свої члени і доручив мені брати участь у всіх її засіданнях.

Українська делегація на відвідинах Дивізії в Нойгамер

З початком червня 1944 р. на наші Зелені Свята численна українська делегація їздила на відвідини до Дивізії. Були це батьки деяких вояків, представники УЦК та ВУ, разом понад 50 осіб. Ціллю відвідин було з одного боку бажання команди Дивізії запрезентувати її боездатність у великих маневрах, які мали відбутися, а з другого бажання ВУ утримати зв'язок між Дивізією і батьківщиною.

Я виїхав до Дивізії на два дні скоріше, не лише для підготовки цих відвідин, але теж для передання певних важливих інформацій сот. Д. Палієву від ВУ. На другий день по приїзді я офіційно зголосив ген. Фрайтаґові приїзд україн-

ських представників, та передав їх список. При цій нагоді я познайомився з програмою відвідин, в якій були передбачені зустріч з вояцтвом і старшинами Дивізії, відвідини поодиноких полків, маневри та дефіляда перед відходом на фронт.

Цього дня увечері я стрінув на квартирі сот. Палієва деяких наших старшин а саме: майора М. Палієнко, сот. А. Гончаренка, полк. Р. Долинський та сот. Рембаловича. Другого дня я поїхав оглянути цілий табір, при чому відвідав моїх знайомих зі Львова, дивізійних лікарів д-ра Вол. Прокоповича та д-р. Р. Турка і багато знайомих старшин та підстаршин. У таборі зустрів я теж багато вояків, що відійшли до Дивізії зі Львова та Львівської Округи.

Вишкільний табір в Нойгаммер представлявся значно краще від попереднього табору в Гайделяґрі. Перше, що впадало в очі це значно кращі приміщення для старшин і вояцтва. Муровані казарми і дерев'яні чистенькі барани були сховані в лісі, за якими тягнулися широкі поля, на яких вправляли окремі частини Дивізії. Харчування було тут теж значно краще, як у таборі Гайделяґер.

По приїзді нашої делегації відбулось офіційне прийняття у ген. Фрайтаґа, в якому взяло участь багато старшин Дивізії. На другий день, у суботу 3-го червня, відбулись великі маневри, у яких ми брали участь як гості. Члени делегації, поділені на малі групи, мали нагоду бачити наступ поодиноких куренів підтримуваних різними родами зброї, танками, артилерією, гранатометами тощо. Сотні виконували свої завдання з високою дисципліною і знанням.

Після закінчення маневрів командир Дивізії відібрав дефіляду перед будинком команди Дивізії. Враження з вправ і дефіляди було незабутнє. Усі присутні були захоплені особливо виглядом і бадьорою поставою наших вояків.

По вправах відбувся в старшинському касині обід. По обіді стрільці були вільні від зайнять, і гості могли свobodно відвідувати знайомих та спостерігати вояцьке життя в Дивізії. На другий день у неділю відбулась польова Служба Божа, після якої нас — гостей поділено на групи, запрошено на вояцький обід до поодиноких полків. Увечері представники родин, члени УЦК та ВУ від'їхали додому.

По повероті до Львова застав я у моєму бюро великі зміни. Щодня голосяться до Дивізії нові добровольці. Багато з них було вже під большевиками. Тих, що їм пощастило втекти і перейти на німецький бік, відступаючі німецькі дивізії включають часто до своїх відділів, переважно до відділів постачання, при чому переводять з ними в міру часу і можливості військовий вишкіл. Майже щоденно голосяться до мого бюро яких 10 до 30 молодих людей з бажанням вступити добровільно до Дивізії. Між ними є молодь з зайнятих і незайнятих большевицькими військами повітів Галичини. Є теж молодь з Волині і чимало хлопців “з лісу”. У довірочних розмовах з ними, на запит, чому вибрали Дивізію, відповідають, що при творенні відділів УПА їх не взяли під увагу і назвали їм повертатись додому. Інші краще поінформовані про обставини у верхівці роблять закид декому з проводу, що буцімто їх звербували до лісу, а самі виїхали на захід і їх залишили.

Хоч згідно з умовою німці на домагання райхскомісаря України Еріха Коха обмежили набір до Дивізії “Галичина” виключно до молоді, яка походила з теренів Галичини, та до колишніх вояків і старшин українських армій з першої світової війни, усіх цих добровольців я реєстрував і відсилав до бюро доповнень. Тут вони переходили лікарські оглядини і віїжджали до вишкільного табору у Вандерн над Одрою. Поповнення Дивізії новими добровольцями збільшувалося вже від половини квітня так сильно, що створено окремий вишкільно-запасний полк, який дістав число 14. З цього доповнювано в міру потреби польовий запасний курінь. Військовий табір у Вандерн не стояв на такій висоті як табір у Нойгаммер. Добровольці, що в ньому переходили військовий вишкіл, писали листи зі скаргами до ВУ на невідповідні приміщення, лихе прохарчування тощо. Хоча цих листів не було багато, ВУ інтервеніювала у цій справі і тому по виїзді Дивізії на фронт під Броди, вишкільно-запасний полк, який тимчасом зріс до 7,000 вояків, перекинено до табору Нойгаммер.

Десь у половині червня 1944 року зустрів я у бюрох губернатора, полк. Бізанца і начальника штабу Дивізії майора В. Гайке. У розмові з майором Гайке я довідався, що спра-

ва участі Дивізії “Галичина” на східньому фронті є поладна-на і Дивізія дістала саме своє призначення в околицях Стани-славівщини, де ввійде у склад першої панцирної армії.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

СИТУАЦІЯ В ГАЛИЧИНІ УСКЛАДНЮЄТЬСЯ

Генерал А. Власов та “Русская Освободительная Армия” (РОА)

Весною 1944 р. праця Військової Управи щораз то біль-ше ускладнювалася. Фронт проходив по східніх теренах Гали-чини і працю ВУ несподівано компліувала ще й поява на по-літичному горизонті німецької східньо-європейської політики російського генерала Власова. Для ясности пригадаємо дещо із того як цей генерал став фактором німецької політики та яке відношення він мав до ВУ та дивізії “Галичина”.

Генерал поручник Червоної армії Андрей Андреевич Власов командував другою Ударною советською армією та хо-робро обороняв Москву і Ленінград в першому році війни. Ранньою весною 1942 р. його армія стояла в затяжних боях над річкою Волховою і дістала наказ пробитися з фронту че-рез замерзлі ще тоді багна до Ленінграду, який облягали німець-кі армії. Але німці не допустили до цього і, оточивши армію ген. Власова, стали затіснювати кільце. Власов намагався ви-користати останні можливості й відступити з цілою армією, але Сталін наказав за кожную ціну тримати фронт і не проби-ватися назад. У висліді цього німецькі війська в короткому часі частково знищили другу советську армію а решту взяли в полон. Це остаточно переконало ген. Власова, що Сталін зовсім не числиться з людськими жертвами і в нього зродив-ся бунт проти Сталіна, проти большевизму та терору, яким він і комуністична партія трималися при владі.

Ген. Власов через деякий час переховувався в дооколичних лісах, але німецька розвідка швидко його віднайшла і 12 червня 1942 р. доставила до Берліну із певним пляном.

Хоч сам Гітлер був проти будь-якої співпраці з росіянами, а зокрема проти творення російських дивізій, що боролися б по німецькому боці проти большевиків, Власова використали німці спочатку для підривної пропаганди поміж большевицьким військом. Німецькі літаки скидали за фронтом а то й у даленому запіллі летючки, в яких ген. Власов, як голова Російського Національного Комітету, закликав большевицьких вояків кидати зброю та переходити на німецьку сторону, щоб воювали проти Сталіна та його режиму. У висліді цієї пропаганди чимале число перебіжчиків із сов'єтських дивізій перейшло до німців. Влітку 1944 року почався набір до відділів ген. Власова, відомих під назвою "Русская Освободительная Армия" (РОА) (Російська Визвольна Армія) найперше на терені Німеччини, по таборах полонених червоноармійців. Маса полонених, що дослівно примирали голодом по німецьких таборах, посунула лавами до відділів РОА.

Політичною програмою ген. Власова була боротьба з большевизмом та відбудова Росії на федеративних основах. Про будь-яку незалежність поодиноких народів не було й згадки. Росіяни були захоплені програмою ген. Власова, але інші народи, зокрема українці, поставились до політики Власова негативно. Всі вони бачили, що заклики і маніфести Власова нічого конкретного не дають. Все ж таки багато українців, що, як колишні вояки большевицької армії, перебували в німецьких таборах полонених, голосились до армії Власова, рятуючись цим способом від голодної смерті. Бо справді, трактування воєнно-полонених у німецьких таборах було жахливе. Люди пухли з голоду, а слабші не видержували і вмирили. Тимто і рішення полонених українців голоситись до армії Власова було зрозуміле і цілком виправдане.

Та німці підходили до справи творення РОА дуже обережно. Хоч Власов натискав на скоре творення російської армії, німці вишлючили спершу тільки один полк, що його під командою українця генерала Сергія Буняченка, колишнього ше-

фа штабу большевицького маршала Тимошенка, перекидають до Франції, на західній фронт.

Справа творення дальших полків та дивізій РОА стала дуже актуальною, коли Гімлер супроти щораз то гіршої воєнної ситуації рішився прийняти на авдієнцію Власова. На цій авдієнції, що відбулася досить пізно, бо аж 16 вересня 1944 року, Гімлер дав згоду на поставлення двох російських дивізій.

З тою хвилиною російські старшини почали відвідувати чужонаціональні військові формації, що як полки чи легіони боролись на східньому фронті, намовляючи їх вступити до РОА. В цей спосіб Власов хотів підпорядкувати собі, за згодою і допомогою Гімлера, козацькі полки генерала Краснова, білоруський легіон, ба навіть відділи Українського Визвольного Війська (УВВ). Та всі ці спроби не мали успіху, бо ніхто з них не хотів погодитись на будь-яку співпрацю з Власовом. Німці, бачучи, що творення РОА натрапляє на великі труднощі і може закінчитись невдачею, насильно влучили до РОА білоруський легіон, що боровся на східньому фронті під командою німецького генерала Зіглінга.

Ген. Власов, не маючи відповідної кількості росіян, пробував переговорювати з головами національних комітетів. Та представники азербейджанців, вірменів, грузинів, козаків, кавказців та українців заявили рішуче проти приступлення до співпраці та влючення своїх бойових частин до РОА. Під цю пору всі ці народи мали свої власні військові формації, що, подібно як Дивізія "Галичина" боролись проти большевиків на східньому фронті.

Супроти таких невдач Власов почав при помочі німецької поліції примусовий набір до своїх відділів. В міру поступу евакуації на українських землях чимало українців опинилося на чисто польській території. Тут оперували вже по переходових таборах російські старшини з РОА, що при помочі німецької поліції силою брали наших людей до РОА. У зв'язку з цим, зокрема коли ВУ перебувала у Відні, мені приходилось нераз брати в оборону наших людей, що їх втягнуто силою до РОА. Багато з тих, що не хотіли служити в РОА, голосилось до дивізії "Галичина" і, коли старшини РОА розшукували за ними

як за дизертирами, вони вже були у вишкільному полку Дивізії.

Власівський рух за створення федеративної російської республіки виявив себе чисто російським рухом, що не чіслився з жодними вимогами поневолених росіянами народів. Тому він мусів закінчитися невдачею. Чимало українців, що опинилися у відділах ген. Власова переконувалися, що у власівських відділах панує дух суто російського імперіялізму і покидали РОА, як тільки трапилась нагода. Вони голосились до українських формацій, що ними були УВВ, дивізія "Галичина" а вже під кінець війни Друга Українська Дивізія.

Примусовий набір до німецьких парамілітарних формацій і РОА

З початком червня 1944 року німецька адміністраційна влада проголосила, в порозумінні з військовою владою, примусовий набір українців до допоміжної військової служби на терені Галичини. Набір цей, що охоплював річники 1900 до 1930, німці проводили в підфронтових смугах. У зв'язку з тим скликано на 13 червня спільне засідання ВУ і УЦК, на яке запрошено теж бурмістра Львова д-ра С. Біляка. Він повідомив присутніх, що львівський староста д-р Геллер переводить реєстрацію з наказу військової влади. Я реферував про примусовий набір в краю на підставі звітів уповноважених ВУ. У своєму звіті я сказав, що німці називають цю реєстрацію покликанням до "дінспліхт-у", (службового обов'язку) при самому наборі беруть: 1. до німецького війська, 2. до німецьких дивізій зброї СС, 3. до організації Тодт (Будова військових укріплень у підфронтових смугах), 4. до Українського Визвольного Війська (УВВ), 5. до українського юнацтва (річники 1925-1930), 6. на роботу до Німеччини.

Я мав нагоду бути присутнім під час набору у Винниках, що саме вчора закінчився. Декілька молодих хлопців, яких призначено до німецького війська, я, на їхнє прохання, зголосив до української Дивізії "Галичина". Та зате в Бережанщині, хоч при примусовому наборі був присутній український старшина з Дивізії, декілька хлопців забрали до 9-ої і 10-ої німецьких дивізій зброї СС.

Додаткові звіти про примусовий набір подав голова УЦН проф. В. Кубійович. На підставі інформацій, що їх отримав УЦН, у деяких повітах Галичини працюють пропагандисти з РОА, які при допомозі німецької поліції беруть наших людей силою до російської армії генерала Власова.

В обличчі такої ситуації ВУ постановила повідомити негайно всіх уповноважених ВУ, щоб вони брали участь у примусових наборах і всіх тих, що їх німці призначували до німецьких військових формацій покликували до Дивізії "Галичина".

Воєнні обставини Галичини висували перед ВУ нові вимоги. Німецька влада вияснявала примусовий набір тим, що, якщо большевики займуть Галичину, вони всеодно заберуть українську молодь до Червоної армії.

Незалежно від набору наших людей, що його проводили німецькі власті, штаб Дивізії "Галичина" вислав у підфронтові смуги українських старшин, що закликали молодь вступати до української Дивізії. У тій ситуації, до ВУ голосилося щоденно 40-60 новобранців, і ми відсилали їх до лінарського перегляду, а опісля до вишкільного табору Дивізії. Коли додати до цього справи евакуації родин добровольців, яких число з кожним днем більшало, то бували дні, коли в бюрох ВУ бракувало людей, щоб поладнати всі поточні справи.

Зокрема тяжко було поладнати справи тих людей, яких брали насильно до російської армії ген. Власова. Коли хтось з наших людей втік з РОА і зголосився до нас, ВУ давала йому покликання до Дивізії. Коли ж він з огляду на вік до Дивізії не надавався, ми виставляли йому посвідку на евакуацію до західної Галичини чи Німеччини.

Хоч фронт в Галичині устabilізувався, евакуаційний рух збільшувався постійно. Люди виїжджали на захід і УЦН та ВУ мали у зв'язку з цим чимало праці. Поява наших старшин з дивізії "Галичина", що закликали молодь вступати добровільно в її ряди, причинились у великій мірі до збільшення добровільних зголошень. Були околиці, де в лісах переховувалось багато нашої молоді, яких провідники до останньої хвилини

не займали чомусь позитивного становища ні до УПА ні до Дивізії. До таких повітів належала саме Бережанщина.

З проголошенням набору до Дивізії “Галичина” навесну 1943 року всі сподівалися, що з Бережанщини піде до Дивізії багато добровольців. Та, на жаль, розполітикована молодь цієї округи не ставилась поважно ані до справи Дивізії ані до творення відділів УПА. Зокрема огірчені цим були колишні Січові Стрільці, які, згадуючи 1914 рік, думали, що так як тоді, так і тепер молодь Бережанщини піде масово до Дивізії.

Щойно в останній хвилині перед зайняттям бережанського повіту більшовиками, в Бережанщину прибув сотник Дивізії Аверкій Гончаренко з кількома стрільцями і почав закликати молодь вступати добровільно до Дивізії “Галичина” і багато молодих людей вийшло з лісу та послухали того заклику. З трьох повітів, з Бережанського, Рогатинського та частково Бучацького, зголосилося 400 добровольців, яких відправлено двома поїздами до Львова. Коли додати до цього числа ще тих добровольців, що зголосились у своїх місцевих уповноважених ВУ, то кількість добровольців, які відійшли до Дивізії у трьох останніх тижнях з цих трьох повітів, виносила кругло 1.500 людей.

Дня 21 червня 1944 року відбулось останнє пленарне засідання повної ВУ, у якому взяло участь дев'ять членів ВУ і 33 повітові та окружні уповноважені. Темою нарад були звіти поодиноких уповноважених про набір добровольців та хід евакуації. Із звітів видно було, що добровільні зголошення до Дивізії є значно більші, як можна було передбачити. Евакуація родин добровольців відбулась усюди пляново за винятком міста Снятина і околиці, де німецький повітовий староста, незважаючи на виразний розпорядок, не замовив поїзду, так що більшість людей не могли виїхати і залишились під більшовиками. В інших округах люди запізнювались, але ті, що хотіли виїхати — виїхали, бо евакуаційні вагони були до диспозиції майже до останньої хвилини.

Велика кількість присутніх на цьому засіданні були вже евакуйовані з повітів зайнятих советською армією.

Останньою точкою нарад була справа примусового набору до РОА, що його переводили німці при допомозі поліції.

ВУ постановила запротестувати проти цього якнайбільш рішуче і такий протест передано ще того самого дня губернаторові Галичини д-рові Вехтерові.

Дивізія “Галичина” й “Українська Повстанська Армія”

Маючи на увазі ситуацію, яка витворилася б, якщо б Німеччина програла війну, декілька членів ВУ нав'язали вже 2-3 місяці після створення Дивізії контакт з командуванням УПА — а саме з генералом Тарасом Чупринкою. Вони обговорили можливості та домовилися щодо взаємного відношення і евентуальної співпраці. Опісля в порозумінні з УПА ВУ нав'язала контакт з головним командуванням мадярських військ у Будапешті. На переговори до Будапешту їздили два рази член ВУ д-р Л. Макарушка і сотник УГА Мирон Луцький. Сотн. М. Луцький мав ще з першої світової війни знайомство з мадярськими старшинами, які займали тепер високі пости при мадярському війську чи мадярському уряді. Він незле знав мадярську мову. У Будапешті домовилися щодо спільної оборони перед большевиками на випадок німецької програної. Оборона ця, в якій мали брати участь мадярське військо, українська Дивізія “Галичина” та відділи УПА, мала б вестися на терені Карпатської України та Мадярщини в порозумінні з західними аліянтами, з якими мадярське військове командування мало зв'язок. Та до створення цього протибольшевицького фронту на Мадярщині не дійшло, бо дальші воєнні дії та політичні обставини, що виникли на Мадярщині, не дозволили здійснити цей замір.

Німці, не довіряючи мадярському регентові фон Горті та головній команді вірного йому війська, наставили новий мадярський уряд під проводом генерала Шалаясі, що повністю йшов на співпрацю з німцями. Регента фон Горті німці, як підозрілого у зв'язках з аліянтами, вивезли до Німеччини та поставили під домашній арешт. У цій новій ситуації справа дальших переговорів, про які знало тільки кілька членів ВУ, стала неактуальною.

В половині червня 1944 року ВУ була поінформована про введення нашої Дивізії у бойові дії на фронтовому від-

тинку на схід від Станиславова. Однак з кінцем червня наспіла друга вістка про зміну позиції Дивізії на відтинку Броди, що викликало збентеження не тільки в колах ВУ, але теж і в Дивізії. Більш стабільний фронт на підгір'ї на схід від Станиславова з опертям об Карпати відповідав краще Дивізії. Та ні ВУ ні теж шеф армійської групи "Північна Україна", яким був полевий маршал Модель, не мали ніякого впливу на ці рішення.

У цьому часі, на які два тижні перед виїздом Дивізії на фронт, генерал Фрайтаг доручив повести сильну пропаганду проти українського підпілля. Причиною цього кроку була нерозважна дизерція кільканадцяти вояків з Дивізії, що були відомі як члени або прихильники ОУН-Б. Через деякий час прийшли від них картки до знайомих і приятелів у Дивізії, в яких вони різними заздалегідь умовленими способами давали знати про себе, що вони цілі і здорові.

Військовій Управі було відоме, що акція дизерції і перехід до рядів підпілля був ініційований поодинокими членами підпілля без відома і згоди цілого проводу ОУН-Б. Безперечно, що такий стан викликав певні застереження та настороженість у штабі Дивізії. Дехто з наших старшин у Дивізії мав великі неприємності і тільки рішуча постава і протест сотника Д. Палієва охоронила неодного перед арештуванням а то й військовим судом.

Пропаганду проти українського підпілля провадив штаб Дивізії мітингами по полках, куренях і сотнях. Промовці роз'яснювали недоцільність та безвартість підпілля як військової одиниці супроти організованої і модерно озброєної Дивізії. На жаль, така акція не давала позитивних вислідів, а якраз навпаки, радше викликувала симпатії вояцтва до підпілля а недовір'я до німців. Було ясным і зрозумілим, що модерно вишколена і озброєна військова одиниця є багато вартіснішою як маси партизан. Але гостра пропаганда проти українського підпілля, поведена завдяки відомій протиукраїнській політиці ген. Фрайтага, викликала ще більше напруження у взаємовідносинах українців з німцями.

Наладнання добрих стосунків між Дивізією і проводом українського підпілля, зокрема коли Дивізію почали переки-

дати на фронт під Броди, стала дуже актуальною. Військовій Управі було відомо, що в районі Бродів оперують, крім малих відділів “Дружинників”, свіжо переорганізовані ген. Тарасом Чупринною частини УПА.

Переговори поміж ВУ і УПА відбувалися з кінцем червня і початком липня. З боку ВУ визначено для переговорів д-ра Івана Рудницького, відомого члена ПУН. З боку УПА переговорював сам командир Тарас Чупринна. Розмови відбувались у помешканні д-ра І. Рудницького. У висліді тих розмов обі сторони домовилися, що відділи УПА не будуть діяти в районі розташування Дивізії “Галичина”, а коли б через воєнні дії прийшло до зустрічі, обі військові формації мають одна одній допомагати. Всякого роду пропаґанда за перетяганням вояків до одних або других відділів була, згідно з умовою, суворо заборонена. Сотника Д. Палієва та декількох українських старшин поінформовано про вислід цих переговорів.

Евакуація родин дивізійників та Військової Управи на Лемнівщину

З початком липня кількість поїздів, що були призначені для евакуації населення Львова і Львівської Округи, збільшилася значно. Та люди не спішилися. Вони чомусь вірили, що большевикам не вдасться переломити німецькі фронтові лінії. Тимчасом німецька адміністрація приготувалась у скорому темпі до виїзду. Німецькі урядовці висилали свої родини у навантажених речами і харчами вагонах до Німеччини. На вулицях міста та на залізничних станціях появилася військова жандармерія, що перевірювала документи військових, які виїжджали з міста.

Львівську Округу проголошено підфронтвою смугою і по волостях почали діяти німецькі військові вербункові комісії згідно з проголошеним розпорядком про обов'язок допомогової військової служби до різних парамілітарних німецьких з'єднань. Німецькі набірні комісії проводили набір скоро, не повідомляючи ні ВУ ні УЦК так, що було майже цілком неможливо вислати представника ВУ чи УЦК до даної місцевости. Мое бюро було цілий час зайняте видаванням евакуацій-

них посвідок родинам членів Дивізії. На Львів щораз частіше налітали большевицькі літаки, які по ночах бомбардували залізничні рейки, склади військового постачання та військові казарми.

20 липня 1944 року я дістав телефонічне запрошення від окружного львівського старости д-ра фон дер Ляена поїхати з ним до Підгайчик і бути присутнім при наборі, що його проводитимуть німецькі військові власті серед української молоді скликаної з дооколичних волостей. Йшлося про те, щоб визнаних здібними до військової служби, не передали до диспозиції російських старшин, які підкупом німців, переважно за горівку та гроші, старались забирати здібних до війська українців до РОА. Хоч Підгайчики не належали до Львівської Округи і входили в склад золочівського староства, я постановив поїхати. В дорозі я довідався від д-р фон дер Ляена, що Золочів вже евакуований і німецький староста виїхав. Тому теж він мусів перебрати обов'язки старости західньої частини Золочівської Округи. Прибувши на місце, ми застали набір у повному ході. Зараз теж почали наші люди зголошуватись до мене із скаргами, що хоч багато признаних здібними до військової служби голосились до української Дивізії чи УВВ, але їх чомусь записували до РОА або до організації Тодт. Прийшлося інтервенювати, протестувати, переглядати списки і наново вписувати призовників війська туди, куди вони голосились.

У цій перевірці помагав мені сам львівський староста, який обстоював справи наших хлопців досить гостро. По закінченні набору і обов'язковому обіді у місцевого війта ми виїхали до Львова. Наближаючись до головного гостинця, що вів з Золочева до Львова, ми почули вже здалека сильний шум моторів. Це їхали німецькі танки, що відступали з-під Бродів. На танках було повно німецьких, переважно поранених, вояків, а за ними їхали санітарні та тягарові авта переповнені німецьким військом. Денеде військова жандармерія на мотоциклях безуспішно старалась наладнати порядок. Нам тільки з трудом вдалося пробитись на головний гостинець, звідки вже бічними дорогами ми добились до Львова.

Під Бродами розгорілася одна з найбільш вирішальних битв на східньому фронті. Советські армії з переважаючими

силами розгорнули наступ на відтинку Броди, замикаючи XIII-ий німецький корпус, у якого склад входила теж і Дивізія "Галичина", у свої потужні кліщі. Коло 21 липня большевицькі загони, замкнувши брідський котел, доходили вже до Жовкви на північ від Львова, та до сіл Миклашів і Винники на схід від Львова. Коли Львів був уже загрожений з двох боків, частини XIII-го корпусу, а з ними і Дивізія, почали пробиватися вночі з 20 на 21 липня з большевицького кітла на південний захід.

Всі члени Військової Управи та її урядовці виїхали зі Львова до Криниці на Лемківщині 19 липня 1944 р., а три дні пізніше, 22 липня вранці виїхали ми з родинами, сотник О. Навроцький і я. Єдиною дорогою, що залишалась ще вільною, була дорога в напрямі Городка та Перемишля. У Перемишлі я пересівся на поїзд і поїхав з родиною до Криниці, куди була вже евакуйована більшість членів ВУ. Сотник Навроцький залишився в Перемишлі, щоб взяти до авто інж. Артимовича, уповноваженого ВУ на Перемишль. Виїжджаючи того ж дня увечорі з Перемишля, я й не думав, що вже на другий день вранці люди будуть в переполосі залишати Перемишль. Большевицька армія у скорому наступі виминула своїм правим крилом Львів і за кільканадцять годин загналась під самий Перемишль. Оточений Львів не боронився довго. Залишені на оборону міста малі німецькі відділи війська піддалися вже по трьох днях. Большевики без великих труднощів зайняли Львів 27 липня 1944 року.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

ДИВІЗІЯ В БОЯХ ПІД БРОДАМИ ЛИПЕНЬ 1944

Дивізія виїжджає на фронт

Після закінчення вишколу штаб Дивізії вислав до головного командування в Берліні звіт про бойову готовість Дивізії, підкреслюючи одночасно її український характер як теж і її політичне значення.

Було ясним, що згідно з умовою поміж німецьким урядом і Військовою Управою, Дивізія могла бути введена в бої тільки на східньому фронті, як можливо — на українських землях. У цьому випадку відпадали північна і південна частини східнього фронту. Залишились тільки дві можливості, а саме білоруський і галицький фронти. Позитивною сторінкою галицького фронту, згідно з думками штабу Дивізії, були знання терену і оборона власного краю перед большевиками. Негативною сторінкою міг бути зв'язок з населенням та з УПА. Одночасно штаб Дивізії пропонував спокійніший відтинок галицького фронту, щоб Дивізія могла бути введена в нормальному темпі в воєнні дії. Відповідне, добре умотивоване письмо майора В. Гайке було доручене головному командирові армійської групи "Північна Україна" генерал-фельдмаршалові В. Модельові.

У половині червня 1944 року фельдмаршал Модель звернувся листом до командира Дивізії Ф. Фрайтаґа, у якому просив, щоб ген. Фрайтаґ відвідав його, разом зі своїм шефом штабу, з метою обговорити призначення фронтового відтинку для Дивізії. По довгих нарадах узгіднено, що для Дивізії найкраще підходив оборонний район Першої Панцирної Армії на терені Станиславівщини. Майор Гайке відвідав негайно командира Першої Панцирної Армії, генерала Е. Равса. Генерал Равс, колишній австрійський старшина, знав українського воя-

ка, ще з першої світової війни і, по нараді з майором Гайке, визначив для Дивізії "Галичина" порівняно спокійний відтинок фронту в околиці Тисьмениці і Товмача.

Тим часом, аж до хвилини від'їзду перших транспортів на фронт, Дивізія постійно вишколювалась у воєнному ремеслі. Окрема військова комісія переводила, з доручення головного командування, продовж кількох днів інспекцію беездатности Дивізії. У висліді цеї перевірки командир Дивізії та всі старшини дістали признання з приводу гарного стану Дивізії, та її беездатности.

Дня 28 червня почали від'їздити з вишкільного табору Нойгаммер перші транспорти в напрямі на схід від Станиславова. Вже дня 25 червня виїхала з Нойгаммер підготовча команда в складі 200 вояків і старшин до місця призначення Дивізії, щоб підготовити все потрібне для приміщення Дивізії. Майор Гайке поїхав дивізійним літаком день пізніше. Двадцять хвилин після відльету майора Гайке надійшла радіограма з головної квартири командування з Берліну, згідно з якою анульовано призначення Дивізії на фронтовому відтинку на схід від Станиславова. Згідно з новим наказом Дивізія має бути негайно спрямована в район на схід від Львова в околиці містечка Броди, де був головний пункт напору большевицьких армій на північний фронт України. Червона армія концентрувала в районі Бродів сильні з'єднання і німецька військова розвідна рахувалась з сильним советським наступом приблизно з початком липня.

Дивізія дістала призначення розташуватись у другій фронтовій лінії. Повертаючись з місця постою Першої Панцирної Армії, майор Гайке вступив до Львова, де я зустрів його разом з полковником Бізанцом в німецькій установі доповнень Дивізії, в бюрі д-ра Шульце. Від майора Гайке полк. Бізанц і я довідалися про зміну призначення Дивізії на східньому фронті. Так усі пляновані наміри скерувати Дивізію на фронтовий відтинок в районі Станиславівщини пропали і перші транспорти Дивізії, а зокрема її підготовчу команду, що вже находились у дорозі, завернено на нові місця призначення в районі Бродів. Тою зміною не були захоплені ні штаб Дивізії ні теж Військова Управа. Губернатор Вехтер звернувся

негайно до фельдмаршала Моделя, щоб з ним спільно вибороти в головній команді в Берліні відкликання цього наказу та оба вони стрінулись, на жаль, з рішучою відмовою.

Дивізію приділено в районі Бродів до XIII-го армійського корпусу. Її завданням було розбудувати в призначеному їй районі другу фронтову лінію. Вислід битви під Бродами мав вирішити успіх або невдачу плянованого більшовиками великого наступу, що його метою було захопити цілу Галичину.

Большевицький наступ ішов двома клинами, спрямованими на здобуття Львова, як важливого стратегічного вузла. На здобуття Львова більшовики кинули величезні маси війська і вже у першій половині липня проломили німецькі лінії під Бродами. У висліді цього командування XIII-го корпусу кинуло відділи Дивізії "Галичина" на замкнення прориву незабаром після її прибуття на місце призначення. Дивізія опинилася у повному розгарі боїв. По кількох днях більшовикам удалось замкнути перстень довкола 13-го німецького корпусу, в якому була також українська Дивізія "Галичина".

Битва під Бродами тривала до дня 24 липня 1944 року. Весь цей час Дивізія стояла у тяжких боях з переважаючими большевицькими силами. Вона зазнала найбільше втрат, пробиваючись з большевицького кітла в районі сіл Почапи, Білий Камінь і Княже. При великій перевазі большевицької артилерії, авіації та танків, тільки рештки XIII-го армійського корпусу та української Дивізії пробились з большевицького кітла, і щойно біля місцевості Гологори зустрінули перші німецькі танки, що йшли на поміч XIII-ому корпусові.

Ці частини Дивізії, що пробились з кітла відступили разом з німецькими недобитками через Ходорів на Жидачів, а далі у напрямі Стрия і Самбора. Тут Дивізія отримала наказ маршувати через Самбір, Спас, Дуклю, та зібратись у районі Ужгород-Мукачів біля місцевості Середнє на Карпатській Україні.

Вже в місцевості Спас, у лісничівці, що стала хвилимовим постоем штабу Дивізії, відвідав генерала Фрайтаґа губернатор д-р Вехтер. Командир Дивізії почав нарікати перед д-ром Вехтером, що через українців його кар'єра скінчена, бо, мовляв, Дивізія не оправдала себе на полі бою. Тоді д-р Вехтер кате-

горично ствердив, що хоч головна квартира ще не проголосила остаточної оцінки битви під Бродами, але там про Дивізію говорять добре і знають із звітів штабу XIII-го корпусу, що Дивізія трималась зразково. На жаль, генерал Фрайтаґ, ані в минулому, коли сотник Д. Паліїв і д-р Вехтер постійно інформували його та старались переконати про поважне значення Дивізії так під військовим, як теж і політичним оглядом, ані після трагедії під Бродами не був спроможний належно оцінити частини, якою він командував. У поважних ситуаціях, які раз-по-раз під Бродами витворювались, генерал Фрайтаґ попадав у гістерію і завжди приписував усі невдачі українцям. Підполк. Роман Долинський (командир кавалерійських частин Дивізії) описав у своєму листі до мене одну подію, що яскраво наświetлює наставлення ген. Фрайтаґа до українців.*

В місцевості Середнє на Карпатській Україні, поміж Мучачевом та Ужгородом, шеф штабу Дивізії Гайне виготовив з

* Тут хочу окремо згадати про останню оперативну нараду під Бродами перед самим проривом. Після важкого бомбардування советськими літанами, весь XIII-ий корпус вермахту, в який входила наша Дивізія, розташувався по довколишніх лісах. В одному ліску між Білим Каменем і Почапами зібрались по полудні 20 липня 1944 р. деякі частини Дивізії та її штаб. Сюди прибув заступник командира корпусу генерал-майор Лянґе (командир корпусу був вбитий) зі своїм штабом та зарядив оперативну нараду з командирами частин. З дивізійних старшин було всього кілька, в тому числі ген. Фрайтаґ, майор В. Гайне, полк. Баєрсдорф, сотник Д. Паліїв, пполк. Силенко і пполк. Р. Долинський. Генерал Фрайтаґ майже гістерично заявив, що він не хоче командувати Дивізією, бо її фактично немає. Заступник командира корпусу генерал-майор Лянґе, який чекав практичних порад щодо дальшого пробою з оточення, подивився криво та іронічно на ген. Фрайтаґа. Майорові Гайне стало неприємно за свого командира. Сотник Паліїв їдко та терпко сказав, що єдиний шлях пробою, це в район діяльності УПА. Пполк. Долинський делікатно згадав Фрайтаґові про кавалерійні частини Дивізії, які були б придалися під Бродами. Фрайтаґ мовчав і тоді командир корпусу видав наказ, що всі оцілілі частини підпорядковуються на час прориву групі генерала Ліндемана. В часі пробою генерал корпусу, зустрівши випадково пполк. Долинського, сказав до нього: "Дивного команданта Дивізії маєте!"

пам'яті (воєнні щоденники Дивізії пропали під Бродами) обширний бойовий звіт з накресленими картами боїв. Звіт цей переслано до всіх заінтересованих військових установ. Підсумки із цього звіту були прикрі. Дивізія увійшла в бій під Бродами в силі поверх 11,000 вояків. У кітлі залишилось кругло 7,000 вояків і старшин. З них більше як половина згинула, або попала у большевицький полон. Декільна більших груп з Дивізії прилучились при відвороті до німецьких частин і з ними разом відступали. Поважне число пропавших без вісти, не маючи змоги пробитись, скрилося серед українського населення, інші знову прилучилися до відділів УПА, що під назвою куреня "Дружинники" оперували у брідських лісах. Чимале число старшин і вояків Дивізії, які були поранені в перших днях боїв, перевезено до німецьких військових шпиталів.

Зі стабом Дивізії пробилось і прийшло до району Середнього кругло 1,500 старшин і вояків, включно з ветеринарною і технічною сотнями, як теж і велика частина польового запасного куреня. Штаб Дивізії рахувався з тим, що незабаром повернеться ще більше вояків, так що Дивізія досягне силу шість тисяч вояків.

Із пізніше заприсяжених свідчень свіднів стверджено, що багато старшин, підстаршин і стрільців полягли на полі бою геройською смертю. Великою втратою для Дивізії була смерть усіми любленого і поважаного сотника Дмитра Палієва, який загинув в часі прориву. Крім нього загинули під Бродами:

1. Майор М. Палієнко, командир дивізіону важкої артилерії, поцілений ворожим гарматним набоєм з близької віддалі.

2. Підполк. Іван Рембалович,¹ заступник командира батальйону піонерів, важко поранений кулеметним вогнем в оба коліна; дострілив себе сам, щоб не попасти в руки ворога.

¹ Сл. п. підполковник Іван Рембалович брав участь у Другому Зимовому Поході у 1921 році. З початку походу пполк. І. Рембалович був начальником оперативного відділу Київської Повстанської Дивізії. Опісля став командантом окремого відділу, з яким захопив в бою місцевість Коростень. Ранений у бою під селом Чайківною, дістався до большевицької неволі в селі Миньки. Поранених вояків Другого Зимового Походу боль-

3. Поручники: Зіненко, Петро Манаревич, Ігор Поспіловський, Рудакевич, Рудичів, Кардаш, та багато інших, які до останньої хвилини стримували переважаючі сили ворога.

У дуже важких боях під Бродами Дивізія вповні виконала завдання, які в тих обставинах від неї команда 13-го корпусу вимагала. Дивізію оточили більшовики і замкнули в кітлі не з її вини, а разом з іншими німецькими дивізіями. Тут вона боронилася проти сильно переважаючого ворога і проломила в кількох місцях вороже оточення, даючи змогу не тільки своїм, але теж і німецьким частинам вийти, хоч і з великими втратами, з большевицького оточення.

Опис одного із дуже тяжких проривів з большевицького кітла подав мені підстаршина 31 полку Ярослав Филипів, який наводжу нижче:

Спомини учасника боїв під Бродами

“На запрошення автора цієї цінної книжки, я відтворив із затертих уже споминів опис моєї участі, яку я брав у бою під Бродами як підстаршина 13-ої сотні піхотних гармат, 31 полку Дивізії “Галичина”.

При кінці червня 1944 року, після майже річного військового вишколу, що у моєму випадку складався з чотиромісячного рекрутського, чотири-місячного підстаршинського та накінець як підстаршини-інструктора у формуванні Дивізії в бойову одиницю, Дивізія після кінцевих маневрів одержала наказ виїзду на фронт.

Ми були певні, що їдемо на рідні землі і що головна команда не призначить нас на західній фронт, бо така була передумова Військової Управи при творенні нашої Дивізії. Також і наша дивізійна присяга була складена на боротьбу з большевизмом, який так криваво поневолив нашу батьківщину, продовжуючи традицію московських царів.

шевики примістили в домі місцевого священика, звідки пполк. Рембалович утік босий у самій білизні при 18 ступенях морозу Цельсія. Усіх інших учасників Зимового Поводу у числі 359 большевики розстріляли під Базаром дня 21 листопада 1921 року.

Було б важко старатися проаналізувати почування і настрої стрілецтва, тимбільше, що вояка ніхто не питався про його почування. Правдою є, що всі ми вступили в ряди Дивізії з почуттям певних ідеалів, повні пориву і сподівань, що буде нагода із зброєю в руках хоч частково відплатитись натові нашого народу. Одначе всі були свідомі того, що одна наша Дивізія покищо дуже мало заважить на висліді бою цих двох кольосів, що ними були Німеччина і Советський Союз. Були одначе сподівання, що наша Дивізія є першою з дальших українських дивізій і що у дальшому ході війни прийде таки до створення української армії, яка забере вирішальний голос в остаточному змагу за волю нашої батьківщини.

У визначений день і годину почалося складне навантажування нашої сотні на поїзд. Шість гармат на п'ять кілограмові набої трьох легких чот і дві гармати важкої чоти на сорок п'ять кілограмові набої мусіли бути прикріплені на платформи та відповідно прикриті згідно з правилами протилетунської охорони. До цього доходили амуніційні візки, до яких дочіплювалося гармати і запрягалосся коні (по дві пари коней до легких і по три до важких гармат), скриньки з запасними набоями, кулемети, приладдя до помірів та прицілювання. Господарські вози доповнювали артилерійське устаткування, і їх теж треба було навантажити та відповідно прикріпити. Разом з нашою сотнею завантажилася для доповнення транспорту 14-та сотня протипанцирних гармат. Після визначення транспортної охорони наш поїзд виїхав з вишкільного табору Нойгаммер у східньому напрямі, в невідоме нам ще місце фронтового відтинку.

Ми переїхали через Польщу скоро і майже без зупинок. Якщо приходилось затриматися у якомусь місті, щоб пропустити інший поїзд, то був суворий наказ не виходити з транспорту. На другий день коло полудня наш поїзд почав приближатися до рідних земель. Незабаром ми переїхали через наші княжі городи, Перемишль та Львів стало ясно, на який відтинок фронту нас призначено. Потім наш поїзд минув місцевість Красне і ми приїхали до Ожидова, де й виявилосся, що це кінець нашої дороги.

В Ожидові зразу можна було відчути, що це вже фронтова полоса. Десь далеко чути було приглушені звуки наноуди, а в повітрі висів спостережний бальон. Тут ми почали скоро розвантажуватись та уставлялись у маршову колону. Надворі почали видовжуватися тіні. Сонце червоніло низько над обрієм, заповідаючи скорий прихід сумерку. Настав чудовий український липневий вечір. На нього ми ждали та не з романтичних причин. У фронтовій смузі рухи військових частин проходять завжди під прикриттям ночі. Тож коли добре стемніло наша колона вирушила в напрямі села Турє.

Змучені кількогодинним нічним маршем і оп'янілі запашними подихами дрімучої природи ми розтаборилися в околиці села Турє. Було вже добре по півночі, коли наша сотня, за винятком вартових, подалась на спочинок під розбудованими наметами. Другого дня опівночі ми вирушили далі і задержались в околиці присілка Заболотці, де дістали наказ вкопати гармати та скоростріли за чотами та добре їх замаскувати. Далі покопати стрілецькі рови та землянки для амуніції та нічлігу, понацілювати гармати, та нав'язати зв'язок із відповідною чотою, розложеною перед нами. Ми творили другу оборонну лінію, що її мала розбудувати наша Дивізія у цьому місці на яких 15 кілометрів від головної лінії фронту. Тут перебули ми приблизно один тиждень на вправах справности бойового поготівля, денного і нічного, націлювання гармат та доставки набоїв. Нам здавалося, що ми продовжуємо наші вишкільні вправи. Тільки сильна розвідувальна акція большевицьких літаків та фронтова дисципліна пригадували нам, що ми перебуваємо на фронті.

Мабуть 13-го липня прийшов наказ про зміну нашого становища. В сотні піхотних гармат такий наказ означав позачіпати гармати до візків, запряжених у коні і бути готовим до маршу. Скорим нічним маршем ми перекинули нашу сотню на фронтову лінію. Мою чоту спрямовано до села Пеняки. Тут зараз перед селом ми збудували вогневе становище, нав'язали зв'язок з почотом на обсерваційному становищі, націлили гармати, вистрілили кілька разів і зголосили до штабу куреня нашу готовість до підтримки його відтинку фронту. Так простояли ми у бойовому поготівлі до ранку 14-го липня. Вже на

кілька днів перед 14-им липня большевицькі літаки почали поступово пожвавлювати свої налети і з дня на день їх кількість більшала, демонструючи безапеляційну перевагу та опанування повітряного простору. Нам було заборонено до них стріляти, щоб не зрадити замаскованих становищ наших гармат.

Дня 14-го липня о годині 8-ій вранці большевики почали великий наступ переважаючими силами всіх родів зброї. Годі було навіть приблизно окреслити силу цього удару. Зі страшною канонадою і зойку та стогону розриваної землі та калічених дерев можна було збагнути, що наближалось до нас пекло. Так дрижала земля, розривана тисячами різного роду набоїв, приблизно дві години. Після цього можна було виразно чути у поближких лісах характеристичне повільне стукання большевицьких максимів і дехтярів. Це ще більше насторожило нас, бо вказувало на прорив фронту і неминучий рукопашний бій з ворогом, який міг кожної хвилини виринути із довколишніх лісів під охороною танків. Одночасно ворожа артилерія почала обстрілювати становище наших гармат, і це було наше перше вогневе хрещення.

Тим часом ми теж не дармували і вистріляли декілька десятків набоїв у призначений нам терен та забезпечились на випадок появи ворога. Але вже після полудня прийшов наказ про зміну становища і відступ на захід. Декілька кілометрів за Пеняками ми зустріли три інші чоти нашої сотні і наш сотенний повідомив нас про прорив. Большевики прорвались переважаючими силами на північному і південному крилах нашого корпусу, і посуваючись скоро вперед, обняли XIII-ий корпус потужними кліщами. Ми скоро можемо найтись у мішку і тому не залишалося нічого іншого як скорий відступ на захід.

А тимчасом погода почала псуватись. Темні хмари залягли небо і почав падати зливний дощ. Сільські дороги змінилися у короткому часі на ховське болото з глибокими калюжами води, так що коням часто було неможливим тягнути гармати. Ми відступали у західньому напрямі на Гуту Пеняцьку. Майдан, Підгірці і Олесько. З нами відступали й інші військові формації. Витворилася суматоха, в якій ми пробули кругло п'ять днів. В часі нашого відвороту ми часто були під обстрілом ворога, Бувало, що ворожі відділи підходили досить близь-

ко, здавалося, що вже нас оточують і що треба буде стати з ними до рукопашного бою.

Пригадую собі такий епізод: наша чота опинилася під час відвороту на лісовій поляні. Нараз ми почули з усіх боків постріли большевицьких скорострілів. Саме коли я наказав зміну становища на поляні появилася молодий ще хорунжий із піхотною чотою одного із полків нашого корпусу. Я зголосив йому чоту і описав ситуацію, в якій вона знайшлася. Маючи більший воєнний досвід від мене, він сказав, що йому вже не раз приходилось бути в такому положенні. “У такому випадку” — сказав він — “ніде не втечеш. Найкраще зупинитися тут і по змозі боронитися. Націлити гарматки у протилежні сторони до прямого стріляння, а кулемети у протилежні сторони від гарматок”. Тут показалося, яким важливим є бойовий досвід.

З Олеська дорога на захід була вже відрізана. Все більше й більше відчувалося ворожий натиск. Декілька разів ворог обстрілював нас “сталінськими органами”. Це були спряжені “натюші” (п’ять по десять), зброя, подібна до німецьких “метачів мряки”, електрично заряджуваних стрілен, що діяли на ракетному принципі. Зброя виявилася дуже ефективною як під оглядом нищівним, так і моральним. Ми, де тільки могли, відчіпали в часі нашого відвороту гармати і стріляли “на цівку” в сторону наступаючого ворога. Коли вже набоїв не стало, в ліску коло Білого Камня ми повідкручували гарматні замки і націальні пристрої, покидали їх у річку і залишили гармати. З тою хвилиною кожний міг полягати тільки на себе. Не стало команди, а відділи нашої Дивізії змішалися з одиницями німецьких дивізій нашого корпусу.

Ми минули місцевість Білий Камінь і скрутили на південь. Шляхи були повні вояцтва різних родів зброї. Місцями автомашини та різного роду транспортні вози так загатили дороги, що годі було пройти. Постійні налети і бомбардування ворожими літанками давалися сильно в знаки. Сонце почало склонюватися до заходу, але все ще пекло своїм гарячим промінням почорнілі від голоду і змучення лиця і виснажені тіла вояків. Перед нами невеликий міст через малу ще в цьому місці ріку Буг. Цей міст треба перебігти або переїхати. Во-

рожі літаки кружляли над нами, скидали бомби на міст та обстрілювали його з бортової зброї. Зробилася панічна затримка. В околиці мосту видно було багато понищених автомашин, возів, побитих коней та вояків. Треба було сканати в багно і бродом обходити міст. За рікою ми вийшли в чисте поле. Перед нами розкрилися лани буйного жита і пшениці. Вони прийняли нас і хоронили своїми колосками, нас, воїнів, що боронили своєї матері-землі.

Сонце доходило вже до небосклону і ще більше позолочувало лани колосків. Ланами збіжжя ми пробивались далі на південь, перейшовши село Почапи, де ще недавно був ворог. Він відступив на недалекі узгір'я, намагаючись нас тут затримати та цілком знищити. В долині формувались наші ударні відділи до наступу. Перемішані сили всіх родів зброї силою двох куренів рушили на прорив, під прикриттям вогню приблизно двадцяти п'яти штурмових гармат. Після кількох спроб, при сильному ворожому обстрілі, наступ заломився. Одна лава вояків по другій почала відступати, дарма що деякі з нас захочували інших витривати. Та цілоденний марш під градом шрапнель і відломків бомб і фізичне виснаження робили своє. Кожний хотів хоча б трохи відпочити, найти десь холодної води, щоб звогчити спраглі уста і прохолодити тіло. Так ми відступили у село Почапи.

Настала ніч. На темному небозводі мерехтіли зорі. Здалека доходив відгомін гарматної канонади і земля легко дрижала. Довкруги нас палахкотіли пожари. Це горіли хати, свідки важких боїв дня. Я зайшов у придорожню хату, ущерть переповнену вояками. Не було навіть де стати ногою. Чути було зойки поранених, а на землі лежали з зарослими обличчями до краю виснажені вояки. Тут натрапив я на господиню хати з малою дитиною на руках і заговорив до неї мабуть єдиний з присутніх рідною мовою. Її обличчя на хвилину проясніло і вона принесла для мене пів горнятка холодного молока. Я його жадно випив, але довідався опісля, що друга половина горнятка була призначена для дитини, жалував, що його прийняв. "Тут були ще вчора большевики" — розповіла господиня — "і забрали все, що було для їжі". Я знайшов трохи місця під ліжком і заснув нам'яним сном.

Почало світати, коли я прокинувся із сну як після важкої недуги, ослаблений високою гарячкою. Це було рано-вранці двадцятого липня. Я вийшов з хати втомленою ходою і влився у струм вояцтва, що плив на південь. Поволі дійшов я до краю села і обезсилений сів під деревом, щоб відпочити. Нараз з-заду задрижала земля під гусеницями трьох наших штурмових гармат. Вони повернули попри мене в право і я подався з вояцтвом за ними. Хорунжий, командир цієї моторизованої чоти штурмових гармат пояснив, що йдемо в напрямі села Княже, куди вже прорвалися з оточення наші частини. "Ворог не має тут багато сил, але розташувався у стратегічно домінуючому положенні" — пояснив хорунжий. І дійсно ворог, засівши на горбах, мав змогу бачити як на долоні і прицілюватися до всього, що тільки порушувалося. Тут ми розсіпались у розстрільну і почали бігти до села. В одному моменті я побачив перед собою на віддалі приблизно п'яти метрів вибух стрільна і відчув у лівій руці страшний біль. Я напевно голосно зойкнув, бо мій сусід зліва, німецький вояк, прискочив до мене, поміг розірвати рукав маскувального одягу і сорочки. На згині лівої руки нижче ліктя сторчав відламок шрапнелі. Щоб перев'язати рану, я мусів перш за все цей відламок витягнути. Хоч як мене боліло, я подумав собі, що все ж таки я щасливий, бо маю здорові ноги, і за це я подякував Богу. Через якийсь час усі три штурмові гармати були знищені поцілами большевицьких протипанцирних набоїв. Ми ввійшли в село Княже, повне диму, горючих хат і стогону поранених вояків. Із села видно було дуже добре наше положення. Перед нами пів кілометра рівнини до залізничного шляху Красне-Золочів, а за ним стрімке, покрите чагарником узбіччя насипу. Ось туди вела дорога до волі, яка чекала на нас на хребті залізничного насипу. Поле, не поле, а мочар. Воно вкрите тілами мертвих та поранених вояків, що впали мов квіт під носом косаря. Поле пульсувало фонтанами води і болота від експлозій ворожих розривних набоїв. Ворог, сам безпечний на вершину узгір'я, сів смерть на право і на ліво. Щоб тільки пробігти до високого насипу залізничного шляху. Пускаємося в біг на перегони із смертю. Падаємо і встаємо, підбігаємо і знову падаємо. Спотикаємося об тіла тих, що, упавши, більше

не піднялися до бігу. Чути зойки поранених. Одні просять, щоб їм допомогти, інші, щоб їх добити і не залишати большевикам на поталу. Та тут немає мови про затримку. Хто тільки на хвилину затримується паде сам, поцілений ворожою кулею. Ще кількадесят, кілканадцять метрів і вже цілком знесилені повземо до насипу. Тут, прикриті від ворога високим насипом, не звертаємо навіть уваги на можливі поціли з заду. По довшій перерві мені знову вернулась свідомість нашого положення. Тепер, щоб тільки проскочити насип із залізничними рейками.

У розгарі перегонів зі смертю я забув про мою рану та загальне послаблення внаслідок упливу крові. Скорчений у підніжжі насипу, я почав все це відчувати з подвійною силою. Та з мозку йшов гострий наказ не піддаватися, бо тут йшлося про велику ціну, ціну життя. Майже холоднокрівно почав я слідкувати за тим, що діялося передо мною. Ворог систематично бив по рейках перехресним вогнем. Кілька його проти-панцерних гармат чергувалися на цьому відтинку вистрілами. Вони сходилися, перехрещувалися і розходилися. Після кількох хвилин, провіривши їхнє послідовне чергування, я використав відповідний момент, проскочив насип і почав бігти в сторону стрімкого узгір'я. Тут натрапив на ще більше забитих та поранених вояків. Чим ближче добігав я до гори, яка з кожним моїм кроком видавалася мені стрімкішою, все більше і частіше чув я звуки пролітаючих попри мене відламків гранат і куль, що зливалися у пекельну музику. Так добіг я до вершка гори з тими вояками, що їм, подібно як і мені, сприяло щастя. У правій руці пістоль, а ліва прив'язана хусткою до шиї. Так останками сил доп'явся я до вершка гори, під безустанним градом відламків шрапнель і куль, що стинали довкола мене листя нущів на цьому моєму останньому відтинку шляху до волі".*)

*) Ярослав Филипів (нар. 9. 9. 1923 р. у Львові) по скомплікаваних операціях — вилікувався із поранень. В повоєнних ронах закінчив політехнічні студії в Мюнхені і Детройті. В Детройті проживав і працював в тяжкій індустрії інженером. Маючи також музичні студії (муз. Інститут ім. М. Лисенка у Львові), диригував хорами церковним і чоловічим "Трембіта". Помер в 1976 р.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

ВІЙСЬКОВА УПРАВА В КРИНИЦІ

Діяльність Військової Управи в Криниці

Військова Управа, передбачуючи можливість зайняття частини Галичини большевицькими військами, вже в січні 1944р. перенесла деякі свої бюро, зокрема архів і реєстраційний відділ, до Криниці на Лемківщині, яка була заздалегідь призначена як евакуаційний центр для УЦК і ВУ. У березні перевезено до Криниці канцелярію ВУ та одночасно винаймано приміщення для членів і урядовців ВУ.

Бюро ВУ у Криниці очолив колишній уповноважений ВУ на місто Львів сот. Р. Левицький а урядовцями працювали: пполк. В. Малець, пполк. Й. Мандзенно та полк. Пікульський.*) Тут же ж почав діяти УДК з усіма своїми референтурами, який мав тут великий склад харчових запасів, які УЦК вспів був завчасу перевезти до Криниці. Хоч багато з утікачів, що приїхали першими до Криниці, вспіли якось улаштуватись, число таких, що потребували матеріальної допомоги, більшало з дня на день. Сот. Р. Левицький, як голова бюро ВУ у Криниці, наладнав перш за все в німецькому старостві у Новому Санчі видачу харчових карток для родин військових, та організував харчову кухню, де родини дивізійників діставали за малою оплатою гарячі обіди.

Сама Криниця, село на західній Лемківщині, відоме як один з кращих курортів, завдяки своїм магнезово-содово-залізистим джерелам. У роках 1940-44 Криниця стала важливим

*) Полк. М. Пікульський відійшов до німецького війська, де працював перекладачем при одному з німецьких штабів у Румунії. При відвороті попав до большевицького полону і перебув 12 років на засланні на Сибірі. Помер у Ченстохові в Польщі 19 жовтня 1969 року.

осередком нашого національного життя. Тут зорганізовано українські середні школи та цілий ряд наших культурних й економічних установ.

З наступом большевиків на Галичину щораз більше наших втікачів, у тому числі чимало родин добровольців Дивізії "Галичина", прибули до Криниці та околичних сіл. Дорогами у напрямі Криниці тягнулись валки вояків і тягарових автомашин навантажених людьми та найбільш потрібними речами. Криниця-Живець та довколишні села як Криниця-Село, Жегестів та Поворозник почали скоро заповнюватись нашими людьми.

Одночасно з моїм приїздом до Криниці рознеслася вістка про бій під Бродами. Під будинками ВУ та УДК стояли юрби людей, що хотіли дістати ближчі інформації про ситуацію на галицькому фронті та про долю Дивізії.

Хоч бюро УДК дістало завчасу вістку про моє перенесення до Криниці, урядовці на моє домагання передати мені зарезервоване для мене приміщення, давали неясні відповіді. Незабаром виявилось, що призначене для мене приміщення віддано людині, яка навіть не працювала у Військовій Управі. Отже справу мого приміщення хоч-не-хоч треба було залишити до приїзду сот. Навроцького. Мою дружину з дитиною примістила в себе знайома нам родина інж. О. Ключасів, я сам замешнав тимчасово в переходовому домі для втікачів.

Другого дня коло будинку ВУ знову товпилися люди як і вчора, домагаючись інформації про своїх близьких, вояків Дивізії та про бій під Бродами. Як звичайно в таких випадках буває, поміж людьми почали кружляти різні татарські вістки, мовляв большевики захопили під Львовом цілу Дивізію і доходять вже до Кракова.

У бюрі ВУ повне безладдя. Урядовці не опановують ситуацію, на запити людей дають часто інформації, які собі противорічать. Раджу одному з урядовців заклинати нашу поліцію, яка б завела порядок і впускала людей до бюро по черзі. Сам не маючи змоги щонебудь зробити, стараючись покищо зорієнтуватись у новому для мене терені. Багато цінних інформацій дістав я від майора С. Котиля, уповноваженого ВУ у Сяноці,

якого звільнили з Дивізії через стан здоров'я. Зустрівся я теж із іншими уповноваженими ВУ, що примістилися у поближніх селах. Через два дні приїхав з Перемишля сот. Навроцький з кількома урядовцями, а незабаром теж прибули з Кракова полк. Бізанц, інж Палій та інж. Хроновят.

На негайно скликаному засіданні ВУ сот. Р. Левицький здав короткий звіт із ситуації, яка витворилася в Криниці й околиці у зв'язку з неочікуваним приїздом великої кількості родин вояків Дивізії. На бажання сот. Навроцького я виготовив та предložив на засіданні плян реорганізації станиці ВУ так як цього вимагали нові обставини.

Головні точки цього пляну були:

1. Станиця ВУ, яка досі займалася здебільшого упорядкуванням актів, реєстраційних карток вояків тощо, мусить негайно переключитись на допомогу родинам добровольців.

2. Слід завести реєстрацію родин вояків Дивізії "Галичина", яких кількість доходила вже до двох тисячі й з кожним днем постійно зростала.

3. Нав'язати негайно зв'язок із штабом Дивізії, куди слід пересилати списки зареєстрованих родин вояків.

4. Нав'язати зв'язок з місцевою німецькою адміністрацією для прискішення грошевої допомоги тим родинам, яким згідно з законом, вона належиться.

5. Віднайти та притягнути до праці всіх окружних та повітових уповноважених ВУ, що опинилися в Криниці й довколишніх селах.

Мій плян праці одобрено. Головою ВУ у Криниці став сот. Навроцький, а я перейняв реферат зв'язку та інтервенцій у німецьких урядах. На засіданні рішено, що інж. Хроновят і інж. Палій мають виїхати до Кракова з метою закласти там станицю ВУ. їм теж доручено нав'язати негайно зв'язок із штабом Дивізії.

З сот. Навроцьким приїхало декілька урядовців зі Львова, які вже на другий день по приїзді до Криниці взяли до реєстрації родин вояків Дивізії "Галичина". На заклик ВУ зголосились майже всі уповноважені ВУ, що перебували в тому часі в Криниці та сусідніх селах. Багато з них включилось до

праці на місцях свого перебування, допомагаючи нам реєструвати родини вояків. Для членів родин вояків Дивізії зорганізовано окрему кухню, до якої ВУ видавала безплатні квитки. Майже щодня зголошувалися до ВУ нові родини, які переважно їхали фірами. Криниця-Живець і Криниця-Село були вже переповнені біженцями, тимбільше, що сюди приїжджали теж евакуовані родини урядовців українських комітетів і української поліції.

Втікачі, що їхали фірами, старались їхати більшими групами, по можливості під охороною української поліції. На підводи, які їхали одинцем, нападали члени польського підпілля і щасливими були ті всі, що наскок на них кінчався лиш на пограбуванні. Групи озброєних поляків, що в день пересиджували в лісі, виходили під вечір на дороги і стріляли до наших втікачів, а малі відділи АК нападали ночами на села і тероризували та грабували наших селян і втікачів, які в них замешкали. На жаль, німецька поліція, не зважаючи на численні скарги, на це не реагувала.

На початку серпня до ВУ прийшла вістка, що надорозі, вже під самою Криницею, поляки напали на малий транспорт наших втікачів і вбили окружного уповноваженого ВУ з Бережан д-ра Франца Баб'яка, його зятя Снилика, старшину української поліції і одного поліціанта, всі з Бережан. Через два дні відбувся у Криниці величавий похорон погиблих, що його справили ВУ і головна команда Української Поліції.

Через кілька днів полк. А. Бізанц привіз вістку про рішення головної команди зброї СС у Берліні формувати нову українську дивізію "Галичина". При цьому ми довідалися, що генерал Фрайтаґ, який, маючи на думці позбутися командування українською Дивізією, звернувся до головного командування із звітом, у якому не тільки старався принизити військову вартість українського вояка, але теж просто обвинувачував Дивізію, що вона причинилась до німецької програної у боях під Бродами. Тимчасом звіт командира XIII-го корпусу генерала Лянґе пікреслював военні заслуги української Дивізії під Бродами, не лише в фронтових боях, але зокрема у прориві. Цей звіт вирішив у користь реорганізації нової української Дивізії.

Губернатор д-р Вехтер, довідавшись про рішення головного командування в Берліні, звернувся до ВУ окремим листом, у якому висловив своє задоволення із такого висліду справи. Він ніколи не погоджувався з поглядами ген. Фрайтага про бойову вартість Дивізії та про українців взагалі. Він добре знав, що ген. Фрайтаг уважав Дивізію "Галичина" за перехідний етап у своїх мріях про військову кар'єру у німецькій армії.

А тимчасом ситуація на східньому фронті погіршувалася з дня на день. У часі боїв під Бродами дня 20 липня 1944 р. був зроблений невдалий атентат на Гітлера, який викликав у рядах німецької армії ще більшу зневіру в перемогу і дефетизм.

Після бою під Бродами, що був частиною т. зв. Львівсько-сандомирської операції, перший і четвертий українські фронти зайняли цілу Галичину, перейшли ріку Сян і затрималися під Ряшевом. По упадку Львова і Перемишля большевики зайняли Ярослав і Станиславів. Відступаючі німецькі війська тримали ще якийсь час Стрий, а зокрема гірські переходи в Карпатах. З кінцем липня сов'єтська армія зайняла на середьому відтинку східнього фронту Берестя і захопила польське місто Люблин, а далі на північному фронті у Білорусі Мінськ, а на Литві Вільно. 1 сепня вибухло у Варшаві польське повстання.

Не краще представлялася воєнна ситуація на західньому фронті. Після висадки англійських та американських військ у Нормандії 6 червня 1944 р., аліантські війська підійшли з кінцем липня під Париж та зробили ще одну висадку на бережжях південної Франції.

Перевага аліантів давалася відчутти не тільки у воєнних діях. Англійські та американські вчені робили щораз то нові винаходи у ділянці військової техніки, які військово-аліантське командування негайно застосовувало в практиці. І так винахід радару підвищив значно цільність бомбардування німецьких військових та транспортних об'єктів аліантськими літунськими з'єднаннями.

Такий простий помисл як викидування з аліантських літаків у часі бомбардувальних налетів стрічок цинофолії не

дозволяв німецьким прецизійним мірильним апаратам устійнити докладно висоту, на якій летіли ворожі літани. Тимто німецькі протилетунські батареї не завжди мали можливість доброго прицілу.

Евакуація родин дивізійників на Словаччину

З кінцем серпня наплив евакуованих до Криниці значно збільшився. ВУ старалася приміщувати родини вояків Дивізії у дальше на схід положених селах Лемківщини. Незабаром поширилася в Криниці вістка, що німці задумують переселити всіх наших втікачів на Словаччину. На східньому фронті, зокрема під Ряшевом приходило до боїв, у яких брала участь крім німецького війська, також змобілізована українська поліція.

Так отже, коли вже наладжано порядок у ВУ в Криниці та нав'язано через станицю ВУ у Кракові контакт з Дивізією, прийшлося нам переставитись на нову ділянку праці — евакуацію родин Дивізії на Словаччину. Саме мені передано завдання підготувати плян евакуації та налаждати співпрацю з евакуаційною комісією УДК-Криниця, що почала вже видавати втікачам евакуаційні документи за підписом місцевого німецького комісара Криниці, д-ра Наве. Ці документи уповноважнювали до переходу словацької границі та до постійного замешкання на Словаччині. Я звернувся до референта УДК, якому справи евакуації наших людей підлягали, з проханням видати ВУ відповідну кількість блянків на виїзд на Словаччину, щоб ВУ могла видавати їх зареєстрованим у нашому бюрі родинам вояків Дивізії. Та, на жаль, я зустрівся з категоричною відмовою.

“Тяжко нам настарчити посвідок для наших людей, то ще й за Ваших ми не можемо журитись” — була відповідь референта.

Це перший раз прийшлося мені зустрітись у співпраці з різними станицями УДК з розподілом на “ми” і “ви”, до речі, так шкідливим для нас, зокрема в тяжких воєнних часах. На жаль, голова УДК у Криниці і одночасно член ВУ редактор С.

Волинець, який був би негайно наладнав цю справу, виїхав саме до Кракова.

Наші люди почали хвилюватись і натискати на ВУ, домагаючись видачі евакуаційних документів на Словаччину. Справа почала загострюватися, коли виявилось, що якісь несовісні люди продавали з-під поли таки під будинком УДК евакуаційні документи на Словаччину, в ціні по 400 до 500 золотих за штуку. Це мусіло очевидно викликати невдоволення у широких колах наших втікачів, а зокрема у родин вояків Дивізії.

У воєнних часах у кожному народі можна було зустріти людей, які використовували конюнктуру і займалися нелегальною торгівлею на чорному ринкові. Та тут хтось, поширюючи вістку, що буцімто кількість документів на виїзд на Словаччину є обмежена, ширив паніку, щоб в цей спосіб дорожче продати, до речі, цілком безвартісні папери.

Не знайшовши зрозуміння у референта УДК, я звернувся до німецького комісара Крилиці д-ра Наве з проханням видати для ВУ відповідну кількість блянків для родин вояків Дивізії. Ще того самого вечора я сам виготовив на цикльостилі у його бюро двісті штук посвідок, а секретарка д-ра Наве прибила урядові печатки. На другий день рано ВУ почала видавати людям документи на виїзд на Словаччину, а сот. Навроцький оголосив, що всі зареєстровані в ВУ дістануть посвідки на виїзд і немає жодної причини хвилюватися. Це заспокоїло людей, зокрема, коли вони побачили, що видача посвідок йде зовсім нормально. На другий день я приніс від д-ра Наве дальших 400 евакуаційних блянків, так що видача документів продовжувалась без затримки.

Найбільшою сатисфакцією для мене було те, що мені вдалося в цей спосіб зліквідувати чорний ринок на ці посвідки і вже більше ніхто не збирався купувати з-під поли оцих нещасних документів. Несовісні спекулянти, що цею продажею займались, негайно кудись позникали.

Одночасно співпраця ВУ і УДК покращала значно, коли проф. Кубійович назначив ред. С. Волинця особливим уповноваженим для справ евакуації.

Хоч ситуація на східньому фронті не кращала, справа евакуації родин вояків Дивізії не була наглою, так що можна було її як слід підготувати. ВУ вистаралась про один словацький поїзд для родин вояків, який виїхав з Криниці на Словаччину 14 серпня 1944 р. При вантаженні і контролі документів помагало ВУ декілька вояків Дивізії, які під проводом поручника С. Федака (Смока) приїхали до Криниці з дивізійного командування, щоб набирати нових добровольців. Крім цього добровільного набору, що його проводили українські старшини з Дивізії по різних місцевостях, де перебували наші втікачі, окремі німецькі комісії, не питаючись нікого, брали наших молодих людей силою до різних парамілітарних німецьких формацій, на роботу до Німеччини, а шкільну молодь до "українських юнаків."*) Одночасно німці змобілізували українську поліцію евакуовану з родинами на Лемківщину і вислали її без військового перешколення на німецько-большевицький фронт під Ряшів.

З виїздом поїзду з родинами дивізійників розпочалась масова евакуація Криниці. Станиця УДК одержала окремий поїзд для тих втікачів, що не мали власного транспорту. Більшість втікачів приїхали до Криниці підводами, а деякі тягаровими автами, що через брак бензини мали мотори пристосовані до погону деревним газом. ВУ видавала всім втікачам посвідки, що забезпечували їх від насильної реквізиції коней чи авт німецькими військовими та цивільними властями. Для переведення евакуації ВУ зорганізувала всіх колишніх своїх уповноважених, що перебували в Криниці і довколишніх селах.

При їх допомозі ВУ закінчила евакуацію родин добровольців Дивізії "Галичина" до двох тижнів, а 16 вересня 1944 р. злітвідувала в Криниці своє бюро. Ці родини дивізійників, що залишилися у Криниці на власну відповідальність, як теж і ті, що приїхали до Криниці по закінченні евакуації. ВУ передала під опіку сотника І. Козака, який задержався у Криниці разом з останнім відділом Української Поліції.

*) Диви: З. Зелений: Українське Юнацтво, Торонто, Накл. Братства кол. Вояків І. У. Д. УНА, 1965., ст. 36-40.

Голова станиці ВУ в Криниці сот. Р. Левицький переїхав до Кракова. З Кракова більшість членів ВУ була евакуована до містечка Любен на Горішньому Шлеську, куди теж еванувався УЦК із усіма своїми референтурами.

З переїздом до Любену головна ВУ перестала практично діяти і відбувати свої наради.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

УКРАЇНСЬКІ БІЖЕНЦІ НА СЛОВАЧЧИНІ

Загрозлива ситуація на Словаччині

Згідно з умовою між представниками німецького та словацького урядів, словацький уряд президента Тіса погодився прийняти на постійний побут українських втікачів у кількості приблизно 30,000. Одним із головних місць переїзду з Криниці на Словаччину визначено пограничне село Пивнична по українському боці та село Мнішек по словацькому.

Туди теж спрямовувано втікачів, що їхали возами і вантажними автами.

Переїзд втікачів через Пивничну до Мнішка тягнувся яких два тижні. У Мнішку словацька поліція перевіряла в митному будинку документи та перепускала на словацький бік. Дальшими етапами були містечка Стара Любовня та Подолінец, де вже була залізнична станція.

Організація транспортів на словацькому боці відбувалась пиняво і виразно нерадо. В розмові із словаками можна було відразу відчувати, що вони в більшості збаламучені большевицькою пропагандою. Військові, поліція та велика частина населення дивувались, чому ми втікаємо від "русів" і не вірили нашим оповіданням як то "руси визволяють" народи. Словацька поліція і льокальна влада бойкотували розпорядки уряду з Братислави і опізнювали доставку транспорту. Люди му-

чилися у кожній місцевості по кілька ночей, пересипляючи на голих долівках порожніх шкіл чи інших приміщень. Кухні здебільшого не працювали або не доставляли вистарчальної кількості харчів і, якби так не щиросердність та гостинність місцевого населення, що в багатьох місцевостях доровільно постачало втікачам харчі, прийшлося б не одному поголодувати. З містечка Подолінець відходили транспорти з утікачами у північно-західну частину Словаччини. На довгих постоях транспортів, Словаки, з якими наші люди встрявали в розмови, говорили одверто про партизан, що під проводом скинених большевиками з літаків російських старшин скриваються у поближких лісах, щоб у слушний час підняти повстання на Словаччині. Та всіх цих розмов ніхто не брав поважно.

17 серпня виїхав я з родиною одним із залізничних транспортів з містечка Подолінець. Поїзд складався виключно з вантажних вагонів, відомих ще з австрійських часів під назвою "сорок людей або шість коней". Половину нашого вагону займала пара коней, а в другій примістилися: о. мітрат д-р Василь Лаба зі своїм секретарем Онуферком, Мандзенко з дружиною, родина Ліськевичів, та я з дружиною і дитиною. Поїзд їхав досить поволі, постої на станціях були довгі, так що люди мали змогу не тільки розмовляти із словацьким населенням, але теж і варити собі їсти. У поїздах не було кухонь ані харчів, і тому кожний радив собі як міг. Вже перед виїздом з Подолінця словацькі поліцейські говорили, що люди з нашого транспорту будуть приміщені в повітах міст Ружомберок і Жіліна.

На другий день у полудне поїзд задержався на малій станції Плешовце-Саса. Тут ми довідалися, що за три години приїдуть авта забрати нас до табору, що звався Орем Лаз. Тим часом, коли наші люди розкладали вогні і варили їсти, я старався розвідати поміж нечисленними словаками, де ми є і що це таке цей Орем Лаз. Один молодий словак, більш говірливий від інших, почав розповідати мені не тільки про табір, де мали бути приміщені втікачі, але теж і про словацьких партизан. Від нього я довідався, що табір цей положений на великому зрубі, який був колись власністю багатого селянина, що називався Орем. Від нього пішла назва табору. Цей зруб

викупила словацька держава і побудувала там військові бараки. Від півночі прилягав до табору густий ліс, в якому, — як твердив мій співрозмовник, — мали перебувати большевицькі партизани. Використовуючи моє досить скупе знання словацької мови, я почав випитуватись докладніше. Ми сиділи на залізничному насипі і покурювали єгипетські папіроси, які я мав при собі ще зі Львова. Оповідаючи йому, що німці вивезли мене силою, я здобув його довір'я. Від нього я довідався, що саме два дні тому він був у лісі коло партизанського табору і мав нагоду бачити справжніх московських офіцерів, що їх скинув большевицький літак. Він мав нагоду говорити з партизаном словаком, що прилетів з цими офіцерами, який сказав, що незабаром буде проголошене повстання на Словаччині. Те, що я почув, мені вистачало. Розпрощавшись зі словаком, я вернувся до нашого вагону. Тут порадився я з о. д-ром Лабою і Ліськевичем, і ми разом вирішили повідомити про ситуацію решту втікачів та зажадати від начальника станції, щоб він спрямував наш поїзд до Жіліни. На жаль, наш транспорт не був, чи не встиг організуватись як слід при виїзді з містечка Подолінець, хоч інструкції в тому напрямі було видано представником УЦК у Подолінці. Не було проводу і не було з ним говорити. О. д-р Лаба і я пробували балакати з поодинокими старшими громадянами та не знайшли в них зрозуміння ситуації. "Ми переїхали кордон, і тут вже нема кого боятися, а тих кілька партизанів, що сидять у лісі, це напевно словацькі дезертери, що повтікали з словацького війська," — вияснивав нам якийсь громадянин а інші йому потакували. "У Жіліні є німці і беруть наших до примусових робіт" — додав другий. Побачивши, що ми тут нічого не вдіємо, і нікого не переконаємо, ми вирішили поговорити з начальником стації Плешовце Саса, чи не далось б спрямувати наш вагон до Братіслави. По деяких торгах начальник станції погодився, за заплачу 300 словацьких корон, прилучити наш вагон до найближчого поїзду, що йтиме до Братіслави. Так воно і сталося. Не минуло дві години, як наш вагон вилучено з транспорту втікачів і прилучено до вечірнього особового поїзду, і ще того ж самого ж дня, 25 серпня, ми приїхали до Братіслави. Братіславу, столицю словацької держави, я знав ще з моїх студентських часів, бо

студіюючи у Відні, я бував там кілька разів. У Братиславі дійсно не відчувалося війни. Крамниці були повні товарів, мануфактур та харчів. Тільки денедє можна було зустріти німецького старшину або вояка.

Моя інтервенція в Братиславі

Хоч я був, так як і всі інші члени ВУ, офіційно звільнений від своїх обов'язків, все ж таки я старався відшукати відділ УЦК, який мав працювати в Братиславі. При ньому був назначений референтом опіки над родинами дивізійників уповноважений ВУ на повіт Долину, сот. Михайло Громляк, що жив довгі літа на Словаччині і говорив добре по-словацьки. Відшукавши дім, у якому мав приміщуватися наш комітет, я застав у порожніх кімнатах двох молодих людей, що чекали на автомашину, яка мала привезти з двірця меблі для канцелярії комітету. Урядовці комітету мали приїхати щойно за кілька днів. Побачивши, що я тут нічого не вдію, я вирішив звернутись до німецької військової команди. Хоч Словаччина була офіційно незалежною державою, але з огляду на военні дії була окупована німецьким військом, якого генеральний штаб перебував у Братиславі. Мені йшлося про те, щоб zagrożені большевицьким повстанням на Словаччині родини дивізійників якнайскоріше витягнути з табору Орем Лаз. Ще перед нашим приїздом до місцевости Плешовце Саса вивантажено там два довжелезні транспорти з нашими втікачами, поміж якими було чимало родин вояків Дивізії.

У німецькій головній команді прийняв мене ад'ютант генерала Гифле, якому я представив ситуацію, в якій найшлися українські втікачі не тільки у таборі Орем Лаз, але теж, імовірно, і по інших таборах. Ад'ютант генерала, сот. Міллер, був очевидно добре поінформований про рухи большевицьких партизанів і здивувався, почувши що наших втікачів приміщують у відлюдних місцевостях, колишніх чеських фабриках та старих військових казармах. Він зв'язався негайно телефоном з німецьким військовим бюро допомоги родинам військових і обіцяв мені, що поробить усі заходи, щоб словацький уряд

евакуював негайно втікачів із загрожених большевицькими партизанами місцевостей.

Полагодивши цю справу, я постановив розглянутись трохи по Братиславі та відшукати деяких знайомих. Так пройшло два дні. Ми все ще жили в вагонах на станції, куди почали прибувати нові і невеликі транспорти з нашими втікачами. На четвертий день вранці прийшла словацька поліція і повідомила всіх, що згідно з новою умовою поміж німецькою і словацькою державами, всі втікачі мають бути переселені до Німеччини. Через кілька годин зложено з вагонів з утікачами новий транспорт і 29 серпня ми виїхали в напрямі австрійського кордону, віддаленого всього кілька кілометрів від Братислави. Не минула й година, як наш поїзд прибув до відомого мені містечка Гайнбург в Австрії та заїхав до славнозвісного переходового табору для чужинецьких робітників у Штрасгофі біля Відня. Наш поїзд задержали на рейках перед табором та казали всім вивантажитися і йти до табору. З цього табору після дезинфекції людей та їхніх речей, відсилали втікачів більшими групами до різних місцевостей на працю у Німеччині. Умовившись, що б ніхто з нашого вагону не виходив, я пішов до німецького уряду праці в таборі, де показав мої документи з фірми "Зіменс" у Берліні і зажадав, щоб наш вагон звільнили і відіслали до Відня. Австрійці так і зробили. Того самого дня ми ще оглянули табір, де зустріли багато знайомих. На другий день, перед відїздом нашого поїзду до Відня, я зустрів інж. М. Хроновяту з ВУ, який повідомив мене, що ВУ розв'язано і, згідно з інформаціями, які він дістав від полк. Бізанца, опіку над родинами добровольців перебирають окремі старшини Дивізії, до яких належатиме теж набір нових добровольців до Дивізії. Ці так звані "Вербекомандос" будуть відвідувати табори праці, переводити набір, та відставляти добровольців до Дивізії.

Розпрощавшись з інженером Хроновятом, ми через нецілу годину прибули до Відня. Тут о. мітрат Лаба перебрався у мундур майора української Дивізії "Галичина" і відїхав як генеральний вікарій Дивізії до місця постою у Нойгамері. Решта розбрилися, шукаючи знайомих, щоб десь приміститись. Тому

що Військова Управа була розв'язана, я залишився без праці і був вільний розглянутися за якимись середниками прожитку тут таки у Відні, де я мав чимало знайомих ще з моїх передвоєнних днів.

З моїх споминів про евакуацію українських втікачів на Словаччину можна б віднести враження, що перебування наших людей на Словаччині було тільки коротким пригодницьким епізодом. Так воно насправді не було. 29 серпня там дійсно вибухло повстання і, де словацькі партизани захопили під проводом большевицьких старшин владу у свої руки, зокрема в місцевостях, де знаходилися наші втікачі, були часті випадки розстрілів наших людей большевиками. Зокрема в околицях Зволіна і Крупіни загинуло чимало наших людей, що їх большевицькі партизани забирали силою до ліса. Так згинув між іншими колишній уповноважений ВУ на Коломийську Округу д-р Стефан Іванець. Він з кількома знайомими опинився на Словаччині в селі Рікенціце. З кінцем серпня 1944 року, коли ситуація ставала щораз то гіршою і большевицька партизанка почала діяти в тій околиці, д-р С. Іванець, не зважаючи на остороги, щоб утівав на захід, постановив залишитись ще кілька днів. Під вечір 29 серпня, наскочили на нього і його товаришів большевики та повезли в напрямі Зволіна. Тут після допитів та тортур вивезли їх до ліса під Зволіном, де вночі з 1 на 2 вересня усіх розстріляли.

В наступному розділі подаю спомин втікача Дмитра Осадчука про переживання одної з груп наших втікачів на Словаччині в злопам'ятному словацькому таборі Орем Лаз, з якого я завчасу вирвався до Братислави.

В таборі “Орем-Лаз”

Велика частина втікачів, що втікали перед большевиками на захід, затримувалась у Криниці на Лемківщині. Це був місяць липень 1944 р., коли большевицькі армії досягли лінії Броди-Станиславів-Коломия. До Криниці прибуло багато української інтелігенції, міщан та селян. Між ними було чимало начальників і службовців української кооперації, що везли з собою вантажними автами кооперативне добро, щоб не попало

в большевицькі руки. Селяни їхали возами, запряженими кінми, а на возах везли щонайпотрібніші речі на дорогу, як харчі та одіж. Бувало, що часто за возом ішла прив'язана корова, кормителька малих дітей.

Польське підпілля з ненавистю до українців, а в більшості з охоти пограбувати втікачів, стріляло з придорожних лісів до людей, що сиділи на возах, убивало їх, а опісля забирало з возів, все що попало, викидаючи постріляних в придорожні рови. Таких постріляних привезено кілька фір до Криниці-Села, де їх український священник відпровадив на вічний спочинок. Багато української інтелігенції, що примістилася була в довколишніх селах Криниці пограбовано під час нічних нападів поляків з усього, що при собі мали, навіть з одіжі. Одного дня у нас у Криниці з'явився емеритовий гімназійний учитель Полацький у дуже знищеному селянському одязі з капелюхом на голові, що радше нагадував капелюх капустияного страхопуда. Я знав його ще з Ворохти і, приступивши до нього, спитав, що це таке сталося. Він розказав мені, що вночі напали поляки на хату, де мешкало сім наших родин і вони пограбували все, що знайшли, а їх самих залишили так як були в ліжках, у самій нічній білизні.

Десь з початком вересня відкрили словаки кордон і з Криниці рушили люди фірами на південь до граничного села Пивнична. По словацькому боці прилягало село Мнішок, де була словацька митна станиця та погранична поліційна сторожа. Переїзд підвод з Пивничної до Мнішка тягнувся добрі два тижні. У Мнішку, в митнім будинку реєстровано людей, а що це йшло чомусь дуже пиняво, то там не одна родина мусіла перемучитись під голим небом кілька ночей. З Мнішка їхали вози через Любовню до Подолінца, де вже була залізнична станція. У Подолінці треба було теж перемучитися пару ночей, поки не надійшли особові та тягарові вагони. Щойно на третій день почали вантажити до вагонів коні, корови та вози, а вкінці людей. За нецілу добу наш транспорт зупинився на станції Кокава-Утекач. Деяких втікачів приміщено в Кокаві та в сусідніх селах, а одну малу групу двадцять п'ять людей, в якій був і я, повели пішки до села Драгова. В Драгові приміщено

нас у двох шкільних залах на долівці. Сусіди, що жили коло школи, принесли трохи соломи і коло одинадцятої вночі ми, втомлені до краю, полягали спати.

На другий день прийшла до нас місцева сільська старшина, питали чи маємо які харчі і обіцяли нам дещо дати. Поприходили теж з поблизьких хат селяни і випитували нас, чому ми залишили свої хати і майно та утікаємо в далекий незваний світ. Втікачі оповідали їм все, що знали про большевиків, що на власні очі бачили й пережили, але словаки, збаламучені русофільською політикою, не хотіли нам вірити, кажучи нам просто в очі, що ми мусіли багато злого зробити і тепер утікаємо. Лиш один однісенький словак у тому селі голосно твердив, що оповідання втікачів мусять бути правдиві. “Тож між ними” — сказав він, — “є священик, і я сам чув, як цей священик баланав з деякими нашими людьми по-чеськи. Це мусять бути ліпші люди, які не виглядають на злодіїв та брехунів.”

На третій день селяни принесли нам до школи хліба, солонини, сира і молока. Та вже наступного дня прийшла до школи поліція, повідбирала від усіх нас особисті виказки і наказала прийти на другий день до місцевости Утекач на працю до фабрики жарівок. Та туди ніхто з нас не квавпався, бо до Утекача треба було йти пішки понад чотири кілометри, а кожний з нас мав вже знищене взуття. Харчувалися ми тим, хто що мав, а часом ходили до м'ясара Кліми рубати дрова, за що діставалося обід і одну корону на день. Молодші ходили півтора кілометра під гору до другого багатого господаря Бистрянського по хліб, молоко чи жентицю. Він радо давав нам це все і заплати не хотів, навіть просив частіш до нього заходити. На третьому тижні нашого перебування у Драгові, при кінці вересня 1944 року, прийшла до школи по десятій годині увечорі поліція і нанала нам збиратися, бо о 12 годині приїдуть авта, щоб забрати нас з речами. Залишитись могли тільки ті, що працювали в фабриці жарівок. Опівночі приїхали по нас два тягарові авта і завезли нас на станцію Кокава. Нас завантажили до вагонів, де вже було повно наших втікачів з довколишніх місцевостей. Поїзд, не зупиняючись на станціях, заїхав на

другий день до місцевости Стара Баня, де ми зустріли ще кілька поїздів з нашими втікачами. До наших поїздів підходили большевини в цивільних і військових одягах та переконували нас, щоб ми повернулись “на рідину”. Вони привезли з собою цілі чвертки волового м’яса і почали таки при поїздах рубати на кусні і декому, хто був на це ласий, роздавати даром. Але таких багато не було, думаю тільки большевицькі агенти, які находились всюди поміж втікачами, зголошувались до повороту домів, щоб бути прикладом і заохотою для інших втікачів. Деякі з них, хоч зголосились “на рідину”, не поїхали, але опинилися знову з втікачами в Орем Лазі. Розділюючи м’ясо, большевини зазначували, що це тільки для тих, що добровільно повернуться “на рідину”. Вони порозкладали коло вагонів вогні і пекли кусні м’яса, та ніхто крім них самих, і словаків, які нас ескортували, та большевицьких агентів з-поміж нас, не рушили цього м’яса. Опісля большевини заповіли, що буде мітинг і казали нам усім вийти з вагонів. Большевини намовляли нас вертатися додому, кажучи, що там тужать за нами наші рідні. Ті, що підшивалися під втікачів, почали вихвалити сов’єтську владу, кажучи, що вона навіть на далекій чужині турбується нами. Наближався вечір, почало темніти. Ми знову примістилися у вагонах і поїзд рушив пізно вночі у напрямі місцевости Кропіна. Рано ми приїхали на станцію Плешовце Саса звідки нас тягаровими автами завезли до табору “Орем Лаз”.

“Орем Лаз” був військовим табором, де влітку вишколювалися словацькі вояки. Там було декільна мурованих будинків і коло сорок дерев’яних бараків. До табору прилягав з двох боків густий ліс, де, як опісля показалось, большевицькі партизани мали добрий захист. У мурованих будинках приміщувались словацькі вояки, які досить ввічливо з нами поводитись. Їх комендантом був колишній царський офіцер, по національності москаль, що залишився по війні в Чехословаччині і дослужився ранги майора. У нього всі втікачі реєструвались і діставали приміщення у дерев’яних бараках. Група, до якої я попав, примістилася у бараці ч. 41. У моїй групі були проф. д-р Грицак з Ярослава, проф. М. Лепкий з Станиславова.

далі священники о. Теодор Левицький з дружиною і о. М. Ганкевич, нотарі Питляр і Домбчевський, інж. Василь Котик та кілька жінок з дітьми, в тому дружини членів української поліції, яких приділено до військових відділів, що мали воювати з партизанами. Між ними була жінка, на прізвище Кушак, з трьома малими дітьми, як пізніше виявилось, дружини старшини, українця з Холмщини, що служив у німецькому війську. Крім словацьких вояків, ми вже застали в одному з бараків якихось мужчин і жінок, що говорили по-російськи. Наші втікачі скоро зорієнтувались, що ці люди це большевицькі партизани, бо їм вільно було виходити і приходити навіть серед ночі з табору, тоді, коли нам заборонено було по десятій годині виходити з бараків. У бараках було мало ліжок і багато з нас мусіло спати на голій долівці. Приділи харчів діставали ми з військового магазину в натурі, а наші дружини варили на військовій кухні разом з військовими кухарями. Дрова до кухні ми заготовляли і доставляли до кухні самі.

Німецько-большевицький фронт стояв у цьому часі на лінії Сянік-Ряшів. До нас почали навідуватися большевицькі умундуровані партизанські старшини та примушувати молодих віком мужчин до служби в партизанах. Так забрали вони деяких не питаючись навіть їхньої згоди. З початком жовтня почули ми далекі гарматні вистріли. Нам стало веселіше, бо ми чули вже перед тим, що німці вислали військо проти словацько-большевицьких партизан. І дійсно, за яких три-чотири дні ми побачили на горизонті, яких три кілометри від табору, бойову лінію з машиновими крісами та гарматною. Гарматні набой почали вибухати яких 50 метрів від табору. Словацькі вояки залишили табір і бігцем скрилися у поблизькому лісі. За хвилину приїхали три німецькі танки, пустили кілька гарматних пострілів на ліс і завернули назад у ту сторону, звідки приїхали. Наступного дня заїхала до табору танкетка, з неї висів старшина у німецькому мундурі та почав питати, чи немає тут жінки з трьома дітьми на прізвище Кушак. Це саме була жінка, яка мешкала у нашому баракі, була його дружина. Заки вона спанувала свої речі, старшина погарцював танкеткою по таборі, вистрілив два рази з гарматки в сторону лісу, забрав діти і

дружину та від'їхав у напрямі Крупіни. Та по дорозі партизани смертельно ранили його найстаршу доню на танкетці і вона від ран померла. Її поховано в Крупіні.

Словацькі вояки і старшини, що повтікали були в ліс, вже більше не повернулися до табору. Наступного дня до бараку, з якого Кушак забрав свою жінку і діти, прийшло кілька озброєних партизан. Вони привезли з собою буцімто арештованого одного москаля, що мешкав у сусідньому бараці і займався направкою годинників. Під маркою годинникаря він вештався по бараках, прислухувався нашим розмовам, вмішувався до них та завжди нам потакував. По від'їзді Кушак він побіг до лісу і дав про це знати партизанам. Заставши нас у бараку, партизани зібрали нас до одної більшої кімнати і один з них сказав: "Ви спровадили сюди німців. Вчора був тут німецький старшина-шпигун. Ми всіх Вас за те вистріляємо." Вони забрали тоді проф. д-ра Грицака та ще трьох людей, яких прізвиськ не пам'ятаю, і повели їх до лісу. Через якийсь час годинникарь повернувся з лісу, а незабаром прийшов ще один, кажучи, що викупився від партизан грішми. У Крупіні, куди ми опісля з Орем Лазу виїхали, ми стрінули одного з трьох, що їх забрали до лісу большевицькі партизани. Це була старша віком людина, швець з малого містечка в Галичині. Він розказав нам, що партизани знайшли у д-ра Грицака листи від його сина з української Дивізії "Галичина" і за це його на місці розстріляли.

Самого шевця передержали кілька днів і опісля звільнили. Хоч було заборонено виходити з табору, втікачі постановили вислати когось до найближчого села, звідки німці пару днів тому обстрілювали наш табір. Ще було темно, як о. Т. Левицький вийшов зі мною із збанками в руках до села під претекстом купівлі молока для дітей.

Через годину ми прийшли до села та побачили німецьких вояків, які зивали телефонічні дроти, приготувавшись до від'їзду. О. Левицький звернувся до коменданта німецького телефонічного відділу з проханням допомогти біженцям з табору Орем Лаз. Німецький старшина відповів, що він сам не може нам допомогти, але може взяти нас своїм автом до Крупіни, де перебуває тепер німецька команда. Десь коло півно-

чі ми приїхали до Крупіни. Німецький старшина примістив нас в готелі і, попрощавшись, відїхав. На другий день о. Левицький пішов до німецької команди, де зустрів кілька старшин української Дивізії. За їхнім старанням місцева військова команда вислала до Орем Лазу три танки та сорок вояків з нашої Дивізії і десь над вечір усі втікачі приїхали підводами до Крупіни. У Крупіні приміщено нас у бараках, що находились коло каменоломів, яких два кілометри за містом. Два тижні пізніше перевезено нас знову за старанням о. Т. Левицького на захід в долину ріки Ваг, де ми завантажилися на поїзд і з початком листопада 1944 року прибули до Братіслави, а звідси до німецького переходового табору у Штрасгофі під Віднем.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

НОВЕ ФОРМУВАННЯ ДИВІЗІЇ “ГАЛИЧИНА”

Стан Дивізії по Бродах

Після бою під Бродами повернулось до табору в Нойгаммер приблизно 2,500 стрільців, підстаршин і старшин. В таборі Нойгаммер стояв тоді вишкільно-запасний полк у силі 8,000 людей, який поповнювався постійно дальшими добровольцями.

Командир української Дивізії “Галичина”, генерал Фрайтаґ, користаючи з обставин, що витворилися по битві під Бродами, думав використати нагоду і здійснити свої мрії та стати генералом німецької дивізії. Він звернувся до головної команди в Берліні з проханням приділити йому німецьку дивізію, а Дивізію “Галичина” передати під команду іншого генерала. Генерал Фрайтаґ подав при тому як причину свою опінію, що Дивізія не виправдала себе і тим причинилась до програної під Бродами. Одночасно генерал Фрайтаґ видав наказ виділювати Дивізії харчі третьої кляси і, здавалося б, що в таких обставинах Дивізія скоро перестане існувати, а її члени будуть приділені до різних примусових робіт у Німеччині.

Цій політиці генерала Фрайтаґа спротивися майор Гайке, шеф штабу Дивізії "Галичина", та на жаль, він не міг багато зробити. Все ж таки сталося інакше. Командир XIII-го армійського корпусу, якому була підпорядкована Дивізія під Бродами, виказав у своєму звіті до головної команди в Берліні, що українська Дивізія "Галичина" відзначилась у битві під Бродами і належала до тих нечисленних формацій, які своєю героїською поставою супроти ворога заслужили на признання. У висліді цього звіту з головної команди в Берліні прийшов похвальний лист, та наказ про реорганізацію Дивізії. Посипались залізні хрести заслуги, а генерал Фрайтаґ рад-не-рад мусів відкликати свої гострі методи трактування та змінити харч на такий, який належався бойовій дивізії у вишколі. Сам Фрайтаґ дістав за заслуги Дивізії під Бродами, крім залізного хреста, ще лицарський хрест (Ritterkreuz) . Та поміж численними ґратуляційними письмами, що вітали ген. Фрайтаґа з його високим відзначенням, не було ґратуляцій від ВУ, від УЦК ані теж від губернатора Галичини д-ра Вехтера.

Згідно з рішенням головної команди в Берліні приступлено негайно до поповнення та нового формування Дивізії. У той час Дивізія мала до диспозиції:

1. Стрільці, підстаршини і старшини, що повернулись з-під Бродів	2,000
2. Малі групи, що пробились з німецькими частинами з-під Бродів	500
3. Кадрова частина Дивізії, що залишилась у таборі Нойгаммер для вишколювання новобранців у силі одного батальйону	300
4. Вишкільно-запасний полк, який стягнуто з Вандерн над Одрою	8,000
5. З вишкільних таборів повернулась теж невелика кількість старшин і підстаршин	200
6. Старшини і стрільці, що служили в німецьких військових частинах та зголосились до української Дивізії "Галичина"*)	500
Разом	11,500

*) Участь чужинецьких дивізій, що боролись по німецькому боці проти большевиків, почала набирати в німецьких провідних колах щораз

Як термін закінчення формування і вишколення Дивізії був передбачений кінець 1944 року.

З метою переведення дальшого набору до дивізії створено в Дивізії окремі вербувальні комісії (Werbekommando), які були складені з українських старшин Дивізії і мали зайнятися дальшим набором на терені Німеччини, колишньої Австрії та тої частини Польщі, що ще залишилась під німецькою окупацією.

Очевидно, що рішення провадити дальший набір до Дивізії вимагало перш за все згоди усіх членів Військової Управи, яка із свого боку діяла у стислому порозумінні з проф. Кубійовичем, як головою УЦК. Мені не відомо, щоб засідання ВУ у цій вельми важливій справі будьколи відбулося. Згоду на цей новий набір дав особисто полк. А. Бізанц як голова ВУ.

Щоб цій справі надати фому легального акту, члени ВУ та її діючі уповноважені одержали від губернатора Вехтера відпис листа до ВУ, у якому губернатор дякував членам ВУ за їх позитивне ставлення відносно переведення нового набору до Дивізії.

З хвилиною коли цілу акцію набору до Дивізії перейняли дивізійні старшини за ВУ залишилася опіка над родинами військових та зв'язок з Дивізією.

У висліді набірної акції почали прибувати до Дивізії щораз то нові добровольці. Та крім цього до Дивізії почали напливати добровольці, які були силою вз'яті до РОА чи інших парамілітарних німецьких формацій і з них утікали та голосилися до Дивізії "Галичина".

До Дивізії долучують ще два німецькі курені, зложені з семигородських німців, а опісля батальйон словацьких німців, що служили перед війною у чехословацькому війську.

то більшого значення. У зв'язку з тим вийшов був наказ, який дозволяв чужинцям, що служили в німецькій армії зголошуватись до своїх національних дивізій.

Дивізія “Галичина” на Словаччині

В половині вересня команда Дивізії “Галичина” дістала наказ вислати один курінь на Словаччину. 19 вересня 1944 року, бойовий курінь, під назвою “Бойова група Вільднера” (Kampfgruppe Wildner), був готовий до вимаршу. Перед відходом куреня полк. Форстройтер, командир 30-го полка, пояснив воякам, що “на Словаччині вибухло комуністичне повстання. Ваші родини, евакуйовані з Галичини на Словаччину, оточені словацькими та московськими партизанами. Їм загрожує знищення. Там уже б'ються німецькі частини. Наша дивізія мусить виставити один скріплений курінь і вислати його негайно на Словаччину”.

У короткому часі після від'їзду бойової групи Вільднера вирушила і ціла Дивізія у своєму повному складі на Словаччину. В перших днях жовтня Дивізія прибула на місце свого призначення в північно-західній Словаччині в районі міста Жіліни. Тут на Словаччині почалась нова фаза воєнних дій Дивізії проти словацьких та московських партизан, зорганізованих червоною Москвою.

**
*

Тоді, коли бойова група Вільднера стояла в постійних боях з большевицькими партизанами в південній частині Словаччини, очищуючи околиці міста Крупіни від партизан, українська Дивізія мала заступити німецьку панцерну дивізію “Татра”, що була розташована в Жіліні та околичних місцевостях. Центром словацького повстання, що саме вибухло на Словаччині, були місцевості Стара Баня і Нова Баня. До повстанців перейшло майже все словацьке військо. Панцерна дивізія “Татра” прочищувала терен навкруги Жіліни від повстанців, та діставши інше завдання, передала весь свій район українській Дивізії.

Штаб Дивізії примістився в Жіліні. На північ від Жіліни в місцевості Кісуцке Нове Место примістився 29-ий полк. 30-ий полк зайняв місцевість Велька Битча, а 31-ий полк разом з протипанцерним дивізіоном — Светі Мартін. Батальйон фюзилерів зайняв село Раец на схід від Жіліни. Вишкільно-запас-

ний полк, що знову зріс до шести тисяч вояків розташувався у місцевості Чадца на північ від Жіліни.

Дивізія негайно приступила до очищення терену від партизан. В цьому районі знаходилися дуже важливі залізничні лінії, що сполучували німецький Шлеськ з Братіславою, якими німці доставляли військовий виряд та зброю для війська на мадярському фронті. В ході боїв з партизанами Дивізія здобула велику кількість зброї та всякого іншого військового добра. З кінцем листопада 1944 р. дивізія "Галичина" прочистила цілий терен і виперла партизанів у Татри. Словацьке комуністичне повстання було закінчене. Зліквідувавши повстання, Дивізія і надалі залишилася на своєму терені, не допускаючи до нього большевицьких партизанів.

З ходом воєнних операцій ситуація на східньому фронті почала погіршуватися. Від Балтицького моря аж до Карпат большевицькі армії почали натискати на німців, підкріплюючи фронт свіжими дивізіями. 13 жовтня 1944 року паде Рига а одночасно з упадком Риги большевики починають велику офензиву на Східні Пруси. Не краще виглядала ситуація на південному відтинку фронту, зокрема на Мадярщині.

Перша мадярська армія, що стояла в Карпатах, майже ціла, під проводом свого командира генерала Мікльоша, перейшла до большевиків. У відповідь на це німці арештували регента Горті, закидаючи йому співпрацю з аліянтами і вивезли його до Баварії. Одночасно німецькі дивізії зайняли Мадярщину. У цій тяжкій ситуації німці стягають усі зайві дивізії на східній фронт і проголошують одночасно на всіх теренах Німеччини набір до народнього ополчення (Фольксштурм).

Одночасно з натиском на Східні Пруси, большевики почали офензиву на Мадярщині. Уже в перших днях листопада почалася облога Будапешту, що його боронили переважно німецькі дивізії. На місце інтернованого німцями регента Горті, прийшов генерал-майор Франц Салаші. Та це не могло вже багато допомогти. Мадяри були вже роздвоєні. Багато військовиків почали кидати зброю, окриваючись по селах.

Було очевидним, що, незважаючи на сильну оборону Будапешту та західньої частини Мадярщини, німці довго не

вдержаться і скоріше чи пізніше мусітимуть відступити для т. зв. "скорочення фронту". З кінцем 1944 року большевицькі армії підсувалися вже під Словаччину. Перша німецька панцерна армія, що боронила Словаччину зі сходу, поволі відступала під сильним напором большевиків. Одночасно, проломивши фронт шостої німецької армії, що проходив вздовж словацько-мадярського кордону, большевики ввійшли на Словаччину і зайняли місцевість Банська Штявніца. Щоб рятувати ситуацію Дивізія виставляє нову бойову групу, у склад якої входить 29-ий полк, зміцнений дивізіоном артилерії та іншими допоміжними частинами, переїжджає в околицю місцевости Банська Штявніца, де по затяжних боях вирівнала фронтову лінію. Виконавши всі бойові завдання згідно з наказами, в половині січня 1945 року бойова група повернулася до Дивізії.

У цьому часі перша панцерна армія, що держала фронт на схід від Словаччини, перекидається в район зайнятий українською Дивізією. У зв'язку з тим, у другій половині січня прийшов наказ, згідно з яким Дивізія мала негайно вирушити до Сирії в колишній Австрії для очищення цих теренів від тітовських партизан.

Станиця Військової Управи у Відні

Приїхавши до Відня, я почувався як у себе дома. Тут я працював колись, будучи ще студентом, а закінчивши студії, мені довелось працювати інженером у двох найбільших електротехнічних фірмах, "Зіменс" і "АЕГ". Помимо того що через війну обставини змінилися, я все таки сподівався знайти не одного з моїх давніх знайомих та десь приміститися на працю за своєю професією. Я скоро знайшов приміщення у малому готелі на площі Теґетсгофа і рішив покищо розглянутися та запитанися з новими обставинами.

Відпочивши кілька днів після циганського життя у вантажному вагоні, я відвідав головне бюро фірми "Зіменс", де мені запропонували працю інженера у конструкційному бюро. Та найважливіше було те, що одночасно з прийняттям на працю я одержав письмо до харчового відділу міста з проханням видати мені і моїй родині харчові картки. Це була перша по-

ловина вересня 1944 р. В Німеччині відчувався сильний брак харчів і без харчових карток не можна було, зокрема по великих містах, майже нічого дістати. Для втіачів створено окремі табори при фабриках, у яких вони працювали і харчувалися із таборової кухні. Я був з таксо полагодження справи задоволений, тимбільше, що після короткої телефонічної розмови з бюро "Зіменс"-а у Берліні мені признали таку саму платню, як я мав у Берліні перед моім відходом до ВУ у Львові. Згідно з умовою, я мав почати працю з початком наступного тижня і тоді я навіть не думав, що обставини зміняться так, що я знову повернуся до праці у ВУ.

Після закінчення евакуації родин Дивізії з Криниці та довоклішніх сіл, частина членів ВУ виїхала через Словаччину до Австрії, а частина подалась до Кракова, куди евануовано бюро ВУ. Перед виїздом з Криниці прийшла з Кракова вістна, що ВУ розв'язано, а всіх її членів звільнено від їхніх обов'язків. Маючи це на увазі, я подався через Словаччину до Відня. Там я відвідав Українську Установу Довір'я, якої головою був знайомий мені з Берліну сотник С. Дорожинський.

У бюрох УУД я застав сотника О. Навроцького, який повідомив мене, що проголошення ліквідації ВУ неважне і що всі члени ВУ залишаються на своїх місцях, або займають призначені їм нові функції. Зараз по битві під Бродами полк Бізанц відвідав у Нойгамері ген. Фрайтага і під впливом його скарг на Дивізію, постановив самовільно, не питаючись нікого, розв'язати ВУ, маючи на це ніякого права. Тим часом позитивна оцінка участі Дивізії "Галичина" у битві під Бродами, проголошена німецьким головним командуванням у Берліні, примусила ген. Фрайтага змінити його доручення відносно трактування наших старшин та вояків. Їм поліпшено приділи харчів, та приступлено до формування нової "Дивізії". Заслужених у битві під Бродами старшин та вояків нагороджено бойовими хрестами заслуги.

У зв'язку з тим зайшла потреба створити у Відні станицю ВУ, яка мала б завдання втримувати стислий зв'язок з Дивізією, та одночасно зайнятися опікою та допомогою родинам її вояків, яких щораз то більше почало напливати на терени Австрії.

Ще того самого дня відбулася нарада членів ВУ, у якій взяли участь сот. О. Навроцький, інж. М. Хроновят, д-р Л. Манарушка, який саме приїхав з Нойгамерму і я. На цьому засіданні вирішено, що інж. М. Хроновят і я маємо зорганізувати і вести станицю ВУ у Відні. До засягу нашої діяльності мали належати територія Австрії та Чехії (Чеський Протекторат). Працю у ВУ німецькі уряди вважали за працю військову, тому теж я не мав жодних труднощів звільнитись з праці у фірмі "Зіменс".

Інж. Хроновят і я зайнялися організацією бюро ВУ. Нововідкрите бюро містилося в давній ратуші тринадцятої округи Відня при вул. Гіцинґеркей ч. 1. Там находилися теж бюро станиці Українського Центрального Комітету та бюро Україн-Банку, що був окремою референтурою УЦК. Головне представництво УЦК, члени ВУ та Український Ревізійний Союз Кооператив осіли в містечку Любені на німецькому Шлеську.

Головою станиці УДК у Відні назначив проф. В. Кубійович д-ра Ю. Полянського. Та праця у представництві УЦК у Відні йшла пиняво і тому проф. Кубійович передав справу організації станиці УДК у Відні д-рові Т. Мацькову, який, приїхав з Любені і переорганізував у короткому часі станицю. Головою станиці УДК залишився надалі проф. Ю. Полянський. Культурно-освітнім референтом став д-р Антін Княжинський, референтуру суспільної опіки перебрав Осип Голінатий, колишній голова УДК у Львові. Фінансовим референтом і головою Україн-Банку залишився дир. Володимир Кохан. Організаційні справи перебрав на себе д-р Тимотей Мацьків.

Допомога родинам членів Дивізії

Військова Управа співпрацювала постійно з поодинокими референтурами УДК. Було чимало справ у ВУ, які підпадали під компетенцію УДК, як наприклад справи видачі додаткових харчів родинам вояків Дивізії тощо. ВУ знову інтерв'ювала там, де німецькі власті відмовляли допомогти в поладнанні справ УДК. Треба признати, що німецькі військові і цивільні рахувались з ВУ і її авторитет у німців був, сказати правду, більший як у своїх.

Одержавши приміщення, ми по короткій нараді розділили працю так: інж. Хроновят взяв на себе реєстрацію родин УД і зв'язок з Дивізією, а я інтервенції у різних німецьких урядах та німецьку кореспонденцію.

Родин УД, що були приміщені по різних таборах праці чи то у самому Відні чи окрузі Відня, снаржилися на невідповідне трактування на місцях праці. Треба було інтервенювати на письмі а в деяких випадках — особисто.

Діяльність ВУ не обмежувалася до самого Відня, але обіймала цілу територію давнішої Австрії а теж і Чеський Протекторат. На Чехах також находилося невелике число родин добровольців, здебільшого в Празі і Брні. Коли фронт почав зближатися і ситуація в Чехії ставала грізною, багато з наших втікачів, за порадою інж. Хроновята, який два рази туди їздив, покинули Чехію.

Також чимало українців, що перебували у Кранівській Окрузі почали переїжджати на власну руку до Австрії та розміщуватися по малих містечках і селах.

З відкриттям бюро ВУ у Відні, люди почали масово відвідувати Військову Управу. Головними справами з якими родини вояків зверталися до нас були:

1. Нав'язання контакту між родинами добровольців і вояками Дивізії.
2. Снарги на невідповідне трактування наших людей на місцях праці.
3. Грошева допомога.

Військова Управа нав'язала негайно контакт з Дивізією, пересилаючи туди списки з адресами зареєстрованих у нас родин вояків. Для наладнання грошевої допомоги нездатним до праці, як теж і тим, що були на удержанні сина чи батька, який був тепер вояком Дивізії, я звернувся до головного військового бюро допомоги родинам військовиків. Я поінформував шефа цього бюро про факт, що на терені Відня і Віденської Округи перебувають родини вояків нашої Дивізії, яким прислугуюють ті самі права щодо допомоги як і родинам німецьких військових. Крім цього я залишив у головному бюро інформаційне письмо від ВУ про українську Дивізію "Галичи-

на" та про їхні родини, що були евакуовані з України. Шеф головного бюро допомоги таки ще в моїй присутності наказав це письмо помножити і розіслати до всіх станиць. Через якийсь час справи почали налаштовуватися і дуже часто вже сама посвідна ВУ, яка стверджувала, що дана родина має батька чи сина в УД, вистачала цілковито, щоб погане трактування змінилося на прихильне.

До бюро ВУ зголошувалися родини вояків УД також з проханням допомогти їм виміняти золоті, що їх видала німецька держава в Генеральному Губернаторстві, на німецькі марки. Та віденські банки відмовилися. Щойно по якомусь часі мені вдалося відшукати відповідний німецький розпорядок, на підставі якого люди евакуовані з Генерального Губернаторства мали право виміняти 300 золотих на 150 німецьких марок. Все ж таки справа не була легкою. Банки виразно саботували цей розпорядок і щойно по розмові з директором національного банку д-ром Косматом ми устійнили процедуру виміни золотих. При виміні грошей банковий урядовець прибивав відповідну печатку на посвідці ідентичности даної людини. Та ця процедура не досягнула своєї цілі. Наші люди мали звичайно по кілька різних посвідок як наприклад німецькі "кенкарте", посвідку ВУ, УДК та Української Установи Довір'я і могли таким чином виміняти більше як 300 золотих на особу. З цього користалися не тільки родини вояків УД, але теж усі наші втікачі, що опинилися у Відні.

З вибухом большевицького словацького повстання багато наших людей залишали Словаччину, виїжджаючи до Австрії. Німці спрямовували всі поїзди з утікачами до села Штраасгоф під Віднем, де був великий переходовий табір. Умови життя у цьому таборі були важкі і люди були щасливі, коли, перейшовши квантану, виїжджали до різних таборів праці в Німеччині чи Австрії. Багато наших родин примістилися недалеко Відня у таборах Гунтрамсдорф, Гайлігенкройц, а теж і на околицях міста в округах Фаворітен, Фльорісдорф та Донавштадт. Наші інтервенції не обмежувалися тільки до родин військовиків, ми інтервенювали в справах всіх українських втікачів. Це було зокрема актуальне з початку нашої діяльності,

бо станиця УДК ще не почала діяти. Щойно по приїзді д-ра Мацькова справи наладилися завдяки тому, що він став головною пружиною цієї установи у Відні.

Для наладження доброго зв'язку з Дивізією, яка під цю пору находилась ще в Нойгаммері, ми звернулись до штабу Дивізії, щоб цей прислав до ВУ кур'єрів, які забирали б пошту як теж і дивізійну газету "До Зброї", що друкувалась тоді у Відні. Крім цього ВУ пересилала дивізійними кур'єрами листи та пакунки від родин вояків.

Нав'язавши контакт зі штабом Дивізії, ми післали звіт до полк. А. Бізанца, що перебував постійно у Кракові разом з евакуованим урядом губернатора Галичини д-ра Вехтера, представляючи ситуацію, в якій перебувають родини добровольців. В багатьох випадках ситуація та була незавидна, зокрема для тих, що перебували в таборах праці.

У відповідь на наш звіт, приїхав з Кракова полк. Бізанц, та передав інж. Хроновятові 20,000 німецьких марок як допомогий фонд для тих родин вояків Дивізії, що найшлися у наглій потребі. З цього фонду виплачував інж. Хроновят одноразову допомогу у висоті 50 до 100 німецьких марок на родину, в залежності від кількості осіб у родині. Річ ясна, що ВУ не мала прямо змоги ні часу перевірювати маєтковий стан родини, ба навіть ситуації, у якій вона находилась, і тому гроші виплачувано всім, хто про таку допомогу просив. Тимто і фонд, переданий ВУ полк. Бізанцом, почав скоро маліти, зокрема коли розійшлася по людях вістка, що ВУ виплачує гроші!

З дуже рідкісних випадків, коли ВУ відмовила виплатити допомогу, треба згадати один, характеристичний тим, що людина, яка просила допомоги, займалась торгівлею харчів на широку скалю і нашої допомоги ніяк не потребувала. У результаті цієї відмови посипались на ВУ лайна, скарги та неймовірні сплетні.

Військова Управа і Пенсійний Фонд дивізійників

Цілком іншою справою, незв'язаною з наглою грошевою допомогою, була державна допомога тим родинам вій-

сьовинів, що згідно, з німецьким законом, були на утриманні члена Дивізії, або були нездібні до праці. Виплата тих допомог належала в Німеччині до бурмістрів по містах, та вїтїв по селах. Крім цього вони виплачували теж ті гроші, що їх німецькі старшини чи підстаршини депонували із своїх військових платень у своїх частинах з призначенням для виплати родинам. Ця німецька система аж ніяк не підходила для родин членів української Дивізії і тому я звернувся до центрального бюро допомоги родинам військових з пропозицією зцентралізувати усі ці виплати грошей родинам добровольців УД в одному німецькому військовому бюрі, яке, в порозумінні зі штабом Дивізії, могло б ці справи легко налагодити. Німецьке бюро для допомоги родинам військових мало б признавати важними посвідки ВУ, якщо б дана родина не мала оригінальної посвідки з Дивізії, яка б стверджувала, що їх батько чи син служать у рядах УД. Військове бюро, що мало займатись виплатою тих грошей, приміщувалося близько нашого бюро і, після поладнання усіх технічних справ, ВУ почала спрямовувати людей до цього бюро, де вони одержували належні їм гроші. Одначе незабаром, на підставі порозуміння між урядом генерального губернатора в Кракові і штабом Дивізії, всі виплати допомог родинам УД як теж і виплати грошей, здепонованих членами Дивізії (пенсійний фонд) перебрав Україн-Банк, який мав своє приміщення в домівці УДК у Відні, був складовою його частиною і до певної міри йому підлягав. Директором Україн-Банку був колишній посол до польського сойму В. Кохан, а його урядовцем і керівником віденського відділу д-р А. Молодецький. Компетенції ВУ обмежувались, подібно, як це було з німецьким військовим бюро допомоги родинам військових, тільки до перевірки документів та видання посвідки, на підставі якої Україн-Банк виплачував родині військового належні їй гроші. На жаль, по якомусь часі почали траплятися випадки, що родини не одержували грошей. Україн-Банк здержував самовільно виплату грошей, хоч усі потрібні посвідки родина мала. Як причину подавано, що потрібна є додаткова посвідка з Дивізії.

На скарги родин дивізійників інж. Хроновят інтервеніював декілька разів у д-ра Полянського й у директора Україн-Банку В. Кохана, та це тільки на якийсь час помагало. ВУ у Відні була самостійною установою і хоч працювала у цьому самому будинку що й УДК, не мала ніякої екзенутиви над Україн-Банком, що був складовою частиною УЦК.*)

В цьому часі Дивізія перебувала на Словаччині у боевих діях проти партизан і, річ ясна, бюро у Дивізії не могли працювати як слід, а постійні налети аліантських літанів на Відень, бомблення залізничних станцій та поїздів опізнювали, а той здержували контакт з Дивізією.

І так гроші з Дивізії, призначені для родин, лежали в банку, а Україн-Банк виплачував їх з постійним опізненням. Щойно інтервенції ВУ в УДК в Любені і Кранові приспішили виплати. Та багатьох справ не можна було вже направити, бо чимало родин членів дивізії "Галичина" в міжчасі були перенесені до інших таборів в глиб Німеччини і контакт з ними втрачено.

*) По закінченні другої світової війни деякі непоінформовані члени Дивізії почали приписувати ВУ у Відні вину за повільне виплачування допомог родинам, думаючи, що урядовці Україн-Банку у Відні були урядовцями ВУ.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ

ДАЛЬША ЕВАКУАЦІЯ НА ЗАХІД

Зв'язок Військової Управи з Дивізією

Крім урядового листування з штабом Дивізії, ВУ утримувала контакт з українськими старшинами Дивізії і була поінформована докладно про всі важливі події, що заходили в Дивізії. Майже не було одного дня у тижні, щоб ВУ не відвідували старшини та стрільці. Одні приїжджали до Відня у справах службових, інші діставали короткі відпустки. Всі вони привозили листи, а часто теж і пакунки для родин стрільців. Не одному з них ми продовжували час службової поїздки на два-три дні, зазначаючи на його військовій відпустці, чи теж окремим письмом з відповідним умотивуванням. Німецькі військові уряди вповні респектували наші аднотації і не раз зверталися до нас за інформаціями, зокрема у справах зв'язаних з чужинецькими дивізіями.

Із штабу Дивізії приїжджали о. Любомир Сивенький, о. Михайло Левенець, хор. Юрій Крохмалюк, сот. Аверкій Гончаренко та інші. У Відні друкувалась тепер дивізійна газета "До Зброї", за якою приїжджали регулярно стрільці з відділу пропаганди.

До ВУ у Відні заходили не лиш вояки УД, але теж і члени інших українських військових з'єднань, як наприклад Українського Легіону, що з початком 1945 року оформився в Німеччині, як друга українська дивізія під командою полк. Петра Дяченна і брав участь у боях з більшовиками на Чехах, вже при самому кінці війни.

Десь з початком листопада зголосився до бюро ВУ булавний І. Бакай, який служив в українському батальйоні (курні) при німецькій армії. Цей курнінь кругло 450 люда був призначений тільки до охорони військових об'єктів. Опинившись в

Хорватії, у містечку Кутіна, вони з бігом воєнних дій брали участь у поборюванні тітовських партизанів. ВУ постачала цьому куреневі часопис “До Зброї”.

В околиці міста Грац в Австрії перебував “Український Легіон Самооборони”, що відступив з Волині на захід. Цей Легіон, якого вояки теж відвідували ВУ, влучено з початком березня 1945 року до УД. Волинський Легіон мав тоді понад 600 стрільців і підстаршин, 20 українських та п'ять німецьких старшин. На чолі цього Легіону стояв український командир полк. Володимир Герасименко; душпастирем Легіону був о. Йов Скальський.

Так, як для родин членів УД, ми вели реєстр чисел польової пошти також і для всіх інших українських військових одиниць при німецькій армії.

Коли большевицьке повстання почало щораз більше поширюватися на Словаччині, тоді почався масовий виїзд наших людей навіть з тих частин Словаччини, що були зайняті німецькими військами. До переходового табору у Штрасгофі почали прибувати нові транспорти з нашими втікачами. Зі Словаччини, де вже у більшій частині краю господарили під проводом скинених большевицькими літаками московських пропагандистів наївні словаки. Тимто і наші поїздки до Штрасгофу, щоб реєструвати родини членів Дивізії, були щораз то частіші. На мою інтервенцію команда табору у Штрасгофі звільнила з табору, по переході відповідної квантани, кілька родин старшин Дивізії, між ними родину сот. А. Гончаренка.

У зв'язку з переорганізуванням Дивізії, якої стан разом із запасним полком виносив кругло 20 тисяч старшин, підстаршин і вояків, штаб Дивізії почав звільнювати хворих та старших віком старшин і стрільців. Їх відсиляли до окремого табору в містечку Чадца на Словаччині до диспозиції німецького уряду праці. Тут відбирали їм мундури та відсиляли до Штрасгофу. Більшість звільнених приділили німці до праці у металевій фабриці в Енценсдорф під Віднем. Тут трактували їх дуже зле. Це викликало з нашого боку гострі інтервенції. Остаточо вдалося нам деяких старшин та хворих цілковито звільнити з праці. Ті, що залишилися на праці, дістали легшу працю і

поведінка заряду фабрики змінилася на краще. Та не всіх звільнених вдалося нам зареєструвати. Багато звільнених з війська адміністрація табору висилала на працю до Німеччини нічними транспортами, заки ще ВУ вспіла про них довідатися.

**

Не краще представлялася для німців ситуація на західньому фронті. Англо-Американські війська на початку червня 1944 р. зайняли Рим, а в серпні Флоренцію. Осінню 1944 р. аліанти викинули німців з Франції і Бельгії та готувалися до великої сконцентрованої офензиви на Німеччину з усіх боків.

В парі з територіяльними здобутками аліантів на півдні і заході Європи, американське летунство збільшило кількісно і якісно свої атаки на Німеччину, а також і на Австрію. Німецькі повітряні сили були майже повністю знищені в 1944 р. і це дозволило аліантським повітряним силам посилити свої налети на німецькі міста, щоб до решти знищити німецьку промисловість. Американські летунські ескадри, що донедавна ще, вилітаючи із своїх летунських баз в Італії, звичайно перелітали понад австрійською територією і бомбардували майже виключно німецькі військові об'єкти та міста у самій Німеччині, почали щораз частіше скидати бомби на Відень. Військові склади, фабрики, будинки, у яких містилися різні військові установи, стали пізно восени головними цілями американських налетів. У всьому тому видно було певну систематику, оперту на інформаціях, що їх доставляла американцям тайна військова організація відома під криптонімом "O5". (Число п'ять означало п'яту букву латинської абетки "E", а "OE" творило початок назви Австрії "OЕстеррайх".)

Крім інформацій, що їх подавала "O5" американській розвідці, "O5" саботувала теж досить успішно усі, так дуже потрібні, напрямки знищених налетами залізничних та трамваєвих рейок, водотягів, електричних проводів, тощо. Летунські налети на Відень і околицю відбувалися майже щоденно і тривали нераз по кілька годин. Люди почали заходити до бюро ВУ щораз рідше, здебільшого раннім ранком і скоро зникали, побоюючись налету.

Примусовий набір українців до РОА

Вже літом 1944 року було всім ясно, що Німеччина мусить війну програти, тому ВУ станула на становищі, що про будь-який набір до Дивізії нема що й думати. Коли ВУ на лист генерала Фрайтаґа з бажанням проводити набір до Дивізії по таборах праці, від цього відмовилася, ген. Фрайтаґ заявив у своєму другому листі до ВУ, що він це сам поладнає. Незабаром приїхали з Дивізії три старшини - Бартошук, Галярник і Петро Савицький, які мали наказ від штабу Дивізії відвідувати табори праці, де працювали наші люди, а теж і переходовий табір у Штрасгофі, та провадити набір молодих людей до Дивізії.

Були однак випадки, коли ВУ у Відні висилала молодих людей до Дивізії, але тільки на їхнє бажання. Багато з них німці примусово влучили вже були до "РОА" (Русская Освободительная Армія) — армії генерала Власова. Перші вишкільні табори "РОА" находилися в місті Мерінген, куди німці силою відвозили багато наших людей. Цєю справою займалася переважно німецька поліція, яка виловлювала по різних таборах молодих людей, між ними багато українців, та відставляла їх до вишкільних таборів "РОА". Усім тим, що з тих таборів втекли і зголосилися до нас, ми виставляли карту покликання до Дивізії, що рятувало їх перед арештом чи консеквенціями з причини втечі з таборів "РОА". Та німецька охоронна поліція (шупо) не обмежувалася тільки до цивільних людей. Вони цілком безправно переловлювали також відділи української поліції і відділи Українського Визвольного Війська (УВВ), скеровуючи їх до переходових таборів РОА. В цій справі ми переслухали булавного української поліції Осипа Андрушкова, якому вдалося вирватися з таборів РОА у Мерінген. Таборів пильнувала німецька поліція разом з російськими солдатами відділів ген. Власова. Крім булавного О. Андрушкова ми мали нагоду декілька днів пізніше переслухати теж інших українців, які видісталися з таборів РОА. На підставі їх свідчень ми відтворили собі докладний образ того, що наші люди в цих таборах переживали.

У таборах РОА давали їсти раз на день і то погано. Хто не мав власної їдунки чи ложки, мусів довго ченати, бо на десять людей видавали одну їдунку. Люди спали на землі, бо не вистачало ліжок. Колишні большевицьні офіцери, тепер старшини РОА, відносилися з недовір'ям до українців та насміхалися з них, тому, що наші люди не вміли говорити по-російськи. Більшість вояків ген. Власова рекрутовалась з полонених сов'єтської армії, між якими була теж досить велика кількість українців. Вони всі зголосилися до РОА в першу чергу тому, щоб не згинуть з голоду у німецьких таборах полонених. Німецька поліція силою розброювала на дорогах українську поліцію та членів УВВ і відсилала їх до таборів РОА. Тільки завдяки дезорганізації і хаосові, що панували в таборах, наші люди втікали по двох-трьох і, діставшись до більших міст, находили контакт з нашими комітетами, які ними займалися та приміщували у знайомих німців на роботу. Ті, що зголосилися до ВУ і хотіли йти до Дивізії, діставали карту покликання, інші діставали посвідку, що має зголоситися до ВУ за два тижні. За цей час кожний з них мав нагоду віднайти знайомих і найти приміщення, а то й працю переважно у селян.

Дальша евакуація родин на Захід

У Любені перебувала канцелярія ВУ та її шеф. сот. О. Навроцький та інж. А. Палій, що був головним референтом допомоги родинам членів Дивізії. Туди ми посилали наші звіти. Ми інформували теж наших старшин, що приїхали з Дивізії за інформаціями, про обставини в яких жили родини членів Дивізії та про стан грошевої допомоги тим родинам, яким вона згідно з німецьким законом, належала.

Вже з початком своєї діяльності у Відні ВУ нав'язала письмовий контакт з почесним головою Військової Управи, кол. генералом УГА Віктором Курмановичем. Ми одержали від нього листа з проханням відвідати його та поінформувати про Дивізію та Військову Управу.

Генерал Курманович жив постійно з дружиною та її сестрою, у власному домі в містечку Баден під Віднем. Знаючи генерала ще з моїх студентських часів, я вибрався до нього у відвідини. Саме день перед тим був налет на Відень,

під час якого сильно знищено південну залізничну станцію, з якої відходив поїзд до Бадену. Присівшись на військове авто, я доїхав до залізничного двірця, відки треба ще було йти три кілометри пішки, щоб дістатися до поїзду. Я виїхав з хати вранці, а до Бадену приїхав щойно вполудне, хоч в нормальних обставинах ця їзда тривала одну годину. Місто Баден було курортом, відомим у цілому світі із своїх лікувальних сірчаних джерел. Та тепер усі санаторії були замінені на шпиталі. Ген. Курманович, тоді вже під сімдесятку, вельми цікавився Дивізією, її боями на Словаччині, як теж і працею ВУ. Генерал працював з початком другої Світової війни у військовому бюро цензури у Відні, до 1943 року. Опісля, з огляду на утруднений доїзд до Відня, генерал залишився у Бадені, працюючи у заряді одного з військових шпиталів. Я передав генералові українські часописи, а зокрема комплект дивізійної газети.

З переїздом УЦКомітету до Любену німецький уряд дистрикту Галичина, хоч сам перебував у Кракові, старався удержати зв'язки з поодинокими референтурами УЦК, і часто колишні урядовці генерал-губернаторства домагалися від УЦК звітів, що їх вони пізніше часто в перебільшеній формі, пересилали до своїх вищих властей. Причиною тієї надмірної заповідливості було те, що кожний з них старався доказати, буцімто його праця є незвичайно важливою і для неї він мусить бути звільнений від військової служби. До таких урядовців належав Тюрк, що зокрема взяв під опіку УЦК в Любені, а у Відні колишній німецький староста у Тернополі Гагер, який "опікувався" станицею УЦК у Відні. Гагер теж належав до тих, що писали до своїх вищих властей звіти, та коли прийшлося у якійсь важливій для УЦК справі інтервеніювати, він це робив нерадо. Він домагався також звітів від ВУ про нашу діяльність у Відні, а коли я йому відмовив, він довгий час відносився до нас дуже холодно.

Цілком інше становище і підхід до справ мав д-р Дреслер, що був офіційно затверджений і уповноважений німецьким урядом заступати справи Генерального Губернаторства на терені південної Німеччин. Він, за фахом правник та дипло-

мат, по приїзді до Відня зорієнтувався дуже скоро в ситуації і відкрив своє бюро в цьому ж самому будинку, де приміщувалася станиця УЦК і ВУ. Д-р Дреслер присвятив багато часу допомозі українським втікачам, йому теж УЦК і ВУ завдячували те, що він уже при самому кінці війни, в незвичайно тяжких обставинах, підшукав приміщення для наших втікачів в окрузі міста Кауфбойрен у південно-західній Баварії.

З початком січня 1945 року, декілька членів ВУ та УЦК виїхали на Словаччину, щоб перебути Різдвяні Свята з Дивізією. З ними виїхала теж мистецька група проф. Л. Туркевича, яка впродовж свят давала концерти для наших вояків. Від нас виїхав інж. Хроновят, а я залишився в бюрі, головно тому, що ставала щораз то більше актуальною справа евакуації родин членів Дивізії на захід. У зв'язку з цим ВУ почала видавати всім тим, що бажали на власну руку їхати на захід, відповідні посвідки, що їх німецькі поліційні і військові власті признавали, а часто теж нашим людям помагали у підшукуванні нічлігів чи відповідної праці в південно-західній Німеччині. Одночасно прийшло розпорядження від голови ВУ полк. А. Бізанца про перенесення бюр ВУ до Лінцу, де мала приміститися також віденська станиця УДК.

На перенесення бюр ВУ до Лінцу я задивлявся досить скептично. Лінц положений над Дунаєм коло 150 кілометрів на захід від Відня. Цю порівняно недалену віддаль могли б большевицькі танки, при наглому прориві фронту, зробити на протязі дванадцяти годин. Та тут не можна було нічого порадити. Німці, щоби не викликвати паніки серед населення, евакували всі бюро на віддаль не дальше 200 кілометрів. Ці евакуаційні місця вони називали "запасними пунктами". У цьому часі члени ВУ відвідували на Словаччині поодинокі полки та курені.

Через кілька днів прийшла вістка з Дивізії, щоб не висилати газет, — знак, що Дивізія буде змінити місце постою. Незабаром повернулися теж з Дивізії члени ВУ. Одночасно скорочено турне мистецької групи проф. Туркевича та відкликано репрезентаційний концерт, що мав відбутись у місті Жіліні. Кілька днів пізніше ми довідались, що Дивізію переки-

дають із Словаччини до Стирії в Австрії, та що передові відділи Дивізії вже вирушили із Словаччини.

Після повороту інж. М. Хроновята з відвідин Дивізії на Словаччині, ми у двійну відбули нараду в справі дальших напрямних дільности ВУ у Відні. У зв'язку з посиленням і майже щоденним бомбардуванням Відня та його околиці аліантськими літаками, ми вирішили не відвідувати табори утікачів для розшуків за родинами членів Дивізії, а сконцентрували цілу увагу на висилку родин на захід. Ми відбули нараду з організаційним референтом УДК, д-ром Т. Мацьковим, щоб повести спільну акцію у справі евакуації українських родин взагалі, а родин добровольців дивізії "Галичина" зокрема якнайдалше на захід. У цій справі ми домовилися з д-ром Дреслером, який виїхав на другий день до Авґзбурґу, щоб шукати приміщень для наших втікачів. Ще на коротко перед своїм виїздом він повідомив мене, що справа приміщення для станиці УДК і ВУ не виглядає добре і військова командантура робить великі труднощі. Тому було б вказаним поїхати комусь з ВУ до Лінцу і поладнати справу на місці.

А тимчасом ситуація на східньому фронті погіршувалася з дня на день. Большевицькі армії почали сильно натискати на Східні Пруси, а одночасно розпочали офензиву на теренах Польщі. Уже 17-18січня 1945 року впала Варшава, Лодзь і Кранів. На північному крилі фронту большевини проломали німецький фронт та вже з кінцем січня вони зайняли майже цілий Вартеґав (колишнє познанське воевідство) та оточили Познань. Одночасно большевицькі танки пробилися на південь від міста Бреслав і дійшли до ріки Одри. Німці відступали на захід і стягали населення за ріку Одру, яка, згідно з плянами головного німецького командування, мала б стати сильною оборонною лінією.

Річ ясна, що у цій ситуації збільшилися арешти. Німецька поліція дошунувалася всюди шпигунів і часто арештувала цілком невинних людей. Так попав був між іншими до в'язниці наш відомий діяч адвокат д-р Володимир Бемко, за кілька необережних слів, коли пішов інтервеніювати в якійсь справі на німецьку поліцію. Мені з трудом вдалося його звільнити.

Дня 2 лютого я виїхав до Лінцу, щоб налагодити у Військової Командантурі справу приміщення станиці УЦК і ВУ. Я виїхав військовим поїздом, що з огляду на часті атаки американських швидких літаків, мав, так як і інші військові поїзди, один вагон з протилетунською артилерією.

Поїзд наближався вже до містечка Ст. Пельтен, коли проголосили алярм, і за мить появилися два американські літаки-випилювачі, які почали обстрілювати поїзд. Протилетунська артилерія з поїзду та з поблизького Ст. Пельтену густо обстріляли оба літаки і вони відлетіли. Чи причиною їх відлету було пошкодження літаків чи те, що в нашому поїзді було декілька возів з пораненими і ці вагони були марковані великим червоним хрестом на білому тлі, не знати. Аж на станції я довідався, що все таки в останніх наших вагонах було поранених кілька вояків та один старшина.

В Лінцу я пішов негайно до команди міста і по в'ясненні справи евакуації станиці УЦК і бюро ВУ я дістав запевнення, що зарезервовані приміщення при вул. Шпіттельвізе 14 будуть нам віддані до вжитку. Про це повідомив я зараз представника УЦК в Лінцу д-ра Антона Жуковського. Другого дня відвідав я групу українських юнаків, які обслуговували протилетунську артилерію на горбах коло Лінцу і вже пізно ввечорі повернувся до Відня.

Німецькі адміністраційні власті почали обмежувати подорожування поїздами до мінімум. Треба було мати окремий дозвіл на подорож залізницею. Не зважаючи на постійні налети, які тривали часом по три-чотири години, щораз більше наших людей приходило за посвідками на виїзд. Наші посвідки німці признавали і видавали на цій підставі квитки на залізницю. Німецькі фабрики переставали працювати одна по одній. З цього користали наші люди і, діставши звільнення з праці, почали виїжджати на захід.

Д-р Дреслер повернувся до Відня і повідомив нас, що йому вдалося дістати місця на переміщення українських родин, зокрема родин членів Дивізії до кількох сіл в повіті Кауфбойрен. Само містечко Кауфбойрен лежить у підніжжю Альп. Ми негайно відбули спільну нараду з д-ром Мацьковим, щоб

підготувати транспорти. Ми повідомили наші родини, що жили в таборах, а також пропонували усім, що відвідували наше бюро, вписатися до транспортів. Багато вписалося, але деякі чомусь протягали справу. Було декілька родин, які дістали вістку, що член їх родини після битви під Бродами не мав уже змоги повернутися до Дивізії і залишився в Західній Україні. Ці не спішилися на захід. Вони плянували перебути війну у Відні, а опісля повернутись додому. Та крім цього діяла між нашими людьми ще й большевицька пропаганда. У таборах Гунтрамсдорф і Гайлігенройц під Віднем, де було багато наших родин, кружляли вістки, що з большевицькою армією йде американський червоний хрест і переймає опіку над втікачами. Хтось пустив чутку, що американці, так як це було по закінченні першої світової війни, видають втікачам великі приділи рижу, м'ясних консерв, нави тощо. Інж. Хроновят і я старались дійти до джерела цієї пропаганди та це нам не вдалось. Ми догадувались, що поміж нашими людьми було напевно декілька добре законспірованих большевицьких агентів, та ні УЦК ні ВУ не мала ніяких можливостей їх розкрити. ВУ мала майже з кожним табором контакт через своїх мужів довір'я чи колишніх уповноважених ВУ, які або перебували в таборі або жили поблизу. Через них ми закликали людей, щоб голо- силися до транспортів. Постійні алярми і налети, які тривають щораз то довше, утруднювали урядування. Десь у половині лютого зголосився до ВУ підстаршина Олесь Масляк, який був разом з іншими на вишколі у підстаршинській школі в Познані. Ця школа брала участь в боях з большевиками під містечком Кельце. Через кілька днів вступило до нас ще кілька підстаршин в дорозі до Дивізії. Усім їм видали ми кількденні посвідки відпустки.

21-го лютого 1945 року американські літаки скинули кілька бомб, імовірно з метою знищити будинок, у якому ми працювали і де, крім ВУ та станиці УЦК, містилися ще якісь німецькі бюро. Частина будинку була знищена, але наші бюро вийшли ціло. 22-го і 29-го лютого відійшли двома поїздами перші транспорти зорганізовані спільно ВУ і станицею УЦК. Кільканадцять осіб з тих, що зголосилися, взагалі не з'явилося або відмовилися їхати.

З огляду на посилені терористичні налети аліантів на Відень, ситуація в місті значно погіршилась. Відчувалося сильний брак харчів, а навіть питної води. У деяких округах Відня можна було бачити довгі черги людей, що стояли перед криницями за водою. Очевидно, що у тих обставинах наш контакт з Дивізією був щораз то більш утруднений.

Остання зустріч з губернатором Вехтером

Десь у половині березня я дістав телефонічну вістку від ляндркомісаря Гаґера, що зі мною хоче бачитися губернатор д-р Вехтер, який саме приїхав з головою ВУ полк. Бізанцом до Відня. Інж. Хроновят лежав того дня хворий на грипу вдома. З губернатором зустрівся я того ж самого дня у нав'ярні на площі св. Стефана. Саме кілька днів тому налетом американських бомбовиків на Відень пошкоджено було катедру св. Стефана. Зустрівшись з губернатором, я привітав його з назначенням на пост головного командира усіх чужинецьких дивізій. Від нього я довідався також, що він вибирається разом з полковником Бізанцом до Дивізії.

“Є вигляди” — сказав д-р Вехтер, — “що може прийти незабаром до замирення і війна готова закінчитись. Усі чужинецькі дивізії, як обі латвійські, естонська, а зокрема обі українські, мають не тільки бойове, але теж перш за все політичне значення.” З огляду на це треба їх за всяку ціну зберегти від знищення і тому німецька головна команда забирала всі чужинецькі дивізії з таких позицій, які вважались за пропаші або де існувала велика можливість їх оточення та повного знищення. Далі д-р Вехтер сказав мені довірочно, що йому відомо про те, що в УД зокрема між нашими старшинами, є певне занепокоєння щодо майбутнього УД, якщо б прийшло до замирення. Він запитав мене про думку ВУ. Маючи на увазі, що наша розмова є довірочна, я заявив губернаторові, що, як корисні не були б умовини перемир'я для Німеччини, большевики, на мою думку, напевно будуть домагатися видання української, обох латвійських та естонської дивізій. Відносно ситуації на фронті, де стояла і боролася УД, забезпечення її перед оточенням большевиками є однією із найважливіших справ.

Якщо б наша дивізія дісталася у большевицький полон, вона всеодно буде большевиками знищена на місці або на каторжних роботах на Сибірі.

Мені було відомим, що у рішенні перекинути Дивізію “Галичина” з Словаччини до Стирії брав участь губернатор. Маючи всі докладні інформації про перебіг воєнних дій на Мадярщині, д-р Вехтер міг передбачити, що з упадком Будапешту неодна дивізія з тих, що боролись на Мадярщині і Словаччині, може бути розгромленою чи, через хаотичний відступ німецьких та мадярських військ, потрапити в полон. Тому д-р Вехтер постарався про те, що нашу Дивізію перекинено завчасу із Словаччини до Австрії. Про це згадував мені інж. Хроновят, коли на час Різдва повернувся з Словаччини з відвідин у Дивізії.

При кінці нашої розмови д-р Вехтер сказав: “Побачимо, що дасться зробити,” — і, прощаючись, попросив мене ще раз задержати нашу розмову в тайні. Це була остання наша розмова.

По проголошені капітуляції д-р Вехтер переїхав до Італії де переховувався в монастирі “Марія дель Аніма” у Римі; помер там він в 1949 р.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

ВІЙСЬКОВА УПРАВА І УКРАЇНСЬКЕ ЮНАЦТВО

До історії юнацької протилітунської служби

У половині квітня 1944 року, появились у Львові старшини із станиці полковника Нікеля (Дінштстеле Нікель), щоб провести розмови з українським проводом у справі добровільного набору молодих хлопців від 15-16 року життя до допоміжної протилітунської служби. Згадані старшини повернулися саме з Латвії та Естонії, де набір до т. зв. юнаків вже закінчувався. З огляду на близьку небезпеку большевицької офензиви і можливо скорого зайняття балтійських країн большевиками, набір цей прийняв форму масової евакуації естонської та латвійської молоді. Вони виїхали до Німеччини під проводом і опікою цілого штабу своїх фахових учителів, що були ще перед війною виховниками молоді у їхніх спортових товариствах.

Про набір латвійських та естонських юнаків до протилітунської артилерії були в німецьких часописах численні згадки та статті і можна було передбачити, що, коли ситуація на південно-східньому фронті погіршиться, німці запропонують і нам подібний набір української молоді. Набором молоді, зразу німецької, а опісля чужинецької до протилітунської оборони, займався штаб полковника Нікеля, який мав свої станиці спочатку тільки в Німеччині, а опісля по всіх окупованих німцями теренах.

Полковник Зігфрід Нікель був порівняно молодим старшиною зброї СС, що впав на оригінальну думку заступити військову обслугу при протилітунських гарматах молодими хлопцями і дівчатами в віці 15-18 літ. Німеччина мала в себе, як теж і в окупованих нею краях, майже у кожному більшому місті та по залізничних узлах, протилітунські батерії, які боро-

нили військові об'єкти у часі щораз то частіших налетів аліантських літаків. Цією ідеєю зумів Нікель не тільки переконати, але і захопити німецькі військові та партійні кола.

Застосування молоді в протилітунській допоміжній службі звільнило велику кількість вояків, підстаршин та старшин, яких по короткому перешколенні можна було вжити на фронті. При найскромніших обчисленнях давало це кілька нових дивізій, так конче потрібних сильно обезкровленій німецькій армії.

Спочатку німці покликували до допоміжної протилітунської оборони свою молодь, згуртовану в німецькій молодечій організації "Гітлерюгенд". Та вони, перейшовши військову заправу, відходили скоро до німецького війська.

Коли німці кинули гасло "війна за нову Європу", тоді стало ясным, що крім добровільного набору до чужинецьких дивізій, вони поставлять теж пропозицію творити відділи юнаків іншим народам. У користь німців промовляло те, що большевицька армія, поступаючи вперед, зганяла молодих хлопців уже від 15 року життя і висилала їх на фронт без ніякого вишколу, ба навіть часто без зброї і мундуру. Гнані ззаду енкаведистами, вони в більшості гинули від німецьких куль. Про ці большевицькі методи знали дуже добре латвійські та естонські провідники, і тому дали німцям свою згоду на набір молоді, домагаючись тільки власної опіки і нагляду над своєю молоддю, на що німці погодилися.

Німецький плян передбачав добровільний набір хлопців у віці 15-18 літ з таких країн: Естонія, Латвія, Литва, Білорусь і Україна. Хлопці, після 6-8 тижневого військового вишколу в окремих таборах, мали перейти до летунства, щоб виконувати там допоміжну службу при протилітунській артилерії. Після закінчення 18 року життя юнак мав право перейти до легіону чи дивізії свого народу, що боролись проти большевиків на Східньому фронті.

У зв'язку з тим пляном штаб полк. Нікеля поділив терен своєї діяльності на три головні групи: 1. Група "Північ", що обіймала терени, замешкані балтицькими народами. 2. Група "Середина", що обіймала Білорусь і частину Росії. 3. Група

“Південь”, до якої належав набір юнаків на українських землях. У короткому часі шеф групи “Південь” старшина Гавпт поставив проф. Кубійовичеві, як голові УЦК, пропозицію провести добровільний набір української молоді до юнаків. Та ще переговори німців з представниками УЦК не закінчилися, як старшина Гавпт заявив, що на підфронтових смугах Східного фронту акція набору українських юнаків вже почалася і перший вишкільний табір наших юнаків відбувається у місцевості Перевороськ.

Військовій Управі попали в руки відозви, видані д-ром Миколою Сушком керівником Української Установи Довір'я у Німеччині, в яких закликалося українську молодь, хлопців і дівчат вступити в ряди юнаків і юначок. Так поставлено Відділ Молоді при УЦК перед факт доконаний. Набір юнаків і юначок відбувався на загрожених більшовиками теренах і чимала кількість наших юнаків була вже у вишкільних німецьких таборах. Вони походили в більшості з центральних земель України, Волині та повітів Галичини, зайнятих уже більшовиками. Відділові Молоді при УЦК не залишалось нічого іншого, як погодитися з ситуацією та зайнятись підшукуванням учителів до юнацьких таборів та опікою над юнаками.

Українське Юнацтво і Український Центральний Комітет

З початком травня 1944 року німецька влада проголосила на терені Галичини обов'язок служби для українського населення. Молодь від 15 до 20 літ зобов'язана йти до юнаків, а чоловіки від 20 до 35 року до допоміжної військової служби. Пропаганду вели виключно німці. По школах йшла сильна пропаганда за добровільним записом учнів до юнаків, що її очолював шеф Відділу шкільного навчання і освіти при німецькому уряді, проф. д-р Мак. У Львові набір до українського юнацтва відбувався у Краківському готелі. Треба признати, що багато молоді голосилось до юнаків добровільно, маючи на увазі тяжку воєнну ситуацію на близькому східному фронті. Не без впливу на добровільні зголошення були теж інформації від людей, що перебули кілька тижнів під більшовицькою окупацією і вспіли перекрастися на німецький бік. Незабаром

приїхали відкомандировані від української Дивізії вісім стрільців під проводом старшини Степана Федана (Смока), які теж закликали молодь вступати до юнаків. Коли проф. Кубійович, як голова УЦК, відмовився полк. Бізанцові видати від себе заклик до молоді, щоб вона вступала в ряди юначків, полк. Бізанц звернувся з цією пропозицією до ВУ, яка на своєму засіданні теж відмовилася підписати готову вже заяву.*) Незважаючи на це, в перших днях червня появився на мурах міста Львова заклик до української молоді, щоб вона вступала в ряди юнаків і юначок, за підписами проф. Зеленого, керівника Відділу Молоді при УЦК, полк. А. Бізанца, голови ВУ та сотника О. Навроцького, шефа канцелярії ВУ. Ця заява була видана у кількості 10,000 примірників і поширена по цілій Галичині. Така поведінка німецької адміністрації викликала протест з боку УЦК і ВУ. Полк. Бізанц, запитаний на засіданні ВУ, яким правом це зроблено, відповів коротко: "Так мусіло статися і нема вже більше про що говорити."

Немає сумніву, що полк. Бізанц знав про всі ці заміри і заходи німецької адміністрації, як теж і про те, що тільки мала частина юнаків буде працювати в протинімецькій обороні, а більшість піде на роботу до німецьких фабрик, але був примушений тримати це в тайні. Як колишній український старшина, полк. Бізанц був через свою участь у наших Визвольних змаганнях традиційно пов'язаний з українським народом. З другого боку, як галицький німець, працював у німецькій адміністрації Галичини і часто виконував те, що було для нас немиле.

Так, діючи поміж двома партнерами, які собі взаємно не довір'яли, полк. Бізанц попадав часто з однієї скрайности в другу. Тому теж, незважаючи на деякий сентимент до полк. Бізанца, як колишнього старшини УГА, на засіданнях ВУ приходило час до часу до непорозумінь між полковником і поодинокими членами ВУ. Тимто хтось влучно окреслив цю ситуацію словами: "Полковник Бізанц приходить на засідання ВУ як німець, а відходить як українець".

*) З. Зелений: Українське Юнацтво, стр. 20.

Крім згаданої заяви появилось ще багато інших летючок та закликів, які, ніким не підписані, звертались до нашої молоді вступати в ряди юнаків і юначок.

Тим часом німці влаштували вже чотири вишкільні табори для українських юнаків, а саме: 1. Мальта в Каринтійських Альпах. 2. Переворськ на захід від Ярослава, 3. Неполоміце біля Кракова та 4. Криниця на Лемківщині.

Мальта в Каринтії була перед війною відпочинково-туристичною місцевістю, положеною 870 метрів над поземом моря. Це був курорт, до якого з'їздилися люди хворі на астму. В часі війни перед приїздом українських юнаків був тут табір німецької молоді (Гітлерюгенд). Вишкіл українських юнаків проводило декілька молодих підстаршин, яким допомагали п'ять стрільців з Дивізії "Галичина", а саме: Антін Винницький зі Стрия, Зенон Макар з Перемишля, Володимир Мигаль та Василь Смук, оба з перемиського повіту, і Григорій Диба з Буковини.

Проводові УЦК, поставленому перед доконаний факт, не залишалось нічого іншого, як зайнятись в міру можливостей цею молоддю, що найшлася вже в таборах юнаків, і постаратись для неї про відповідну кількість учителів та духовну опіку. І так, за старанням Відділу Молоді при УЦК, в таборі Мальта учителювали проф. Антін Ковалисько зі Львова та проф. Іван Криницький зі Стрия. Священиком юнаків в таборі Мальта був о. Карпінський родом зі Станиславова.

Вишкіл юнаків в таборі Мальта тривав від 10 липня до 1 жовтня 1944 року. Тому що в цьому часі всі юнаки скінчили 18 літ, вони перейшли до Дивізії "Галичина", яка перебувала вже тоді у таборі Нойгаммер.

Табір українських юнаків у Переворську був, подібно як і табір Мальта, зразковим табором. Хлопці були добре одягнені, харч був добрий, поведінка підстаршин, що їх вишколювали, коректна. Тож німці, а зокрема шеф групи "Південь" Гавпт, щоб янось затерти непорозуміння, що постали через часто примусовий набір до юнаків, запросив представників УЦК і ВУ на офіційне відкриття табору ім. Черника у Переворську. ВУ виделегувала автора цих споминів та інж. Е. Пиндуса.

Після апелю і дефіляди юнаків виголошено з німецького і українського боку промови, в яких підкреслювано працю українських учителів у військовому вишколі і вихованню юнаків взагалі. З літана скинено телеграму-привіт від полковника Нікеля з Берліну.

Маючи на увазі, що кількість юнацьких таборів буде збільшуватися, УЦК переставило цілий Відділ Молоді на опіку над юнаками, стараючись про учителів, священників обох наших віровизнань та лікарів.

Одночасно з набором хлопців до юнаків, німці розвинули широку пропаганду за набором дівчат до допоміжної літунської служби. Хоч проф. Кубійович офіційно в імені УЦК спротивився наборові українських дівчат, набір цей і пропаганда велися прямо з Берліну. Крім писаної пропаганди і друкованих закликів д-ра М. Сушка з Берліну, набір до таборів юначок проводили німці теж при допомозі пропагандисток. Одною з них була Стефанія Яворська з Білої Підляської, що їздила по місцевостях, де перебували наші втікачі, і вміло вишукувала дівчат-кандидаток на юначок, обіцяючи їм золоті гори.

У зв'язку з великою большевицькою офензивою, битвою під Бродами, упадком Львова, а незабаром, втратою цілої Галичини, німці створили для українських юнаків нові табори, але вже на теренах Німеччини. Були це табори в місцевостях **Еггер** на Судетах, **Найсе** на німецькому Шлеську та **Кремз** над Дунаєм. Старшини із станиці полк. Нікеля продовжували набирати молодь до юнаків. Вони відвідували табори втікачів на Словаччині і на території Австрії.

УЦК із свого боку, у міру можливостей, вів опіку над юнаками через свій Відділ Молоді, якого головою був проф. **Зенон Зелений**.

Військова Управа й Українське Юнацтво

На території Австрії, опіка над юнаками належала до станиці УЦК у Відні.¹ Та вже з хвилиною, коли ВУ відкрила

¹ У видавництві І. Тинтора в Канаді появилось нове, доповнене видання книжки "Історія Українського Війська", в якому присвячено окремий

своє бюро у Відні, до нас почали звертатися батьки юнаків за допомогою і порадами. Спершу ВУ спрямовувала їх до станиці УЦК, як єдино компетентної у цих справах. Та станиця УЦК у Відні не була ще як слід зорганізована і не мала референта від справ юнаків. У Відні перебував тоді проф. Северин Левицький (Сірій Лев), який був референтом учительських справ для українського юнацтва. До нього належало теж організування бібліотек по юнацьких таборах, включно з доставою книжок. Він часто виїздив з Відня з повним наплечником книжок, відвідуючи ближче і далше положені табори юнаків.

Щоб допомогти батькам юнаків, інж. М. Хроновят і я попросили проф. С. Левицького на коротку нараду, на якій ми вирішили, щоб ВУ перебрала ці справи для поладнання.

Найважливіші недоліки опіки і допомоги родинам юнаків були: 1. Брак листовного контакту батьків з юнаками. Батьки часто не знали, в якому таборі їх сини перебувають. Багато теж не знало числа польової пошти юнаків та юначок. 2. Брак допомоги та інтервенцій у справах трактування родин юнаків, що жили і працювали в різних таборах праці.

Я нав'язав негайно контакт з шефом станиці Нікеля у Відні, сот Гільдебрандтом, якого територія діяння обіймала цілий терен колишньої Австрії. Сот. Гільдебрандт знав небагато про українських юнаків та ситуацію їхніх родин, але, коли я вияснив йому усі проблеми, погодився радо получить мене телефонічно з головним бюро полк. Нікеля у Берліні. Діставши получения з Берліном, я випадково натрапив на самого полковника Нікеля, що очевидно значно прискіпило поладнання справи. Я представив йому коротко ситуацію юнаків і їхніх родин і, знаючи з практики, що німці є майстрами в пе-

розділ постанову і боям 1 УД УНА. Автор цієї праці, описуючи склад і діяльність ВУ, підкреслив, що одним із статуткових обов'язків ВУ було вербування української молоді до служби в українському юнацтві. Не входячи у деякі інші неточності цієї праці, слід перш за все відмітити, що в часі, коли створено ВУ (квітень 1943), німці не мали тоді ще взагалі в пляні творити будь-які відділи юнаків, не тільки з чужинецької, але теж і з власної німецької молоді.

репутуванні українських прізвищ, запропонував Нікелеві, щоб усю пошту до українських юнаків вели і висилали до поодиноких таборів виключно українські урядовці УЦК. Одночасно я поінформував Нікеля, що ВУ і УЦК будуть виставляти родинам юнаків і юначок окремі посвідки, щоб отримати для них від німецьких урядів опіку та допомогу, зокрема в справах відповідного трантування, приділу харчових карток тощо.

До трьох днів я одержав з Берліну потвердження нашої розмови з поданням числа польової пошти для юнаків та юначок. Незабаром проф. Тиміш Білостоцький, уповноважений Відділом Молоді при УЦК, був перенесений до Тропав, де находились картотеки всіх чужинецьких юнаків. Він перейняв разом з Трілем, урядовцем УЦК, контролю над поштою для українських юнаків.

Так, завдяки інтервенції ВУ у Нікеля справа комунікації юнаків і юначок наладналася в дуже короткому часі. Крім проф. Т. Білостоцького працювала в Тропав пані О. Кузьмович як референтка для справ юначок.

Через кілька тижнів приїхав до віденської станиці УЦК проф. З. Зелений. Інж. М. Хроновят розповів йому про налаштування кореспонденційного контакту юнаків з батьками та про заходи, які поробила ВУ у справі допомоги родинам юнаків. Ми передали йому також декілька зразків писем у справі допомоги родинам юнаків до відповідних німецьких урядів. Це вельми втішило проф. Зеленого, який стрічався з цими проблемами в інших місцевостях. Проф. Зелений, повернувшись до Кракова, дав наші зразки писем помножити та розіслав до відома і використання до всіх станиць УЦК.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

ПОСТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОМІТЕТУ

Зміна німецької політики і створення Українського Національного Комітету

Хоч нашу працю постійно переривали щораз то частіші алярми, налети та бомбардування, ми все ж таки з цікавістю слідували за змінами, що заходили в німецькій політиці у відношенні до нашого народу.

Уже в другій половині 1944 року в німецьких урядових колах в Берліні почала щораз то більше виринати думка про використання народів східної Європи для цілей воєнної перемоги на сході. У висліді цього німецькі урядові чинники почали переговорювати з представниками різних народів як азербайджанці, балтійці, білорусини, росіяни, татари, туркестанці та українці. Та німці, які на протязі своєї історії були завжди русофілами, були і в цьому випадку прихильниками концепції творити велико-російську державу, у яку інші народи мали б увійти в формі якоїсь ближче неокресленої федерації. Цю концепцію обстоювало декілька німецьких генералів з головної команди в Берліні, а опісля захопився нею теж і шеф німецької поліції Гімлер. Як ми вже згадували, у німецький полон попав большевицький генерал Андрій Андрійович Власов, з яким почав переговорювати Гімлер. Не маючи поняття про політичні обставини на сході Європи, Гімлер пішов за думкою ген. Власова, що єдиною розв'язкою ситуації на сході було б створити визвольну армію, що мала б складатися з народів Росії і під проводом ген. Власова брала б участь у війні з большевиками. Політичним центром цієї концепції мав би бути комітет, до якого входили б представники усіх поневолених Росією народів.

Цілком іншу концепцію заступав міністер для окупованих східніх земель Європи Розенберг та провідні урядовці його міністерства. Розенберг пропонував розподіл большевицької імперії і тому обстоював творення на терені німецького Райху окремих національних комітетів на окремих правах. Українці творили поміж усіма народами східньої Європи найбільшу і добре зорганізовану групу. Існування Української Дивізії, що брала вже до цього часу участь у численних боях, мало тут теж своє велике значення. Добре зорганізовані були латвійці, що мали дві дивізії, а далі естонці, що хоч не були численні, виставили одну чисто естонську дивізію.

Головною передумовою ведення розмов з німцями з українського боку було звільнення членів обох відламків ОУН з концентраційного табору в Саксенгаузен, що сталося з кінцем вересня 1944 року. У цьому часі звільнили німці керівних осіб інших народів, що теж були інтерновані в різних таборах.

Незабаром ген. А. Власов договорився з німцями та створив “Комітет для звільнення Росії” і вислід за тим, 14 листопада 1944 року, він проголосив у Празі на замку у Градчині свій маніфест. Не питаючись національних комітетів, що репрезентували народи Советського Союзу, ген. Власов на власну руку підібрав собі своїх людей, які мали репрезентувати “народи Росії”. Ці люди Власова були очевидно за федерацією з Москвою. І так у президії “Комітету для звільнення Росії” репрезентував українців назначений ген. Власовим малорос Федір Богатирчук, по фаху лікар рентгенолог, зовсім невідомий в українському політичному життю. У відповідь на створення цього маріонеткового комітету Власова, представники поневолених Росією народів відбули спільне засідання і, узгіднивши протестаційну декларацію на празький маніфест Власова, передали її 18 листопада німецькому міністрові Рібентропові. Декларацію підписали представники таких дев’яти народів:

Алібеков — від азербайджанців, Астроускі — від білорусів, Джамаліян від вірменів, Кедія — від грузинів, Шафі Алмаз — від уральців, Кірімаль — від кримських татарів, Кантемир від північних кавказців, Шарімі за туркестанців та полк. Мельник від імені українців. У цій декларації відмовлено бу-

ло ген. Власову говорити в імені тих народів. Представники повищих дев'яти народів домагалися від німецької держави визнання національних комітетів та творення національних армій. Через кілька днів прийшла німецька відповідь, яка, як зрештою можна було сподіватися, була негативна. Німці вправді погоджувались на створення національних комітетів, але їхня діяльність мала б бути сильно обмежена, при чому головним завданням було б давати правну опіку своїм громадянам. Голова національного комітету мав би бути одночасно командиром національного війська. Про якунебудь заборону набирати до армії ген. Власова (РОА) чужі національності не було навіть і згадки.

У цій безвихідній ситуації прийшлося прийняти цю німецьку концепцію. З пропонованих кандидатів на голову Українського Національного Комітету (УНК) ген. Всеволод Петрів, що довгі роки проживав у Празі, категорично відмовився. Німці хотіли мати вплив на затвердження кандидатів і тому пробували подавати від себе кандидата на голову УНК з кол. полонених советських старшин. Тому противилися рішуче українські чинники, побоюючись зовсім слушно, що німці назначать якогось нікому незнамого советського старшину, що під тиском погодиться на співпрацю з ген. Власовом. На кандидатуру ген. Капустянського німці не хотіли дати своєї згоди, знаючи, що ген. Капустянський як член ПУН-у репрезентуватиме, подібно як і полковник Мельник ОУН.

Щоб вийти якось із ситуації президент УНР Андрій Лівіцький запропонував як кандидата на голову УНК полковника УНР Павла Шандруна, який брав участь у другій світовій війні як майор польської армії і попав до німецького полону.

Звільнений разом з іншими українськими старшинами УНР, що за домовленням екзильного уряду УНР та польського уряду були контрактними старшинами польської армії, полк. П. Шандрук проживав у містечку Скерневіце в Польщі. Він дав свою згоду стати головою УНК і президент А. Лівіцький підвищив його до ранги генерал-хорунжого. У слід за тим президія Українського Національного Комітету проголосила наступуючу постанову:

ПОСТАНОВА

Президії Українського Національного Комітету.

Президія УНК у повному складі, рішенням з дня 17 березня 1945 року призначила генерал-хорунжого Генерального Штабу Павла Шандрука Командуючим Українською Національною Армією.

Постій дня 18 березня 1945 року.

За Президію Українського Національного Комітету

Проф. д-р Володимир Михайлович Кубійович

Адвокат Олександр Платонович Семененко

Інж. Петро Павлович Терещенко.

З проголошенням цієї постанови ген.-хорунжий Генерального Штабу П. Шандрук став на чолі УНК, а до Президії УНК увійшли як заступники голови — проф. Володимир Кубійович і адвокат Олександр П. Семененко, та інж. Петро П. Терещенко як в. о. генерального заступника.

Організація Української Національної Армії

Відповідна декларація Українського Національного Комітету була проголошена 17 березня і поміщена в усіх українських часописах. Декларація стверджувала, що УНК приступає до організації Української Армії, та що в її склад входять всі українські формації при німецькій армії. З тим переіменовано українську дивізію "Галичина" офіційно на Першу Українську Дивізію Української Національної Армії. У склад УНА ввійшла теж і Друга Українська Дивізія, що саме була у тракті формування. Ця друга дивізія складалася з різних відділів українських вояків, у більшості колишніх полонених советських армій, що виконували у різних місцевостях Німеччини допоміжну військову службу. Друга Українська Дивізія формувалась у містечку Німек під Берліном, де були доволі великі ще не знищені війною касарні. Командиром Другої Української Дивізії УНА був призначений полковник УНР Петро Дяченко.

Хоч національні комітети народів поневолених Москвою проголосили подібні декларації, генерал А. Власов все таки підносив претенсії, щоб усі народи влучилися до його комітету, а їхні члени здібні носити зброю вступали до РОА. Тож при допомозі німецької партійної поліції старшини РОА старалися далі виловлювати українців, білорусів та балтійців, щоб включити їх насильно в ряди РОА.

Одного дня, десь з початком березня, прийшло до бюро ВУ двох старшин з РОА. Один з них у ранзі сотника говорив зі мною по-німецькому, а другий в ранзі поручника не відзивався взагалі. Сотник відразу заявив мені, що РОА знає, що ми перехоплюємо їх людей і відсилаємо до УД. Погрожував, що якщо ми не перестанемо цього робити, то поїдуть до команди Дивізії і всіх тих людей відберуть. Я зі свого боку сказав їм правду в очі, що це вони виловлюють наших людей насильно при допомозі німецької поліції і у цій справі я вже звітував, куди слід. Побачивши, що тут вони нічого не вдіють, оба старшини попрощалися з явною злістю, а поручник запитався мене, чи я українець, і сказав до мене по-російськи: "А ми на Вас пажалуємося в Гімлера". На цьому очевидно справа закінчилася, але це одно речення було доказом, як генерал Власов і його старшини рахували на свого опікуна Гімлера.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

ОСТАННІ ДНІ ВІЙСЬКОВОЇ УПРАВИ У ВІДНІ

Висилна останніх двох транспортів з родинами воянів Дивізії “Галичини” на Захід

В часі, коли німецькі війська почали відступати з Мадярщини, підготовляючи нові оборонні лінії на східніх кордонах Словаччини, Гітлер видав наказ відбити за всяку ціну Будапешт і задержати його як твердиню, на яні мали б, згідно з його пляном, заломлюватися хвилі наступаючих большевицьких армій. Та ця концепція Гітлера показала, як і багато інших його плянів, невдалою. Незважаючи на великі зусилля німецької армії і втрати в людях, Будапешт впав остаточно 15 лютого 1945 року.

Було ясно, що при досить скорому відступі німецьких дивізій з Мадярщини на чергу приходить Відень.

Інж. Хроноват і я були зайняті підготуванням двох останніх транспортів для родин воянів УД. Хоч ми на час внесли від ВУ письмо і скоро одержали дозвіл, треба було ченати яких десять днів на приділ залізничних вагонів. Остаточно оба транспорти визначено на 17 і 31 березня з західнього двірця у Відні. До кожного транспорту ми закупили по 140 квитків, рахуючись з тим, що на кожний транспорт зголоситься щонайменше 120 людей. Про це ми повідомили чи то особисто, чи то через окремих післанців, усі табори, що находились на терені Відня і його околиці. Крім родин військових ми вписували до транспортів усіх наших втікачів.

Уже від 10 березня 1945 р. американські літунські ескадри почали систематично бомбардувати Відень, спершу військові об'єкти, а опісля теж житлові дома. Літунські налети, що відбувались щоденно і тривали по кілька годин, не дозволяли на будь-яке урядування. На місця, де ще находились янісь

військові об'єкти чи важливі військові командувальні пункти, аліантські літаки скидали т. зв. "бомбові килими" та запальні фосфорні бомби. Втрати поміж цивільним населенням були великі, але ніхто не знав їх числа. По кожному такому налеті хмари густого гризнього диму зводилися над містом. Пожежна сторожа не мала змоги гасити вогнів через брак води, а часто теж тому, що неможливо було доїхати до місця пожежі.

По такому налеті ми виходили з підвалу, що мав назву протилітунського бомбосховища, та в бюрі вже не було що робити. Телефонічна сітка через деякий час не працювала, трамваї не ходили і ми були примушені йти пішки до хати. По дорозі приходилось обходити горючі дома, глибокі ями від вибухів бомб, зазначені таблицями місця, де лежали бомби, що не експльодували тощо. По приблизно трьох годинах такої мандрівки ми добивались остаточно до пансіону, у якому ми мешкали, змучені фізично і нервово до краю.

Ми пробували переставити урядування на годину скоріше і починали працювати вже о 8-й годині, щоб дати людям можливість полагодити справи перед налетом. Протилітунська тривога заповідала налет щоденно десь коло год. 10.30 рано, і ми всі мусіли сходити до бомбосховища. Німці, а зокрема німецька партійна поліція, добачувала всюди шпигунів і хто не зійшов у часі налету до пивниці чи бомбосховища наражував себе на арешт, а то і втрату життя.

У цих доволі тяжких обставинах нам вдалося вислати перший із двох заповіджених транспортів до Баварії 17 березня. До транспорту зголосилось 112 людей, але на станцію прибуло тільки 86, дарма що до дальших місцевостей як Гайлігенкройц чи Гунтрамсдорф ВУ висилала по людей вантажне авто.

Саме десь у цьому часі приїхав до Відня член ВУ інж. А. Палій. Любен, де перебувала ВУ, був уже десь під кінець січня зайнятий більшовиками. Члени ВУ, що жили в Любені, переїхали вже до південної Баварії. Хоч поважна більшість родин вояків Дивізії залишили вже Відень, до нас почали зголошуватись усі ті, що записались до попереднього транспорту та чомусь не від'їхали. Тепер же, мабуть під впливом посиленого бомбардування чи теж поменшеної більшовицької про-

паґанди, люди постановили їхати. Щоб доповнити транспорт, я поїхав до табору в Гунтрамсдорфі, щоб повідомити наших людей про від'їзд останнього транспорту. Станиця УЦК у Відні була теж поінформована про те, що кожний, хто хоче виїхати з Відня, може скористатись нашим транспортом, але вона практично вже майже не працювала. Залишилось тільки кілька урядовців з головою станиці, а більшість вже була виїхала.

Від'їзд останнього транспорту був назначений на 5 год. увечорі. Цілий день вантажне авто возило людей з табору в Гунтрамсдорфі на залізничну станцію. З транспортом їхав член ВУ інж. А. Палій та уповноважений ВУ на повіт Рогатин сотник Петро Бігус. Цим останнім транспортом від'їхало всього 69 людей. Поміж втікачами були все ж таки люди, що хотіли залишитись у Відні, але до цього не признавались. Між іншими, на день перед від'їздом останнього транспорту я зустрів випадково культурно-освітнього референта станиці УЦК у Відні д-ра А. Княжинського. Я був переконаний, що він уже давніше виїхав, бо не бачив його в комітеті добрих два тижні. Тому я запропонував йому скористатися нашим останнім транспортом, але він відмовився, нажучи, що має свій власний транспорт.

Щойно по війні виявилось, що д-р Княжинський залишився у Відні. У кілька днів після приходу большевинів його арештували і вивезли на Сибір.¹

Так чимало наших людей думали, що скриються у великому місті і яось перебудуть найтяжчий час большевицької окупації. Інші знову вірили большевицькій пропаґанді і думали у своїй наївності, що большевики змінилися.

Два дні по виїзді останнього транспорту появился на мурах міста розпорядок віденського ґавляйтера Бальдура фон Шіраха, у якому подано до відома, що Відень стає закритим містом і буде боронитись. Усі мужчини, здібні носити зброю, не мають права залишити міста без окремого дозволу. Від вівтірка 27 березня 1945 р. американські літунські ескадри пе-

¹ Д-р А. Княжинський перебув на Сибірі десять років і повернувшись із свого заслання назад, написав спомини із свого заслання під заголовком "На дні СССР".

рестали бомбардувати Відень та його околицю, знак, що большевики, підтягнувши свої дивізії під австрійський кордон, приступлять до офензиви. Тільки час до часу перелітали над містом большевицьні розвідувальні літаки.

Зі Сходу наступав у напрямі Братіслави, Відня і південної частини Чехії Другий український фронт² під командою советського маршала Маліновського, а від південного сходу у напрямі Вінер Нойштадту і самого Відня — Третій український фронт під командою маршала Толбухіна.

По німецькому боці, почавши від кордону Югославії аж до міста Брна на Чехах, була розташована армійська група "Південь" під командою генерал-полковника Л. Рендуліча, з походження словінця. У склад його армійської групи "Південь" входили чотири німецькі армії, а саме:

1. Друга танкова армія під командою генерала Ангеліса, висунена найбільш на південь над рікою Дравою. У її склад входила також і Дивізія "Галичина", тоді вже офіційно як Перша Дивізія Української Національної Армії (1 УД УНА).

2. На північ від 2-ої танкової армії стояла шоста армія під командою генерала Германа Балька.

3. На північ і на схід від Відня стояла 6-та танкова армія під командою генерала Сєпа Дітріха.

4. На схід від міста Брна стояла 8-ма армія під командою генерала Крайсінга.

Можна було передбачити, що через кілька днів почнеться велика большевицьна офензива, якої ціллю буде за всяку ціну здобути Відень.

Відправлення останнього транспорту з родинами вояків УД УНА забрало нам чимало часу. Хоча від'їзд був назначений на п'яту годину ввечорі, поїзд від'їхав щойно по десятій. То ж коли інж. Хроновят і я повернулися додому, ми дізналися із здивуванням, що голова станиці УЦК проф. Полянський

² "Фронт" у советській військовій термінології це велике військове з'єднання кількох армій, яке відповідає німецькій армійській групі. Український чи білоруський фронт не означає національності тільки країну відки ця військова група розпочала воєнні операції.

залишив Відень і виїхав до Лінцу. Ситуація на фронті не була ще така грізна, так що все ще було досить часу повідомити нас про свій виїзд та домовитися щодо виїзду членів Військової Управи та їх родин. Вантажне авто було не лиш виключно до диспозиції станиці УЦК у Відні, але теж і ВУ.

Ще впродовж кількох днів після виїзду останнього транспорту, інж. Хроновят і я виставляли нашим людям посвідки на виїзд з Відня. Між іншими зголосились до нас за посвідкою генерал М. Капустянський та відомий маляр Азовський, що свого часу на замовлення ВУ намалював портрет генерала Фрайтага.

У неділю, дня першого квітня 1945 року, на самий латинський Великдень, на вулицях міста появилися вперше відділи загального ополчення (фольксштурм). Вони силою забирали мужчин до будови окопів, відомих від назвою "Зюдостваль". До бюро ВУ почали зголошуватись жінки, яких чоловіки та батьки попали на цю тяжку роботу. Інж. Хроновят, щоб рятувати тих людей, виставляв їм карту покликання до української Дивізії. Коли ж покликані з'явилися на другий день до нашого бюро, інж. Хроновят ці картки нищив, а покликаним радив не крутитись по місті.

Остання спроба рятувати ген. В. Курмановича

Ще 28 березня я получився телефонічно із шпиталем у містечку Баден, у якому працював генерал Курманович, пропонуючи йому виїхати нашим автом на захід, щоб не потрапити в руки большевиам. Я старався переконати генерала, щоб залишив Баден хоч на короткий час, поки обставини не унормуються. Я вказував на те, що коли большевики візьмуть Баден, скоріше чи пізніше вивезуть його в глибину Росії, а то й на Сибір. Та, на жаль, генерал обстоював думку, що большевики цього зробити не можуть, бо він був і є австрійським громадянином. Мій останній аргумент, що генерал виступав у 1943 році з промовою з нагоди створення української Дивізії "Галичина" і, як почесний голова ВУ, закликав до боротьби з большевинами, здавалось, трохи поміг. Генерал записав собі телефон військового бюро, з яким ми були в постійному кон-

такті і обіцяв дати нам знати через кілька днів, якщо тільки рішиться виїхати з нами на захід.

У понеділок, 2 квітня, ми поїхали останній раз до бюро ВУ, щоб, згідно з військовими приписами, зробити порядок з кореспонденцією. Важливі документи були вислані останнім транспортом під опікою члена ВУ інж. Палія до південної Баварії. Те, що залишилось, ми спалили в печі. Ця робота забрала нам кілька годин часу.

Наступного дня, у вівторок 3 квітня, ситуація на фронті нагло змінилась на гірше. Причиною того погіршення була зрада мадярської дивізії, яка, тримаючи ключеву позицію над озером Нойзідель, положення на австрійсько-мадярському кордоні, перейшла під впливом успішної большевицької пропаганди на большевицьку сторону. На фронті постала прірва, в яку влились большевицькі війська, зайняли місцевість Нойзідель і дійшли в короткому часі до міста Вінер Нойштадт.

На вулицях міста появились мадярські авта зі старшинами, що успіли втекти перед большевиками. Військова німецька жандармерія затримувала мадярських старшин, відбирала від них зброю, а їхні авта, часто навантажені всяким добром, спрямовувала до німецьких касарень.

Того ж дня увечорі ми спостерігали на схід від Відня велику заграву. Це горіли словацькі села коло Братіслави, знак, що большевикам вдалося дійти на сході до лівого берега Дунаю.

До цього часу ми все ще вірили, що з Лінцу, куди евакуювався віденський відділ УЦК, пришлють по нас авто, та ця надія почала з кожною годиною маліти.

Наступного дня ми відвідали дружину голови ВУ полк. Бізанца, яка мешкала в 10-тій окрузі Відня. Бізанц перебував під цю пору разом з губернатором Вехтером при 1 Українській Дивізії УНА. Туди ми з інж. Хроновятом дістались частково пішки, а частково трамваями. На нашу пропозицію виїхати разом з нами з Відня, пані Бізанц відмовилась, мовляв, її муж казав їй залишитись у Відні, навіть коли до Відня прийдуть большевики.

Повертаючися додому ми бачили частини танкової дивізії зброї СС, що гнали на полудне рятувати ситуацію, яка витво-

рилась через зраду мадярської дивізії. У бравурній атаці німецька танкова дивізія проломилась більшовицький перстень на південь від Відня і зайняла містечко Башен та довколишні села. Метою цього рейду було вивезти німецьких поранених вояків і старшин, що перебували ще в численних шпиталях у Бадені та околиці. З пораненими виїхало теж чимало лікарів і шпитально-го персоналу. Це була остання нагода для генерала Курмановича залишити Баден та виїхати на захід, але з неї він, на жаль, не скористав. Цього самого дня ми постановили не чекати більше на авто з Лінцу, а залишити вже завтра Відень.

Хоч офіційно командантом Відня був генерал німецької армії фон Брюнав, команду над містом і над його обороною перебрав з'єднання зброї СС під проводом генерала Сєпа Дітріха. По радіо проголошено, що викрито змову передати місто більшовикам. У проводі змовників стояв старшина генерально-го штабу майор Сокол, якого з його найближчими спільниками, повішено на мості Фльорідсдорф, а багато інших розстріляно.

Обози мадярського війська, які стояли далеко за фронтом, залишились у німецьких руках. Із півдня гнали німецькі вояки вулицями міста цілі табуни круторогих мадярських волів, що, звиклі до мадярських пушт, совгались по асфальтових вулицях міста. Їх спрямовували до міської різниці, щоб забезпечити військо м'ясом на час облоги Відня.

Вулицями міста ходили зміцнені військові патрулі, а дула важких протилітунських гармат, що були приміщені на високих бетонних вежах, скермовано в напрямі віденського лісу, очікуючи кожного дня більшовицького наступу.

Ліквідація бюро Військової Управи у Відні і виїзд до Лінцу

У четвер, п'ятого квітня 1945 року, ми спанували наші найважливіші речі, залишаючи решту в пансіоні, і подались на станцію. Двірець Франц Йосифа був заповнений цивільними людьми, переважно жінками з дітьми та пораненими вояками. На підставі наших військових документів вдалося нам дістати квитки поза чергою. Знаючи добре розклад цієї станції ще з моїх студентських часів, ми зайшли на перон від вантажної частини, залишаючи за нами сотки людей, що, вже маючи квитки, че-

нали в довгих рядах, щоб перейти ще військову контролю. Поїзд до якого ми з трудом дісталися був уже заповнений пораненими вояками та цивільними людьми, яких пропустила військова жандармерія. Вже смеркалося, як довжелезний поїзд рушив повільно з місця. Незабаром ми переїхали Дунай і залишили за собою Відень. Хоч поїзд мав їхати до Лінцу, його постійно снеровувано куди інде. Причиною цього були понищені рейки та збомбардовані станції. Остаточно, по 48 годинах їзди ми добилися через Чехи та частину Німеччини до Лінцу. Так подорож, що мала тривати найбільше дві і пів години, забрала нам два дні. У Лінцу на наш запит, чому по нас не вислано авта, ми дістала від голови станиці УЦК таку відповідь: "Ви чейже Військова Управа, то ми знали, що Ви собі якось порадите." Нам не залишалося нічого іншого як прийняти цю відповідь з гумором.

У Лінцу ми стрінули теж д-ра Дреслера, який, виїжджаючи тиждень тому з Відня до Берліну, звернувся до голови станиці УЦК з проханням, щоб, на випадок евакуації станиці УЦК, забрати його невелику валізу з приватними речами, яку він приніс до бюро УЦК. Повертаючись з Берліну, він не міг дістатись до оточеного большевиками Відня, і приїхавши до Лінцу, довідався, що його валізу, не зважаючи на запевнення, забули взяти з бюро УЦК. Коли ми в два дні пізніше виїжджали з інж. Хроновятом з Лінцу, ми зустріли д-ра Дреслера, який, прощаючись з нами, сказав: "Цеї, дуже прикрої для мене історії з моєю валізою я не сподівався."

Д-р Дреслер, який постійно виїздив на різного роду інтервенції у справах опіки над українськими втікачами, завжди вбирав мундур високого державного урядовця. Одного разу він сказав до мене: "Ви не маєте поняття, як цей мундуд улегшує і приспішує поладнання різних справ." У своїй валізі, яку він передав під опіку голові УДК у Відні, він мав своє цивільне вбрання, в яке думав переодягтися, коли дістанеться під американську окупацію.

Бій за Відень не тривав довго. 13-го квітня місто піддалося, а большевицьні танки, не натрапляючи майже на жодний опір, рушили в напрямі Лінцу. Інж. Хроновят і я залишили з нашими родинами Лінц, маючи на думці переїхати до місцевости

Авфнірх у південній Баварії, де вже опинилися інші члени ВУ. Та далі Гарміш-Партенкірхену ми не доїхали, бо дві години по нашому приїзді до цього відомого курорту, його без бою зайняли американські війська.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

ДИВІЗІЯ “ГАЛИЧИНА” СТАЄ ПЕРШОЮ УКРАЇНСЬКОЮ ДИВІЗІЄЮ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АРМІЇ

Наказ перекинути УД із Словаччини до Австрії, точніше до її південно-східньої частини, Сирії, прийшов до штабу Дивізії у половині січня 1945 року на кілька днів перед запланованим концертом групи українських артистів, яка виїхала разом з членами ВУ на відвідини в часі Різдвяних Свят до УД.

УД приступила негайно до підготовки походу і вже з кінцем січня 1945 рок вирушила вона двома окремими групами в дорогу.

Перша група “А” вирушила з Чадци і Жіліни через Малі Карпати до Австрії. Після переходу австрійського кордону маршрут ішов через Кльостернойбург біля Відня і Віденський Ліс у напрямі Грацу, а далі до Марбургу (Марібор).

Друга група “Б” мала за вихідну місцевість містечко Врукі а далі пішла на Св. Мартін, Піщани, Малі Карпати, Братіславу. Після переходу австрійського кордону вона пішла на Вінер-Нойштадт і Марбург (Марібор). Марш обох груп відбувався на Словаччині поволі, бо головна траса, що вела з Жіліни до Братіслави, була призначена виключно для руху фронтових військ та достав. Зараз по переході австрійського кордону деякі відділи УД опинилися під обстрілами аліантських літаків, а почавши від Грацу аж до Марбургу Дивізія натрапляла ту і там на малі відділи югославських партизан Тіта, з якими приходило до малих

сутичок. Марш і остаточне приміщення Дивізії тривали до кінця лютого. Дивізію розташовано по містечках і селах на південь від Грацу в околиці Марібору.

З цєю хвилиною ВУ могла знову нав'язати контакт з Дивізією. Завдяки дивізійним старшинам, які приїздили в справах службових до ВУ ми були докладно поінформовані про її перемарш, зв'язані з тим труднощі як теж і про обставини на новому місці призначення. З нашого боку ми передавали їм короткі звіти про підготовку евакуації родин УД як теж і списки тих, що виїхали вже з Віденської Округи на захід.

З огляду на постійні напади тітовських партизан, Стирію поділено на окремі смуги, з яких одну призначено для УД. Завданням Дивізії було прочистити цю смугу від партизан, де крім комуністичних тітовських були ще на цьому терені і монархістичні партизани, відомі під назвою "четніки", які залишилися вірними югославському королеві. Вони не чіпали німців і воювали виключно з тітовськими партизанами. Та партизани Тіта переважали четників не лиш чисельно, але теж під оглядом якості зброї, яку тітовцям скидали американські літаки враз з амуніцією і харчами. Завданням Дивізії було прочистити призначену їм смугу краю від комуністичних партизан. По кількох надцяти днях завзятих сутичок терен у великій мірі почищено і стало спокійніше. УД брала теж участь у більших боях з відділами тітовських партизан в Альпах на південь від словенської столиці Любляни.

Тим часом ситуація на фронті в Мадярщині погіршилась. Стратегічно безглузді і заздалегідь засуджені на невдачу плани Гітлера відбити Будапешт причинились тільки до прориву фронту большевицькими арміями і передові большевицькі панцерні відділи підійшли аж під містечко Фельдбах. Одночасно ворожі літаки почали бомбардувати міста Грац і Марбург.

З початком квітня всі познаки вказували на те, що кінець війни наближається дуже скоро. У німецькій армії почалося безладдя. З головної команди в Берліні почали приходити накази, які собі суперечили і були часто неможливі для виконання.

Одним із таких наказів був наказ розброїти Дивізію і деякі частини, як наприклад 30-ий полк вже були розброєні. Тільки з трудом вдалося д-рові Вехтерові цей наказ анулювати. Інший наказ відносився до негайної переміни Дивізії на парашутну дивізію. Остаточо Дивізію, якої сила доходила до 20 тисяч воєнків доповнюють німецькими воєнками у силі 2,500 люда. Був це давніший літунський персонал, що виконував службу на літунських майданах. У Дивізії зокрема на фронті не було для них ніякого пристосування, бо ж це були воєнки без піхотинського фронтового вишколу.

Через кілька днів по розмові зі мною у Відні приїхав до Дивізії д-р Вехтер. Відносини поміж д-ром Вехтером і генералом Фрайтагом ніколи не були добрі, а зокрема тепер, коли д-ра Вехтера іменовано головним командиром усіх чужинецьких дивізіій.

УД перебувала на терені армійської групи "Південь" і дістала від неї наказ зайняти бойові становища на фронті між місцевостями Фельдбах і Гляйхенберг.*) У зв'язку з тим Дивізію приділено до 6-ої армії, яка віддала Дивізію до диспозиції I-го Кавалерійського корпусу.

1-го квітня квітня 1945 року, на латинський Великдень, почався наступ частин Дивізії поміж містечком Фельдбах і селом Штраден. На правому крилі УД йшла до наступу третя кавалерійська дивізія, а на лівому крилі переорганізована панцерна дивізія зброї СС "Вікінг". Цього ж самого дня Дивізія здобула по тяжких боях обі місцевості і згідно з пляном закрила прірву на фронті.

Щоб відбити втрачену позицію большевини пробували декілька разів атакувати становища УД, кидаючи в бій великі кількості людського матеріялу. Коли ж це не дало бажаного ефекту, вони почали сильну пропаганду українською мовою, закликаючи через гучномовці наших воєнків переходити на большевицьку сторону.

*) Докладний хід бойових дій УД, зокрема під Фельдбахом і Гляйхенбергом читач найде у книжці майора Ф. Д. Гайке "Українська Дивізія Галичина".

При кінці квітня 1945 року приїхали до Дивізії генерал-поручник Павло Шандрук, голова УНК, д-р Вехтер, головний командант всіх чужинецьких дивізій, д-р Ф. Арльдт, колишній урядовець у Генеральній Губернії та полк. А. Бізанц, голова ВУ.

Генерал Шандрук провів святочну присягу Дивізії на вірність українському народові і Україні. З тією хвилиною Дивізія стала офіційно Першою Українською Дивізією Української Національної Армії (I УД УНА). Генерал Шандрук вручив українським воякам і старшинам тризубці та відвідав усі фронтові частини Дивізії. Генерал Шандрук закінчив цим свою місію і подався до вишкільно-запасного полку, де залишився разом із своїм штабом українських старшин.

I УД УНА, на фронті, стояла далі під командою німецького штабу. Заприсяження Дивізії, як військової одиниці Української Національної Армії на вірність Україні мало великий моральний вплив на вояцтво, бо саме в той час большевики зміцнили свою пропаганду на фронтових відтинках Дивізії, закликаючи вояків Дивізії переходити на большевицьку сторону.

В цьому часі ситуація на західньому фронті погіршувалася з дня на день. Уже в перших днях травня американські війська вступили від північного заходу на терен Австрії, тоді коли з півдня займали Австрію англійські дивізії. Одночасно вздовж швейцарського кордону наступала на Австрію французька армія. Стало ясным, що напитуляція Німеччини може наступити кожного дня, і справа якнайскорішого відступу I УД УНА з фронту, щоб не попала у большевицький полон, стала дуже актуальною. Дня 6 травня 1945 року д-р Вехтер, якому майбутнє Дивізії особливо лежало на серці, виїхав до головної квартири 6-ої армії, щоб приспішити відмарш I УД УНА з фронту.

Уже 5 травня сотник Макарушка і д-р Арльдт виїхали за ініціативою д-ра Вехтера в околицю Кляґенфурту, щоб сконтактуватися з англійською армією і зголосити передачу Дивізії. Цей контакт було зроблено і англійський командир визначив місто Фелькермаркт як район розташування Дивізії.

Тоді коли на обох крилах I УД УНА стояли змоторизовані дивізії, які на випадок відступу могли посуватися скоро, I УД як піхотинна дивізія могла маршувати тільки поволі. До цього брак

відповідної кількості мостів на ріці МУР опізнював би взагалі відступ німецьких частин.

За старанням наших частин ледве на два дні перед відмаршем Дивізії піонерський курінь збудував на ріці Мур додатковий міст, щоб цим способом прискіпити скорий перехід Дивізії через ріку.

Дня 8 травня о шостій годині вранці прийшов наказ відступати з фронту, а тільки деякі частини мали задержати ворога аж до год. 11-ої. Відступ Дивізії відбувався пляново.

Вишкільно-запасний полк, що був розташований кільканадцять кілометрів позаду Дивізії, почав свій відмарш на захід одночасно з Дивізією і повинен був, згідно з пляном, зайняти місто Фелькермаркт на другий день. Не маючи жодної вістки від командира запасного полку, Майор Гайне вислав старшину для спеціальних доручень, поруч. Міхеля, щоб цей перевірів ситуацію. Поручник Міхель ствердив, що вишкільно-запасний полк натрапив в околиці Фелькермаркту на більші з'єднання тітовських партизан і, втягнений несподівано у бої, розбігся, пробиваючись малими групами на північ. У виду того Міхель на власну відповідальність змінив наказ, згідно з яким Дивізія мала відступати на Фелькермаркт, і спрямував Дивізію на північ у напрямі міста Юденбург. Цьому старшині і його самовільному рішенню можна завдячувати, що Дивізія не ввійшла на терен, опанований сильними відділами тітовських партизан.

Перша Українська Дивізія УНА продісталася на терени, зайняті англійським військом, і дістала наказ збиратися коло міста Шпіттал, де вона склала зброю. Тут, по відділенні німецького персоналу, Дивізію перевезено 25 травня 1945 року до табору полонених коло місцевості Беллярія над Адріатицьким морем у північній Італії.

Генерал П. Шандрук і сотник Л. Манарушка залишили Дивізію ще перед передачею англійським військовим частинам і продісталися до Баварії.

Генерал Дивізії Ф. Фрайтаґ наклав на себе руку в часі відвороту Дивізії у місцевості Сант Андре.

Так закінчились воєнні дії Першої Української Дивізії УНА, що стояла і боролася на східних фронтах з відвічним воро-

гом України та пройшла з вояцькою честю крізь вогонь Другої Світової Війни аж до її остаточного кінця, а саме — проголошення капітуляції Німеччини.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

КАПІТУЛЯЦІЯ НІМЕЧЧИНИ І КІНЕЦЬ ВІЙНИ

Українська Дивізія в полоні

Друга світова війна закінчилася підписанням безумовної капітуляції Німеччини 7 травня 1945 р. та її розподілом на чотири зони, що були під зарядом окупаційних військ аліантів, а саме Америки, Англії, Франції та СРСР.

Перша Українська Дивізія УНА, що перейшла добровільно в англійський полон, знайшлася, під командою найстаршого рангою українського старшини, полковника (УНР) Михайла Крата, в англійському таборі для полонених коло м. Беллярія над Адріатицьким морем, а згодом переведена недалеко міста Риміні в Італії. Російські репатріаційні комісії скоро віднайшли місце полону 1 УД УНА і, покликуючись на договір трьох у Ялті, що відбувся 5-13 лютого 1945 року, поставили домагання видати Дивізію більшовикам. Та їхні домагання не мали успіху. Англійська окупаційна влада стояла твердо на становищі, що, згідно зрішенням конференції у Ялті, зобов'язання репатріації відносилось виключно до громадян трьох аліантських держав. Відомість про перебування 1 УД УНА в англійському полоні на терені Італії дійшла і до українського греко-католицького архієпископа Івана Бучка, який тоді перебував у Римі. Архієпископ Бучко, довідавшись про те, що советський уряд вимагає видачі Дивізії у виді "репатріації", звернувся за допомогою до папи Пія XII. У висліді інтервенції папи англійці категорично відмовилися видати Дивізію більшовикам, а американці та французи підтримали рішення Англії.

Все ж таки англійські військові власті погодились на те, щоб большевицькі репатріаційні комісії мали доступ до табору полонених і могли вербувати вояків 1 УД УНА на добровільній базі до повороту "на родину".

Під цим оглядом 1 УД мала більше щастя, як деякі інші національні формації, що боролись по німецькому боці проти большевиків.

Латвійська 19-та дивізія зброї СС була під кінець війни оточена разом з кількома німецькими дивізіями в Курляндії. Коли ж спроби продертися крізь перстень советських армій не повелася, мала частина латвійської дивізії вспіла разом з частинами німецької армії продертись до балтицького моря та відплисти принагідно захопленими кораблями на терени не зайняті ще большевиками. Щоб не потрапити в большевицький полон, велика більшість вояків 19-ої латвійської дивізії перейшла до Швеції, рахуючись з тим, що в цій миролюбній і демократичній державі вони напевно дістануть право азилу. Та, на жаль, уряд Швеції знехтував усі закони міжнародного права і видав, на домагання уряду СРСР, усіх членів латвійської 19-ої дивізії, що опинилася на терені Швеції, в руки большевицьких репатріаційних комісій. При цій насильній передачі латвійських вояків і старшин большевикам відбувалися дантейські сцени. Багато латвійських старшин і вояків наклало на себе руку, щоб тільки не дістатись у большевицький полон.

Подібна незавидна доля зустріла теж козацькі відділи генерала Петра Краснова, яких англійці видали большевикам.

Серед таких обставин не було вказаним, щоб Військова Управа починала яку-небудь акцію, тимбільше, що капітуляція Німеччини застала її членів і уповноважених розпорощеними по усіх трьох зонах західніх аліантів. До цього комунікаційні обмеження, що їх завели аліантські окупаційні власті, утруднювали, а то й робили прямо неможливим якийнебудь контакт між членами ВУ та її уповноваженими. До того, по всіх зонах Німеччини роз'їжджали советські репатріаційні комісії, що складались у більшості з агентів НКВД, яких завданням було відшукувати всіх тих людей, яких большевики мали на своїх списках як "ворогів народу". Намічену людину, большевики звичайно обвинувачували перед аліантською військовою вла-

дою в різного роду видуманих злочинах, а ті, не перевіривши справи, звичайно притьмом видавали невинну людину большевикам.

Все ж таки з часом було стверджено, що всі члени і уповноважені ВУ опинилися на західньому боці залізної куртини, за винятком полковника А. Бізанца, який залишив свою родину у Відні, і мабуть, не здаючи собі справи з небезпек, повернувся до Відня. Відень поділено, подібно як і Берлін та цілу Німеччину, на чотири зони, якими заряджували аліанти, кожний у приділеній йому зоні. Хоч полк. Бізанц не мешкав у советській зоні, большевики імовірно слідкували за ним довгий час. Відомі як спеціалісти у насильному ловленні людей, большевики одного дня схопили полковника Бізанца на вулиці і вивезли до російської зони, звідки відставили його до Варшави. Тут, згідно з непотвердженими вістками, переслухували полк. Бізанца довгий час, та піддавали різним тортурам, від яких він там незабаром помер.

Незавидна доля зустріла теж ген. штабу генерала-чотаря армії УГА і почесного голову ВУ Віктора Курмановича. Коли советські війська зайняли східню частину Австрії, а зокрема містечко Баден, генерал Курманович переїхав до Відня, де якийсь час скривався. Та тут агенти НКВД все ж таки його віднайшли і вивезли разом з іншими визначними українцями, як о. д-р Дзеровича, ген.-хорунжий О. Грекова та інших до ССРСР, дарма, що всі вони були здавна австрійськими громадянами.

Генерал В. Курманович помер у переходовому таборі в Одесі на кілька днів перед остаточним засланням на Сибір.

Ліквідаційні сходи Військової Управи

Перші ліквідаційні сходи ВУ відбулися у Мюнхені в днях 18 і 19 листопада 1945 року. У цих нарадах взяли участь: д-р В. Білосор, о. д-р В. Лаба, інж. А. Палій, інж. Е. Пиндус, інж. М. Хроновят та автор цих спогадів і, як гість, ген. П. Шандрук. Інші члени ВУ, хоч повідомлені, не могли прибути до американської зони через комунікаційні труднощі.

Перший день нарад був присвячений звітам і обговоренню ситуації, у якій опинилися по закінченні війни 1 УД УНА

та ВУ. Постановлено, що з огляду на те, що присутні члени ВУ прибули на наради у вийняткових важких обставинах, слід уважати рішення прийнятих на нараді зобов'язуючими на майбутнє.

У висліді дводенних нарад ВУ назначила Ліквідаційну Комісію в особах: сот. О. Навроцький, інж. Е. Пиндус і інж. М. Хроноват. Їх завданням було перевірити та приготувати для контролю рахунки та евентуальний інвентар. Окрема контрольна комісія, зложена з представників ВУ та делегатів уряду УНР, має перевірити звіт контрольної комісії включно з документацією.

Друге з черги і останнє ліквідаційне засідання ВУ відбулося 22 серпня 1947 року. На ньому, крім семи членів ВУ, були присутні: проф. В. Нубійович, ген. П. Шандрун та вісім колишніх старшин І УД УНА.*) На цьому засіданні члени Ліквідаційної Комісії здали звіт, що його присутні затвердили.

**

Коли глянемо сьогодні з перспективи часу на виникнення І УД УНА, її участь у другій світовій війні та зв'язану з нею працю і діяльність ВУ, слід зазначити, що в тих, таких жорстоких для нашого народу часах, ВУ та її уповноважені виконували максимум того, що можна було зробити.

Не всі задуми Військової Управи можна було перевести в життя, бо це утруднювали змінливі та важкі воєнні обставини. Але найбільше перешкоджали у здійснюванні тих задумів такі наші "союзники" — німці з різних урядів, а зокрема, німецька поліція.

Декілька членів ширшої Військової Управи загинуло, виконуючи свої обов'язки, а інші, як наприклад, інж. Юрій Крохмалюк та д-р Любомир Манарушна відійшли до Дивізії і там сповняли важливі обов'язки. Болюче відбилася на праці Військової Управи смерть сот. Д. Палієва, ідеолога та духового батька Дивізії "Галичина", який загинув у боях під Бродами, у часі прориву.

*) Ними були: Горбач Оленка, Ортинський Любомир, Карпинець Михайло, Коновка Зенон, Левицький Святослав, Мартинець Мирослав, Колісник Роман і Луцький Олександр.

Виступ Української Дивізії “Галичина” — I-ої УД УНА на арені Другої світової війни, як також Українського Визвольного Війська, Українського Легіону Самооборони та інших військових формацій на боці німецьких збройних сил, з одного боку, та Української Підпільної Армії під командою отамана Бульби-Боровця й Української Повстанської Армії під командою ген. Тараса Чупринки-Шухевича з другого, був логічним продовженням збройної боротьби з Москвою, яка продовжується ще від січня 1918 р.

Значення створення Дивізії “Галичина” в 1943 р., яке супроводжало палка пропаганда “за” і “проти” зуміють оцінити безпристрасно й об’єктивно мабуть щойно майбутні покоління. Але вже сьогодні можна спокійно ствердити, що в Дивізії збереглася поважна кількість української національно свідомої та інтелігентної молоді, яка на еміграції відіграла поважну роль у розбудові національного життя у країнах їхнього поселення. Зокрема важливу роль відіграли ці молоді люди, покінчивши високі школи на Заході, у розвитку української політичної думки та у пропагуванні української визвольної ідеї у західньому світі. Якщо б ця інтелігенція була зістала на рідних землях, її так чи інакше, большевики були б знищили, так само як знищили тих, які не виїхали на Захід. Вони їх мобілізували і навіть без військового вишколу, а часом навіть і без зброї, посилали на фронт як гарматне м’ясо, щоб таким чином знищити найбільш свідомий український елемент. Але й цього Москві було замало. Всіх тих, що врятувалися від смерті на фронтах большевицькі органи НКВД-МВД поарештували й або знищили, або стероризували і, так чи інакше, позбавили їх можливості працювати для добра свого народу.

В порівнянні зі стратами, які поніс український нарід на рідних землях після поновної большевицької окупації, страти Дивізії “Галичина” — I-ої Української Дивізії УНА, відсотково були не такі вже великі. Коли ж звернути увагу на те, що ті страти понесла Дивізія у боротьбі з наїзником, отже на полі бою з ворогом України й українського народу, то цей факт має неабияке виховне значення для майбутніх поколінь. Це ж вони продовжили міт невинної боротьби, не скорившись перед

наїзником, і вписалися в історію України, як вірні сини свого народу, створюючи чергове звено в ланцюгу боротьби “за нарід свій, за волю України”. І власне у цьому Військова Управа “Галичина” відіграла першорядну роль, висліди якої замітні так на українських землях, як і тут, у країнах нашого поселення.

ВІЙСЬКОВА УПРАВА “ГАЛИЧИНА”

Бізанц Альфред голова ВУ.
Навроцький Осип заступник голови і шеф канцелярії.
Байгерт Северин для окремих призначень.
Білозор Володимир відділ здоров'я.
Волинець Степан відділ пропаганди.
Зелений Зенон відділ молоді.
Крохмалюк Юрій відділ історично-військовий.
Кушнір Михайло відділ культурно-освітній.
о. Лаба Василь генеральний синкел 1 УД УНА.
Манарушка Любомир відділ набору старшин.
Палій Андрій відділ опіки над родинами 1 УД УНА.
Пиндус Евген заступник шефа канцелярії.
Рудницький Іван відділ правний.
Хроновят Михайло відділ набору і реклямацій.
Крохмалюк Роман відділ евакуації родин добровільців
від травня 1944 р.

Окружні Уповноважені Військової Управи

Львів-місто Левицький Роман (до кінця 1943 р.)
опісля Крохмалюк Роман.
Львів-округа Крохмалюк Роман.
Бережани Бабяк Франц.
Дрогобич Гнатів Петро.
Золочів Григорій де Новіна Лучаківський
до 18 липня 1943 р., опісля Чорнодольський Н.
Намінка Струмілова Кульчицький Михайло.

Варшава	Поготовко Михайло.
Коломия	Іванець Стефан.
Кранів	Дачишин Юрій.
Перемишль	Артимович Антін.
Рава Руська	Олексин Жигмонт.
Станиславів	Попович Ілля.
Стрий	Щуровський Філярет.
Тернопіль	Гринкевич Осип.
Чортків	Бабій Василь.
Ярослав	Чопик Н.

Повітові Уповноважені Військової Управи

Бібрна	Ващук Корнель.
Борислав	Форостина Роман.
Борщів	Савчук Богдань.
Броди	Чорнобай Петро.
Буськ	Бай Олекса.
Бучач	Марків Володимир.
Галич	Мацькевич Степан.
Городенка	Гошоватюк Ярослав.
Городок	Бірецький Кость.
Доброміль	Турко Григорій.
Долина	Громяк Михайло.
Жовква	Савчак Ярослав.
Збараж	Кульчицький Богдан.
Заліщики	Фльорчук Ярослав.
Зборів	Лученко Григор.
Калуш	Гуцуляк Михайло.
Копичинці	Чабан Ілля.
Косів к/Коломиї	Винницький Zenon.
Криниця	Курцеба Н. (1943) опісля Левицький Роман.
Кути к/Коломиї	Феркуняк Дмитро.
Любачів	Заліско Іван.
Надвірна	Феданьків Володимир.

Перемишляни Гузар Михайло.
Підгайці Михайлів Іван.
Радехів Возняк Василь.
Рогатин Бігус Петро.
Самбір Головатий Дмитро.
Скалат Осідач Микола,
Сколе Вовчина Теодор.
Снятин Кирилюк Ярослав.
Сокаль Демчук Осип.
Судова Вишня Третяк Осип, Іван.
Сянік Котиль Стефан (до 18 липня 1943 р.).
..... опісля Стефанів Гнат.
Теребовля Бреньовський Василь.
Товмач Левицький Осип.
Турка Данилович Іван.
Ходорів Раковський Ярослав.
Щирець Сенюта Іван.
Ярослав Чопик Микола.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ МАТЕРІАЛІВ

Щоденник автора 1943-1945.

Bangerskis, Rudolfs. "Mana Muža Atminas" (Спогади з мого життя). Копенгаген.

Broszat, Martin, "Nationalsozialistische Polenpolitik" 1939-1945, Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart.

Вершигора, П. "Люди с чистой совестью", Советский Писатель, Москва, 1951.

"Вісті" — орган Краєвої Управи Братства Кол. Вояків 1 УД УНА.

Гайне, Вольф-Дітріх, Українська Дивізія "Галичина", накладом Братства к. Вояків 1 УД УНА, Торонто-Париж-Мюнхен, 1970.

"Hitlers Tischgesprache" im Führershauptquartier 1941-1942, Athenäum Verlag, Bonn, 1951.

"Goebbels Tagebuecher" aus den Jahren 1942-1943, Verlag Louis Lochner.

Gorlitz, Walter, "Der Zweite Weltkrieg", Band I/II 1939-1945, Steingrüben Verlag, Stuttgart.

"До Перемоги" — Тижневик Військової Управи 1 УД УНА, 1944.

Загачевський, Євстахій. "Белярія, Ріміні, Англія", Видавництво "Листки Червоної Калини", Чикаго, 1968.

Зелений, Зенон. "Українське Юнацтво у вирі другої світової війни", накладом Братства Кол. Вояків 1 УД УНА, 1965.

"Історія Українського Війська", Видавець Тинтор Іван, Вінніпег, Канада.

Manstein, Erich von. "Verlorene Siege", Bonn, Athenäum Verlag, 1955.

Moszynski, Adam. "Lista Katynska", Gryf Publication, London.

Паньківський, Кость. "Від Комітету до Державного Центру", Вид. Життя і Мислі, Нью-Йорк.

Протоколи Засідань Військової Управи, том II.

Rendulic, Lothar. "Gekämpft, Gesiegt, Geschlagen", Verlag Welsermühl, 1952.

Reitlinger, Gerald. "The House Built on Sand", Weidenfeld & Nicolson, London.

Тис-Крохмалюк, Юрій. "Guerra y Libertad", Buenos Aires, 1961.

Український Шлях (давніше **Краківські Вісті**). Українське Видавництво, Відень, 1944/1945.

Philippi, Alfred und Heine, Ferdinand. "Der Feldzug gegen Russland 1941-1945", Wikohlhammer Verlag, Stuttgart.

Friedman, Philip. "Their Brothers' Keepers", Crown Publishers, London.

Churchill, Winston S. "The Second World War", E. Baylis & Son Ltd., London 1949.

ДОКУМЕНТИ

На наступних сторінках подаються передруки оригінальних документів, з трьома винятками, в українській мові. Деякі з них — це переклади з німецької мови і про це є звичайно замітка на кожному документі. Всі ці документи доповняють або ілюструють конкретними прикладами те, про що пише автор у своїй праці.

Мова документів зберігається, в основному такою, як вона є в оригіналі. Виправлено тільки очевидні граматичні помилки, або додано деякі слова для ясності думки, але всі ці додатки подаються у снобках, так що читач може легко розпізнати, що додано, а що було в оригіналі. Місцями, зокрема у протоколах Військової Управи "Галичина", трапляються деякі пропущення слів, або навіть речення, але це зроблено тільки в одному чи двох випадках, тому що в нашвидку писаному протоколі думка повторялася. Всі ці пропущення зазначено крапками і вони ні в чому, ані не збіднюють, ані не змінюють змісту документу. У випадку, коли якісь слова чи речення не можна було відчитати, то це також зазначено в документі [нечитно], а пропущені слова також зазначено крапками.

Переклади з німецької мови на українську зробив Василь Верига за винятком двох документів, на яких подано автори перекладу.

Видавництво

ДОКУМЕНТ Ч. 1.

Generalgouvernement
Der Gouverneur des Distrikts Galizien
An den

Lemberg, den 28. April 1943

Wehrausschuss Galizien
Lemberg

Nachdem der Fuehrer den Vorsehlag zur Schaffung einer Waffeneinheit der galizisch-ukrainischen Bevoelkerung genehmigt und der Reichsfuehrer SS nunmehr die Aufstellung der

SS-Schuetzen — Division
Galizien

befohlen hat, muessen mit groesster Beschleunigung und unter Aufbietung aller Tatkraft die zur Durchfuehrung erforderlichen Vorbereitungen im Angriff genommen werden.

Im Einvernehmen mit den fuer die Aufstellung und Ausbildung der Truppe zusstaendigen Stellen habe ich beschlossen, hierfuer als mein Organ innerhalb der galizisch-ukrainischen Bevoelkerung den

Wehrausschuss Galizien

zu errichten.

Der Ukrainische Hauptausschuss hat mir eine Reihe von Maennern bezeichnet, die sich um die Wehrhaftigkeit und die soldatische Tradition der galizisch-ukrainischen Bevoelkerung besondere Verdienste erworben haben. Von diesen habe ich

Herrn Oberst A. Bisanz
zum Leiter des Wehrausschusses berufen.

Zu weiteren Mitgliedern habe ich bestellt:

Herrn Dipl. Ing. Andrij Palij
Herrn Hauptmann Osyp Nawrockyj
Herrn Severin Beigert
Herrn Dr. Wasyl Laba
Herrn Mgr. Michael Kuschnir

Herrn Dr. Wolodymyr Bilozor
Herrn Dipl. Ing. Michael Chronowiat
Herrn Dr. Iwan Rudnyckyj
Herrn Stefan Wolynec
Herrn Dipl. Ing. Euhén Pyndus
Herrn Dr. Lubomyr Makaruschka
Herrn Dipl. Ing. Jurij Krochmaluk
Herrn Mgr. Zenon Zelenyj

Der Wehrausschuss erhaelt seine Weisungen von mir selbst oder in meiner Vertretung vom Chef des Amtes im Einvernehmen mit dem SS- und Polizeifuehrer.

Gleichzeitig genehmige ich die diesem Erlass beigefuegten Satzungen.

Ich bitte Herren des Wehrausschusses und des Ukrainischen Hauptausschusses, in dieser so bedeutungsvollen Arbeit eng und kameradschaftlich zusammen zu wirken.

Die galizisch-ukrainische Bevoelkerung kann jetzt beweisen, dass sie willens und faehig ist, ihren vollgueltigen Beitrag zum Kampf gegen den Bolschewismus zu leisten, dass sie sich mit der Waffe in der Hand wuerdig in die Front des kaempfenden Europa einreicht. Ich bin dessen gewiss, dass die Mitglieder des Hauptausschusses ebenso wie die des Wehrausschusses alle Kraefte einsetzen werden, um die einzigartige Gunst der Stunde zu nutzen.

gez. Waechter
Gouverneur

ДОКУМЕНТ Ч. 2.

Український Центральний Комітет
Військова Управа (Реферат Пропаганди)
ч. проп. 207/111.

Львів, дня 5. червня, 1943.

ОКРУЖНИМ і ПОВІТОВИМ ВІЙСЬКОВИМ РЕФЕРЕНТАМ в КРАЮ.

Справа: Пропагандивні листки.

Пересилаємо Вам відповідну кількість пропагандивних листків. Листки треба використати якнайбільш раціо-

нально, а саме, в кожному селі розліпити коло церкви, на будинку громадського уряду, на будинку УОТ та Кооперативи. Крім цього треба дати якусь кількість до рук довіреним особам в селі, які мали би ці листки використовувати для освідомлення населення на випадок, якщо б злобна рука листки поздирала.

Решту примірників пустити в обіг з кличем: “з хати до хати, — з рук до рук”.

Довірені особи слід зобов'язати використовувати всілякі сходи, збори тощо на те, аби голосним відчитуванням познайомлювати громадянство зі змістом листка.

За Військову Управу:

(Мгр. М. Кушнір)
Референт Пропаганди

УКРАЇНЦІ ГАЛИЧИНІ!

Від 28. квітня цього року йде підготовка створити Дивізію із галицьких українців. За цей короткий час зроблено вже багато. Для керування всією справою створено у Львові Військову Управу з колишніх старшин Української Галицької Армії, на кожний повіт призначено одного старшину У.Г.А., як уповноваженого Військової Управи. По всій Галичині, по її містах і селах, відбулися численні народні збори та ділові наради. На цих зборах і нарадах з'ясовано, яке значення має для нас СС Стрілецька Дивізія “Галичина”, та встановлено, що наш найвищий національний обов'язок — всіма силами її підтримувати й масово вступати до її лав.

Десятки тисяч добровольців зголосилися до Набірних Комісій. Зголосилися і старшини і вояки У.Г.А. Генерал Віктор Курманович пригадав нам у своїй відозві давню присягу вояків У.Г.А.: не покидати зброї, поки Рідному Краю загрожує небезпека московського большевизму.

Масово зголосилася до Набірних Комісій українська молодь. Цим довела воно, що хоче бути гідною своїх батьків, славних героїв У.Г.А.

Український народ у Галичині виявив свою зрілість і свідомість. Він — зрозумів, що його місце на фронтах світової війни,

зрозумів що не може він залишатись лише спостері-
гачем воєнних подій,
зрозумів, що зброя рішає долю народів,
зрозумів, що в цій війні важиться і доля України,
зрозумів, що лише той має голос і право при закінчен-
ні війні, хто тримає зброю в руках, хто б'ється за кра-
щу долю свого народу.

Та готовість українців до збройної боротьби збенте-
жила всіх ворогів українського народу. Вони не хочуть ба-
чити зброї в його руках і всіма силами ведуть пропаганду
проти творення СС Стрілецької Дивізії "Галичина". Вони
вживають усяких засобів, щоб застрашити українців. А де
не помагає залякування, там зрадливо вдають вони ніби
то українських патріотів. Обов'язок кожного свідомого укра-
їнця — дати рішучу відсіч цій злочинній
ворожій кириці.

У власному українському національному інтересі,
для забезпечення кращого майбутнього своему народові —
українське населення Галичини йтиме й далі твердо та не-
похитно тим шляхом, на який воно свідомо вступило від
28 квітня цього року.

Львів, травень 1943.

ЗА ВІЙСЬКОВУ УПРАВУ:

СОТН. О. НАВРОЦЬКИЙ
начальник військової канцелярії

Мгр. М. КУШНІР
реф. пропаганди

ДОКУМЕНТ Ч. 3.

Делегатūra УОК
в Рогатині.

Рогатин, в листопаді 1943.

До
Української Молоді
повіту Рогатин.

Війна входить мабуть у вирішальну, а тим самим най-
страхтіливішу фазу. Доля східного фронту стане основою і
долі українського народу може і на довгі століття. Це є яс-

на і бездискусійна правда. Закон війни є все безпощадний, він не знає ні чуття, ні серця, ні упривілейованих винятків. В теперішній війні є він тим строгіший, тим більш твердий, що йдуть змагання на життя і смерть двох сил, яких програми обіч себе не можуть існувати, які себе виключають.

“Смерть ворогові, де б він не був, на фронті, чи в запллю.” “Хто не зі мною, той проти мене”. Ось дві девізи (засади), які діяти будуть до кінця із всіми наслідками, в тому очевидно включно збірна відповідальність, а хто спричинює її, є найстрашнішим злочинцем супроти братів, сестер, батьків, свого народу.

Ворог почав, головню від недавного часу, всіми засобами захитувати у всіх народів Європи рівновагу духа, та віру в побіду німецької зброї. В своїх намаганнях не щадить він передовсім українського народу, вважаючи теперішню його ситуацію, як дуже пригожу на поширення такої пропаганди, якою легко здеморалізувати душу, розум, розсудок.

Кидається він головню на найбільш податливий ґрунт, тобто на нашу молодь і при помочі ніби високих ідейних кличів нашіптє — намовляє до вчинків, за які опісля военний закон не знає помилування.

Чи мало нам вже жертв впродовж цілих століть через наші політичні помилки, нетерпеливість, несвідомість — незорієнтованість про засоби таких сил, котрим треба нашої духовного і політичного розеднання.

Побоюватися треба, що якщо ми в сучасну добу не зірвемо з мрійництвом, яке є дуже добрим підложжям для провокації, якщо ми не зрозуміємо, що мотикою сонця не досягнемо, якщо ми не усвідомимо собі, що без мілітарної сили Німеччини не тільки мрій не здійснемо, а таки засудимо себе на національну смерть, яку попередить тернистий шлях болю, сліз і крови. То ж кличемо Вас! Ставайте до позитивної праці, де Вас доля призначає: в школі, при варстаті, в уряді, в купецтві, на ріллі, в укр. Службі Батьківщині, при укр. Поліції, при збройній силі, якою є СС. Стрілецька Дивізія “Галичина”.

При цьому виконуйте загально-національну, а легальну роботу в освітніх клітинах, в УОТ-ах, читайте щоденну пресу, книжки і підносіть свій культурний рівень (позем).

Поборуйте в собі злі нахили, жертвуйте себе у виконанні щоденних обовязків, вивчайте розуміння індивідуаль-

ної (особової) і суспільної дисципліни, а тим підготуєте себе на ціле життя стати вартним, конструктивним членом свого народу.

Делегатура УОК в Рогатині.

Делегатура УОК в Рогатині проголосила цей заклик до молоді не так для вербування молоді до дивізії, а радше для успокоення емоцій молоді в лісі, котра деколи своїми не передуманими до кінця вчинками, провокувала небезпеку пацифікації сіл та розстріли закладників. В тому часі пірвано в ліс двох лікарів-німців, шефа полевого шпиталю (полковника) та його ад'ютанта для лікування чи оперування ранених. Була загроза знищення села Черче та Рогатин мав дати 300 закладників. Епізод закінчився тим разом щасливо, без наслідків. (Гл.:Вісті Комнатанта ч. 3/78.)

ДОКУМЕНТ Ч. 4.

Feldgeistliche Wsewolod Durbak
Adlerhorst b. Gotenhafen
Lager der Ordnungspolizei

жовтень ?, 1943

До
Військової Управи
Української Галицької Дивізії
на руки п. сотн. Навроцького.

Пане Сотнику,

Від 1. б. м. я душпастирюю у 5-му Галицькому полку. В цілому полку є двох людей зі середньою освітою, все інше це сіра маса селян і робітників. Вони переважно з околиць Самбора, Дрогобича та Снятина, поміж якими є певне число анальфабетів. Настрій назагал задовільний, хоча є й нарікання на Військову Управу, мовляв "пани за нас цілком забули". Добре було б, як щоб делегати з Військової Управи нас час до часу відвідували, а не лише Гайделягер (про що місцеві стрільці добре знають), але й інші табори. Це конечна річ, щоб добровольці бачили й відчували, зв'я-

зок з Батьківщиною. По друге, тут кружляють неймовірні пльотки про відносини в Галичині, тому було б побажаним, щоб делегат В.У., бодай раз на місяць роз'яснив у гутірці з добровольцями всі справи, що є предметом дискусій та заінтересування стрільців, як напр. забезпечення родин і т. п.

Крім цього стрільці домагаються книжок, бо тут абсолютно нема що читати. Тому пропоную, щоб частину зібраного гроша на "концерт бажань" обернути на закуп більших бібліотечних комплектів для поодиноких полків. Книжка сьогодні чи не найважливіша річ, тому й видаток не буде великий. Можна оголосити в пресі заклик, щоб громадяни жертвували книжки для добровольців. З цього буде подвійна користь: добровольці матимуть лектуру, за якою так тужать, а по друге, будуть мати доказ, що ними цікавиться край і Військова Управа. А це дуже важне. Треба конечно піддержати настрої серед стрілецьтва, а ці настрої не надзвичайні, бо бувають і випадки дезерції.

Прошу поургувати, де треба, щоб негайно приділено до полків українських лікарів. Майже ніхто зі стрільців не володіє німецькою мовою, а німецькі лікарі не знають української. Тим то й безнастанні непорозуміння й буває, що справді хворих уважається за симулянтів.

Якщо це можливе, прошу зарядити, щоб делегатури Військової Управи по містах звертали увагу на зовнішній вигляд добровольців. Вони повинні виїжджати чисто, одсвятково одягнені, тим більше, що цивільні речі не пропадають, їх відсилається негайно додому. Є обов'язком місцевих делегатів звертати своєчасно увагу на зовнішність добровольців. Перше вражіння дуже важне, й тому можливо й нарікання, що вишкільні підстаршини зле трактують наших добровольців.

Прошу простити, що я відважився у формі уваги висказати мої спостереження, але я вважаю це за свій обов'язок. Як одинокий інтелігент на терені цього полку, я, до певної міри, відповідальний за настрої стрілецьтва перед військовими властями, що зрештою мені заявив командир полку. Якщо не матиму допомоги з Військової Управи (відвідини делегатів, бібліотека, ноти до хороших співів — закладаю хор, точніша пересилка часописів і т. п.), то я буду в дуже прикрій ситуації. Прошу Вас, пане Сотнику, зробити відповідні зарядження, щоб наладнати справу опіки над Диви-

зією. Можна б створити окрему секцію при Військовій Управі (Betreuungskommission), якої обов'язком було б цікавитись життям стрільців у вишкільних таборах, їх відвідувати, виголошувати доклади і т. п. Я певний, що військові власті дадуть на це свою згоду.

Остаюсь з глибокою пошаною
та християнським привітом

о. Всеволод Дурбак, полевий духовник

ДОКУМЕНТ Ч. 5.

481/3

3. XII. 1943

Протокол
списаний в дні 3. вересня 1943

П. Чадус Анна, ур. 15. III 1911 р. в селі Островчику пов. Золочів, замешкала там же, працює в Золочеві як санітарка, зголосилася до СС Дивізії "Галичина" і приїхала в дні 2 вересня 1943 р. до брата Йосифа Чадуса, замешканого Жовківська ч. 62 (у Львові). Наступного дня хотіла вертати до Золочева і для того стояла від 6:30 год. за "пляцкартою".* Як дижурні службовці залізничної поліції почули, що та пані зголосилася до СС Стрілецької Дивізії "Галичина", утруднювали їй доступ до каси, а вкінці недопустили, грубо її відштовхуючи з ряду. Вона зазначує, що це були поляки. Спочатку вона хотіла дістати "пляцкарту" поза чергою, але службовець залізничної поліції сказав їй стояти в черзі.

Під час того, як вона стояла в черзі, побачила як той службовець пускає поза чергою інших людей та ставляє їх перед нею. У відповідь на це вона звернулася до залізничного поліція, кажучи, що добровольців повинні інакше трактувати. На це він їй відповів словами: "як заслужили так їх і трактують" і всіма способами утруднював і далі доступ до віконця...

*) Дозвіл на місце в потягу; без нього не можна було купити подорожніх квитків.

ДОКУМЕНТ Ч. 6.

Сотн. Осип Навроцький
Нач. Військової Канцелярії
Військової Управи "Галичина"

Ч.п. 613/44

Львів, Паркова 10 II.

Дата (неподана, мабуть
початок 1944)

До
Вельмишановного Пана Генерала
Віктора Курмановича
в Бадені, Австрія

Ексцеленціє,

Одержавши Вашого листа цінного з дня 24. XII. 43, повідомляю слухняно про дальші новини з життя Військової Управи й Дивізії, яка зараз кінчає своє формування. І так життя показало слушність нашого підходу в творенні української збройної частини так, що це вже почала розуміти й та збаламучена частина нашого громадянства, яка з тих чи інших мотивів бойкотувала чи отягалася перед справою творення чи вступлення в ряди Дивізії. Майже щоденно зголошуються всякі опізнені добровольці (Nachzügler-и й то в більшості добровільно!) до Військової Управи, звідки їх висилається транспортом до кадри в Гайделягрі..

Не бракує рівнож й новозголошених, спеціально з гірських околиць Станиславівщини й Коломийщини, звідки взагалі пішло найбільше число добровольців. Є й кілька характеристичних випадків зголошення: кількох добровольців, які, маючи відповідного віку, подали фальшиві дані, аби тільки ввійти в ряди Дивізії. Один з таких випадків — це справа сина директора школи з Сяніччини п. Полюш, який, маючи тільки 15 літ, подався за 18-літнього.

З відвідин в днях 22. XI. - 24. XII. 43 Військової Управи, з губ. Вехтером й полк. Бізанцом у проводі і групою українських мистців, які мали приглянутися цікавим моментам у житті добровольців в вишкільних таборах на французькій землі, делегація винесла надзвичайно корисне враження. Командант вишколу й старшини дуже вихвалювали наших стрільців, а ті рівнож задоволені обходженням з ними.

Дня... вийшло перше число тижневика "До Перемоги" видаване Військовою Управою для добровольців. Перші два числа висилаємо Вам, Ексселенціє, з сьогоднішнім листом, прохаючи о співробітництво в тім військовім тижневику.

Військова Управа, завдяки жертвенності нашого громадянства, зорганізувала дарунки під ялинку добровольцям. Ця акція увінчалася вповні успіхом так що є надія, що кожний доброволець дістане від нас різдв'яний дарунок. На Різдвяні свята виїжджає нова делегація Військової Управи, з полк. Бізанцом у проводі, до вишкільних таборів у Східніх Прусах, де міститься 5-ий полк. Рівнож на цей час Відділ Пропаганди висилає в кадру й дооколичні вишколи капелю бандуристів та ревійовий театр У.Н.Т.

Дня 22-го січня (1944) має відбутися з'їзд штабу та усіх командирів полків Дивізії у Львові й тут остаточно обговорити багато справ зв'язаних чи то з формуванням самої Дивізії, чи то з працею Військової Управи. Полк. Бізанц, на жаль, неміг скласти заповіджених відвідин, не маючи нагоди у згаданій поїзді їхати через Відень.

Одна річ дуже важлива — це спроба занархізувати невідповідальними чинниками відносини в Галичині та витворення таких відносин, які запанували були в літі мин. року на Волині. Розуміється, що в багатьох місцях німецька влада, мильно інформована ворожими українській справі людьми, робить багато помилок, а це рівно ж впливає на громадянську психіку, яка тоді інстинктивно схиляється до різних підшептів і кличів чи то ворожої пропаганди, чи власних безвідповідальних людців.

Це, покищо, Ексселенціє була б коротка картина нашого життя під цю пору. Приймаючи з подякою Ваші святочні побажання, pozwолу собі в імені своїм, як і цілої Військової Управи та Дивізії, скласти Вам якнайщиріші побажання Христового й Нового Року.

Слава Україні.

сотн. О. Навроцький
нач. Військ. Канцелярії В.У.

ЗВІТ

з пропагандивного Військового зібрання
яке відбулося в Жовкві дня 14. 12. 1943 р. о год. 11.30
в салі "Кіна"

Старанням ВУ Відділ Пропаганди відбулося в Жовкві, дня 14. 12. Військове Зібрання в салі Кіна. На це Зібрання прибули зі Львова з Відділу Пропаганди СС. штурман Маллер, стрілець СС. Кецало Богдан.

Програма свята була така:

- 1) відкриття
- 2) промова лейтнана Дзінгала Евгена
- 3) " " стрілець Кецало Богдан
- 4) кінофільм.

Зібрання відкрив короткою промовою Військ. Повновласник В.У. п. Савчак Ярослав, в якій вказав на наші завдання під сучасну історичну хвилину. Завдяки Нім. Урядові маємо можливість творити нашу СС. Стріл. Дивізію. Вона вже існує і нашим обов'язком є поповнити її новими людьми. Ворожа пропаганда всіми доступними середниками старається її послабити, але на це не треба звертати ніякої уваги. Дивізія існує і буде щораз сильніша всупереч всім ворожим затіям. Нашим завданням і національним обов'язком є вступати в ряди Стрілецької Дивізії, бо хто не з нами, той проти нас.

В ядерній промові лейтнант СС. Дивізії Дзінгало подав цікаві моменти з життя наших СС-ів в часі вишколу. Життя там дуже веселе, вишкіл скоро іде в наміченому напрямку — а з наших хлопців прекрасні вояки. Тож поповнаймо їх новими лавами, для добра народу в Новій Європі.

Опісля промовляв стрілець СС. Дивізії Кецало Богдан, який примірами ілюстрував життя стрільців. Збивав різні закиди ворожої пропаганди, яка саме старається підірвати Дивізію.

Останною точкою зібрання було висвітлення пропагандивного фільму з життя німецької молоді і дивізії "Галичина", якого чудові картини фізичного і боевого вишколу

викликали велике враження на присутніх, котрих були око-
ло 1200 осіб.

Зібрання закінчив Військ. Повновл. зазивом вступати
до СС. Стріл. Дивізії, а зголошуватись можна в Військ. Бю-
рі в Укр. Комітеті.

Військ. Повітов. Повновласник:

Савчак Ярослав

Військовій Управі
до відома

ДОКУМЕНТ Ч. 8.

ЗВІТ

з пропагандивної поїздки до громади Т у р и н к а,
пов. Жовква.

16. XII. 1943 р. була пропагандивна поїздка Відділу
Пропаганди СС. Стрілецької Дивізії Галичина сот. Миколи
Угриня-Безгрішного до Туринки з Військ. Уповажненим на
район Жовкви проф. Савчаком Ярославом.

Зібрання відбулося в великій салі Укр. Народної
школи в Туринці о год. 11. при співучасті представників,
солтисів, мужів довіря, жіноцтва, молоді і громадян волості
Туринка. Військове пропагандивне зібрання відкрив волос-
ний вїйт п. Мороз. В своїй короткій промові вказав він на
сучасне положення і обовязки, які війна на нас накладає.
Звернув увагу що у нас дуже слаба здисциплінованість, та
брак послуху відносно заряджень. Такий стан не можемо
ніяк толерувати, бо брак дисципліни може для нас україн-
ців трагічно відбитись. Свою промову аргументував густими
конкретними примірами з життя волості.

“...Громади і волості, казав він, це основні клітини су-
спільства — і які волості такий народ. Не ходить про це, що
хто має дати — але ходить о сумлінне сповнення свого обов-
язку громадянина відносно суспільности і народу і держа-
ви. Хто не почувається дс обовязку взглядом суспільности

і держави — цей є фактично їх ворогом, а яко такий не може числити на ніяку піддержку — але він повинен бути остро покараний. І коли беззастережної дисципліни вимагаємо від суспільности, сьогодні, то тим більш від жовніра. Сьогодні завдяки Німецькому Урядові маємо чинно заманіфестувати свою здисциплінованість — вступаючи в ряди нашої СС. Стрілецької Дивізії Галичина. При цьому гаряче заохочував масово вступати в ряди нашої Дивізії, якої представника в особі п. Савчака бачите перед собою. Він зараз промовить до Вас.”

Зчерги промовив передовик Боевої Управи на район Жовква Ярослав Савчак. Свою промову зачав він від цього, що схарактеризував великі потреби сучасної війни. Між іншим вказав, що сьогодні всі народи Європи під спільним проводом Великого Німецького Народу боряться проти навали більшовицького сходу. В дальшому ході промови підчеркнув з натиском, що ворог значно скріпив свою пропаганду з хвилиною створення Стрілецької Дивізії Галичина.

Ціллю ворожої пропаганди була за всяку ціну не допустити до створення Дивізії. І коли мимо їх підривної підлої роботи, Дивізія таки повстала і прекрасно вишколюють її у всіх родах зброї і прекрасно розвивається то зараз ворожа пропаганда, програвши перші етапи своєї юдиної роботи, старається бодай ослабити їх поповнення. Серед населення посилює вона неправдиві вісті — мовляв: в Дивізії зле дають їсти, хлопців уживають не до військового вишколу, але до різних робіт, тримають в карнім лягрі, що під впливом цього наші СС-и втікають, що дуже їх бють і т. п.

Мимо цього Дивізія росте, стало поповняється — щораз новими добровольцями про що Вам зараз краще розкаже п. Сотник. Навязуючи до наших славних військових традицій, прелегент заохочує ставати в ряди Стрілецької Дивізії, яка сьогодні являється одинокою збройною силою. І велику кривду народові робив цей, що сам втікає в ліс, чи другого намовляє.

Промову закінчив зазивом, щоби в рядах СС. Стріль. Дивізії кувати долю народа на фоні нової Європи — бо лиш “... в своїй хаті своя правда, і сила, і воля”.

З черги забрав голос сотник М. Угрин-Безгрішний. В чудовій прямо бесіді схарактеризував він наші визвольні змагання від найдавніших часів нашої державности, почи-

наючи від славної княжої доби — через добу галицьких князів — Козацьку і У.С.С. аж до визвольної боротьби 1918 — 1919 р.

Бесіда була надзвичайно вміло ілюстрована прикладами жертвенності і посвяти наших незабутніх героїв У.С.С., які своєю хоробрістю звернули увагу Європи. Ми, їх сини, не можемо допустити, щоби сьогодні, коли маємо завдяки Німецького Уряду, можливість творити армію, щоби цю можливість ми прогавили. Це історична хвилина в житті нашого народу і, коли її стратимо, наші власні діти будуть нас проклинати. Тож користаймо з цього і масово вступаймо в ряди СС. Стрілецької Дивізії.

Промова п. сотника Угриня-Безгрішного тривала 3 години і була вислухана з великим заінтересуванням. Присутніх було понад 270 осіб.

Військ. Повітов. Повновласник:

Савчак Ярослав

Військовій Управі
до відома

ДОКУМЕНТ Ч. 9.

II Звіт

Український Окружний Комітет
в Коломиї
вул. Театральна ч: 25.
ч: 2816/43

Телефон: Коломия 147.

Коломия, дня 11 жовтня 1943

До
Військової Управи СС Дивізії Галичина
у Львові Паркова ч:10.

Справа: вражіння з поїздки до Вишкільного Табору
Добровольців СС в Гайделягрі.

В залученні пересилаю вражіння з поїздки до Гайделягрю одного з моїх співробітників. Вражіння та спостере-

ження і висновки вважаю за так цікаві, щоб з ними познайомилася також Військова Управа і еwent. їх використала.

Голова:

Дипл. Інж. Стисловський Богдан

1 залучник

Звіт з поїздки до Гайделягеру

Хлопці назагал всі помарніли. Виглядають гірше як перед тим по причині більших маршів та сильнішої, інтензивнішої муштри.

Багато добровольців налягає на ноги (день перед тим відбули 60 км. марш.)

Харч, як мені говорили погіршився. В деяких компаніях давали замало хліба, бо лише 50 дкг. на день. Зупа дуже рідка, кава несолодка.

Німці відносяться до наших добровольців доволі умірковано. В розмові зі мною заявив один німець провідник компанії, що вони не можуть трактувати українців так, як вони трактують своїх рекрутів, бо це як він сказав, дуже вразливий народ і не терпить примусу. З ними треба обходитися по доброму, бо інакше прийшло б до дуже тяжких конфліктів. Всеж таки свідомість тієї вражливості не здержує декого від терпкого, а навіть арогантського поведіння супроти наших хлопців. Прим. у 1-ій сотні роттенф-р Когн (фольксдойчер) називає хлопців малпами, волами, свинями. Це їх обурює, бо там є багато інтелігентних хлопців. В 8 сотні унтерштурмфюрер за те, що не бачили, як він ввійшов і не крикнули "Ахтунг", гонив їх цілий вечір та дав їм на цілу ніч варту. Подібних дрібниць є дуже багато, а це робить злу кров і доводить до конфлікту.

До приїзжих відносяться німці дуже добре. Улаштували гостинницю, котру сяз-так урядили і тут відбуваються видження родини з добровольцями. Всякі приїзди вони дуже радо витають, бо і вони добре з того користають, пирючи з тими, що приїздять і тими, що до них приїздять. Це навіть є дуже наглядне, як вони чекають на те, щоби їх запросили ті, що привезли м'ясиво і горілку.

Наші хлопці жалуються, що Військова Управа не дуже то контактується з ними. Приїздять рідко, а як приїдуть,

то не заглядають до всіх компаній і не говорять з стрільцтвом, не вислухують їх болів та побажань, лише говорять хіба зі старшинами.

Тому дається відчувати брак всякої організованої лучности — опіки. Відчувається сильно те, що замало часописів і до того не все їх дістають. Теж брак культурної праці над молодим елементом. Побажаним було б прислати яку бібліотечку для дивізії.

Теж побажаним було б забезпечити кожної неділі Службу Божу для добровольців.

Настрої хлопців дуже мінорні. Всі слідкують за подіями на українських землях. Бояться, що вони будуть виключені з тих подій, в яких вони повинні б взяти участь і для яких зголосилися до дивізії. Тремтять, що кинуть їх десь так далеко на захід, що вони не зможуть бути на час на своїх землях і боронити їх тоді, як того буде дуже треба. І це є найбільша журба наших добровольців. Хлопці прикладаються до вишколу і вже мають добрі висліди, головно в стрілянні.

Жалуються на своїх лікарів, що є більшими папами, як сам же папа. Як хто направду хворий до них зголоситься, вони не узнають жадної хвороби, хіба що хворий вже справді вмирає.

Хлопці тішаться, як хто до них приїде, але вони свідомі того, що це не дає їм взяти себе в руки та витворити в себе військового духа. На мою думку це навіть деморалізує, та викликає в других почуття прикрости чи зависти, головно в тих, що до них ніхто ніколи не приїздить.

Тому в мене зродилася думка, запровадити евіденцію тих, до кого ніхто не приїзжає і ніхто до них не пише, та звернутися до українського жіноцтва, щоб воно взяло таких безродинних добровольців під свою опіку. До них варто було б писати та час від часу переслати якийсь невеличкий пакунок, щоб вони не почувалися такими осамітненими а тим самим відчули, що громада оцінює їхнє добровільне зголошення до Дивізії.

Теж побажаним було б створити там кантину для всіх добровольців, де вони могли б купити собі трохи овочів чи помідорів, бо вони відчують дуже дошкульно брак вітамінів.

ДОКУМЕНТ Ч. 10.

Стан з листопада 1943 р.

Список місцевостей в котрих відбувалися вишколи старшин, підстаршин і вояків дивізії "Галичина".

1. Adlershorst b. Gotenhafen	21. Lauenburg, Prussia
2. Beneschau, Bohemia	22. Maastricht, Netherlands
3. Berlin-Zehlendorf	23. Maerchingen, Alsace
4. Bielefeld	24. Metz, Lotharingia
5. Breslau-Lissa	25. Muenchen, Bavaria
6. Bussum, Netherlands	26. Nuernberg
7. Cannstatt	27. Orthez, France
8. Dachau, Bavaria	28. Pau, France
9. Ferschweiler b. Trier	29. Pikowitz, Bohemia
10. Glau b. Trebbin	30. Porschitz, Bohemia
11. Graz, Austria	31. Radolfzell
12. Hamburg-Rahlst	32. Radom, G. G.
13. Heidelager, G. G.	33. Saaralben, Saarbruecken
14. Heidenheim-Brenz	34. Salis de Bearne, France
15. Hilversum, Netherlands	35. Strassburg, Alsace
16. Karlsruhe	36. Tarbes, France
17. Kensberg	37. Teinitz, Bohemia
18. Koblenz	38. Thorn (Toruń), G. G.
19. Koesslin (Umsiedlungslager)	39. Warschau, G. G.
20. Koeln-Westhafen	40. Zabern, Alsace

ДОКУМЕНТ Ч. 11.

Звіт сотника Любомира Макарушки із поїздки по вишкільних таборах добровольців дивізії "Галичина" у полудневій Франції.

Первісний проєкт був, що на відвідини вишкільних таборів у Франції поїдуть полковник А. Бізанц і сотник Л. Макарушка. З нами також поїхала група артистів-акторів. В останній хвилині рішився теж їхати губернатор др. Отто

Вехтер зі своїм адютантом. До Берліна доїхали ми щасливо і там застали прикрий по бомбардуванні стан. З цієї причини не могли відбутися дуже важні наради. До Потсдаму, замість трьох годин ми їхали подвійно так довго. Губернатора, який їхав зараз за нами, вже не впустили до Берліна, а скерували на Франкфурт. На французькому кордоні була лиш німецька військова адміністрація. У Парижі спали ми у вагоні на двірці. Був і в Парижі налет.

Наші полки були розташовані: шостий у По і Тарб, сьомий у Салі де Берн (Salis de Bearne) і в Ортез. Околиці тут прегарні, курортні. Наші полки тут тому дісталися, бо тут є порожні казарми. Німецькі війська є розташовані блище моря, а французького нема.

На станції очікував нас командир 6-го полку, підполк. Кюн, з полковим штабом. Командир, як виявилось, був гарною людиною і примістив нас у вигідних готелях та влаштував нам зустрічі з вояцтвом, які проходили в дружній і щирій атмосфері. У 6-му полку перебували ми 5 днів, від 26 - 30-го листопада 1943, і відвідали 14 сотень. Наші стрільці заявили: "нам тут добре, навіть дуже добре! Лиш якби давали трішки більше їсти".

З нагоди нашого прийняття подали просто знаменитий гуляш. Ковбаса що її дістають стрільці, добра і сита. Одним словом харч не є злий. Старшини їдять те саме, що і стрільці. Відносно настроїв поміж стрільцями подаю такий приклад:

Під час загального прийняття, виступив з промовою стрілець, між іншим неграмотний, що ледве вмів підписатись і сказав таке: "Маючи жінку і двоє дітей я все ж таки зголосився до нашої дивізії "Галичина". Та як побачив я, що з мого села більше ніхто не зголосився тільки я, а наказ покликання не приходить, а мої сусіди і знайомі в селі з мене сміються, то стало мені банно і хотів я втікати. Але прийшло покликання. Плакала жінка, діти і я плакав, — ціла хата плакала. Я ж таки поїхав! І тепер бачу — що я добре зробив, бо тут можна багато навчитися, що це таки справді військо. Мої в хаті ще ніякої допомоги не дістають, та думаю, що дістануть. Ми тут бачимо цей широкий інший світ і тому страшно подумати, що тут мали б прийти большевики, яких французи так люблять. Хоч і було б цікаво

якби у Францію прийшли большевики! Нехай і французи посмакували б їх”.

Ми балакали з багатьома стрільцями і ніякого нарікання на німців не було, а навпаки кажуть, що гарно з нашими людьми поводяться. Раз на місяць є “камерадшафтс-абенд”.*) Кожна сотня має свій хор, кожним хором завідує німець. Інколи німці з нами співають. На арію еспанської пісні “Кондора” наші і німці співають німецьку пісню про Україну. Це пісня шостого полку. Стрільці побиваються за нашими піснями.

Наші священики — шостий полк о. Голойда, сьомий о. Ковалюк, четвертий о. Карпінський — усі дуже добрі, але о. Голойда найкращий, зразковий духовник і добрий “штрамака”. Командир полку нічого без нього не робить. Треба буде в уряді доповнень у др. Шульце вяснити військові ступені наших священиків, бо вони досі не дістають ніякої платні. Дещо грошей залишив нашим священикам полк. А. Бізанц.

Просив я наших священиків, щоби писали хроніку полків, та списували пісні, які там творяться. Є тут дуже популярна пісня, що постала весною 1939 на Карпатській Україні, про партизан.**)

Група артистів, що приїхала з нами, нараховувала двадцять осіб. Усі вони були добрі, спокійні. Лиш та біда була з ними, що ніхто з них не знав іншої мови крім своєї. Між артистами були теж і акробати, а саме чоловік і 5-літня дитина, правдивісенські москалі. Ще у Львові на стації побачивши їх з клунками, я звернув увагу полк. Бізанца, що це непевні люди, але полковник сказав хай їдуть. У місцевості Салі де Берн, акробат в останній хвилині відходу на поїзд занедужав на нирки ізалишився у Франції.

Коли йдеться про взаємини з французьким населенням, то наші стрільці з місцевим населенням ще не сходилися. Вперше вийшли на місто дня 28 листопада 1943 р. по приязі... Заховувалися вони в місті гідно, по штрамацьки вітали старшин. Французи, бачучи, що це не німці, відносилися до них прихильно. Бо до німців французи коректні, але

*) Товариський вечір.

***) В занарпаттю радість стала!.. (?)

холодні і це так всюди. Наприклад адютант губернатора Вехтера був в однострої і тому без окремої картки не міг нічого купити, тоді коли я — міг купити все що хотів.

У поворотній дорозі відвідали ми 4-ий полк в Альзациї, розташований у трьох місцевостях: Цаберн, Зарбріккен і Фершвайлер, але на жаль були ми тільки в одному курені. Настрої там майже ті самі, що і у Франції. У всіх полках запитували нас стрільці, а також і німці: чому родини добровольців на забезпечені? Чи правда, що там ідуть розстріли? Чому в Галичині діються такі речі? Докладно знають про голосну справу розстрілів у Станиславові. Існує кольосальна диспропорція, що діється тут і там!

Стрільці-гуцули хочуть і просять прислати їм кукурудзяної муки. Треба буде постаратись у Снятині дозволу на кукурудзяну муку і висилати їм разом з різдвяними дарунками.

Полк 6-ий у По нараховує 2000 людей, 7-ий 1500 людей, а четвертий полк кругло 2000 людей. У кожному полку є один перекладач. У 4-тому полку були ми на військових вправах. Було гостре стріляння з гармат та мінометів.

Губернатор Вехтер, приглядаючись справности обслуги у стрілянні, запитався чи це німці? Йому відповіли, що це все українці. Німецькі старшини, що вишколювали наших стрільців звернули увагу губернатора на одну дуже важливу на їх думку справу, а саме, щоби полки наших стрільців ішли тільки на східний фронт, а не деінде, бо є таке враження, що якби їх вислати деінде то може прийти катастрофа.

Губернатор др. Вехтер є дуже вдоволений з поїздки, бо всюди звітували йому: українські стрільці є добрі вояки, інтелігентні, дуже цікавляться зброєю і моторні.

Кінець вишколу наших полків має бути десь з кінцем березня, а ціла дивізія має бути готова приблизно з кінцем квітня 1944 року.

ДОКУМЕНТ Ч. 12.

Військова Управа.
Реферат Здоров'я.
Референт: Др В. Білозор.

ЗВІТ

1. Вербувальна Акція.

З причини політичних обставин в Польщі, українські лікарі не мали змоги працювати і набирати відповіднього досвіду, як військові лікарі, через повних 23 роки. Тільки в дуже рідких випадках покликувано українців як лікарів до війська. Наших бувших військових лікарів з I Світової Війни не можна було використати в дивізії "Галичина", з огляду на їхній вік. До цього слід додати, що студії медицини в Польщі були для Українців чисельно обмежені так, що тільки дуже малий процент студентів українців міг студювати медицину. Тому теж маємо в дистрикті "Галичина" (де живе понад три мільйони Українців) тільки 360 лікарів і дуже малу кількість дентистів, дентистичних техніків, аптекарів, та ветеринарїйних лікарів. У звязку з цим мала Військова Управа при наборі лікарів до Дивізії великі труднощі, що їх часто не можна було перебороти.

Вербувальна акція лікарів до дивізії "Галичина" була переведена у повному порозумінні з "Українським Лікарським Товариством" та рефератом Здоров'я при дистрикті "Галичина". На заклик Українського Лікарського Товариства зголосилося добровільно до дня 4 червня 1943 р., 161 лікарів.

2. Набір до Дивізії.

На жаль мало зістало признаних як здібних до військової служби. З цих 58 лікарів, що жили і працювали у Львові до дивізії не зголосились. 23 зістали реклямовані як конче потрібні в адміністрації дистрикту "Галичини".

3. Покликання до Дивізії.

До Дивізії було покликано 35 лікарів. З цього числа відійшло 33 лікарі (з чого один зістав звільнений у часі вишколу як нездібний до військової служби) так, що остаточ-

не число українських лікарів, що знаходяться зараз на вишкoлі, виносить 32.

Розподіл лікарів у дивізії відносно віку:

до 30 літ14 лікарів
до 35 літ 7 лікарів
до 40 літ 5 лікарів
до 45 літ 4 лікарів
до 50 літ 1 лікар
до 55 літ 1 лікар

З повищого числа 32 лікарів, 17 є неодружені.

Зіставлення по лікарській спеціальності.

Коли візьмемо під увагу розподіл по спеціальности то маємо до диспозиції:

Лікарі Інтерністи:

1. Воробець Тома
2. Залужний Йосиф
3. Сендецький Ілля
4. Дзюбановський Теодор
5. Нижанковський Мирон
6. Прокопович Володимир
(інтерніст зі знанням хірургії).

Лікарі зі знанням хірургії:

1. Панасюк Богдан
2. Тимочко Осип
3. Фаріон Олександр
4. Симко Стефан
5. Юркевич Евстахій
6. Олесницький Ярослав

4. Українські лікарі з Німеччини та справа їхнього покликання до Дивізії.

Військовій Управі доведено до відома, що на підставі зізволєння ...[далі нечитко]... і зголосились до дивізії "Галичина", дістали вже покликання. Відносно їх кількості та місця їх вишколу немає поки що докладних інформацій.

5. Ветеринарійні лікарі, фармацевти та дентистичні техніки.

До сьогодні зголосились добровільно і дістали покликання до дивізії 9 ветеринарійних лікарів, два лікарі-дентисти, шість дентистичних техніків, та два фармацевти. Всі вони відійшли вже до фахового вишколу. (Два фармацевти будуть ще додатково покликані.)

6. Студенти медицини.

У дивізії є кругло двадцять студентів медицини, яких треба взяти при санітарній службі. Більш зааванзовані студенти можуть найти пристосування як асистенти військових лікарів.

7. Справа доповнення.

З вище наведених причин Військовій Управі було неможливим забезпечити нашу дивізію під санітарним оглядом повним персоналом, зокрема курінними лікарями, дентистами та фармацевтами.

Питання доповнення дивізії бракуючими фахівцями, можна б розв'язати як слідує:

1. Перевезти поміж молодими лікарями новий добровільний набір.
2. Провірити окремою лікарською комісією чи поміж признаними як нездібні до військової служби лікарями не можна б всеж таки найти таких лікарів, що могли б повнити службу в дивізії .
3. Перенести до дивізії "Галичина" тих українських лікарів, що зараз є при поліційних полках. (У рахубу входили б тільки дуже мала кількість.)
4. Справа устійнення ранг для лікарів, ветеринарів і інших стала пекучою справою.

Справа вишкільних курсів для медичних сестер.

Під час вербувальної акції до дивізії зголосилось було добровільно поважніше число жінок до служби як мед-сестри в дивізії. Український Центральний Комітет оформив кругло 50 мед-сестер з ціллю створити для них окремі тримісячні санітарні курси. Через відповідне перешколення можна б цією дорогою усунути брак кваліфікованих українських мед-сестер. У майбутньому можна б ці мед-сестри примістити на працю у військових шпиталях призначених для обслуги дивізії.

Було б вказаним, щоби команда дивізії піддержала наші старання у цьому напрямі, в цілі одержання позволеня на влаштування вишкільних курсів для мед-сестер.

Львів, 19 листопада 1943.

ДОКУМЕНТ Ч. 13.

Шт. Кв. Дивізії, 30. 1. 44

14. Галицька СС Добров. Дивізія
Ia

До
Губернатора дистрикту Галичина
СС Бригадефюрер Вехтер
Львів

ТАЄМНЕ

В залученні Дивізія пересилає:

- 1) Звідомлення про переведену Дивізією вербункову акцію,
- 2) Звіт групи розшуків за дизертирами Дивізії,
- 3) Витяг з листа звільненого з Дивізії, як не здібного до служби, кол. Добровольця СС-сотника Давибіди,

На думку Дивізії у цьому витягу подаються цінні заваги про працю Військової Управи, комітетів забезпечення [родин добровольців] та СС-Бюра доповнень у Львові.

Ф. Фрайтаг (власноручно)
СС-Оберфюрер і Командир
Дивізії.

Відпис для Військової Управи.

(переклад з німецького)

ДОКУМЕНТ Ч. 14.

(половина січня 1944)

Герман Омелян
Добров. СС-поручник

Звідомлення
з Вербункової акції від 9. 12. до 10. 1. 1944

Згідно з передбаченим пляном нашої діяльності, в день 11. 12. 43 я мав відбути зустріч з українською інтелігенцією міста Броди та волосних в'їтів Брідського повіту.

Зібрання, на жаль, не відбулося через скрайню байдужність повітових уповноважених так само, як і заступника ляндркомісаря міста Бродів. Саме тому я мусів відложити цю зустріч на два дні і запропонував Військовій Управі у Львові негайно замінити свого уповноваженого. Однак моєї пропозиції Військова Управа не прийняла.

Всі учасники зустрічі були свідомі того, як важливо є вербункова акція і приобіцяли дружньо співпрацювати. 14 грудня 43 р. у волосному осідку Конюшкові відбулася зустріч з мешканцями дооколишніх сіл, такими як Берлин, Язлівчик і Шнирів. Тут мені вручено телеграму золочівського крайгавітмана, вислану в порозумінні з сотником СС Шульце з Бюра Доповнень Зброї СС у Львові. З Бродів відправлено до Гайделяґру 7 добровольців.

Виїхавши з Бродів, я удався до Перемишлян і там перепровадив вербункову акцію. Я старався також змалювати місцевому населенню шкідливі наслідки всякої партизанської акції. В Перемишлянах, подібно як у Бродах, відбулася зустріч з місцевою інтелігенцією, посадником міста, головно, з молоддю. Взявши під увагу місцеві обставини та пропозицію ляндркомісаря, я поділив свою працю в такий спосіб:

- а) Вербункова акція для новозголошених добровольців;
- б) Примусові заходи проти тих добровольців, які все ще залишалися дома. Ці останні впливали негативно на населення.

Як вислід моєї вербункової акції, я зголошую 70 добровольців, з яких 30 уже відправлено до Гайделяґру, а оставших 40 від'їде по Різдві, на 12. 1. 1944 р.

В Перемишлянському повіті я влаштував зібрання в таких селах: Янчин, Осталовичі, Добряничі, Дунаїв, Куровичі, Брошнів та в Глинянах.

З Перемишлян я виїхав до Золочева 31 грудня 43 р. і ще цього самого дня відбув зустріч з українською інтелігенцією та посадником міста. Свою працю у Золочеві я також поділив на дві частини згідно з бажанням карйгавітмана та Українського Допомогового Комітету. По сьогоднішній день я відбув зустрічі у таких місцевостях: Сасів, Сновичі, Жуків, Заріче, Фільварки та ін., у висліді яких зголосилося 20 добровольців.

Моя вербункова акція стрінулася з ворожою пропагандою з боку польського населення, а також деяких осіб-няків, які попали під вплив большевицької пропаганди.

Українське населення відгукнулося прихильно на вербункову акцію. В деяких випадках молодь перебувала під впливом ворожої пропаганди, яка у вербунковій протидії використовує нерозважні потягнення німецьких властей. Наприклад: Дружина добровольця Симбая зі села Студня віддала наложений на неї контингент і, помимо того, Зондердінст забрав у неї решту збіжжя призначеного для власного вжитку і для посіву.

Нерозважні поступки деяких молодих людей заставили мене вказати і вияснити шкідливість партизанських дій для мас населення. Плян переведеної [вербункової] акції був виготовлений Українським Допомоговим Комітетом разом з крайсгавптманом та двома ляндркомісарами.

Герман Омелян
Добров. СС-Поручник

За згідність перепису
В. Шенкер
СС-Унтерштурмфюрер

Переклад з німецького
д-р Василь Сірський

ДОКУМЕНТ Ч. 15.

Василь Лапук
хор.-доброволець

Гайделягер, 27 грудня 1943

Зголошення про Вербункову Акцію в Чортківській Окрузі за час від 10. до 20. грудня 1943

Я переводив вербункову акцію в Чортківській окрузі разом з 6-ма стрільцями-добровольцями. Чортківська округа досі дала малу кількість добровольців. Найбільшу вину за те поносять уповноважені Військової Управи, які, як це я мав можливість завважити, зовсім не завдали собі труду,

щоб уже від самого початку поставити вербункову акцію на правильний шлях.

Щойно з нашим приходом справа почала рухатися зі сну. Цілу акцію покінчено вислідом — 120 нових рекрутів. Від німецьких властей, зокрема від Крайсгавітмана, я дістав всяку можливу допомогу. Якщо б я був мав більше часу, то напевно був би мав кращий вислід.

Василь Лапук
доброволець-хорунжий

(переклад з німецького)

ДОКУМЕНТ Ч. 16.

Гончаренко, Аверко
Сотник-доброволець
I/29 Добров. Гренад. Полк
До
Командира 29-го Полку

Звідомлення з вербункової акції в Бучацькому Повіті

9 грудня 1943 р. згідно з наказом командира Дивізії, 6 старшин СС та 31 добровольців-стрільців відійшло до Галичини до вербункової акції. Всіх тих старшин прийняв у Львові губернатор д-р Вехтер, який у кількох словах з'ясував важливість нашого завдання. Гавітштурмфюрер Шульце розподілив у тій справі спеціальні розпорядження. На 11 грудня ми виїхали в райони нашого діяння.

Праця в Бучацькому Повіті

12 грудня 1943 р. відбулися наради з представниками уряду і уповажненими з Українського Допомогового Комітету у справі вербування добровольців. Тому що всі повітові уряди були переобтяжені й не могли висилати на села жодних бесідників, справу вербування мусів я взяти на себе разом з уповноваженими Військової Управи. Ми мали відвідати тільки одну волость Золотий Потік, у якому не зголосилося на покликання до дивізії коло 300 добровольців.

17 і 18 грудня відбулися медичні оглядини зголошених, а на 19-го в год 3:20 я відїхав з Бучача до Львова з транспортом, який нараховував 40 добровольців. На 20 грудня в год. 8:00 ранком, тобто останнього дня моєї службової поїздки, я зголосився в штабі Дивізії.

Чому добровольці не зголосилися до Дивізії?

Бучацький повіт від якогось часу став районом діяльності большевицьких банд, які разом з жидівськими партизанами, що добре обізнані з місцевим населенням, тероризують і деморалізують околицю. Наприклад, у селі Космерин я був змушений з моїми стрільцями перше вигнати 15 озброєних жидів, заки я міг перевести мою вербункову акцію. Згідно з заявою бучацького ляндркомісаря Гофер-а місцева жандармерія і поліція занотувала багато таких випадків. Частина для поборювання бандитизму (Sonderabteilungen) розбили вже багато таких банд і захопили багато амуніції, зброї та харчів. У таких умовинах годі сподіватися кращих вислідів вербункової акції.

Гончаренко Аверко
Добр.-сотник

Für die Richtigkeit der Abschrift
W. Schenker
SS-Untersturmführer
(переклад з німецького)

ДОКУМЕНТ Ч. 17.

Підгайний Богдан
Доброволець СС Поручник

Гайделягер, 22. 12. 1943

Звідомлення

з вербункової акції в Сяницькій окрузі від 10-20 грудня 1943

1) Крайсгавтман заборонив переводити нову вербункову акцію

Крайсгавтман округи Сянік заявив мені особисто і в моїй присутності заборонив усім війтам збірних громад (волостей) вербувати нових добровольців до Дивізії. Він по-

винен був телефонічно порозумітися і узгодити це з сотником СС д-ром Шульце. Причина заборони: Він потребує робочої сили в окрузі для будови та лісних робіт. Згідно з його розпорядженням, тільки тих добровольців можна вербувати, які вже мають карти покликання. А з цих (у т. зв. лісних теренах) він вилучив усі старші річники аж до 1918 р. народження.

2) **Опіка над родинами добровольців** зовсім не налагоджена. Тут у Краківському дистрикті крайсгауптман очікує окремих вказівок від своїх краківських вищих службових інстанцій і сам він не може, чи не хоче, покищо нічого робити. На початку було обіцяно, що родини добровольців будуть зрівняні у привілеях з родинами німецьких вояків. В дійсності родини добровольців дістали звичайні червоні харчові картки, такі самі, як мають поляки, на які можна купувати тільки хліб. За листопад родини добровольців дістали додатково пів кілограма масла і пів кілограма м'яса. До 20 грудня вони не дістали ще жодних додаткових приділів за біжучий місяць. І це робиться тоді, коли т. зв. "фольксдойчі", серед яких знаходиться багато польських патріотів, дістають окремі приділи, хоча вони і так мають німецькі харчові картки.

3) **Ворожа пропаганда:** Ми говоримо про територію, на якій поляки становлять поважну частину населення, а в самому Сяноці, де вони творять більшість, пропаганда проти Дивізії є зокрема сильна. Впроваджена збірна відповідальність, а вслід за тим масові розстріли українців у Галичині, є найкращим аргументом для пропаганди так комуністів як і поляків.

4) **Військова Управа в Сяноці** не надається до жодної праці. Через непорозуміння у Львові на Сяніцьку округу призначено двох уповноважених В.У., які собі взаємно перешкоджають у праці. Полковник у відставці Г. Стефанів є дійсно хворий і живе поза містом Сянік, другий — д-р П. Біланюк є також інспектором шкіл й одночасно головою Допомогового Комітету й тому сильно переобтяжений.

Пропозиції:

а) Призначити на Сяніччину (Сяніцьку округу) енергичного уповноваженого В.У.

б) Німецькі власті, зокрема крайсгауптман, повинні дістати від своїх вищих службових станиць строге доручення — більше поцікавитися питанням Дивізії.

в) Німецькі директори самі повинні керувати справами опіки над родинами добровольців, або через призначених українських референтів, а в жодному випадку, не через поляків.

г) Родини добровольців, які не мають власного забезпечення, мусять дістати такі самі харчові картки і приділи, як всі фольксдойчі.

г) Родини добровольців, або щонайменше батьки, дружина і діти, мають мати такі самі права, як фольксдойчі і т. зв. "союзники", наприклад їзда потягом тощо.

Всі ці повище наведені пропозиції є конечною передумовою, яких переведення в життя мало б дуже великий вплив на вербункову акцію.

підп. Підгайний
Добров. СС-поручник

За правильність відпису

В. Шенкер
СС Уштуф

(переклад з німецького)

ДОКУМЕНТ Ч. 18.

Добр.-пор. Феркуняк
14 Галицька Стрілецька
Добров. Дивізія

Гайделягер 25. 1. 44

До
Дивізійного Відділу 1.

Справа: Звідомлення про мої досліди відносно дезерції різних членів Дивізії і становище українського народу.

Я переконався, що причиною дезерції та відмови повинуватися покликанням до Дивізії треба шукати у підриивній пропаганді, яку проводять підпільні організації. Підриивна пропаганда поширюється в основному завдяки вашим ра-

дикальним протизаходам, якими ви розкладаєте молодь, але також поширюєте її на решту населення.

Німецькому народові закидається:

1) Що німці прийшли в Україну не визволити нарід від большевизму, щоб разом з українським народом боротися з ворогом, але, щоб окупувати Україну й завоювати для себе нові простори — “Лебенсравм”.

2) Німці намагаються знищити національну потужність українського народу і для того творять українську СС Дивізію, в якій українська молодь мала б себе обезкровити.

3) Галицька СС Дивізія мала б бути наємною частиною зрадників, які за гроші продали навіть свою національну назву. Членів Галицької СС Дивізії називається не українцями, але галичанами й погано з ними поводяться.

4) В заосмотрюванні родин новобранців кожна мала помилка, якої допускається німецька адміністрація, вважається виявом злої волі. Наприклад, в одному повіті роздано коло 100 купонів (бецугшайнів) на купно черевиків, але в крамниці було всего 20 пар. В окружному уряді постачання урядовцями є в більшості поляки, які нові приділи товарів роздають у першу чергу поміж своїх родичів і знайомих, у висліді цього товарі скоро випродуються й родини добровольців ходять тижнями, а то й місяцями з купонами в кишені, аж поки їхня важність не вигасне. Це все очевидно, часто вважається за роботу німців і скоро розноситься поміж народом. Ця пропаганда здобуває собі ґрунт тільки тому, що ви їй не протидієте, помимо того, що вона вдаряє також і по повітових та окружних уповноважених Військової Управи та по Українських Допомогових Комітетах. Не є також тайною і те, що окружні й повітові уповноважені Військової Управи — це або старші люди, які ані тілом ані духом не є в стані виконати наложений на них обов'язок, або це є молоді люди, які так переобтяжені своїми власними турботами та підприємствами, що в них не вистачає часу повести відповідну протипропаганду. Завваги населення, які мені довелось почути в багатьох селах, під час моєї теперішньої службової поїздки, вповні мене переконали, що згадані уповноважені ще й досі не постаралися, на призначених їм теренах пояснити, як в дійсності справа виглядає. Допомогові Комітети також зробили в цій справі дуже мало.

На мою думку для підсилення протипропаганди треба було б вислати старшин-добровольців з Дивізії, заосмотривши їх відповідними матеріялами, щоб вони зайнялися вияснювальною роботою. Ці думки я вже висловлював перед відповідальними чинниками Служби Безпеки (Sicherheitsdienst) і жандармерії, як також і перед повітовими й окружними уповноваженими Військової Управи і всі вони погоджувалися зі мною.

Так само штурмбанфюрер СБ командир у Дрогобичі сказав мені, що пропаганда проти Дивізії скріплюється. Добровольців Дивізії називають "кулі", пікреслюючи, що все командування Дивізії знаходиться в руках німецьких старшин. Я запитав командира Служби Безпеки в Дрогобичі, як він задивляється на те, коли б я запропонував командирові Дивізії, щоб усі повітові та окружні уповноважені В.У. були заміщені старшинами Дивізії, які вже перейшли через свій старшинський перевишкіл. Командир Служби Безпеки схвалив мою пропозицію, вважаючи її правильною і сказав, що від людини з військовою освітою і дисципліною можна більше вимагати чим від нездисциплінованих цивільних осіб.

Феркуняк
добр. СС поручник

(переклад з німецьного)

ДОКУМЕНТ Ч. 19.

Витяг з листа

якого написав 25 січня 1944 р., сотник Давибіда (звільнений з Дивізії 14. 1. 1944) до пор.-добр. Феркуняка.

...“А тепер хочу повідомити Тебе про новини в Бучачу. Назагал тут усе спокійно й тихо. Давніше було тут деяке замішання, але тепер уже успокоїлося.

В Комітеті працюють потворені різні комісії і підкомісії, в яких позасідали наші славні “патріоти”, яким добре платять, а реклямаційна комісія далі реклямує покликаних до Дивізії. Не реклямують тільки тих, які їм стоять на дорозі, або прямо для них не вигідні. Позатим їм поводитьсь

добре, вони дістають різні приділи, дрова, харчі тощо, і сидять та Бога хвалять. Про те чи родини добровольців є забезпечені, чи в них є дрова, щоб хату нагріти, чи вони мають що їсти, чи їм взагалі чогось не бракує — це до них не належить, бо вони турбуються собою та своїми родинами. Як приклад можу тобі навести ось що:

Моя дружина, за весь час мого перебування в Дивізії, неодержала жодної допомоги. Маючи родину, про яку треба подбати, їй не дали ані одного метра дров і ніхто навіть не запитав її, чи вона зі своїми чотирма дітьми має з чого вижити, чи вона має чим у печі запалити та взагалі, як вона дає собі раду.

Щож тоді з родинами добровольців? Це прямо скандал! Це очевидна і відкрита діяльність на шкоду нашої справи, на шкоду Дивізії. Сотник Навроцький оповідав мені у Львові, що уповноважений Військової Управи на Бучач, п. Марків уже приготував собі авто, якщо б прийшлося втікати. Він просив мене переказати Маркову, що в разі потреби він має останній покидати своє місце, а не перший. На жаль від кількох днів він зник з Бучача, мабуть десь поїхав знайти собі відповідне місце.

Якщо Дивізія має даліше розвиватися то треба обов'язково зробити ось що:

1) Стягнути обов'язково всіх тих добровольців, які дістали покликання, але не зголосилися до Дивізії. Це має поганий вплив на інших.

2) Уповноваженим не повинен бути перший-ліпший "патріот" Військової Управи, який пильнує своїх власних справ, але мусить він бути відданим Дивізії, яка не існує для себе самої, але служить усій нашій спільноті. Заступник Дивізії повинен втішатися моральною підтримкою всіх, він повинен бути людиною без закиду, що мовляв, інших посилає до Дивізії, а сам сидить у хаті.

3) Всі реклямації повинен полагоджувати зв'язковий (Дивізії), а не якийсь "комітет" чи "комісія", які реклямують своїх братів, шуринів, кривняків і знайомих, або, як це твердять деякі злоні язики, що вони з того ще й мають користі для себе самих.

4) Треба подбати, щоб родини добровольців одержували якусь допомогу, щоби хтось там заопікувався ними. Це дійсно ганьба, щоб усякі суспільні покидьки, ба навіть і не укра-

їнци, насміхаються з добровольців і кажуть “Хто хоче йти до Дивізії? Нехай Дивізія вам дає утримання”.

5) Перевірити листу всіх досі не реклямованих і звільнених. Я вірю, що в той спосіб можна було б охопити ще немало добровольців.

б) Покликати всіх здорових мужчин, висотою понад 165 см. А таких що голосяться до Дивізії з тої групи є багато, від 30-40 [?]

Це питання треба було б якнайсерйозніше обміркувати, бо воно не терпить проволочки, це є справа, яка вимагає поважного підходу. Такий є мій особистий погляд і я вірю, що переведення моєї пропозиції в житті дало б чималі користі”.

(переклад з німецького)

ДОКУМЕНТ Ч. 20.

Військова Управа “Галичина”

Архів ч. 482 - 3. XII. 1943

Справа: Штаб УВВ

Полк. Петро Крижанівський, Шеф Штабу УВВ

Десь чотири тижні тому полк. Петро Крижанівський, майор військ УНР, був іменований шефом Штабу Українського Визвольного Війська (УВВ), що було проголошено на зібранні українських і російських комбатантів у Варшаві. Там же, у присутності німецьких вищих старшин, полк. Крижанівський мав заявити, що “чи хто хоче, чи не хоче, Україна незалежною державою буде”. На слова полк. Крижанівського відповів голова Російського Комітету, П. Войцеховський (він же монархіст, єдинонеділимець), який заявив, що “Росія бажає, щоб повстала й існувала велика, сильна, незалежна українська держава”.

По іменуванні полк. Крижанівського шефом Штабу УВВ шість старшин РОА зголосилося до нього з просьбою прийняти їх до УВВ. Росіяни на залі повітали цей вчинок старшин оплесками.

Підготовка до створення Штабу УВВ ішла шість місяців. Старшини на шапках мають тризуби та широкі ро-

сійські вилоги (це ніби тимчасове). Полк. Крижанівський покликав до співпраці у штабі одного галичанина (старшину) й одного придніпрянця. На вулицях Варшави починають показуватися наші козаки, яких пізнати здалека по нашивці на лівому рукаві — “УВВ”. Згідно зі словами полк. Крижанівського, це твориться майбутній штаб української армії. Набір до УВВ має поповнитись з усіх українських теренів. Вишкіл козаків має бути там, де український штаб вважатиме це за відповідне, чи то в Галичині, в Україні, чи на Волині.

Полк. Крижанівський змагає до того, щоб шефом штабу став ген. Капустянський, а це тому, щоб український штаб набрав на більший повазі. Шеф російського штабу є тепер полковник, отже бажанням Крижанівського є, щоб шефом Штабу УВВ став генерал.

ДОКУМЕНТ Ч. 21.

ч. 600/44

Військова Управа

СТАН ДОБРОВОЛЬЦІВ НА ВИШКОЛІ

по день 11 січня 1944 р. (в закруглених цифрах)

Округа:	СТАНИСЛАВІВ1800	добровольців
“	КОЛОМІЯ2000	“
“	КАМІНКА СТРУМІЛОВА1200	“
“	СЯНІК1300	“
“	САМБІР800	“
“	РАВА РУСЬКА900	“
“	ЛЬВІВ - повіт1700	“
“	ЯРОСЛАВ700	“
“	ПЕРЕМИШЛЬ1100	“
“	ЛЬВІВ - місто600	“
“	ЧОРТКІВ900	“
“	ТЕРНОПІЛЬ600	“
“	БЕРЕЖАНИ700	“
“	ЗОЛОЧІВ700	“
“	ДРОГОБИЧ1100	“
“	СТРИЙ600	“

“	ВАРШАВА	10	“
“	КАЛУШ	300	“
“	КРИНИЦЯ	70	“
“	КРОСНО	20	“
“	ЯСЛО	10	“

приблизно разом 17000

подав п. Штайнер

Львів, дня 11 січня 1944

ДОКУМЕНТ Ч. 22.

О. Іван Голойда
полк. духовник

М. п. 25. 1. 1944

До
Військової Управи
у Львові
Паркова 10

Справа: Звіт.

Ось цим звітую, що як 6-ий так і 7-ий полки розв'язані. З решток стрільців, які залишилися, створено окремий запасний курінь, який стаціонує в Тарб. Сила куріня около 900 люда. Невелика частина відійшла до 4-го полку, а решта до Дивізії в Гайделягрі.

Полкові штаби наразі залишилися в цілості і викінчують свою працю, очікуючи дальших вказівок. Старшини й підстаршини (німці) відійшли до Італії вишколювати італійські частини.

Запасний курінь є в стадії організації. Дальша його доля невідома. Оба духовники є ще на місці. Котрий з нас залишиться тут, покищо невідомо. Правдоподібно о. Ковалюк. Рівно ж всі наші лікарі є ще тут. Часописи для куріня прошу висилати на адресу: Фельдпост номер 05477.-А.

Бібліотечку зібрано всю докупи і віддано до диспозиції куріня. Запотребування часописів около 200 штук. Хлопці почувають себе децо гірше, бо порозбивані, а досі ще не полагоджено належного товариського зв'язку.

Пакунки Різдвяні наспіли тут 16 січня. Тому що людей лишилося менше, кожний стрілець дістав по два пакунки. Дарунки ці зробили на хлопців дуже миле вражіння. Листи доходять до нас з опізненням. Вісти з Галичини тривожні. Про настрої до- і святочні звітували певно о. д-р Лаба та інж. Крохмалюк.

Слава Україні

о. І. Голойда

ДОКУМЕНТ Ч. 23.

ВІЙСЬКОВА УПРАВА "ГАЛИЧИНА"
ВІЙСЬКОВО - ІСТОРИЧНИЙ ВІДДІЛ

Ч. /Є.

Криниця, дня 31. 5. 1944.

ДО

Вп. Пана Сотника Д. Палієва в Нойгаммер.

Високоповажаний Пане Сотнику!

В інтересах як-найліпшого нотування біжучого життя Дивізії "Галичина" для майбутньої її історії, п. Сотник Навроцький порадив мені порозумітися в цій справі з Вами. Провадячи до цього часу щоденник Дивізії, я мав до розпорядимости матеріал лише в формі випадкових розмов із повновласниками Військової Управи, та окремими старшинами, які в службових чи приватних справах відвідували Канцелярію Військової Управи. Отже, це був матеріал і неповний і не завжди достовірний — випадковий.

Доступу на засідання Військової Управи, не будши її співчленом, а лише співробітником Канцелярії, я не мав і через це не міг записувати до щоденника найважливіших моментів з праці Військової Управи, про які згадується на її засіданнях. Є лише надія, що ту працю зафіксовано в протоколах засідань. Всі названі вище матеріали освітлюють лише в невеликій мірі процес повстання Дивізії в його початках і не фіксують властивого життя властивої Дивізії.

Щоб збирати матеріяли до майбутньої історії Дивізії, особливо, коли вона вийде на фронт, є єдина можливість: збирати накази, обіжники і т. п. по Дивізії та по її окремих частинах, звіти і реляції з маршів, боїв і т. п., словом, при кожній частині Дивізії зорганізувати збірку матеріялів, цінних під поглядом історично-побутовим і воєнно-історичним. Для забезпечення всіх тих матеріялів од всіляких несподіванок, на які така багата війна в своїй безперестанній змінності, було б дуже доцільно, щоб відписи з таких матеріялів, як накази, розпорядження, обіжники і по змозі, реляції, звіти і т. п. пересилати на схованку, клясифікацію та консервацію до Військово-історичного Відділу Військової Управи.

Буду дуже вдячний за Вашу ласкаву відповідь на ці мої міркування та про Ваш погляд на можливості, про які подано вище.

Щасти Боже!

Слава Україні!

Підполк. (В. Євтимович)
І-ший референт Військово-історичного
Відділу.

ДОКУМЕНТ Ч. 24.

ПРОТОКОЛ

Дня 13 червня 1944 року год. 11, відбулося спільне засідання Військової Управи і проводу Українського Центрального Комітету в залі УЦК у Львові при вул. Парковій ч. 10.

Присутні В.У.: Голова полк. А. Бізанц, др. В. Білозор, інж. Р. Крохмалюк, сот. О. Навроцький, інж. А. Палій, інж. С. Пиндус, та інж. М. Хроновят.

Присутні члени УЦК: голова проф. В. Кубійович, містоголола д-р. К. Паньківський, проф. Зелений, Л. Лемішка, О. Голінатий, проф. Семчишин, інж. Лев Яцкевич.

Присутні: бурмістер міста Львова д-р С. Біляк та пор. Р. Мюллер урядовець відділу сусп. опіки при уряді губернатора.

А. Бізанц: Справа набору річників 1900-1930.

Війна, що розгорілася на східному фронті висуває нові вимоги; большевики зайняли вже добру частину Галичини. Виринає нова проблема набору річників 1900-1930, до дивізії "Галичина", юнаків та інших формацій як Служба Батьківщині (бавдінст), Організація Тодт, тощо.

О. Навроцький: Канцелярія В.У. видала до уповноважених В.У. обіжник, щоби покликати до дивізії:

1. Бувших старшин польської армії.
2. Студентів та абітурієнтів середніх шкіл.
3. Всі річники від 1905-1924.

Списки мають бути готові до 26 червня 1944 року.

Р. Крохмалюк: Німецька військова влада перевела вже в деяких місцевостях реєстрацію українців, а саме річники 1905-1930. І так у Винниках Львівської Округи переведено було таку реєстрацію дня 12 червня. Такі реєстрації відбуваються масово по інших округах. У деяких випадках військовій власті переводять нормальний набір. І так, наприклад, у Бережанах, як мене інформує д-р Ф. Бабяк, уповноважений на Бережани, хлопців що голосилися до дивізії забрали частинно до вермахту, а частинно до 9-ої і 10-ої дивізії зброї СС, мимо того що при цьому наборі був присутній старшина дивізії Вербицький.

Зараз є така ситуація, що з загрожених большевиками округ голосяться денно 40-60 добровольців до дивізії. Їх В.У. відсилає до лікарської комісії, яка діє вже постійно при "Ергенцунгстелле" (д-р Шүльце).

Д-р Біляк: інформує, що німецький староста міста Львова, д-р Геллер повідомив його, що цей табір вже частинно переводиться на приказ німецької військової влади і буде далі переводитися. Здібних до служби беруть до наступних формацій:

1. Німецького війська (Вермахт)
 2. Дивізії "Галичина" (добровільно)
 3. Нім. дивізії зброї СС.
 4. Юнаків (річники 1925-1930).
 5. Помічна військова служба (Веркшүц).
 6. Організація Тодт.
 7. На роботи до Німеччини.
- Поляків німці не беруть.

Д-р В. Кубійович: Відносно старшин треба було брати наших старшин примусово до дивізії. Інформує, що є випадки, що російські старшини з РОА беруть наших хлопців до РОА. Відносно набору до юнаків пропонує створити окрему комісію при відділі молоді, якого головою є присутній тут проф. З. Зелений. Ця комісія мала б за завдання брати нашу молодь до юнаків від 16, а не від 14 року життя, як це роблять німці.

З. Зелений: Кольф (шеф політичного відділу СД) хоче українського редактора, щоб зредагувати летючки такого змісту:

- 1) що німецька армія скоро повернеться до Галичини і в Україну, та
- 2) закликати українське населення, щоби виконувало на теренах зайнятих большевиками саботажі.

Р. Крохмалюк: Ставить внесок, щоби Військова Управа повідомила своїх уповноважених, щоб вони обов'язково брали участь у наборах, які переводить німецька військова влада на теренах Галичини. Рівночасно вони повинні не допускати до цього, щоби ці хлопці, які голосяться добровільно до дивізії "Галичина", німці відсилали силою до інших німецьких військових формацій. Це рішення прийнято.

О. Навроцький: заповідає, що відповідний короткий обіжник з наказом для всіх діючих ще уповноважених Військової Управи буде зредагований по засіданні і переданий телефонічно до уповноважених на місцях.

М. Хроновят: Жадає, щоби цей наказ вийшов якнайскорше і, щоби уповноважені пересилали для порядку список покликаних до дивізії "Галичина" до Військової Управи.

На цьому засідання закрито.

Протокол списав інж. Р. Крохмалюк

ПРОТОКОЛ

з Пленарного Засідання Військової Управи дня 21-го червня 1944 у Львові, площа Смольки ч:5/1. Год. 10 рано.

Присутні:

Члени Військової Управи: пол. А. Бізанц, С. Волинець, З. Зелений, Р. Крохмалюк, А. Палій, Є. Пиндус, д-р Білозор, М. Хроновят.

Окружні Уповноважені В.У.: Ф. Бабяк-Бережани, П. Гнатів - Дрогобич, д-р С. Іванець - Коломия, А. Артимович - Перемишль, Ж. Олексин - Рава Руська, І. Попович - Станислав, О. Гринкевич - Тернопіль, В. Бабій - Чортків, М. Чопик - Ярослав, Ю. Данчишин - Краків, С. Оліференко - Варшава.

Повітові Уповноважені В. У. К. Ващук - Бібрка, В. Марків - Бучач, К. Бірецький - Городок, Г. Турко - Доброміль, М. Гром'як - Долина, Я. Фльорчук - Заліщики, Я. Савчак - Жовква, І. Чабан - Копичинці, В. Феданьків - Надвірна, М. Гузар - Перемишляни, В. Возняк - Радеків, П. Бігус - Рогатин, Д. Головатий - Самбір, Т. Вовчина - Сколе, Я. Курилюк - Снятин, О. Третяк - Судова Вишня, П. Біланюк - Сянік, В. Бреньовський - Тереховля, І. Данилович - Турка, Я. Раковський - Ходорів.

Співробітники В. У.: пор. Р. Мюллер, В. Бачинський.

Гості з дивізії: пор. Лучаківський, пор. Чернопиский, десятник Н. Гофман (відділ допомоги родинам)

Порядок нарад:

1. Допомога родинам добровольців (звіти).
2. Набір до дивізії (звіти).
3. Евакуація родин добровольців.

О. Навроцький: подає до відома, що письменні звіти про їхню діяльність передали уповноважені В.У. з округ: Золочів, Долина, Дрогобич, Львів-місто, Львів-Округа, Перемишль, Самбір, Станиславів, Тернопіль і Ярослав.

На підставі звітів та телефонічних інформацій можна сказати, що в повітах положених даліше від фронту, допомога родинам є налагоджена і діє нормально. У підфронтових

полосах, де адміністрація є під військовим зарядом, поодинокі відділи війська рекувірують масово харчі так, що навіть на звичайні харчеві картки не можна нічого купити. Присутний десятник Гофман (відділ допомоги родинам зброї СС, бюро у Кракові) інтервенював уже в губернатора та команді військ дистрикту Галичина.

А. Бізанц: звертається до уповноважених В. У., щоби вони звітували коротко з їхніх теренів про ситуацію згідно з порядком нарад.

Григор, Лученко (Зборів - Фельштин): звітує до точки ч:2. Дня 6-го червня, коли до дивізії до Львова мали відїздити 42 добровольці зі Зборова і села Хоростинець, німецька дивізія, яка переїзджала зі східнього фронту до Франції, забрала наших добровольців, перелучивши вагони з нашими хлопцями до свого поїзду. Наші протести на місці і в німецького лянд-комісаря нічого не помогли.

С. Оліференко, Варшава, (до точки 2.): інформує, що з Варшави і околиці евакуовано на захід 297 осіб, родин добровольців.

Н. Чорнодольський, Золочів, (до точки 2.): звітує, що з округи Золочів в останніх трьох тижнях відїшло до дивізії 844 хлопців.

Р. Крохмалюк (звітує до точки 3.): з міста Львова евакуовано 980 дорослих і 330 дітей. З львівської округи: 903 дорослих і 637 дітей. Родини добровольців дістають відповідні посвідки на німецькій мові з печаткою і підписом окружного уповноваженого. Евакуацію переводиться спільно Українським Окружним Комітетом Львів (УОК). Мимо закликів до евакуації, вагони відходять часто на пів порожні.

інж. Горбай, Бережани звітує, до точки ч:2.. З Бережанщини і Підгаєччини відїшло в останніх трьох тижнях кругло 2000 хлопців до дивізії.

Ж. Олексин, Рава Руська: З початку були недотягнення зі сторони німецької адміністрації, після того як змінено урядовця, місцевого німця жонатого з полькою, справа наладалася.

Я. Курилюк, Снятин, звітує до точки ч:3. Нас заскочила большевицька інвазія так, що евакуаційних вагонів взагалі не було!

О. Третяк, Судова Вишня: в Дивізії 502 добровольці; евакуація підготовляється.

З. Зелений. Інформує, що німці переводять у багатьох повітах набір до юнаків, не повідомляючи про це взагалі наші місцеві комітети.

д-р Шульце (німецький урядовець доповнень): Перепрошує присутніх за спізнення і подає, що в останніх тижнях до дивізії відійшло понад 7000 новобранців.

А. Бізанц. Реферує, справу лікарів. На терені Галичини було всіх лікарів 171, а до дивізії відійшло 44. Дивізія потребує ще 8 лікарів.

М. Гром'як, Долина: У нас були останньо афіші в справі набору до Дивізії "Галичина", але всіх добровольців, що зголосилися німецька адміністрація віддала до німецьких військових частин.

В. Марків, Бучач, подає, що з теренів, які були коротко зайняті большевицькою армією, мужчини здібні до війська, переходять навіть у деяких випадках фронт і голосяться до Дивізії "Галичина". Так, наприклад, коло села Паушівка з теренів зайнятих большевиками, перейшло вночі, малими гуртками около 400 мужчин і всі зголосилися до Дивізії "Галичина".

О. Навроцький. Роздає присутнім уповноваженим В. У. взірець посвідки на німецькій мові, яку треба видавати кожній родині добровольця, що евакуується на захід. Посвідка має мати підпис уповноваженого і печатку Військової Управи.

Пленарне засідання закінчено о год. 3-тій по полудні.

За секретаря,

Р. Крохмалюк

ДОКУМЕНТ Ч. 26.

ЗВІТ Поручника ФЕРКУНЯКА

(який ідучи з прифронтової полоси — Гуцульщина, Косів попав у Криницю).

Розказує: про біженців у Словаччині і Мадярщині.

Я прийшов до Пряшева. Тут мало бути до 30 українців у збірній станиці. Капітан війська заявив, що ті українці що

тут знаходяться були вони з Галичини, куди їх з поворотом відсилається. В недовзі в Словаччині не буде ні одного українця (біженця).

З Словаччини виїхав я до Ужгороду, а з відсіля до Маргасиготу. Тут довідався, що всі ті, що перейшли (дорогу) через межу з Кересмежу зістали відставлені до Галичини. Німецька жандармерія розказала про випадок в Чорногорі, де багато біженців, утікаючи перед більшовиками, знайшло собі смерть. Головно пішли вони в Туркум тут около 160 осіб втрапило життя. Німецький капітан хотів їхати до Туркул то й поручник поїхав там. Тут знайшли 50 осіб замерзлих трупів в немилосердний спосіб пограбованих. Німці твердять, що це їхні горожани, отже між ними виходить, є мало наших. Виходить, що на Мадярщині наших людей нема.

З Кересмежу поїхав до Ворохти. Тут зголосився до мадярської жандармерії, а потім поїхав до Жабего. Від влади довідався, що Косів ніколи не був вільний від більшовиків. З Жабего поїхав до Соколівки. Тут в Соколівці в школі було повно наших людей. Є це люди, яких мадяри забрали на закладників, або просто арештували. Чому арештували — банда партизан Колпака, що складається з 700-800 людей перебралась в гуцульську одежу та ходить по селах і грабує.

Мадярська команда не розрізняє тепер хто партизан, а хто не партизан і тому арештує. Арештованих забирає в табор на роботи. За працю дістають дуже нужденне прохарчування і є трактовані, як поневолені. По розмові поручника з мадярськими властями обіцяли, що табор зліквідують. — З хвилиною коли більшовики починають евакуювати людей з зайнятих теренів, люди втікають на німецьку сторону. Соколівка, Устяріки, Білоберезка переповнені біженцями; люди втікають в тому, в чому стоять — просто голі, босі в сорочках; трапляється багато трагічних випадків. Харчевий стан жалібний.

Поручник переговорював з командою, але вона нічого не хоче зробити без згоди з гори. В крайному разі, хоче забрати біженців і трактувати їх, як полонених. Проти цього протестував поручник. Німецький звязковий старшина заявив, що тією справою повинна зайнятись Дивізія. Цивільний комітет тут нічого зробити не може, бо мадяри з ним

не числяться. Треба якнайскорше прийти з поміччю нещасним людям, яких тут без даху над головою і без харчів около трьох тисяч, між ними около 60 душ добровольців.

Мадяри, вища команда вдає, що вони приятелі українців, нижчі інстанції не милосердно грабують. Відношення наших людей до мадярів стримане. Люди завзято мовчать і виконують тільки свої обовязки. У минулу неділю проголошено мадярський фервальтунг. Війти та солтиси складали присягу на вірність королеві. В тих околицях, які заняли мадяри німці неголосяться. Навіть звязковий нім. старшина каже, що цього не розуміє, що це має значити, чи ж неже Губернія зрікається тієї землі. — Мадярська проклямація. Короткий зміст: королівська мадярська армія приходить не як окупант, але щоб битись із спільним ворогом. Мадяри не бажать з тієї землі ні вояків, ні податків не будуть брати, не мають претенсій до цієї землі, а вимагають тільки на час свого побугу льояльного відношення та виповнювання наложених обовязків, щоб, як будемо відходити, ми залишились з українцями в приятних відношеннях.

Партизани, колпаківці. — Відношення партизан до мадярів. Мадярська команда стверджує, що партизани до них не стріляють. Коли на заввагу поруч. Ф. чому ж в такому разі мадяри при кожній станиці держать табори ніби з партизанами, та вияснив, що це за партизани, то в команді зробили очі та обіцяли провирити справу. Партизани не стріляють до мадярів, показується тому, що ті добре до них відносяться. На відтинках фронту, де бються мадяри, большевики наставляють в сторону мадярів голосники та взивають до переходу на їхній бік. Бувають випадки, що переходять.

Резюме: Конечно треба нести поміч біженцям. Цивільний комітет не всилі нічого зробити. Звязковий майор каже, що це повинна зробити Дивізія, коли ходить про український народ. Він же доходить до внеску, що треба створити із СС-ів таку само-оборону. Доконче треба харчів і убрания, бо гуцульщина сама нічого не має.

Справа набору до СС Дивізії. Ми підемо... але хочемо знати, що діється з тими, що їх вже дали. Ми хочемо, що б

вони, як колись наші УСС боролись всі разом на наших землях.

Офіційний звіт прийде з Дивізії до Губернатора.

писав:

(Волинець Степан)

Н-к Військової Канцелярії в Криниці

ДОКУМЕНТ Ч. 27.

Abschrift

DER GOUVERNEUR
DES DISTRIKTS GALIZIEN

Lemberg, den 10. August 1944
z. Zt. Krakau

An den
Wehrausschuss Galizien
z. Zt. K r a k a u

In diesen Tagen, da das unabänderliche Geschick des Krieges das schoene Land Galizien so hart trifft, wuenschte ich sehr, auch meinen bewaehrten ukrainischen Mitarbeitern nahe zu sein. Die draengende Notwendigkeit, mich der mir uebertragenen neuen Aufgabe zu widmen, macht mir dies leider unmoeglich.

So kann ich Ihnen nur mit diesen Zeilen Dank und Anerkennung fuer Ihre treue und selbstlose Mitarbeit in den vergangenen Jahren sagen.

Ich bin gewiss, dass Sie der Zukunft mit der gleichen ruhigen Zuversicht gedanken, die mich selbst erfuehlt. Die Sache des Reiches ist in der Geschichte von so einmaliger und unwiederbringlicher Bedeutung, dass ihr Sieg unabhaengig von den aeussern Umstaenden aus dem inneren Gesetz des Geschehens mit zwingender Notwendigkeit folgt.

Ihr Verdienst, meine Herren des Wehrausschusses, ist es, das Geschick Ihres Volkstums mit dem Sieg des Reiches im Zeichen der Waffen verbunden zu haben. Das geschah nicht in einer Stunde, da leichte Siege lockten, sondern zu einer Zeit, die einen solchen Entschluss nur aus fest gegruendeter Ueberzeugung entstehen liess.

Der Tag ist nicht mehr fern, da die gesamte ukrainische Bevoelkerung Galiziens Ihnen fuer diesen Entschluss danken wird. Dann werden alle Muehen belohnt sein.

Der Reichsfuehrer-SS hat die Auffuellung der von den vergangenen Ereignissen hart betroffenen Galizischen Division befohlen. Sie wird sich des damit neuerlich erwiesenen Vertrauens des Reichsfuehrers wuerdig erweisen.

Sie, meine Herren, werden durch Ihre Arbeit in den naechsten Monaten dazu beitragen, die Division zahlenmaessig zu staerken und innerlich zu festigen.

Nehmen Sie in diesen neuen Abschnitt Ihrer Taetigkeit die Ueberzeugung mit, dass dem Wohl des ukrainischen Volkstums Galiziens nach wie vor mein ganzes Interesse und meine taetige Ob-sorge gilt.

Wir werden gemeinsam in das schoene Galizien zurueck-kehren.

Heil Hitler!

Dr. Waechter

SS-Gruppenfuehrer und Gouverneur

Die Uebereinstimmung mit der
Urschrift wird bestaetigt:
Krakau, den 14. 9. 1944

Bisanz
Oberst a.D.

ДОКУМЕНТ Ч. 28.

ЗАПИСКА ДЛЯ ПАМ'ЯТИ (Для полк. Бізанца)

На конференції з представниками правління ГГ в по-слідних днях вересня 1944 р. з Тірком і Вайраухом з одної сторони, а керівником УЦК і Військової Управи з другої, узгіднено напрямні праці тих установа на будуче. Згідно з цими напрямними відбулись в днях 29 і 30 вересня 1944 р. наради Укр. Центр. Комітету і Військової Управи під керів-ництвом провідника УЦК проф. Кубійовича в приміщеннях

УЦК в Кракові Грінештр. 26. При заступлені В.У. через сотн. О. Навроцького, ред. Ст. Волинця, інж. Е. Пиндуса, мгр. М. Кушніра і проф. З. Зеленого як членів В.У. З УЦК крім трьох членів В. У., які є рівночасно керівниками відділів УЦК були приявні др. Фіголь, як Організаційний Керманіч УЦК, Уповноважені УЦК др. Котик з Берліна і проф. др. Ю. Полянський з Відня.

Працю Військової Управи узгіднено і розділено в той спосіб:

Військова Канцелярія працює під керівництвом сотн. Навроцького в Кракові зі скороченим персоналом так довго, як на це воєнні дії дозволять. Рівнож в Кракові працює дальше Окружний Уповноважений В. У. на округ Краків інж. Ю. Дачишин.

Службова Станиця (Аусвайхштелле) Військової Управи у Лібен, Долішний Шлеск. Там працює Військова Канцелярія під керівництвом сотн. Р. Левицького із чинними відділами В.У., а головно з центральним відділом опіки над родинами добровольців на цілий Райх, яким проводить член В.У. інж. А. Палій.

На Уповноваженого В.У. в Берліні призначено члена В.У. інж. Е. Пиндуса; на Уповноваженого В.У. у Відні члена В.У. інж. М. Хроновята. Уповноважені В.У. в Берліні і Відні розбудовують свої станиці по можності в скороченім числі службовців, паралельно як уповноважені УЦК др. Котик в Берліні і др. Полянський у Відні і включаються як відділи уповноваженого ГГ др. Ташнера в Берліні згл. його відпоручника, др. Зауера у Відні.

Оба уповноважені, а саме Військової Управи і УЦК в Берліні чи Відні співпрацюють в найтіснішому порозумінні зі собою, затримуючи автономічність своїх ресортів. У важніших справах, головно, о скільки йде про принципи ходи до центральних властей, оба уповноважені узгіднюють лінію і про ці ходи себе взаімно інформують, щоб оминути подвійних відвідин компетентних чинників чергово в цих самих або подібних справах і не виказати на зовні двоторовости.

Уповноважені В.У. в Берліні і Відні отримують від уповноважених ГГ потрібні приміщення для своїх бюр в порозумінні з уповноваженим УЦК.

Уповноважені В.У. диспонуєть допомоговими фундами для родин добровольців за попередним порозумінням з уповноважненими УЦК в Берліні чи Відні з тим, що виплату переводить виключно дотичний референт уповноваженого УЦК; евіденцію допомог для родин добровольців провадить уповноважені В.У., касу і квіти уповноважений УЦК.

Уповноважений Військової Управи в Берліні, як столиці Райху полагаджує доручені йому справи Військової Управи і її станиць у Центральних Властей столиці. В персональних справах обсади егатів представництво В.У. в Берліні чи Відні предкладає їх до затвердження уповноваженому ГГ. в Берліні за попередним узгідненням з керівником В.У. згл. Керівником Військової Канцелярії сотн. Навроцьким.

Берлін, 4. 10. 1944.

ДОКУМЕНТ Ч. 29.

**Краєва Організація Союзу Гетьманців Державників
у Німеччині**

Обіжник ч. 3

Для Відпоручників КО СГД, Начальників МО СГД і всіх
Членів-кандидатів СГД

До Гетьманського Центру надходять щораз то частіші відмости, що різні невідомі особи поширюють чутки, нібито уже повстав український комітет на чолі з ЯВПГетьманом Павлом Скоропадським, і, нібито, комітет входить у склад комітету обеднаних народів Росії під проводом ген. Власова.

В звязку з тим повідомляю членів-кандидатів СГД у Німеччині:

1. Ясновельможному Панові Гетьманові було запропоновано створити український комітет. ЯВПГетьман висловив згоду в разі узгляднення його поглядів у цій справі очолити Український Національний Комітет.

2. Питання українського комітету ще в стадії вирішення.

3. Відносно поглядів ЯВПГетьмана в справі українського комітету, подаємо зміст листа ЯВПГетьмана з його дозволу, якого ЯВПГетьман написав одному українцеві:

“Берлін, 5. X. 1944.

Високоповажний Пане!

Вашого листа 4. X. 1944 я одержав. Дякую. Коротко відповім Вам:

1. Я знаходжу, що коли ген. Власов хоче взяти наші погляди, то він може це зробити іншими шляхами, а не через приватну ініціативу п. Д-на.

2. Я вважаю за конче потрібне створення Українського Національного Комітету, що мав би об'єднати всі українські політичні групи, а першим завданням цього комітету мало б бути створення Української Національної Армії. Маю всі дані до того, щоб твердити, що більшість українців поділяє цю мою думку. До створення Українського Національного Комітету та покладення основ під Українську Національну Армію я не бачу, про що ми можемо говорити з ген. Власовим, бо

3. Українці тільки під проводом свого Українського Національного Комітету та в рядах своєї Української Національної Армії зможуть бути на висоті тих вимог, що їх ставить боротьба проти большевизму, а тим і бути корисним й для України, й для Німеччини.

Це єдиний для нас шлях.”

Погляд ЯВПГетьмана був висловлений у час повної дезорієнтації в цій справі серед українства і всі українські політичні угруповання прийняли його за свій.

4. Напрявні ЯВПГетьмана, висловлені в повищому листі, є зобов'язуючим для всіх членів-кандидатів СГД у їх поствупованні і чинності.

Слава Україні — Гетьманові Слава!

Берлін, 1. XII. 1944

Мирон Королишин
Начальник КО СГД
у Німеччині

Краків, дня 11 жовтня 1944

Дня 8. 10. 1944 зголосились у Військовій Управі добровольці СС Дивізії Галичина Лисак Тадей з Хирова, з відділу зв'язку і Григорищук Орест, Підволочиська з 8. сотні 29. полку піхоти Дивізії і оповіли слідує:

1. Оба вони були в большевицькому полоні, взято їх в липні під час кількакратного оточення Дивізії. Сиділи вони в різних таборах, Григорищук сидів в Збаражі, по якомусь часі Григорищук дістався, Лисак теж, до школи антифашистівської в Збаражі. Оба вони мусіли вдавати поляків зі Шлеська. В школі підготовлювалися большевицькі агітатори, потім їм вдалося з документами дістатися через фронт до німецького Вермахту.

2. В большевицькому полоні на їх думку 5 - 6 тисяч людей з Галицької Дивізії. Большевики відразу розстрілювали тих, що служили в большевицькій армії, а потім в німецькому і дісталися до большевицької неволі. Розстрілювали рівнож і вояків з Дивізії Галичина, наколи вони не встигли перебраться в форму вермахту, або принаймні знищити відзнаки Дивізії і податися за німців, зглядно поляків зі шлеську або Познанщини. По їх словах в неволі є Оштүф Башта з Калуша і Уштүф Осечко (Сичик?).

3. По їх словах військо большевицьке одягнуте так як в 1939 р., тільки з більшим знищенням за цей час одягу. Багато є з подертими черевиками; згл. цілком без черевиків. Узброєні добре. Тилові частини мають 10% фінки. Сотня має тяжкі кулумети. Рій до 10-ти людей. Настрій середній. Серед старшин "На Берлін", серед вояків особливо старших — досить війни. Є у війську 50-ти і 60-ти літні. Загально большевицьке військо наші вояки окреслили яко "Американську жebroту". Виживлення дістають в сухому стані. На фронті свинська консерва, пушка кілограмова на 10 людей денно. Хліба 60 дкг денно на вояка. Крупи дістає вояк на руки і мусить сам собі варити. Ці продукти видаються на 10 днів. Кожний вояк на 10 днів дістає ½ фунта махорки.

п-полк. В. Малець

ДОКУМЕНТ Ч. 31.

ІЗ ЗІЗНАНЬ

Г л ь о ш к а Михайла

Служив до брідських випадків в 14 СС-див.

Після Бродів передістався до дому. Мобілізований більшовиками при кінці вересня попав після 10 денного вишколу на фронт к. К р о с н а. Служив в 519 п., що в ньому була більшість українців.

Втік до німців 24. 12. 44. з Полян коло Кросна.

З протоколу
зізнань Дивізії, оповідав 8. 1. 1945

ДОКУМЕНТ Ч. 32.

Військова Управа Галичина

ПОРАДИ В СПРАВІ ОПІКИ Й ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОДИН УКРАЇНСЬКИХ ДОБРОВОЛЬЦІВ СС-ДИВІЗІЇ

Родини українських добровольців СС-Дивізії, які опинилися на терені Райху, не завжди мають можливості познайомитися з їх правами й обов'язками, що впливають з побуту в Німеччині. З тієї причини подаємо короткі вказівки, що служать не тільки безпосередньо заінтересованим, але дадуть також можливість особам доброї волі поучити про те необізнаних.

Опіка Військової Управи

На терені Райху є центральне бюро опіки над родинами добровольців під такою адресою: Wehrausschuss Galizien, Ausweichstelle (8) in Lüben N/S, Finanzamt.

Тут проводиться центральна реєстрація родин добровольців. Ближча родина добровольця обов'язана у власному інтересі зголоситися негайно листовно до приналежного Уповноваженого В.У. В залежності від свого місця побуту, на такі адреси:

1. З теренів Ober- und Niederschlesien (8) Lüben N/s Wehrausschuss Galizien, Ausweichstelle.

2. З теренів Ostmark, Protektorat Böhmen und Mähren (12a) Wien, XIII, Hitzinger Kai 1, Beauftragter d. W. A. Galizien.

3. З усіх інших теренів Райху: (1) Berlin S. W. 35, Standartenstrasse 14, Beauftragter des Wehrausschusses Galizien.

Під тими адресами треба спрямовувати листи за порадами і поміччю у всіх сумнівних випадках щодо опіки.

Запити про місце перебування родин добровольців спрямовувати безпосередньо до центрального бюро опіки над родинами добровольців до Лібену під вище поданою адресою.

Реєстрація

Для реєстрації родин добровольців треба негайно подати такі відомості:

1. Ім'я, прізвище й місце народження голови родини, управненої до одержання допомоги на утримання.

2. Спорідненість з добровольцем (дружина, мати і т. д.).

3. Ім'я, прізвище, дату народження, звання при війську та адресу добровольця (Feldpostnummer або частина).

4. Інші члени родини, управнені до допомоги на утримання та їх споріднення з добровольцем:

а) понад 16 років управнені особи (діти і т. і.),

б) особи нижче 16 років, що живуть у господарстві управненого до допомоги.

в) особи нижче 16 років, що не живуть у господарстві управненого до допомоги.

5. Одержувана досі допомога на утримання, від кого, до якого часу і її розмір.

6. Чи одержував управнений військові побори (Kriegsbeholdung) за добровольця?

Чи тепер одержує?

7. Одержання платні за добровольця (з державних установ). Чи ця виплата ще продовжується?

8. Чи є докази про спорідненість із добровольцем та про дотеперішню виплату допомоги на утримання і які?

Реєстраційні викази можна теж пересилати збірно.

В дальшому в порадах Військової Управи є обширні інформації під такими заголовками:

1) Права й обов'язки родин добровольців

- 2) Як дбати за допомогу на утримання та інші грошеві свідчення, зв'язані з військовою службою члена родини?
- 3) Хто є управнений до одержання родинної допомоги?
- 4) Які є види допомоги на утримання?
- 5) Як діяти у випадках смерті або зникнення добровольця?
- 6) Як діяти у випадку звільнення з війська з причин хвороби (*versehrten*)

Поради закінчуються такою інформацією:

З цієї причини, що дуже часто добровольці звертаються до Військової Управи з запитом про місце й умови перебування їхньої рідні, та з огляду на заходи про опіку над родинами добровольців кінцевим є надсилати докладно вповнену анкету до В.У., як це напочатку сказано.

Лібен, дня 11. 10. 1944.

Військова Управа
Референт опіки і безпеки родин
добровольців.

ДОКУМЕНТ Ч. 33.

ЗВІТ

зі службової поїздки члена В.У. д-ра Біл о з о р а Володимира, яка відбулася на основі візвання дивізійного лікаря, з яким відбуто службову нараду в місці постою Команди Дивізії.

Дня 6. листопада 1944 виїхав я до Гільдестайм (Гау) разом з бувшим повновласником В.У.Г. в Косові п. Зеноном Винницьким до місцевої управи НСФ для полагодження справи приміщення родин лікарів, покликаних до Дивізії на терені округи Гільдегайм. Після довгих переговорів під час яких послуговувались представники В. У. такими річевими аргументами як:

1. що табор в Астенбеку є переходовий;
2. що він має бути в короткому часі ліквідований;

3. що табор для родин наших СС-ів ще не готовий;
4. що тут виїмково розходиться про приміщення тільки шістьох родин,

не вдалося досягнути позитивного вислідку. Причиною відмови був засадничий принцип, якого строго мусить додержуватись НСФ у Гільдесгаймі, що в тій окрузі є місце тільки для родин евакуйованих з заходу і пошкоджених летунськими налетами на заході Німеччини.

Дня 7. листопада прибув я до Берліна та зголосився у Уповноваженого В.У.Г. в справі одержання подорожніх документів на виїзд до Словаччини.

Дня 8. листопада з приїздом п. інж. Пиндуса явився я разом з ним у Гауптамті СС у п. Штандартенфірера В о л ь ф а для подання доказів конечности мого виїзду, залагодження формальностей та при тій нагоді порушив справу доповнення лікарів у Дивізії.

Виявилось, що на одержання подорожніх документів потрібно приблизно три дні часу, які я використав для конференції з компетентними для справ лікарів німецькими установами в Берліні.

Дня 9. листопада відбув я конференцію у Райхсерцтекаммер Аусландсерцтеабтайлунг з начальником цього відділу д-ром Відмером, з яким вже перше комунікувався дивізійний лікар д-р. Шпехт. Темою конференції було:

1. справа виміни лікарів нездібних для Дивізії на здібних, які є обовязані до Дивізії, фізично спосібні, були в Галичині реклямовані та знаходяться на терені Райху (деяких маємо точні адреси) і займають посади. Осягнуто згоду на їх відпущення з посад без огляду на їх конечне запотребування та згоду, щоб лікарі відпущені з Дивізії зайняли негайно їх місце.
2. справа доповнення лікарів в Дивізії — осягнуто згоду відпущення зі становищ молодих лікарів до 35 року життя, на випадок коли дані лікарі будуть покликані відносними *Ergänzungsamt*-ами *der Waffen SS* на основі добровільного зголошення або призначення. Поіменний список молодих лікарів з адресами знаходиться в руках д-ра Відмера, пересланий з Дивізії.
3. справа курсанток, які находились на курсі медсестер у Криниці, а тепер знаходяться як летунські помічниці у Pütnitz, Pommern.

Щоб уможливити їм 1-місячну практику в лязаретах для корисного залагодження справ мав д-р Відмер того самого дня відбути конференцію з Штандартенфірером Вольфом.

4. справа забезпечення родин лікарів, які знаходяться в Дивізії, а тепер знаходяться в Аусляндерсерцтелягер Астенбах. Подане до відома відмову з боку НСФ у Гільдесгаймі, побажання самого команданта табору, який хоче його відтяжити.

Справа приміщення тих родин у таборі Гайль-Кройц коло Відня є йому відома. Дав запевнення, що можна бути спокійним тому, що Райхсерцтекаммер найде вихід з положення .

В цьому часі у Відні явився п. інж. Палій і ляндркомісар Міллер, які також мали порушити принагідно згадану справу у відповідних чинників.

Дальше дня 9. листопада якраз 21 наших курсанток з Пітніц переїхало Берлін, з призначенням до лагерів Люфтваффе, з того 16 до Gotha, Leipzig, Ehrfurt, а 5 до Grossenheim b. Dresden.

З причин конференції у Райхсерцтекаммер не мав я нагоди з ними особисто звязатись. Вони мали дати інформації п. інж. Пиндусові і інж. Палієві. Тому що не могли подати докладно адреси свого призначення, поручено їм звязок з Уповноважненим В.У.Г. у Берліні.

На всякий випадок уважати належить, що справа таким чином бодай частинно зістала корисно залагоджена. На випадок запотребування їх для Дивізії після відбутої 1-місячної практики можна видобути їм приділ.

Щойно дня 10. листопада в полудні одержав я подорожні документи у Гауптамт-і СС з тим, що перед виїздом на Словаччину маю ще для їх додаткового підтвердження явитись у Відні Standortskommandantur d.W.SS, Seegasse 9.

Вечером я виїхав до Відня.

Дня 11. листопада в суботу явився я у Відні у Уповноваженого п. інж. Хроновята. З огляду на це, що справа лікарів обовязаних до Дивізії близько дотичить Відня з огляду на їх теперішнє місце замешкання, уважав я за відповідне переговорити з Е.А. дер СС і інж. Хроновятом. Виказалося, що всі приділені тепер з Кракова старшини Е.А. д. В. СС Лемберг у Відні зістали покликані до Кракова, так,

що не можна було з ними важних справ покликання лікарів обговорювати. З огляду на неділю, щойно дня 13. листопада відбув я конференцію з п. інж. Хроновятом, якому доручив я список лікарів вже обов'язаних до Дивізії тих, які вже знаходяться в евіденції Е.А. д. В. СС Лемберг та для прискорення справи просив, щоб їм доручено візвання на вказану адресу. Рівночасно довідався я про прізвища 6 курсанток, які знаходяться у Відні та хочуть відбути шпитальну практику. Їх справу приобіцяв я поладити у дивізійного лікаря так, щоб їх приділено до дивізійного лязарету. Відтак залагодив я формальні і девізові справи на Зеегассе 9.

Дня 14. листопада перед полуднем прибув я до Братислави, де також треба було залагодити формальності і виміняти гроші.

Дня 15. листопада прибув я до осідку Команди Дивізії, де після зголошення разом з дивізійним лікарем прийнятий був Командантом Дивізії якраз перед його виїздом до Берліна, який мав відбутися дня 16. листопада ранком. З огляду на момент його виїзду поінформував я його про важніші справи, які мали бути предметом моїх нарад з дивізійним лікарем другого дня т. зн. 16. листопада для евентуального їх використання в Берліні.

Дня 16. листопада відбув я півднєвну нараду з дивізійним лікарем д-ром Шпехтом та спинився на всіх подробицях. Протокол згл. точки висліду наради залучую у відписі.

Крім цього мав я нагоду бути учасником службової наради лікарів, скликаної дивізійним лікарем, під час якої пізнав я наших і німецьких лікарів Дивізії.

Вечером разом з дивізійним лікарем відвідав я місций лазарет (Ортслазарет) Дивізії на 200 ліжок. Лязарет приміщений в казармах, в яких переведено як на обставини дороги адапції для нової цілі. В лязареті працює тільки мала кількість наших лікарів (д-р Сайкевич — рентгенолог, д-р Лемішка — інтерніст, д-р Рак, д-р Радивил).

Позатим лікарі німці і хірургічна часть в руках німців. Хірургічно вишколені д-р Панасюк і д-р Липець знаходять інші приміщення як молоді лікарі. Хворих обслуговує 32 сестри — про сам склад сестер говорить цифри, наведені у протоколі наради і у звіті д-ра Макарушки, якого відпис також долучую.

Дошкульний брак спеціаліста очних хворіб і спеціаліста хворіб горла, уха. У лязареті знаходяться ранені з терену. Хворих для дальшого лікування відсилається до Тешина. В лязареті переводиться також амбуляторійні оглядини.

При нагоді відвідин лязарету переведено балачку з нашими лікарями на тему добору лікарів до Дивізії, при якій виявилось велике негодування у відношенні до санітарного референта В.У. Лікарі є переконані, що В.У. є всемогучим органом. Факт, що молоді лікарі не голосилися і неголосяться до Дивізії для них не має значіння, а таксамо, що В.У. не може мати в тих обставинах відгомону в пропагандивній роботі серед лікарів, які по суті річи на жаль кермуються по більшій часті особистим інтересом. Загальний політичний стан і серед цього становище Дивізії також не є пригожим тлом для успішної пропаганди. На пригнічений настрій лікарів у дивізії впливає дуже — занедбання у піднесенні їх до старшинського степеня, головно тих, які виконують службу в Дивізії вже від півтора року. Деякі з них мають вже покінчений військово-лікарський вишкіл у Грацу, були в бою і мають відзначення. Ця аномалія вимагає можливо скорої поправки.

Справа недостаточного забезпечення родин покликаних лікарів також впливає на відповідне наставлення. Під час балачки що можна було позитивно вияснити пояснено, а що ні треба було прийняти як слухний заміт.

Наколи б санітарний референт В.У. мав нагоду частіше наладати безпосередній звязок з лікарями Дивізії, а бодай посередній, при кращім розумінні санітарної справи у складі В.У., не одну аномалію можна б було усунути в короткому часі. Санітарна справа, хоч санітарні все в сотні знаходяться у кінцевих рядах, мусить у В.У. находити рівнорядне трактування разом з прочими справами.

Відносно піднесення лікарів до вищого ступення, дивізійний лікар признав слухність замітів та висказав, що вже у місяці червні цього року відповідні пропозиції відійшли до Гауптамту СС. Видко, що справа застрягла, або навіть запропастилася внаслідок воєнних дій. Видвигнення цієї справи перед найвищими чинниками є пекучою справою. Так дальше не може бути.

Піднести належить при тій нагоді, що в Дивізії бракує лікарів, які могли б мати моральний вплив та авторитет для піддержки настрою серед лікарів, піднесення їх моральної вартости, обовязковости.

Це справа великого значіння, яка в дальших наслідках принесла б неоцінені користі з пропагандивної точки та вплинула б на кращу споєність та боездатність стрілецтва у самій Дивізії.

На основі зібраних даних на місці санітарний референт В.У.Г., що використовує відповідну службу дорогу для поправи болячок, пропонує:

1. доповнити лікарський склад дивізії молодими лікарями до 35 року життя, можливо **нежонатими**, які могли б видержувати якслід воєнні труди.
2. нездібних та старших вище 45 років без виїмку звільнити зі служби; тільки виїмково можна задержати в дивізії лікарів до 45 року життя і то прийняти їх до відповідальної служби в лазареті.
3. подбати про справу піднесення кого належить до старшинського ступня, головно тих, які вже півтора року знаходяться в дивізії, а деякі з них були в боях, є відзначені та перейшли вишкіл в Грацу.
4. подбати, щоб всі лікарі по змозі могли відбути військово-лікарський вишкіл у Грацу.
6. по змозі уможливити студентам медицини студії в Гіссен.
7. подбати належно за відповідне забезпечення родин лікарів.
8. можливо найскорше притягнути до праці в лазареті абсольвенток курсу в Криниці, з цього шість, що знаходяться у Відні, негайно для відбуття практики в лазареті.
9. піддержувати ближчий зв'язок санітарних секторів В.У.Г. і Дивізії безпосередньо і посередньо через д-ра Макарушку, на що мусить звернути пильну увагу відділові пропаганди.

Люблин 20. 11. 1944.

ДОКУМЕНТ Ч. 34.

14. Грен. Дивізія Зброї СС (Українська ч. I.)

Див. Штаб. Кв., дня 6. 12. 44.

Справа: Огляд діяльності оо. польових духовників

Ваша Ексцеленціє!

У відповідь на Ваше письмо відносно діяльності оо. польових духовників Першої Української Дивізії зазначую, що праця досить тяжка з огляду на ворожий терен (розміщення частин по різних місцевостях), склад стрілецтва та їх внутрішнє наставлення гірше як в попередній дивізії.

Мимо всіх труднощій полеві духовники ведуть працю в цьому напрямі, щоб здобути довіря у стрільців, пізнати їх душу, та в хвилину коли важиться доля народів своїм впливом допомогти попровадити вояцтво до бажаної мети.

Кожної неділі відправляють 2 Сл. Божі з проповіддю. Якщо котра частина знаходиться далеко від місця де назначено Богослуження, обов'язана брати участь в рим. кат. Богослуженні, а тоді пол. духовник даної частини в одному з днів біжучого тижня відправляє для цієї частини Сл.-Божу з проповіддю в ранішних годинах, щоб не перешкаджати в військових заняттях, за попереднім порозумінням з відносним командиром.

Першого листопада ц. р. відслужено по частинам поминальне богослуження за всіх наших героїв, а після обіду відповідний реферат.

Протягом останнього місяця відправлено 16 Сл.-Божих з відповідними проповіддями з нагоди присяги.

Дня 19 11. 44. по всіх частинах відправлено заупокійне Богослуження з панахидою за бл. п. Митрополита Андрея Шептицького з відповідною проповіддю.

Створено стрільцям точно визначені можливості св. сповіди. Полагоджується справи підмог і опіки над родинами стрільців. Кожий з пол. духовників найменше 2 рази в тижни має гутірки зі стрільцтвом (плекання характеру, чесноти вояка, відвага — геройство, дезерція, розуміння посвяти, боевий дух, визбуття егоїзму і т. п.). Займаються культурно освітньою працею (преса,

церковний спів, хор, ватри виховного змісту, товариські вечорі і т. п.)

Виготовляють тижневий перегляд преси, а тому що української преси є мало — приходиться не регулярно, що другий день виготовляють для стрільців “вермахтсберіхт” в українській мові.

Крім цього кожного 1 і 15 в місяці оо. пол. духовники пересилають на мої руки звіти праці для кращої евіденції що робиться в частині та в якому напрямі ведеться праця.

Поручаючись Вашим святим молитвам, остаю з найглибшою пошаною та християнським привітом

о. Левенець Михайло
Дивізійний пол. духовник.

ДОКУМЕНТ Ч. 35.

14-Грен. Див. Зброї СС (україн. ч. 1)

Див. Шт. Кв., дня 8. 12. 44.

Розміщення оо. полевих духовників
при першій Українській Дивізії.

26 дня червня 44 р. дивізія почала свій відїзд на фронт під Броди.

В цьому часі був ось такий склад оо. полевих духовників:

- о. д-р Стецюк Володимир — дивізійний духовник.
- о. Левенець Михайло — духовник при 29 полку піхоти.
- о. д-р Кладочний Йосиф — духовник при 30 полку піхоти.
- о. Левицький Богдан — духовник при 31 полку піхоти.
- о. Лещицин Василь, Всеволод — дух. при 14 полку артилер.
- о. д-р Дурбак Всеволод — дух. при санітарному відділі.
- о. Карпінський Осип — дух. при полевому запасному куріні.
- о. Нагаєвський Сидір на фронт не виїжджав і залишився при запасному полку в “Вандерн — лягер Грос Кіршбаум”.

Сейчас після приїзду в район Брідщини частини заняли назначені їм відтинки, а через те затратилася безпосередня лучба з полевыми духовниками, бо кожний з них

уважав своїм обов'язком бути безнастанно з частиною. З цих же причин тяжко є сказати щонебудь певного про працю та подвиги поодиноких отців в цьому часі, тимбільше, що в короткому часі по приїзді дивізії встрягнула в важкі бої. Сьогодні тим тяжче є говорити про працю полевих духовників на фронті, що не всі вернулися, а саме:

О. д-р Стецюка Володимира розстріляли 19. 7. 44. в селі Теребежа б. Золочева під закидом, що мовляв, він відмовився виконати свої священничі обов'язки і піти між раних вояків в лінію.*) О. д-р Дурбак Всеволод і Лещишин Василь пропали безслідно (ферміст) хоч сьогодні кружляє вістка, що о. д-р Дурбак є у Львові. Про о. д-р Кладочного ріжно оповідають: одні кажуть, що дізнав нервового потряснення, інші зізнають, що раненого віднесли до церкви в селі Почапи б. Золочева й там залишили. Яка його дальша доля невідомо. О. Карпінський Йосиф між 10. 7. 44, а 16. 7. 44. був звільнений з дивізії. Ближчі причини мені не відомі. З фронту, чи з оточення біля Бродів вернулися лише оо. Левицький Богдан і Левенець Михайло.

По нашому повороті з фронту — в запасній частині застали ми нових отців, які саме заняті були на вишколі, щоб стати полевими духовниками. Сьогодні склад оо. полевих духовників представляється так:

- о. Левенець Михайло — дивізійний духовник
- о. Сивенький Любомир — як 2-ий дивізійний духовник
- о. Нагаєвський Сидір — духовник при 29 полку піхоти
- о. Ратушинський Михайло — духовник при 30 полку піхоти
- о. Левицький Богдан — духовник при 31 полку піхоти
- о. Кордуба Емануїл — духовник при 14 полку артилер.
- о. Томашівський Іван — духовник при санітарному відділі
- о. Габрусевич Юліян — дух. при полевому запасному куріні
- о. Ковалюк Данило — духовник при запасному полку Місце постою.

о. Левенець Михайло
Дивізійний духовник

*) Відносно цього ствердження подаємо на стр. 251 листа в якому дещо більше подається про загадочну смерть о. В. Стецюка. Обидва звіти адресовані до діючого Єпископа Львівської Архиепархії, а передані до рук о. д-р В. Лаби. (Інформація о. М. Левенця з дня 31. 5. 1978 р.)

ЛИСТ о. М. ГОЛОВІНСЬКОГО ДО ВІСТЕЙ КОМБАТАНТА

30. 3. 1978 р.

Дорогий Друже!

Щиро дякую за інформації про бл. п. о. В. Стецюка. Я хотів знайти когось, що знає повну правду, тому просив помістити оголошення. У виду Ваших інформацій вважаю злишнім містити оголошення. Дякую за адресу о. Левенця, напишу, може там довідаюся правду. Але як то кажуть американці "by the way" напишу Вам, що знаю про о. д-р В. Стецюка.

Ми були добрі сусіди і приятелі. З ним і його родиною ми жили дуже сердечно. Про його смерть я чув три різні версії і то хочу Вам написати.

Перша версія: як Дивізію окружили під Бродами, генерал (забув його прізвище) скликав старшин, між якими був і о. д-р Стецюк. На запитання генерала, що в тій ситуації робити, о. д-р Стецюк, який був дуже простолінійна людина, мав сказати, що він сумнівається, чи вдасться їм вирватися з того положення. На таке — генерал мав сказати... "Sie zweifel?" і на місці застрілив його. Цікаве, що ніхто зі старшин не zareagував?!

Друга версія: генерал вислав о. д-р В. на стежу (патрулю), а о. д-р мав сказати, що то не є його обов'язок, як духовника. Отже за непослух генерал його застрілив. На мою думку рація була по стороні о. д-р В.

Третя версія: о. д-р В. мав би боятися піти до ранених. Знаючи о. д-р В. як дуже солідного священика, рішучо відкидаю такий закид. Він був і счайдух і певно нічого не здержало би його від услуги хворим чи раненим воякам. Це абсолютно не мислиме. Пишу це тому, що о. д-р В. Стецюк сам не може себе боронити. Дві перші версії приймаю за правдоподібні, рішучо відкидаю третю. Може тих кілька слів заховаєте в актах о. д-р В. Стецюка, може коли придадуться.

Ще раз дякую Вам за труд і щиро здоровлю,

о. Мирон Головінський

ДОКУМЕНТ Ч. 36.

НАРАДА ВІЙСЬКОВОЇ УПРАВИ в ЛІБЕН 15. січня 1945.

Присутні: сот. Навроцький, д-р. Білосор, інж. Пиндус, сот. Левицький, сот. Артимович, інж. Палій, сот. Гнатевич.

Серед німців в Берліні панують ще святочні, чи там посвяточні настрої Д-р Арльта і Вольфа нема — хорують. Так само абсентуються й інші. Тим часом події йдуть далі.

Ген. Шандрук не дістав ще відповіді на свій меморіал. І правдоподібно не дістане. Бо офіційні нім. кола стоять на становищі, що мусить бути співпраця з Власовим і українську справу хочуть трактувати насамперед з військового становища. Лянсують п. Гарасименка на командира нового полку, (це з б. волинських повстанців, що в ньому служив і полк. Дяченко т. зв. Український Легіон).

Маємо дуже доривочні і непевні вістки і тому дуже актуальним є приділ військового старшини до Гавптамту.

1. Рішено просити полк. Бізанца, щоби цю справу перевів. Для цього рішено скликати з полк. Бізанцом нараду в Лібен. На цій нараді треба буде рішити теж справу українізації дивізії і назверх. Це дуже пекуча справа.

2. Приділ наших старшин до Фюрзоргекомандо: треба запропонувати звільнених старшин на це становище. Крім цього треба дати своїх людей до опірних точок У.Ц.К. (14 місць).

3. Пропаганда: Дацько — майор сов. армії і професор, начальник Української Пропаганди при Гавптамті. Вже вийшли 4 числа часопису "За Україну", цей часопис є призначений для українських вояків і полонених; виходить два рази на тиждень. (Адреса: Фельдп. 01404). Ред. Которович; секретаріят 2964.

21. 1. ц.р. відбудеться там конференція редакторів української преси. Рішено пропонувати до цієї станиці наших людей.

4. Допомога родинам добровольців: є труднощі з розподілом грошей, що їх зложили в Дивізії, бо Гавптамт не виднав дозволу на виміну і розподіл дальших грошей. В Дивізії збирають дальше гроші (що місяця ок. 100.000 РМ. в бонах).

Є передбачені окремі табори для неспосібних до праці.

5. Переклади і література: В Оранієнбургу к. Берліна — СС-Дольмечершуле. Вони там переклали масу дрібних речей. Список готових матеріалів залучений.

6. Опіка над звільненими з Дивізії і з інших частин німецької армії: Потрібно залагодити загально цю справу, бо багато людей з нашої Дивізії та ін. нім. частин стали нездібні до військової служби (ранені, хворі).

Рішено: всі, без огляду на військову приналежність, підлягають нашій опіці, а в тому і Дім Українських Інвалідів.

7. Справа помічника для станиці в Берліні: Інж. Пиндус потребує доконче для себе помічника, який мав би заступати і головню поладнувати справи інтервенцій (відвідин таборів).

Лібен, 15. січня 1945.

За згідність з ор.

Білозор

ДОКУМЕНТ Ч. 37.

Волинець Степан

Берлін, 11 січня, 1945.

Звіт

про відвідини Дивізії під час Різдва в 1945 р.

Під час пропагандивної подорожі членів Військової Управи та Українського Центрального Комітету до Дивізії, в часі Різдвяних свят, доручено мені відвідати 14 Запасний полк., особливо 3. курінь цього ж полку.

Програму святкувань підготувала дуже старанно Полкова та Курінна Команда. Свят-Вечір святкували ми в 3. Курені. При цьому мені уможливлено відвідати кожную сотню. Заки почалася вечеря по сотнях, Командир Куреня показав мені кілька приміщень, куди вже впроваджено вояків. Приміщення зробили на мене добре вражіння — були теплі та чисті, хоч дещо затісні. Всі кімнати прибрано по-святочному, в кожній із них знаходилася ялинка. Кожна сотня святкувало окремо: одна в шкільній просторній залі, а другі в залах кіно. Воякам не бракувало фантазії та на кожному кроці можна було завважити, як вони старалися святкувати згідно з Різдвяними традиціями. Кожний вояк одержав гарний святочний подарунок, а саме: тісточка, фляшку лікеру, вино, цигарки; декому попалася справжня чоколяда. Святочна програма складалася зі спільної вечері, українських колядок, які співали всі присутні, а також із коротких ви-

ступів, підготованих самими вояками. Були там хорові та сольоєспіви, деклямації, музика, танці та театральні сценки. Тут, в яскравих красках, блиснула мистецька самодіяльність нашого вояцтва, що було дуже позитивним явищем, яке заслуговує на окреме підкреслення.. В вояцькому крузі процвітало малярство та дуже цікава літературна діяльність. Курінний командир сот. Шрамм і полковий полк. Маркс одержали в дарунку прекрасні образи намальовані вояками; в одній із сотень З. Куреня вояцька редакційна колегія видала гумористичну одноднівку "Пиво-пис".

У вечері брали участь словацькі представники, місцевий священик і учитель. Під час Свят-вечері мені довелося промовляти в усіх трьох сотнях Куреня. Я старався піддержати вояцький дух, а також скріпити у вояків надію на кращі часи, вказуючи на Різдво, як символ надії. Полкова та Курінна Команда дякували Військовій Управі та Українському Центральному Комітеті за участь у вояцьких святкуваннях. Вони також закликали вояків до впертої праці та до дисципліни, а також і до плекання військових чеснот.

Сьомого січня (Українське Різдво) я був на вояцькому богослуженню, в місцевій католицькій церкві, на якому був присутній також командир полку зі своїми старшинами. Полевий священик сотник Ковалюк виголосив дуже гарну проповідь, в якій пригадував воякам, що їх доля вибрала стати до боротьби зі злом, а Різдво являється якраз найкращою пригядкою цього обов'язку. В богослуженню брали участь і багато представників словацького населення.

Під час святкування я відвідав разом із полковником Кавалерійський Ескадрон, де мені довелося ще раз промовляти. Кавалерійські святкування відбулися в особливому приміщенню, а саме у великій стайні, призначеній для 100 коней. Стайню прибрано по-різдвяному. В жартах і співах ми провели там зо дві години. Веселі вояки жартуючи, качали мене й командира кіннотчиків на соломі, або підкидали на руках вгору.

Потім ходив я побачити вояцьку ревію, що її поставлено в великій залі кіно в Чадці. Веселу та сповнену гумором ревію створили самі вояки. Виповнена по береги заля оплескувала гучно кожну точку програми, яка складалася із військових пісень і театральних мініатюр.

На Різдвяний обід мене запрошено до 3. Куреня, де були також командир полка і представники всіх сотень куреня. Я з д-р Єндиком, якого вислано також у відвідини Запасного полку, вибрали собі за столом таке місце, з якого ми могли собі вигідно розмовляти з вояками про речі, які нас цікавили. З розмови виходило, що вояцтво є задоволене своїм вишколом і своїм командиром. Але тут також виявилася дуже неприємна та скомплікована проблема: гостре розходження думок між вояками-українцями з Галичини та Східніх Областей. При тому треба зазначити, що тут ходило про невелику групу колишніх старшин і підстаршин Червоної Армії, які агітували в користь ген. Власова та вважали, що всіх колишніх вояків Червоної Армії треба перекинути під командування Власова.

Згадану повище агітацію провадить зовсім відкрито кол. старшина советської армії, який зараз служить в одній із сотень 3. Куреня, як звичайний вояк. Найкращою розв'язкою цієї проблеми було б дозволити цим людям перейти під команду ген. Власова. Цю думку піддержували західньоукраїнські вояки під час наших розмов.

На закінчення святкувань засіли ми за столом Штабової Сотні, куди запрошено представника Запасного полку та інших командирів, словацьких гостей, таких як місцевий голова Глінкової Гвардії, пароха, старосту міста, нотаря та других. Під час вечері співав хор і виголошено декілька промов. Мені довелося балакати двічі: раз до українських старшин, підстаршин і вояків — другий раз до командирів, яким я дякував за вишкіл наших мужчин на завзятих вояків.

В загальному: з цих відвідин я виніс позитивне враження. Настрій вояків є добрий. Болюча була тільки стріча зі старими українськими старшинами, яких тільки на час перекинено до полку, але вже за кілька днів вони будуть звільнені з війська через свій вік. Вони дуже нарікали на це, що “під примусом” мусять покидати Дивізію. З молодими українськими старшинами мені не довелося розмовляти, бо в цьому Курені їх не було.

Разом із іншими членами Військової Управи я попрацював з полком 8 січня, 1944 р.

Степан Волинець

ДОКУМЕНТ Ч. 38.

ЗВІДОМЛЕННЯ

пор. Г а б р у с е в и ч Юліян, полевий духовник
в Запасному Полевому Курені.

Родж. 3. 7. 1910 в Мільні, пов. Зборів. Я зголосився до СС Дивізії "Галичина" 17. 7. 44., але мене приділено до СС дивізії "Вікінг". Переїхав до табору Гайделягер около 20. 7. 44. Після тижневого побуту переїхали ми до сіл біля Франкфурту над Одрою. Там залишилися ми 4-тижні і продовжували вишкіл. При кінці серпня перенесено вишкіл на Чехи, в околицю Праги. Після дальшого 6-тижневого вишколу і після зложення присяги (3 жовтня) наші люди переїхали на фронт коло Варшави.

Я сам перейшов на вишкіл, що відбувався при частині перекладачів в Оранієнбургу, к. Берліна. Після 5-тижневого вишколу одержав виїмкову відпустку, а опісля переїхав до команди дивізії в Модлін к. Варшави. Там довідався, що всіх наших добровольців стягнули з фронту і відіслали до СС дивізії "Галичина". Я поїхав за ними. Від самого початку побуту в СС-ах (Гайделягер), я був на правах поручника, але до нині не маю номінації з Гавптамту, хоча ношу відзнаки поручника. В дивізії "Вікінг" нашим добровольцям, разом ок. 700 людей, було назагал добре, але їх усіх повинні були повернути до дивізії "Галичина".

В мойому запасному курені настрої відносно німців не є добрі. Нема гідного українського старшини. Командир куреня дуже нервової вдачі.

9. 1. 45.

ДОКУМЕНТ Ч. 39.

ЗВІДОМЛЕННЯ

стр. СС М а р к е в и ч Олександр, полевий духовник
СС-див. "Фрунсберг"

Родж. 10. 6. 1905 Золочів, був священником в Мшані повіт Зборів.

Село мое евакували, і в Пресівцях мене двох старшин з СС-див. "Фрунсберг" звербували до війська.

7. 6. 44. виїхав я зі Львова до Гайделягеру. Там перебув я місяць, де було вже ок. 1000 наших добровольців призначених до див. "Фрґунсберг". Всі однак підписали заяви до див. "Галичина".

Около 17 липня я виїхав з людьми як доповнення до Франції. По дорозі втікло вже чимало хлопців. Нас, як вишкільний курінь, приділено до Дивізії. Вишколу майже не переведжено з огляду на налети і брак спокою.

Були в Парижі, Белеме, Ремалярд. Врешті опинилися ми по цьому боці р. Сени і прямували до Бельгії. Побували теж в Голяндії. Під час тієї дороги частина хлопців полягла від налетів і партизан, частина попала до неволі, а решта втікла. Залишилося з цілого креня ок. 50 хлопців і тепер перебувають в 10 запаснім курені в Бенген в Надренії. Я сам дістав перенесення до 14. див. "Галичина".

В дорозі на терені Франції радили наші люди не признаватися до українства, хоч саме населення відносилось до нас краще, як до німців. В Бельгії ставилися люди до українців краще, як у Франції, а вже найкраще в Голяндії. Відношення німецького командування до наших людей було дуже лихе і трактували їх як полонених.

Я сам два місяці сповняв функції священика, а між іншим був уживаний до різних робіт, навіть фізичних (ношення пак, замітання кімнат).

Ранги ніякої мені не признавали.

ДОКУМЕНТ Ч. 40.

Присяга І Української Дивізії УНА

введена перший раз у квітні 1945 року.)

Присягаю Всемогучому Богові перед Святою Його Евангелію та Животворящим Хрестом не шкодуючи ні життя ні здоров'я, скрізь та повсякчасно, під Українським Національним Прапором боротися зі зброєю в руках за свій Нарід і свою Батьківщину Україну. Свідомий великої відповідальности присягаю, як вояк Українського Національного Війська виконувати всі накази своїх начальників слухняно і беззастережно, а службові доручення тримати в таємниці. Так нехай мені в цьому допоможе Бог і Пречиста Мати.

З В І Т

з засідання В.У. в ліквідації

Дня 18. XI. та 19. XI. 1945 р. відбулося перше ліквідаційне засідання В.У. у Мінхені.

Обради відкрив Ген. Павло Шандрук о год. 14 - 15 хв.

Присутні:

1. Ген. Шандрук як представник Уряду УНР і в. о. Міністра Справ Військових.
2. Др. Володимир Білозор.
3. о. Др. Василь Лаба.
4. Инж. Андрій Палій.
5. Инж. Е. Пиндус.
6. Инж. Михайло Хроновят.
7. Инж. Роман Крохмалюк, повновласник В.У.

Неприсутні:

Сот. Осип Навроцький, сот. І. Рудницький, д-р Л. Макарушка, інж. Юрій Крохмалюк, мгр. М. Кушнір, проф. З. Зелений, ред. Ст. Волинець.

Генерал Шандрук пропонує інж. Палієві обняти провід в нарадах. Инж. А. Палій погоджується та покликає на секретаря інж. Р. Крохмалюка.

До слова голоситься інженер Пиндус, як ініціатор цього засідання. Він стверджує, що усі члени В.У. знаходяться на заході і ніхто не остався під большевицькою окупацією, після чого реферує причини скликання цього засідання.

На думку інж. Пиндуса сьогоднішні сходи повинні застановитися над дальшою долею Військової Управи. Засідання це подиктоване конечністю хвилі — треба було б негайно зайнятися опікою над інвалідами та раненими, як теж долею полонених та їхніх родин. Инж. Пиндус вважає доцільним заслухати перш за все думки Ген. П. Шандрука до порушених питань.

На основі вищесказаного інж. Палій намічує такий порядок нарад:

1. Відкриття нарад, яке вже відбулося.
2. Доклад Генерала Шандрука — дальша доля Військової Управи,

3. З'ясування спільного становиська у зв'язку з Дивізією,
4. Відношення до старшин при дивізії і поза дивізією,
5. Внески і запити.

Генерал Шандрук заявляє, що хоча він своїм розпорядком з дня 9. IX. 1945 визначив був уже Ліквідаційну Комісію в особах інж. А. Палія та д-ра Л. Макарушки, однак, що в міжчасі заіснували, а зокрема розмови з інж. Е. Пиндусом переконали його, що ця ліквідація повинна бути переведена іншим порядком. В зв'язку з цим Генерал Шандрук запитує, чи "Військова Управа в ліквідації" в сьогоднішньому складі може виносити правосильні ухвали.

Інженер А. Палій: ставить такий внесок під голосування:

"Військова Управа сходиться сьогодні у виїмкових умовах. У зв'язку з цим рішення прийвних членів слід уважати правосильними і подати їх нашому органу до дальших заряджень. Для скріплення наших рішень подати їх до відома усім неприсутнім членам".

Повищий внесок проходить одностайно.

Провідні думки доповіді Генерала Шандрука.

До т. 2.: Генерал Шандрук реферує перебіг подій від часу зорганізування Українського Національного Комітету. Негайно по прибутті до дивізії він перш за все усунув з її складу всіх німців (11%) та перемінив її на чисто українську одиницю. Рівночасно перепровадив присягу дивізії на вірність Українському Народу і Українській Державі. Далі уважав Генерал Шандрук за свій обов'язок випровадити дивізію з лінії фронту, що йому остаточно вдалося здійснити дня 8-го травня ранком, коли він випровадив дивізію за річку Мур, отже на один день перед капітуляцією Німеччини.*)

*) У звіті ген. Шандрука зайшла мабуть помилка, бо німці залишились при дивізії аж до самої капітуляції. Ба щобільше, в тому самому часі до української дивізії приділено "безробітний персонал" з німецького лєтунства. Якщо йдеться про відтягнення частин дивізії з лінії фронту, то тут також маленька неточність. Капітуляція, як відомо, наступила 8-го травня, (а не 9-го) отже частини дивізії, головні піхотні, почали відступ в день капітуляції в часі між 7-8 годиною рано, залишаючи на лінії деякі піхотні частини та артилерію для забезпечення тилів з наказом відкрити вогонь у випадку наступу большевиків і держати лінію до год. 2-ої попол.

Гляди Ф. Цимбалюк-Обиченко: "Останній день під Фельдбахом", Вісті Комбатанта, ч. 5. (55) 1971, стр. 33-44.

У відмаршу дивізії перешкаджали большевики частими налетами та танками. Однак втрати були дуже малі. По випровадженні дивізії з фронту Генерал Шандрук відіхав з сот. Макарушкою до Авфкірх, а опісля до Наймару, щоб нав'язати зв'язки з провідними українськими колами та турбуватися долею дивізії та всього українського вояцтва.

Дивізія перейшла майже всеціло в західний альянтський полон. Генерал Шандрук посвятився дальшій акції опіки над Дивізією. Для цього відвідав 37 таборів, де сиділи наші хлопці. Вів теж пертракції з американською та англійською владою, а зокрема в Американській Головніій Квартирі, де йому було заявлено, що покищо не можуть звільнити вояків-українців з полону, що зрештою є в їхньому власному інтересі.

У Шпітталі зібралась була переважаюча більшість дивізії з полк. Михайлом Кратом та підполк. Віктором Мальцем на чолі. Цей табор перевезли опісля через Удіне до Белярії, коло Ріміні в Італії. На основі звітувань полковника Крата (17. X. 45.) ситуація відносно прохарчування погана, а невідповідні під зиму приміщення дошкулюють полоненим. Старшин відокремлено, а підстаршин і стрілецьтво є під командою сотника Яськевича. Генерал Шандрук пробував добитися до тої частини Дивізії, та це йому не вдалося, бо був англійцями придержаний на границі. Менша частина Дивізії знаходиться під американською окупацією. Її перенешено до різних таборів, а накінець опинилася в таборі Авербах, де концентрується всіх вояків української національності. При цьому Генерал Шандрук стверджує, що його заходи для нав'язання тісного контакту з цією групою, не дали покищо позитивного результату. Відносно дальшої долі Військової Управи, Генерал Шандрук вважає, що вона, як громадський патрон дивізії, повинна з честю закінчити своє діло. В зв'язку з цим треба діяти в порозумінні з Головним Комітетом Опіки та Поради і виконати його бажання в напрямі заховання всіх цінностей так моральних, як матеріальних.

Инж. Палій: відкриває дискусію над докладом Ген. Шандрука.

Инж. Пиндус ставляє такий внесок:

“Військова Управа висказує Вп. Генералові Шандрукові свою велику вд'ячність і признання за вміле переведен-

ня свого завдання з особистим нараженням для рятуння І. Української Дивізії”.

Повищий внесок прийнято одногосно.

До т. 3.: Зясування нашого спільного становища у зв'язку з дивізією.

Тому що в сьогоднішній ситуації чути госи, які крикують творення І. Української Дивізії, як теж діяльність Військової Управи, інж. Палій подає по черзі усі дані, що з'ясовують цей історичний почин.

Сам факт творення дивізії в часі, коли Німеччина заломлювалася (1942-1943) проречисто говорить сам за себе. Творення дивізії було політично-військовою акцією, як протест проти нашого поневолення; це було ще одне звено неперервної акції боротьби за власну державність.

Опісля інж. Палій подає історію творення Військової Управи. У творенні Дивізії Військовій Управі присвічували два засадничі мотиви: (1) на випадок капітуляції Німеччини і залишення східних народів їх власній долі Українська Дивізія мала стати зав'язком збройних сил Української Держави. (2) На випадок цілковитого розвалу Німеччини малося на увазі розгорнути дивізію у таку військову одиницю, що могла б охороняти українські землі та народне майно. Творення Дивізії — це було бажання Українського Народу добитися волі. Про доцільність творення дивізії промовляв ще й той факт, що творення дивізії рятувало українське населення. В зв'язку з цим були можливі різні інтервенції у німецької влади. Про одобрення поступовання В.У. говорять позитивне ставлення українського населення до справи, як теж деяких організованих кол. На кінець інж. Палій заявив, що приділ Дивізії до зброї СС стався проти волі українського громадянства.

В дискусії забирає гос д-р Білозор та висказує думку, що яка-небудь енуціяція в справі Дивізії до нашого громадянства є не на часі. Головним починам було створення збройної сили — факт, який не був популярний навіть серед німецької верхівки та деяких німецьких кругів та викликав різні застереження (як смерть Бауера).

Інж. Хроновят заявив, що одиноким виясненням причин створення української дивізії були виключно для власних українських цілей.

Інж. Пиндус ставить внесок, щоби на підставі докладу інж. Палія виготовити меморіал до американської влади, який можна б опісля подати до відома заінтересованим українським колам.

Повище внесення прийнято одностайно.

Зогляду на пізну пору відложено дальший тяг зборів до слідующего дня на год. 9. рано.

Продовження засідання розпочалося з участю тих самих членів дня 19. XI. 1945. о год. 9. рано.

На порядку дня є точка вирішення остаточної долі Військової Управи.

У довшій дискусії, в якій беруть участь усі присутні, поставлено спільний внесок о. д-р Лаби, інж. Палія, інж. Пиндуса та д-ра Білозора під голосування, а саме:

“Військова Управа припинила свою діяльність з хвилиною закінчення війни і згідно з зарядженням Генерала Шандрука про її ліквідацію з дня 9. IX. 1945. “Військова Управа в ліквідації” на своєму засіданні з дня 18. і 19. XI. 1945. віддає себе до розпорядимости Уряду УНР, зокрема Міністерства Військових Справ та ставить рівночасно слідуючі внески:

1. Призначення зі сторони Ген. Шандрука ліквідаторів діяльності та рахунків В.У. в особах: сотн. Навроцького, інж. Пиндуса та інж. Хроновята.

2. Назначення Контрольної Комісії для провірки рахунків та матеріяльних цінностей В.У., яка на пленум В.У. поставить свої внески. В склад Контрольної Комісії повинні ввійти — представник державної контролі та делегати В.У.

3. Військова Управа прохає Ген. Шандрука застановитися над організацією опіки над дивізією в полоні, інвалідами та їхніми родинами.”

Повище внесення перейшло одностайно.

Чергова точка: відношення до старшин при і поза Дивізією.

Ген. Шандрук: подає до відома, що старшинам, які заслужилися в дивізії, рішився підвищити степені. Ген. Шандрук має наразі на списку 63 таких старшин. Крім цього з уряду підвищив степені: сотника Макарушку до підполковника, поручника отця Левенця до майора, поручника Івана Козака до сотника [правдоподобно: Володимира].

В дискусії беруть голос: інж. Пиндус, інж. Хроновят, д-р Білозор і висказують свої зауваги відносно цього підвищення.

Опісля забирає голос Ген. Шандрук у справі дивізійної відзнаки та пропонує її виготовлення, що В.У. одобрює.

5. Внески і запити.

Інж. Палій ставить внесок на зворот грошей виложених ним особисто на цілі В.У. в Кракові в листопаді 1944 р. на що предкладає квит. Він прохає про постанову звороту його позички.

Інж. Пиндус ставить засадничий внесок, що всі претенсії до В.У. мають бути зголошені до Ліквідаційної Комісії та мають бути зліквідовані у процентовому відношенні до засобів, які будуть до диспозиції.

Внесення інж. Палія переходить з узягдненням засадничого внеску інж. Пиндуса одноголосно.

Генерал Шандрук порушає справу грошей, що знаходяться в руках д-ра Молодецького мабуть у сумі 100.000 РМ., як "Крігсбезольдунг" та вказує та труднощі одержати ці гроші до диспозиції В.У.

Інж. Крохмалюк пропонує, щоби голова Комітету п. В. Мудрий написав відповідного листа до П. Молодецького та припоручив йому передати вище наведену квоту на руки Ліквідаційної Комісії Військової Управи.

Інж. Палій просить виплатити йому як зачет на належні йому гроші 1.500 РМ.

Повище внесення проходить одноголосно.

Інж. Палій ставляє внесення виплати на рахунок праці і розіздів Ліквідаційної Комісії квоту 500 РМ. Обі ці виплати dokonує інж. Хроновят з залізного фонду В.У., яким розпоряджає, як бувший повновласник В.У. на Австрію і Чехи.

На цьому засідання закінчено о год. 12. мін. 40.

А. Палій, в. р.

Р. Крохмалюк, в. р.

Читали протокол засідання "В.У. в ліквідації" з дня 18. і 19. XI. 1945. Приєднуємося до рішень винесених на цьому засіданні.

Франкфурт, 29. XII. 1945.

Зелений Зенон, в. р.

М. Кушнір, в. р.

За вірність відпису:

ЗАЯВА

**проф. д-ра Володимира Кубійовича [американській
окупаційній владі в Німеччині] у справі створення
I. Української Дивізії “Галичина”.**

Моє прізвище проф. д-р Володимир Кубійович, народж. 23. 9. 1900. в Новім Санчі (Nowy Sącz), Польща, ДП, б. польський громадянин, тепер бездержавний замешканий в Мюнхені-Пазінгу, вул. Боденштедтштр. 9.

Після закінчення народної школи та гімназії в Новім Санчі в 1918 р. я поступив на державний Університет в Кракові в 1919 р., студіюючи географію й історію. В 1923 році я закінчив студії, осягнувши титул доктора філософії з дуже добрим успіхом. Далі працював професором гімназії в Кракові, а з 1928 р. доцентом географії Східної Європи в державному Університеті в Кракові до 1939 р.

Впродовж мого життя був я дійсним членом наукових товариств в краю як і за границею, м. і. був я теж дійсним членом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, дійсним членом Т-ва ім. Шафаржика в Братиславі, дійсним членом “Словацької Музеальної Сполечності” в Турчанськім Мартіні, та членом етнографічної й географічної комісії Польської Академії Наук в Кракові. Як науковець я видав около 90 наукових праць, головно з ділянки антропологічної Карпат та Схід. Європи, а зокрема студії про географію України. Поміж важливішими працями можна підкреслити: Атлас України 1936 р., Географія України 1937 і 1942 р., а далі: Укр. Статистичні річники та інші. Мої наукові праці були друковані в кількох мовах, як напр. англійська, французька, німецька, чеська, польська, словацька, румунська й українська. До вибуху війни я перебував у Кракові.

Після німецько-совітського договору 1939 р. прилучено малу частину української етнографічної території в Польщі як Лемківщину, Посяння й Холмщину до т. зв. Генеральної Губернії. Всі українські партії та організації були тут німецькою владою розв’язані. Із причин великого числа втікачів з-під совітської частини Західної України на територію Генеральної Губернії дозволили німецькі окупаційні власті

створити Український Центральний Комітет (УЦК) — як об'єднання всіх українських харитативно-допомогових комітетів для орієнтації у створеному хаосі і для допомоги місцевому українському населенню в Генеральній Губернії, до котрої прилучено в 1941 р. і т. зв. Дистрикт Галичина. Такі самі допомогові організації були тоді також створені для поляків і для жидів.

Українці, беручи під увагу мій науковий авторитет як і моє обзнайомлення із потребами місцевого українського населення через моє походження з тієї ж самої частини країни, вибрали мене головою УЦК. В тому ж самому часі — мойого головування в УЦК — я був теж від 1940 р. професором Українського Вільного Університету в Празі, куди я лиш час-до-часу доїздив. В УВУ, що знаходиться зараз в Мюнхені, я далі продовжую свою наукову діяльність.

Харитативно-допомогова праця УЦК була сперта на власних українських фондах, а саме на вкладках членів, далі — на заграничних пожертвах від Червоного Хреста в Женеві та почасти на фондах, призначених німецькими властями для харитативних цілей, а які теж отримували в більшому проценті поляки, далі українці, та, нарешті, в початкових часах і жида.

Як голові УЦК мені приходилося інтервенювати у німецьких властей у всяких справах, де йшлося про інтереси українського населення Генеральної Губернії. Проти терору стосованого німецькими властями супроти українського населення, проти різного роду репресій та надужить німецьких адміністративних чинників у відношенні до українців я протестував усно й письменно до вищих німецьких урядових чинників. Деякі мої письменні протести були зачитані прокуратором в нюрнберзькому процесі, що обтяжували німецький нацистівський уряд, на підставі знайденої в державних канцеляріях після розвалу III Райху американськими властями моєї кореспонденції. Ця згадана кореспонденція знаходиться в архівах нюрнберзького суду (напр. мій лист із 25. 2. 1943 до генерал-губернатора Франка).

Німецька поліція безпеки (СД) кількакратно грозила мені запрогоренням до концентраційного табору та ліквідацією УЦК. Якщо до цього не дійшло, то це можна завдячувати лише тій обставині, що, почавши від осені 1941 року,

військове і політичне положення німців з кожним днем ставало шораз далі гіршати.

Зізнання та заяву, що я подаю на цьому місці, роблю в добрій вірі і можу їх завжди підтвердити присягою. Уважаю, що лиш я є тим самотнім, який з української сторони компетентний говорити в цій справі, якщо ходить про цілість проблеми. Вразі потреби я можу навести відповідних свідків на підтвердження окремих подробиць цієї справи. Свідки ті знаходяться сьогодні почасти в США, в Канаді та на терені Німеччини і готові кожночасно про цю справу зізнавати. До самої справи зізнаю ось що:

Вже з 1939 р. стали набирати німці з-поміж українців по таборах полонених з польської (а від 1941 р. і совітської) армій та з-поміж робітників і втікачів боездатну молодь, що її вживали до служби в різних парамілітарних формаціях: вартівничих сотнях (Веркшцц), сотнях перекладачів при армії, чи то відділах Орднунгсполіцай — в Ген. Губернії, а з 1941 р. і в прилученому до Ген. Губернії Дистрикті Галичина. Як вже вповні ясними стали цілі й відношення німців щодо українців, то члени тих формацій пробували за всяку ціну з них звільнитися. До УЦК зверталось дуже багато із втягнених до цих частин українців та їх родин, щоб УЦК постарався про звільнення цих осіб від служби по тих формаціях. Всі заходи УЦК в цьому напрямку залишилися без успіху, бо поза поодинокими випадками, де можна було мотивувати прохання про звільнення хворобою або іншими важними причинами, не було переконливих для німців аргументів, що могли б говорити про загальне звільнення українців.

В такій ситуації, спираючися на психічне наставлення українців та їх змагання від десятків років до створення власної держави з одної сторони, а з другої — щоб подати мої аргументи на звільнення тих всіх боездатних українців із згаданих частин, як теж для затягнення самої акції набору тих людей, підсунув я німецьким окупаційним властям думку про створення чисто національної української військової частини, як військової формації для боротьби виключно проти большевиків. Як приклад ставлення німецької влади до справи творення української армії згадаю, що коли я переговорював у справі приміщення українських фахівців на відповідну цивільну працю, то від заступника

шефа уряду райхскомісаря України Еріка Коха п. Даргеля дістав я таку відповідь: “Не маю для вас кріса, ані як для поліції, ані як для армії; для вас праця в майбутній Європі це мітла і сапа”.

Ця фраза була цілий час тим ляйтмотивом, що характеризував і мав характеризувати відношення німців до українців у випадку, якби німці були цю війну виграли. Того була свідома і та частина українців, що пішла на одверту війну з німецькою окупацією і та, що покищо ще пробувала використовувати легальні можливості, допущені німецьким режимом на українських землях.

Далі уважаю потрібним згадати, що з української сторони були спроби в рр. 1941-42 зорганізувати національні українські військові формації для боротьби з большевиками, але вони не повелися, або через те, що зорганізовані дрібні частини — величиною батальйона — відмовились слухати наказів німецького командування з причин нехтування людської гідности, морального гнету, нехристиянського світогляду та расової зарозумілости і згїрдливого відношення зі сторони німців, а у висліді того ці частини розпущано, а старшин арештовано, як це сталося з Українським Легіоном 1941 р., — або через те, що організовані виключно німецькою стороною українські сотні з-поміж полонених українців при німецьких вермахтівських частинах під командою німецьких старшин і підстаршин кидали лише на фронт як “гарматне м’ясо за німецьку справу”.

Український загал тих творів не підтримував вже з тої причини, що заходила небезпека, що такі малі частини може німецьке командування вживати і на західньому фронті, що було б зовсім суперечним із наставленням української суспільности взагалі і кожного українського громадянина зокрема, а далі, тому, що таке вживання українських сил на західньому фронті ніяк не відповідало змаганням українського народу зацікавленого єдино в протибольшевицькій боротьбїй. Зрештою до таких дрібних військових формацій українська суспільність довір’я не мала.

Наслідком великих поразок німецької армії в 1942 р. під Сталінградом і в Африці та з причин повсталого занепокоєння й непевности щодо переможного висліду війни, німецька влада була примушена тими обставинами призабути свої давніші теорії, чи то краще прикрити їх трохи, та хи-

тро старалися втягнути у свою військову машину і ті ненімецькі сили, що опинилися у сфері її впливів. Очевидно у виборі засобів для реалізування своїх цілей німці, як це загалом відомо, були безпощадні.

Почалося загальне творення чужинецьких військових формацій, як напр. литовських, естонських тощо з використанням ідеалів національних та важкої політичної ситуації тих загрожених більшовизмом народів. Між іншим висунуто тоді й думку створення окремої національної формації із українців. На основі відомої мені тодішньої ситуації гадаю, що це питання стало актуальним з таких причин і з такою метою:

1. Використати антибільшевицьке наставлення українського населення, що опинилося під німецькою окупацією для скріплення захитаного східного фронту.

2. Набираючи молодь до такої контрольованої ними національної формації німці надіялися, що може вдасться їм послабити український партизанський рух, що вже в тому часі був звернений не лиш проти більшовиків, але й проти них.

3. Використати для військової служби тих боекватних українців, що знайшлися на примусових роботах в Райху. Їх використання, як військового матеріалу, німцям підходило краще ніж використання лише як робочої сили, бо ж розчислювано на ту обставину, що ці люди охотніше повнитимуть військову службу в українській національній формації, ніж примусову роботу, при якій вони зрештою в'язалися з іншими чужинецькими робітниками і вели саботаж.

В основу акції створення з українців такої військової формації, якої величину окреслено було в початках як дивізію, поставили німецькі чинники ідею звільнення України, спекулюючи на психології українського народу, що прагнув звільнення українських земель з-під більшевицького режиму. Німці знали добре, що українське населення ставиться до них в цілому дуже ворожо через експлуаторську господарську політику, терор та трактування його як расово нижчий елемент — т. зв. унтерменшів. Вони свідомо, хитро й обдуманно підкреслювали момент найдорожчий в житті українського народу, цебто момент звільнення власної батьківщини від гнобительського комуністичного режиму.

Вчисляючи ті моменти, хотіли вони використати факт непримирної ворожнечі і ненависті до большевиків в українському народі, з яким він боровся ще з 1917.

УЦК, як одну легальну українську установу — об'єднання українських допомогових комітетів після розв'язання всіх партій та організацій на тих теренах, рішили німці примусити до допомоги в цій акції.

До мене, як голови УЦК, звернувся губернатор Галичини д-р Вехтер, хочаби довідатися, як до цієї справи поставляться українці та в дальшому, щоб зобов'язати українську сторону допомогти активно у вербувальних акціях та в заохоті до вступу в дивізію. Звертався він до мене тому, що мабуть здавав собі справу, що без попертя якогось українського чинника така акція натрапила б на великі труднощі в переведенні. Він давав мені до зрозуміння, які наслідки могло б мати для зорганізованого українського життя те, коли українська сторона відкажеться від цієї акції вповні. Наслідки для мене, як і для кожного, хто знав нацистські методи та засоби, були ясні.

В такій ситуації я скликав нараду з кількома б. старшинами української армії, представив їм ситуацію та ідею створення дивізії з українців, подаючи всі моменти, що говорили б проти і за створенням такої військової формації. Питання стояло так:

1. Чи відказатися вповні від цієї акції, а що мало б за наслідок зліквідування одинокої української легальної інституції — УЦК, а тим самим і унеможливлення всякої допомоги українському населенню;

2. Чи допомогти при творенні такої військової формації та в такий спосіб підготувати на всякий випадок свою власну збройну силу.

При обговорюванні цієї справи треба було брати під увагу, що німці будуть творити таку формацію без огляду на те, чи українська організація поставиться до цієї справи позитивно, чи ні.

Далі йшла дискусія над тим, як буде задивлятися на таку допомогу у творенні дивізії західній аліантський світ, як поступили в цій ситуації інші національності (як литовці, естонці, лотишці, білоруси тощо) та врешті над питанням, чи не був би цей момент відповідною нагодою для створен-

ня Укр. Національної Армії, яка могла б може у відповідний момент здобути собі власну свободу дії.

Після довгих нарад не могли ми знайти іншого виходу з цієї ситуації, як висунути певні домагання з української сторони в тій справі та вимагати створення Української Національної Армії.

Головна наша вимога була, що українська дивізія може бути призначена тільки до боротьби проти большевиків і може бути вжита лише на східньому фронті. Дальші наші вимоги охоплювали такі пункти:

1. Старшинський склад та дух виховання членів Дивізії мусять бути українські.
2. Назва та відзнаки Дивізії — українські.
3. Членам Дивізії має бути забезпечена духовно-релігійна опіка.
4. Дивізія має бути підчинена Вермахтові.
5. Всі українські політичні в'язні по німецьких тюрмах та концентраційних таборах мають дістати загальну амнестію.
6. Сама Дивізія це тільки перший крок для створення Української Національної Армії, в якій склад вона має ввійти.
7. Члени родин вояків та особи на їх утриманні мають дістати відповідне матеріяльне забезпечення.

Губернатор д-р Вехтер взяв до відома поставлені умови і обіцяв їх здійснити. 28. 4. 1943 р. проголосив д-р Вехтер створення I Української Дивізії "Галичина". В травні та червні 1943 р. проведено військовий перегляд, а вже 17. 7. 1943 від'їхали перші транспорти рекрутів до вишкільного таборів. Спочатку сповнено в цілості лише вимогу духовної опіки. Назву дістала ця українська дивізія — "Дивізія Галичина", а відзнаки на однострою — галицький крайовий герб-лев. Набір до Дивізії Галичина переводився спочатку 1943р. на засадах добровільності, якщо можна говорити про "добровільність" в умовах тоталітарного режиму, який не розбирає в поставлених йому до розпорядимости засобах, щоб зломати найменший спротив. При тому немало важив факт, що раз дані адміністраційні німецькі чинники заініціювали таку акцію, то старалися докласти всіх зусиль і вжити всіх їм доступних засобів, щоб сама акція не скінчилася

фіяском, а вони за неуспіх форсованої справи не провалилися перед своїми наставниками.

Для переведення реєстрації зголошень до Дивізії покликав губернатор д-р Вехтер Військову Управу. Її завданнями були головно справи реклямації покликаних до служби, справи духовної опіки над вояками Дивізії та допомоги родинам, інтервенції за звільнення з тюрем зголошених до служби в I Українській Дивізії в'язнів-українців, тощо. Після формального вишколу підчинено Дивізію Зброї СС, а не Вермахту, як звучало домагання української сторони, під хитрим претекстом, що всі національні ненімецькі формації, як напр. латвійські, чи естонські, підчинені Зброї СС, та що цього вимагають не лише внутрішні німецькі закони, але й міжнародні приписи, (бо мовляв, із окупованої території не можна набирати "недобровольчих" військових формацій; а до Вермахту беруть рекрутів за мобілізацією і не може при ньому бути "добровольчої" формації). У Зброї СС Дивізія дістала чергове число 14. (14 Вафен Дівізіон Галицієн), а потім: Українше нр. I.). Вишколи Дивізії Галичина відбувалися у вишкільних таборах у Дембіці (Гайделягер коло Кракова) та в Нойгамер (Нідершлезієн), та в ін. місцевостях.

Я можу з певністю твердити, що вояки Дивізії, рядовики і старшини, не знали ближче про фази розвитку цієї акції і сподівалися, що остаточна форма цієї української військової формації буде Українська Національна Армія. Самі ж засади німецької нацистівської ідеології були їм чужі і противні. Несповнення німецькою стороною всіх поставлених українцями вимог при творенні I Української Дивізії було причиною, що сама акція із набором рекрута почала заломлюватися, а це мало в наслідку ще консеквентніше стосування засобів примусу.

Арбайтсамти ставили працездатних людей перед альтернативу, або виїзду на примусову важку працю в Німеччині, або зголошення до Дивізії. Студенти-українці та урядники були поставлені перед дилему втратити можливість праці та студій взагалі, або зголоситися до Дивізії.

Брак старшин-українців був причиною, що німецьке командування вибирало молодих студентів, чи абсольвентів середніх шкіл у Дивізії впрост на старшинський вишкіл, без того, щоб ті люди передше побували на фронті рядовиками

чи підстаршинами, як того вимагали в такому випадку німецькі приписи.

В червні 1944 р. Дивізія була кинута на протибольшевицький фронт під Броди (на схід від Львова), де вона була розбита, та з усіх 18-ти тисяч її членів врятувалася заледве 1/9 частина,*) а дуже багато перейшло при тій нагоді в лави УПА. Кілька тисяч попало в большевицький полон, де вони перебувають ще й сьогодні в окремих таборах під Москвою. За отриманими інформаціями командування Червоної Армії звернуло особливу увагу в останньому часі на цих полонених б. членів Дивізії. Їх стягнули з робіт та почали з ними переводити дуже основний політичний і військовий вишкіл.

Після катастрофи під Бродами з розбитків Дивізії Галичина та із забраних насильно до Німеччини на роботу українців створено другу дивізію під цією самою назвою; вона перебувала на вишколі у Словаччині (Жиліна) та в Словенії (Марібор) від осені 1944 по березень 1945 р., після чого була кинута з кінцем березня 1945 р. на протибольшевицький фронт коло Грацу (Австрія). Заходами створеного в березні 1945 р. Українського Національного Комітету, в якого склад входив і я, погодилися і німецькі урядові чинники на виділення всіх українців із усіх німецьких формацій: Вермахту і Зброї СС та створення з них Української Національної Армії. Українська Дивізія "Галичина" стала першою дивізією цієї армії, а ген. Шандрук став її командувачем. Так остаточно був розірваний і той зв'язок, що в ньому досі стояла Українська Дивізія зі Зброєю СС.

Ще в січні 1945 р. утворився при Дивізії тайний комітет українських старшин, що старався, без відома німців, нав'язати контакт з військами західних альянтів. Той контакт удалося знайти їм у перших днях травня 1945 р., а саме в місті Клягенфурті (Австрія) відбув парламентар Української Дивізії переговори з командуванням одної з дивізій британської армії (Новозеландської Дивізії). Командування цієї Дивізії після попереднього порозуміння зі своєю вищою командою дало згоду перейняти Українську Дивізію, що стояла на протибольшевицькому фронті на схід від Грацу, під свою охорону та на зайняту своїми частинами тери-

*) Чисельні дані не вірні, перебільшені.

торію. Факт добровільного переходу I Української Дивізії на сторону аліантів був проголошений у головнім військовім звідомленні збройних сил західних аліантів. Таким чином опинилася I Українська Дивізія в англійському полоні в Італії (Ріміні) та згодом у Великій Британії, поки її членів там 1948 р. не звільнено з полону та не переведено в стан “добровільних європейських робітників”.

Деяка невелика частина членів I Української Дивізії попала була в американський полон після відступу зі східнього фронту та з нього була звільнена впродовж 1946 р. і першої половини 1947 р. Командування III. Американської Армії після докладної перевірки окремою комісією справи I Української Дивізії рішило, що ця військова формація була національною українською частиною, якої приналежність до Зброї СС була зовсім формальною натурю, та що члени I Української Дивізії боролися лише проти свого національного ворога — большевиків. На основі тих ствержень всі члени I Української Дивізії, як рядові так і старшини були звільнені з американського полону не як приналежні до Зброї СС, а як члени Українського Легіону. Як членам Українського Легіону й були їм виставлені посвідки звільнення.

Це становить все, що я в головних рисах можу про започаткування, розвиток і кінець цієї акції сказати.

В заключенні хотів би я ще раз підкреслити, що маса українського населення про обставини творення I Української Дивізії не знала. Частинний же успіх при творенні Дивізії завдячується:

а) у великій мірі психічному наставленню українського народу, що у прагненні добитися власної збройної сили, яка єдино може бути передумовою власної державности, бажав використати всі можливості військового вишколу своєї молоді;

б) збігові обставин, в яких опинилися українці в часі II світової війни: вони не мали до вибору поміж західними аліянтами та Німеччиною, але між Німеччиною та російським большевизмом. Із большевизмом український нарід вів від десятка років зтяжну боротьбу і в тому його відношенні до большевиків нічого не могла змінити та обставина, що ССР знайшовся тоді випадковим союзником західних аліантів. Не менш важним аргументом, який промовляв мені за творенням такої української дивізії, було благосло-

вення справи цієї Дивізії Митрополитом А. Шептицьким, який виделегував для духовно-релігійної опіки над членами Дивізії свого представника о. мітрата д-ра В. Лабу та греко-католицьких духовників.

Врешті, якби я навіть зробив тут похибку, погоджуючися з української сторони на творення такої військової формації, то уважаю, що ніяк не було б справедливо заставити терпіти людей, що вступали в ряди Дивізії "Галичина" в добрій волі, що вступають у члени військової формації, яка є зав'язком Української Національної Армії.

І. Українська Дивізія "Галичина" заслуговує не менше, чим балтійські легіони на точне в'яснення їх ситуації, бо й зрештою умови творення їх були аналогічні.

Я заявляю на цьому місці, що за своє поступування несу відповідальність, незалежно від того, як ця справа буде вирішена.

Я стою все до диспозиції компетентним чинникам для подрібніших в'яснень і готов завжди, наскільки це буде потрібно, подати лісту свідків та їх теперішні адреси для підтвердження цього мого з'знання.

проф. д-р Володимир Кубійович
Весна 1948 р.

ДОКУМЕНТ Ч. 43.

ПРОТОКОЛ

засідання Військової Управи дня 27.8. 47 у приміщені ресторану
Вольфгангсайхе - Мюнхен

Приявні: ген. П. Шандрук, проф. В. Кубійович, інж. Е. Пиндус, інж. М. Хроновят, д-р Л. Макарушка, О. Навроцький, інж. А. Палій, ред. Ст. Волинець, мгр. М. Нушнір. Гості: мгр. М. Мартинець, мгр. Л. Ортинський, З. Коновна, С. Левицький, Р. Колісник, О. Луцький і О. Горбач.

Засідання відкрив і проводив [сот.] Навроцький, інформуючи на початку про діяльність Військової Управи в загальному, яку поклинав з поміж старших громадян-військовиків проф. Кубійович. Всі 12 членів були комбатанти. Того самого принципу — вибирати людей-військовиків для військового діла, що його найкраще можуть зрозуміти, вжито і при назначуванні по-

вітових і обласних представників ВУ. Вона була щось як парламент. Цих 12 людей на засіданнях вирішували спільно різні питання: поодинокі члени вели [свої] реферати гонорово, три із них [Навроцький, Пиндус і Волинець] були зайняті постійно, як канцелярія ВУ. Головою був назначений губернатором Вехтером полк. Бізанц проти волі Кубійовича. Кубійович передбачав на голову Навроцького. Як ще один член ВУ увійшов галицький німець пор. Байгерт. Крім того на всі засідання приходив від дистрикту фон Бірзуа, а пізніше ляндномісар з Радехова — Міллер.

На залю входить проф. Кубійович і провід засідання перебирає **ген. Шандрук**, вітаючи всіх приявних. У слові присвяченому історії І Укр. Дивізії ділить етапи діяльності членів Дивізії на три моменти: 1) Все що зв'язане з її минулим; 2) з теперішнім і 3) з майбутнім. Щодо минулого, то найбільше тут може сказати Кубійович, як голова УЦК, ВУ[?]. Мене інформовано про все кожночасно. Дивізія була покликана українськими провідними політичними кругами, [щоб служити] як певний атут у руках укр[аїнського] громадянства. Покищо ще не наспів момент, щоб висвітлити це все безсторонньо. Про те сконстантувати можна вже дещо і тепер.

Акція за створенням Дивізії була глибоко продуманим актом волі укр. народу на шляху досягнення свого ідеалу — української державности. І-ша Укр[аїнська] Дивізія (УД) — це великий аргумент у визвольній дії щодо сучасного та стимул, що стримує багатьох від невідповідних потягень на зовнішньому відтинку. У майбутньому вона буде завязном майбутніх укр[аїнських] збройних сил. І-ша Укр[аїнська] Дивізія виконала своє завдання, склавши жертви за укр. справу на полі слави. (З черги приявні вшановують повстанням з місця пам'ять товаришів зброї). Далі ген. Шандрук порушує справу акції для витягнення Дивізії з фронту. В останніх тижнях існування Німеччини Кубійович поручив йому, після створення Укр[аїнського] Національного Комітету, як майбутньому укр. начальникові збройних сил, вивести Дивізію з фронту, бо вона — це цвіт укр. інтелігенції зах[ідньо] укра[їнських] земель. З її складу 60% — це ті, що пішли заманіфестувати перед світом волю укр[аїнського] народу.

Далі стояло питання про відтягнення з фронту й інших військових українських частин. І-ша УД була чи не єдиною свідомою укр[аїнською] військовою одиницею. Перевести це завдання допоміг йому на фронті д-р Макарушка. Коли ж після війни треба було переконати укр. суспільність, що Дивізія це одна з найдорожчих дітей укр. народу — то тут допоміг йому інж. Палій. Ця акція спочатку була тяжна, бо ще й досі покутує серед українців певна несвідомість щодо ролі цієї Дивізії. ВУ це важливий фактор репрезентації І УД, а може і всього укр. вояцтва, тому її існування на майбутнє, хоч би й у формі "Військова Управа у ліквідації" — конечно. Обставини будуть мабуть такі, що і ВУ і військовики скажуть

своє слово, то ж хай і на майбутнє ВУ, так чесно як досі, виконує своє завдання.

З черги забирає слово **проф. Кубійович** та навітлює в ньому повстання і початкові кроки ВУ та І УД. Чому і як прийшло до повстання Дивізії? Одна з причин — психологічна: українці відчували потребу сили. Вже перед 1939 р. повставали на терені підчиненому Німеччині відділи військових одиниць. Від легіону Сушка, що перейшов від Сяніка до Дрогобич, через Веркшущи Ген[еральної] Губ[ернії] різні збройні відділи в часі сов.-нім. війни, дольмечерів, відділи поліції на терені Галичини, де старшинами були б. старшини УГА по різні інші парамілітарні формації. Зроблено було й легальну спробу утворити українську збройну силу. Сам доповідач 7-го липня 1941 р. зробив перший крок у тому напрямку, написавши листа до ген. губернатора Франка, "що є потреба створення української армії і вона повинна бути набрана з його території, або бодай, як українські відділи в рямцях вермахту із території ГГ до 1941 р." Лист остався без відповіді. В листопаді 1941 р. переговорював я з Дарленом шефом уряду Коха про [можливості] перекинення українських фахівців на СУЗ. Його відповідь була брутальна: "не має для вас кіса ані як для поліції, ані як для армії, для вас, для праці у майбутній Європі є мітла і сапа".

Проте, обставини змінилися в кінці 1942 р. (Упадок Сталінграду й висадка [аліантів] у Африці і Сицилії. На сході вже були відділи УВВ, що для них ведено пропаганду в радіо та в пресі, творено різні формації із полонених, як наприклад, з калмиків. Але це було тільки гарматне м'ясо, бо вели їх німці; чужинців допущено командувати найвище сотнями. В лютому 1943 р. я їздив до Берліна у справі пацифікації українського населення на Холмщині, де розстріляно тоді масово коло 1000 українців за польське повстання. Говорив я тоді з Міллером, генералом поліції — шефом гестапо, просондовуючи ситуацію. Настрій серед німців був прихильний творенню українських відділів.

Повернувши з Варшави я написав від себе (не від УЦК, бо це була харитативна інституція) 8. 3. 43 листа до Франка, де вдруге пропонував творити українську збройну силу, уважаючи, що після упадку Сталінграду, роля українців вже була б не тільки як гарматного м'яса. Але і цей лист остався без відповіді. Після того розкрив йому Бізанц, що над тією справою думає вже і Вехтер. У дистрикті Галичина товчком був тут його заступник д-р Бауер, що його застрілило мабуть таки гештапо 1944 р.*) Це була сдинока розумна людина і невігідна для німецької політики на сході, бс за-

*) Щойно пізніше по війні виявилось, що зробив це агент НКВД, гл. стор. 51.

багато часами говорив і його жінка була швайцарка. У приватній розмові він часто повторював “моя помилка, що я вернувся перед війною з Америки”. Отже ця ініціатива вийшла мабуть від Бауера, а не від Вехтера, бо і в засіданнях ВУ брали участь вони оба. Вехтер — була людина добра чесна. Його батько генерал і останній міністер війни перед упадком австрії. Як австрієць, Вехтер любив повторяти, що “якби німці мали берлінську організацію, а віденську політику, то вони підбили б цілий світ”.

В листопаді 1941 р. я стрінувся з Вехтером, як Краківським губернатором, але він тоді про українську справу не мав найменшого поняття. В Галичині Вехтер змінився мабуть під впливом таких людей, як Бізанц, Бауер, д-р Лозанер і сам побачивши відносини і помилки німецької політики, в часі подорожі зайцем по Україні. Він вернувся з переконанням, що на сході повинна зйти симбіоза німців з місцевим населенням. Щодо Галичини, то Вехтер виробив собі погляд, що це якась окрема територіяльна одиниця, що перебувала у співжитті з німцями ще від XVIII ст. Формою такого співжиття мала би бути якась українська армія. Крім того він носився ще з фантастичними плянами якоїсь галицько-волинської держави. Як Вехтер пронохав, що з такою збройною силою можна піти далі, почав у березні 1943 р. переговори з Бергером в СС-Гавптамті та разом з ним і Гімлером перевів ці розмови і дістав від них пляцет творити українську Дивізію. Виключене було, щоб чужинецькі відділи підлягали Вермахтові, але і ця згода мабуть не була ще повна. Справу перед ним поставлено мабуть у формі “як це тобі вдасться, то тебе похвалять, а не вдасться — то підеш до КЦ”.

Продовж нічня березня та половини квітня Вехтер веде переговори з німецькими та українськими чинниками. Вся акція велася понад головою губ. Франка, який жерся з Гімлером і сам Вехтер його не шанував. Коли з початком квітня 43 р. став Вехтер переговорювати з Бізанцом (людиною добросердечною, може навіть пів-українцем, проте довгоязиким, що бігав по Львові і плів дурниці), тоді до цієї акції взявся і я, видаючи відозву у справі Дивізії, за яку відповідаю я сам. Збройна сила була потрібна, і тоді вже пересувалася на території Галичини УПА. На зборах студентів я часто до них повторяв: “як треба висилати студентів учитися фахів до університетів [західньої] Європи, то чому не висилати молодих людей, щоб вони вчилися військового ремесла?”

В перемогу Німеччини тоді ні я, ні ніхто [інший] не вірив. Передбачувано, що в Європі після упадку Німеччини настане хаос. На конференції в Тегерані обговорювано справу десанту на Балканах, якої хотіли англійці, тільки Рузвелт попер Сталіна, щоб десант відбувся на Заході. На випадок десанту на Балканах, ми собі уявляли повстання хаосу на наших землях, а тоді треба було подумати і про забезпечення перед ним, отже

і про створення збройної сили. А до цього потрібно і вишколу. Зрештою, військового вишколу потрібно і для здорового руху українського суспільства. І це були причини, чому я рішився за справу творення І-ої Української Дивізії. А по друге, чи ми хотіли б чи ні, то німці були би її творили, бо мали до того силу і ціла низка українців пішла б, бо хотіли війська (як і при ДУН), бо тоді ентузіазм оповив українську галицьку суспільність (читай урядові "Львівські Вісті", тоді як "Кранівські Вісті" ставилися трішки холодніше).

Переговоривши з Бауером, я поїхав до Вехтера, представляючи йому, що такими методами, як Бізанцове балакання у Львові, з усього зробиться "шопка", бо далеко не всі підуть. На те Вехтер відповів: "Я розмовляв з Гімлером і він на дивізію ще вповні не погодився, на назву українську вони, там вгорі, не підуть, бо бояться, але на щось регіональне — згоду дадуть. З Вехтером говорили ми різними мовами. Його думки можна схарактеризувати такими словами: "покажіть нам, як ви воюєте за нас, то Гітлер щось вам дасть". Українці зі своєї сторони ставили таку вимогу: "дайте щось — то підемо".

В українському інтересі [тоді] було, щоб заіснувала галицька українська дивізія... [нечитко]. Серця й ентузіазму при переговорах не було. З черги я перевів розмови з українцями, признаюся, може занадто мало. Перше переговорював я з митроп. Шептицьким. Його слова ще в 1941 р. були: "нема ціни, яку варто було б заплатити, щоби було українське військо", тому він справу творення української частини з місця благословив. Тому виделегував до ВУ о. д-ра Лабу, ...[нечитко]... еп. Сліпого, [щоб] благословив Дивізію.

Крім того я переговорив цю справу, справді не з політичними угрупуваннями, бо це було небезпечно, а з поодинокими видатнішими людьми. Всі дивилися [на справу] позитивно, і тільки один із був. військовиків І-ої Світової війни [полк. Р. Дашкевич] поставив запит: "як англійці будуть на те дивитися?". Полк. Сушко зайняв нейтральне становище, відповідаючи: "якби так до нас звернулися німці і ми творили дивізію, то очевидно, я ставився б позитивно". Не переговорював з бандерівцями.

Зразу було домовлено, що Військова Управа — це буде відділ УЦК, очолюваний українцями. Про те Вехтер нас ошунав, бо, не спитавши нас, видрукував статут Військової Управи і її склад, де у проводі стояли два німці. З того він потім викручувався. Зрештою, же воно і добре, що це все не пішло на конто УЦК, а Бізанц і так був по національності мішанець. Все це були ще вступні розмови. Не вдалося тоді ні вставити домагання про тризуб ні підчиненості [дивізії] вермахтові. На герб хотів Вехтер конечно кавку, а не льва, дочепивши до нього згодом, після довгих переконувань, три корони. Договорившись з українцями, Вехтер післав

кур'єра до Гімлера і, доставши дозвіл, видав відозви з проголошенням набору до дивізії. Із дальших перепетій наведу лиш кілька моментів.

При організації дивізії співпрацювали всі панове з ВУ. Підкреслюю зокрема співпрацю з Палієвим, що хоч хвора людина, до Дивізії пішов. З ним я обговорював всі майбутні можливості, навіть питання усунення німецьких старшин з Дивізії на випадок перевороту. Теж багато переговорював я з сотн. Манарушною.

Сотник Паліїв був ентузіястом Дивізії, уважав, що без Дивізії не може бути укр. армії. Щодо зформування Дивізії Вехтер слова не додержав, бо були потворені поліційні полки і я написав 11. 11. 43 до нього [листа] з протестом... і ці полки тани зліквідовано. Зразу грозило, що з Франції ці поліційні полки кинуть на західній фронт, що було б найменш побажаним.

З початку 1944 р. німці почали робити дикий набір. Я написав 23. 2. 44 листа до Франка та до Вехтера, звертаючи їм увагу на цей набір до німецьких есесівських дивізій та до вермахту, зазначаючи, що такий набір може робити тільки укр. влада. У висліді Вехтер тільки публічно відповів промовою, що є, мовляв, українці, які вже домагаються винагороди, тоді як треба наперед доказати працею та ділом і щойно аж тоді може прийти нагорода.

Участь Дивізії під Бродами — вина не моя. Тай, зрештою, це не була тоді аж така велика катастрофа, як зразу видавалося. Із розбитків зформовано т.зв. другу дивізію. Щодо неї — можна було зразу сумніватися, чи її варто творити, про те показалося, що таки добре зроблено, що її зформовано. Що з неї не вийшли початки укр. армії, винні не ми. Вагу факту, що з неї вийшли кілька сот старшин, покаже майбутнє. Чи моральні вальори — таборове життя в Англії — не залишить психічних слідів на все укр. життя, побачимо. Інша справа, чи правду мав цей полковник з квітня 1943 р., що небезпечно творити військо під німцями, бо англійці будуть зле дивитися. На мою думку, добре сталося, що Дивізія постала, а за те треба було платити. Слід тільки до неї було підходити більш із розумом ніж з ентузіазмом.

Навроцький з черги переходить до діяльності ВУ. Військова Управа, — говорив він, — від самого початку здавала собі справу, з положення, в якому вона знаходиться. На першому засіданні поставлено 11 пунктів — вимог супроти німців. Виправляв їх Л. Шанковський і всі вони були політичного характеру. Як першу точку поставлено домагання випустити з тюрми старшин-учасників легіонів Побігушого і Шухевича. Німці її сповнили й у великодній четвер їх випущено. Дальшою вимогою було випущення всіх політичних в'язнів, окремі уніформи для членів Дивізії, національні емблеми. Початково Дивізія мала зватися "Поліцай Дивізіон" —

Поліційна Дивізія і переборено таки іншу її назву. Вправді, пізніше без згоди ВУ поліційні полки потворено, але на нашу інтервенцію їх зліквідовано. Ми завжди підтримували Кубійовича. На засіданнях, без участі німців, обговорювано всі справи наперед а потім на пленумі ставлено вимоги. Зводжено боротьбу за термін "українська", але ми були звязані й не все могли робити, що хотіли і що треба. Багато дечого треба було перешварцовувати.

Нам занидувано, що з Нойгаммер за швидко кинено Дивізію на фронт і що ми були за тим. Навпаки, ми перед німцями все твердили, що Дивізія ще небоездатна, що нема відповідної кількості старшин і не ми винні, що вона пішла не на Коломию, а на Броди. Форкомандо, зрештою, виїхало було під Коломию, але перший транспорт уже з Кракова спрямовано на Броди, бо звіди витягнуто дві німецькі СС дивізії до Нормандії.

В архіві Військової Управи немає всіх дивізійних наказів у комплекті, за те протоколи засідань ВУ є всі. Із німців, крім полк. Бізанца, на засіданнях був приявний ще Байгерт, представник СД, що слідкував за всіми і писав свої звіти. Всі члени ВУ мали свої реферати: Культ.-освіт. — mgr. Кушнір; реф. набору — інж. Хроновят і сот. І. Рудницький; реф. опіки над родинами добровольців — інж. Палій; реф. військово-істор. — [Юрій] Крохмалюк; санітарний відділ — д-р Білосор; духовна опіка — о. д-р В. Лаба; звязок з Дивізією — д-р Макарушка; відділ пропаганди — інж. Пиндус; звязок з німцями — інж. Палій.

У ВУ постійно працювало лише трьох, інші — поза своєю фаховою працею. Тяжко було набрати людей до обласних і повітових представництв, бо тих людей не було; спенулянтів годі було брати, а всі інші українці працювали.

Інж. А. Палій. ...Коли стало відомо про творення Дивізії і задумано творити сурогат ВУ, тоді запропонував Кубійович і мені членство. Я спитав, які політичні гварантії дають німці, а Кубійович відповів: "Я думаю, ніякі..." Тоді я сказав, що важко приставати на це. [У відповідь на те] Кубійович: А не думаєте про потребу української військової сили? Я мусів порадитися, як голова Молодої Громади — організації комбатантів з попередніх визвольних змагань з д-ром Макарушкою, інж. Хроновятом та іншими. Всі ми прийшли до висновку, що ту німецьку пропозицію слід прийняти. Дальше я погодився на патрунування опіки над родинами добровольців. Тут німці спекулювали, бо в летючці виданій при нагоді творення Дивізії писали: "Родини українських добровольців будуть зрівняні в правах з родинами німецьких добровольців. На практиці це означало, що одержать те саме прохарчування, що німецькі родини. На ділі вийшло так, що харч для родин добровольців був такий самий як і перед тим, тільки обіцяно додаток, що його дістають у Райху німецькі родини.

У переговорах, що я їх вів з представниками Ландвїртшафтсамту він мені відповів, що ніде не було сказано про зрівняння з німецькими харчовими картками. Я поїхав до головного уряду в Кракові і там мені обіцяно зрівняти пайок для родин добровольців з німецькими. Я старався потворити окремі крамниці для родин добровольців: у Львові — молочарський та яринний Народної Торгівлі. Те саме у Станиславові. Насправді ж то було лиш протегування тих родин, а не окреме право. З черги йшла справа грошових виплат для родин.

[У ВУ] був створений окремий відділ, де перекладано приписи й інструкції для родин добровольців із поученням, де по відповідних урядах, на їх основі, можна інтервенювати. Сам я інтервенював у випадках вивозів членів родин добровольців на роботу та арештів. Вони були, на загал, успішні і [закінчувалися] “перепрошуваннями”. Промотором цієї роботи був з німецького боку д-р Бауер, що з місця полагоджував з поліцією всі інтерпеляції. (Він так говорив до шефів Гештапо: “Як смієте так робити із ріднею людини, що бореться плече-в-плече з нами!”). Бізанц була людина духово менша, як пересічна, чуттєва, наскрізь словянська, що тричі в день міняв свої погляди. Його, напр., реакція на мою інтерпеляцію в справі повішень у Дрогобичі: “Шляг би їх трафив, я їм покажу!” і т.п., а на другий день перероблений гештапом говорив: “Та вони самі завинили, чого йшли до УПА”.

На місцях відчувався скрізь брак відповідних людей. Все те змінилося на еміграції після евакування Галичини. Теоретично стало краще, бо тут усім родинам мусіли давати харчові приділи і причинки до них німецькі, бо інанших не було і самі картки мали більшу вартість. За те родини спрягуюно до примусових робіт. Помагав тут багато Мюллер, галицький німець, що виписував гострі листи в тій справі до німецьких арбайтсамтів і це, звичайно, мало успіх. Доказом цього [були] листи подяки від багатьох, що в їх справі інтервеньовано. Я поїхав до Берліна і виміг тут від уряду т.зв. “Шнельбріф”, в якому було недвозначно сказано, що “українська дивізія бореться за ті самі ідеали, що й ми, тому їхні родини повинні бути трактовані як і німецькі”. Текст цього листа, скрізь, де це було можливе, розсилено поштою. Далі після пролому під Варшавою, евакуація родин з Леобену, як і дальша опіка лежала в руках інж. Хроновята. Сам я від Авфкірху, де виеднав дозвіл поселити в шістьох селах 1000 родин, поїхав до Авгсбургу і далі до Відня. З Відня сам перевів один транспорт родин. Можливості виїзду були, тільки, що люди тоді самі вагалися, чи лишатися. Якщо хтось з Відня не виїхав, сам собі винен.

Мр. Кушнір Михайло: здає звіт з культурної опіки над добровольцями в дивізії. Труднощі в цій праці випливали з різних становищ, з яких німці й українці підходили до справи Дивізії. Коли ми хотіли поширити

нашу працю і на стрільців, то німці хотіли тут мати тільки пропаганду. Зрештою різні цілі мали тут німці і ми. Ми мали на оці соборність і незалежність і в тім напрямі хотіли повести працю, хотіли вияснити стрілецтву, що в ситуації, в якій ми знайшлися зараз треба числити на власні сили. У праці ми мали приклад з перших визвольних змагань, де таку велику вагу мало почуття спільности стрілецтва зі старшинами і з чого потім [зродився] ренесанс в українському громадському житті, як ті люди повернулися з таборів. Досягти того хотіли і ми нашою працею. Цих плянів не здійснено, бо німці були проти того, щоб у Дивізії повстали такі клітини, як пресові квартири в УСС. Осягнуто лише дрібні речі — можливість давати імпрези й різні вистави. Німці добивалися по змосі кабаретних. Із висиланих до Дивізій книжок, через цензуру, добрило лише невелике число, та й ці виховні моменти не дійшли майже до вияву. Потрібний був зв'язок з громадянством. Звідси повсталала думка заснувати газету, але й тут на перешкоді стала цензура фельдвєбля з пропагандивної сотні. Як же ж ВУ пішла на еміграцію то й ця праця ущухла.

Інж. Хроноват — референт набору: Свій звіт починає з моменту свого покликання Кубійовичем до ВУ. Я відразу відповів, що Дивізію творять запізно. “А як ви гадаєте, — відповів Кубійович, — як німці війну програють, то не уважаєте, що нам треба військової сили?”. Я відповів, що треба. “Отже тоді співпрацюватимете?” — повторив Кубійович.

Я перебрав реферат набору і доповнень Дивізії, у звязку з тим і реклямації. Зголосилося було понад 80.000. Перед тим улаштовано різні свята, імпрези із закликами — вступати до Дивізії, де і я виступав з промовами, як напр. у Коломиї, Станиславові, Дрогобичі та у Львові до студентів. Я завжди підкреслював, що творимо ту військову силу для себе, бо може і німці і большевики розваляться. Отже злуд ми не мали. У своїй праці ВУ була між молотом і кувалом. Хибно може декому видаватися, що ми мали більше право. Із 80.000 зголошених було багато нездатних і вони при перегляді відпали. Але було багато здорових, які своє зголошення розуміли так, що вони повинні були зголоситися для прикладу іншим. Зрештою, може на місцях, тут і там, перетягнули в різних обіцянках місцеві представники. Перше захоплення перейшло і наряд побачив, що Дивізія не те, що хотілося і ВУ не все може зробити. Це показувалося найбільш при реклямаціях, яких найбільше вплинуло від німецьких урядів. Догодити всім годі було. Я застеріг собі, що всі реклямації не сміють бути без мого підпису. Згодом я довідався, що багато звільнювалося за певною оплатою чи іншою дорогою.

У деяких випадках “набрано” й мене. Наприклад, мец. Паславський з Дрогобича представив мені для реклямації чоловіка, що “мусить бути звільнений” і, як я опісля довідався, він узяв за це гроші. Не знаю чи [він

говорив] тому чоловікові, що потребує тих грошей і для мене. Зрештою були люди, обіцували великі суми за реклямації, й тому декому здавалося, що і я "брав". Закинено мені, що я посилав других синів, а свого ні! Мій син мав свої літа і я не міг на нього мати впливу і його перемовила дівчина не йти до війська. На мої слова: "не роби встиду, бо я заангажований у тому", він відповів, " а нащо тато ангажувався".

Як фронт наближався, треба було подумати і про молодих людей, що залишалися. В Березанщині та Підгаєччині німці мобілізували насильно. Не знаємо ще, чи це було добре чи зле, бо наприклад, як більшовики прийшли то мобілізували ок. 170.000 чоловіків і кинули їх у Карпати і під Кістрін майже без вишколу. Наша мобілізаційна робота скінчилася евакуацією Галичини. У Відні ми вели лиш станицю ВУ. Там нас засипувано листами зголошень до Дивізії. Звідти ми посилали картки покликань, щоб ті люди, виказавшись перед працедавцями, бодай могли вирватися з таборів. Вони приїжджали до Відня і тут далше ми заопікувалися. ними. У Відні ведено ще опіку над родинами. На все те у мене касова книга і квіти. З наближенням фронту їх треба було вивезти. Як інша евакуація, хай послужить приклад, що з лягру Гунтрамсдорф зголосилося 150, а до транспорту прийшло тільки 60. До останньої хвилини люди звичайно вагалися, чи виїздити перед більшовиками чи ні, бо була якась акція, щоб залишитися на місцях. До останку перетранспортовувано людей автом, що стояло до диспозиції. У другому транспорті поїхало лишень одна четвертина зголошених. Сам я залишався на місці аж до моменту приходу більшовиків до Відня.

Д-р Манарушна, референт зв'язку з Дивізією.

Я зразу мусів обмежитися у своїй діяльності до зв'язку з Ergänzungsstelle у Львові, а там до зв'язку з таборами у Гайделягрі а потім у Нойгаммері. Годі нам було зразу визнатися в закамарках німецької організації. Щойно по кількох відвідинах в Гайделягрі вдалося ствердити, що тут німці у наших відносинах не визнаються. Наприклад, вони не могли зрозуміти, чому ми не маємо старшин і військово вишколених людей. Як я поїхав був з Бізанцом до Гайделягру нас зразу не хотіли туди впустити, мовляв, ВУ до військового вишколу не має мішатися. В серпні 1943 р., як створився Авзбільдунгсбатальйон, ми поїхали ще раз до його команданта Штурмбанфюрера Бартеля та спровадили його згодом до Львова й тут йому ми старалися розтовкмачити всі українські справи. Я приготував був "Актеннотіц" на кілька сторін, в якому з'ясував нашу військову справу із домаганням, щоб наша молодь пішла на старшинські вишколи без "фронтбевергунг"*), яку йому було вручено. Це викликало чергового дня переполох навіть у

*) Фронтвий досвід

губернаторстві й на мене накинулися, мовляв, як її можна було давати і вимагали, що “Актеннотіц” негайно стягнути. Все це сталося тому, що там був вступ з історії української збройної сили, що уважалося “політикою”. та що це могло попасти до Берліну. Тим часом Бартель казав перебити це на циклостилї і роздати всім “авзбільдерам”**) у Гайделягрі. Одна копія, однак пішла до Берліну. І коли, напр., я переїхав до Кіншлягу до “Юнкершуле”***) то мені сказав командир школи, що він зажадав українських старшин до “Вельтаншавліхешульюнг”, бо йому прислали з Берліну нотатку про українців, а з неї виходить, що тут тільки українець може зрозуміти добре українських вояків. Ця нотатка — це була власне моя “Актеннотіц”. З сот. Палієвим ми устійнили, що будемо взаїмно вимінюватися копіями писань — Дивізія — Військова Управа. На жаль цього не вдалося вповні налагодити, бо ми від Палієва всього не діставали, тому і в архіві, у матеріялах із Дивізії є люка.

Одним із найважливіших успіхів ВУ, було те, що вдалося переконати німців, щодо вишколу набраної молоді на старшин і підстаршин. Представляли ми, що наші старші віком старшини не заповнять цього браку у старшинському корпусі, то й хай на старшинський вишкіл підуть ці молоді інтелігенти. В Дивізії тоді було ок. 1500 студентів. Цю вимогу прийнято зразу з насмішкою, але тому що ми її повторяли постійно (вислано щось 4 чи 5 записок) та й проф. Кубійович звернувся з тим в листопаді до губернатора, то німці пізніше цю вимогу також перевели в діло. Так само поставлену категоричну вимогу — зліквідувати поліційні полки і стягнути їх з південної Франції — німці також послухали.

З черги забирає голос інж. Палій, обговорюючи становище І Укр. Дивізії після капітуляції. Те, що Дивізія була підпорядкована СС-ам [і була] зорганізована німцями, а можливо що й ворожа пропаганда, поширювало страх українського громадянства перед капітуляцією. Все те довело до того, що частина українського громадянства після капітуляції поставилася до членів Дивізії здержано, ба, інколи навіть вороже. Невелика частина тоді українців, враз з ген. Шандруком, повела розяснювальну акцію серед своїх. Ворожа пропаганда ширилася і серед чужих: говорено, що члени Дивізії знущалися з мирного населення, винищували жидівські табори, брали участь у здавлюванні варшавського повстання, словом вели себе, як німецькі СС-и, ба, ще жорстокіше (як це зрештою останньо відмічено в англійському парламенті). Йшлося про те, щоб вірно висвітлити цей відтинок українських визвольних змагань. До Дивізії пішла була велика частина ідейної молоді. Набір засадничо відбувався добровільно, за винятком по-

**) інструкторам вишколу

***) Старшинська школа

одиноких провінційних кациків, що стосували тут примус, але інтервенції були завжди успішні.

Так само другий набір з посеред робітників не змінив характеру добровільності. При формуванні підкреслювано з української сторони її український характер. Проголошено гасло продовження традиції визвольних змагань [про що свідчить] стаття сот. Палієва у "Краківських Вістях" з березня 44, п.н.: "Продовження", де про Дивізію говорилося без найменшого натяку чи згадку про німців. Друга стаття, що появилася на початку травня 44, в якій стверджувалося, що "повноту права можна здобути лише зброєю".

Ми знали, що німці мали свій рахунок, а їхньою догмою було те, що тільки вони мають право носити зброю. Який був підхід українців, про це найкраще свідчить відповідь українців польському підпіллю на запит щодо Дивізії, яка була поміщена у книжці Матушевського виданій у Єрусалимі. "Тих молодих, ідейних добровольців, що вбирали на себе чужі однострої, можемо сміло назвати німими героями".

За час німецької окупації українці не дали ні прислужників на більшу скалю, ні гештапівців, ні фольксдойчерів. Всім присвічувала ідея фронтової дії. В зимі 1943 на 1944 німці зробили спробу вжити стаціонаваних в Альзації українських добровольців до боротьби зі західними аліянтами, але при рішучому спротиві українського громадянства, німці цей плян за нехали.

Через Бауера пробовано нав'язати зв'язки з Швайцарією, мовляв, "для пропаганди", на ділі йшлося про нав'язання зв'язків із західними аліянтами. За всяку ціну ми старалися перешкодити висильці Дивізії на фронт. Коли зимою 1945 р. німці рішили вжити її на малярському фронті, ВУ відбула тайне засідання, де рішено не допустити до цього. Німців удалося перекопати, що, мовляв, недалека офензива на сході вимагатиме українців — то ж треба Дивізію зберегти до того часу.

Дискусія над звітами і запити:

Забирає голос **Л. Ортинський**, заявляючи, що на цих зборах дискусія повинна носити академічний характер.

Творцями Дивізії, — говорив **Ортинський**, — були Кубійович і ВУ, становлячи щось як "Дахорганізація". Старшини й вояки були тут тільки виконавцями. Далі заторкнувся він політичної сторінки у питанні про Дивізію. Як проголошено набір до Дивізії, кожен, побоюючись чим це скінчиться, (бо за ними був вже досвід творених в 1941 р. легіонів Побігушого та Шухевича) запитав себе, чи хтось з боку німців підписав з українцями якесь зобов'язання. Щодо доцільности то слова митроп. Шептицького мені промовляють. Зате залишає багато до думання політична передуманість і політична техніка. Безперечно, що згаданий психологічний момент існував.

Але застосована тут політична техніка могла для нас страшно трагічно скінчитися. Наше щастя, що як нас кинули в партизанський терен на Словаччині, ми його блискавично пройшли. Але що було б, якщо б нас були кинули куди інде. І тут саме вражає брак політичної передуманости до кінця.

ВУ не мала у справах Дивізії нічого до сказання, а при німецькій політиці — розсіювати поодинокі частини — вона не могла мати ніякого впливу. Українці на низах уявляли собі, що після таких дослідів з легіонами, все попереднє узгляденно. Далі на розвиток Дивізії вплинуло ще й те, що до Дивізії на вислано старших старшин покрою сотника Д. Палієва, що було хибою ВУ. За те наслано старшин старших громадян, які характеризувалися дешевим патріотизмом та хлопоманством [і своєю поведінкою] зіпсували марку на пізніше й молодшим. Так само справу режлямації треба буде висвітлити і десь нап'ятувати всіх тих, що тут завинили.

Мгр. М. Мартинець: Дивізію попередив легіон ім. С. Бандери в Нойгамері, що начислював коло 700 чоловік в 1941 р. Всіх його членів, з огляду на наставлення супроти присяги (не хотіли присягати на вірність Німеччині і Гітлерові, тільки українському народові) мали інтернувати. [Остаточно] вони свого таки добилися, бо присягли на вірність українському проводові і застерегли собі, що їх уживуть виключно проти большевиків. Тоді зорганізовано і ДУН (Дружина Українських Націоналістів) та похідні групи. Нам обіцяно, що ми увійдем перші до Львова і німці це сповнили. Ми дійшли аж до Винниці; українці з советської армії нам піддавалися. Зразу німці вагалися, як віднестися до української самостійности. Якже ж місяць пізніше зайняли супроти неї різко негативне становище, тоді легіон інтерновано, а команданта німця Оберлендера вислано на фронт. Нас перевезено з-під Юзв'ян до Нойгамеру. Опікувався нами адмірал Канаріс. По кількох місяцях нас злучили з Роландом у Батальйон 201 і післали на Білорусь на Червінь, Барановичі, Лепель.

Ми не розбіглися, бо хотіли вишколити українського вояка й тому нав'язували зв'язок з українським населенням як студенти. Повертаючи з відпусток ми привозили зі собою всяку літературу. Про наставлення до офіційно нехай посвідчить такий факт, що поляглим у 1942 р. на хрестах німцями наказано було видовбити свастики, але їхні товариші, з огляду на події в краю, такі хрести палили, хоч за це грозив розстріл. Тоді відкомандовано кількох нас старшин на середущий відтинок фронту до обергрупенфюрера фон Баха і запропоновано творити білоруську народну Армію. З нами був між іншим і Шухевич. Від цього ми відмовилися, бо вже існував такий білоруський курінь сотника Залеського і це був твір невдалий.

Тих з поміж юнацтва і старшин, кого переслідувало Гештапо — того відсилали додому. Німці обіцяли створити український поширений вільний

полк до якого дозволено набирати українців старшин з поміж полонених червоноармійців. На одній відправі д-р Дітріх зобов'язував нас творити українські відділи незалежно від українських політичних кругів. Ми за-протестували, бо того роду справа [була] насамперед політична. Не зва-жаючи на те, мене вислано до Галичини набирати українців до війська. Від ОУН дістав я наказ — не привезти ні одного вояка — і цей наказ я сповнив.

[Будучи в Галичині], я говорив з губернатором Вехтером, здаючи йому звіт із мого доручення. Він мені поміг у моєму завданню, висилаючи мене з Галичини без нічого. Це був квітень і він про українські справи уже був поінформований та носився вже з пляном творити дивізію. В травні 1942[?] р. ми дістали дозвіл вербувати українців до війська у таборі поло-нених під Люблином, де були українці — старшини з Червоної Армії. Їх життєві умови були жахливі й вони годилися на все, навіть вступити до білоруської армії, аби лише вирватися з табору й тому ми мали там успіх. Раптом прийшов з Берліну наказ — спинити наш вербунок і нас арештувати, бо ці люди під Люблином були призначені на загалу. Тоді ми виїхали на Україну. Галичина була вилучена з нашого набору, бо там мало бути формоване окреме військо. Ми поїхали до Винниці, до куріня Омеляновича Павленка (молодшого), що мав там доволі гарно вишколений Шуцманшафт. Таких курінів було на Україні коло 10. Аналогічно гарно по-ставлений курінь стояв під Миколаєвом і як його, наприклад, післали до Сталіно*], мовляв, ліквідувати червоне повстання, що на ділі було — українців самостійників, то вони з дороги вернулися, бо не хотіли йти на своїх. Із тих шуцманшафтів німці плянували тоді створити якусь верхівку.

Згодом курінь 201 розв'язано із наказом, щоб старшини зголосилися у Львові на Лонцого. Ми могли розбігтися по дорозі, але все таки при-їхали, бо хотіли здати звіт перед українським громадянством. По дорозі до Львова робили ми відповідну пропаганду ,подаючи скрізь, що німці наш курінь розв'язали. Цим ми добилися того, що цю вістку подало і московське і лондонське радіо. У Львові нас заарештовано й випущено аж у Вели-кодній Четвер 1943 р.

Я був на відправі Військової Управи, але до творення Дивізії я став-вився скептично, бо інакше не міг. Так само був я пізніше у ВУ у Стани-славові і мав тоді вгляд у все, що діється. Були й випадки насильного на-бору, як наприклад, у Ямниці. Хиба творців Дивізії була в тому, що вони не договорилися з тодішніми політичними групами. Невірно сказано, що бандерівці ставилися негативно. Вони казали не перешкоджати відхо-дові молоді до Дивізії, за винятком людей потрібних на місцях і інтелі-

*) Місто в Донецькому басейні, тепер Донецьк

генції. Становища М. Лебеда та отця Гриньоха у згаданій книжці про “УПА” не розумію. Зрештою поділяю погляди Кубійовича та Палія, шкода тільки, що не видано якоїсь роз’яснювальної брошури. Щодо світоглядového вишколу Дивізії, то тут ВУ не дописала, бо від 1944 р. не можна було з нею нав’язати контакту і постійно бракувало матеріалів.

Були недотягнення і в економіці людським матеріалом. Сот. Паліїв зразу ставився до нас, старшин із Легіону, об’єктивно, згодом прихилився до варшавської групи старшин та до давніх своїх товаришів. Бракувало тих людей, які вміли б лаявувати поміж гідністю українського воєнка та строгою структурою німецької військової формації. У Дивізії до нас, тих із Легіону, ставилися здержано. Бартель був сам із Гештапо і нас гнобив (він, наприклад, говорив, що за втечу старшин, розстріляють нас). Протеговано старших старшин, що звичайно за часто пили.

Творивши Дивізію, треба було використати досвід творення легіонів і білоруської та балтійської дивізій. Перша УД сповнила своє завдання, врятувавши 20.000 молодих українців, вишколивши старшин, підстаршин та воєнків. Я переконаний, що так, як зав’язок УПАрмії дав Шухевич із рештками 201-го курія, так УПА скріпило багато тих вишколених старшин, що прийшли до неї після Бродів. Якщо М. Лебедь має янесь застереження до Дивізії, то воно походить [з того], що тоді в 1943 р. відійшло багато інтелігенції до Дивізії що припинило ріст УПА. Зле в Дивізії поведено персональну політику.

Як Дивізію розгромлено під Бродами то Фрайтаґ об’їздив усі німецькі юнкерські школи, де були українці, і говорив, що “українці нас зрадили”. У Fuehrungshauptamt-i Obergruppenfuehrer Bergmann назав йому здати про бої Дивізії під Бродами, після чого заявив йому: “як там завели чотири німецькі дивізії, то ти не будь більше папський як сам папа, бо з української Дивізії приведено назад куди більше людей, як з інших дивізій”. У т.зв. “другій дивізії” маємо елемент контингентовий. Про її мораль свідчить той факт, що за перехід зі Словаччини до Відня було коло 1.200 дезертирів, траплялися крадежі, тощо. Крім дивізії [Галичина] українці були й по інших німецьких частинах. Вербовано, наприклад, до 22-ої дивізії Кайтля самих українців, так само до бригади “Нора”, а також українці служили по вермахтівських частинах. Як наприклад члени “Зельбсшцармее” сот. Винника билися на західнім фронті і то якраз із відділами нападійських українців. Щодо українців у власовській армії, то там не вжито успішних заходів, щоб їх звідти перетягнути.

Відносно справи опіки над родинами, то тут темною сторінкою є історія т.зв. “Kriegsfreiwillige Besoldung”*), що його вів у Відні Україн-Банк

*) Воєнна винагорода добровольців (платня)

із головою д-ром Молодецьким. Ту справу слід належно висвітлити і відповідно розв'язати. Так само були гроші складені громадянством із концертів. У мене запит до ВУ: що зроблено і що можна зробити, щоб ті гроші врятувати?

Праця культурно-освітнього референта ВУ була завжди наставлена в більшості на розривку [розвагу], як на освіту. Імпрез числом було багато, але не високої якості. Цей реферат не дописав. Із речами [справами] порушеними в другому рефераті інж. Палія слід виступити на публичному форумі. Українські вояки повели себе гідно і в полоні, і це слід скапіталізувати. Чужинці нас уважали вповні дозрілими людьми[?], ми вдержували зв'язки в полоні з військовими кругами німецькими, мадярськими, зі слобанами, румунами тощо. Завданням майбутнього є цю справу всесторонньо розсвітлити. Я співпрацював з д-ром Макарушкою з часів "другої дивізії". Щодо перебрання Дивізії ген. Шандруком, то цей наказ не переведено скрізь. Українізація Дивізії тягнеться вже з давнішого, від дозволу на українські прапори та від зміни присяги. Довершив її ген. Шандрук. Проте він, перебираючи Дивізію, не мав до нас довіря, приїхавши зі старшинами, що звичайно забирали час[?]. У мене, наприклад, у полку було приготоване тоді свячене, щоб винористати момент і на прийняття, дати Вехтерові — представникові Німеччини, — змогу висловити признання української самостійності. Були тоді представники всіх полків і Вехтер, подаючи руку Шандрукові, "передав від Німеччини владу над Дивізією провідникові збройних сил України". Цей момент слід нам буде використати в майбутньому.

Врешті дискусант просить вияснити грошові справи банку та залегалізувати якийсь твір, що зайнявся б справою ліквідації питань звязаних з першою УД.

Ген. Шандрук: До Дивізії я приїхав 18. 4. 45, а Дивізія скапітулювала[?] 8. 5. 45 і на той час треба було познайомитися з фронтом, що я і зробив у першій бойовій лінії з старшинським складом. [Треба було познайомитися] з господарськими справами, як теж перевести присягу. Повної кількості людей я не мав то й може не все сталося належно. Українському Національному Комітетові (УНК) вдалося 12. 3. 45 здобути формальний акт такого змісту: "німецький уряд визнає УНК єдиним представником українського народу перед німецьким урядом. УНК має право робити все для добра українського народу. Всі українські вояки та частини в німецькому війську мають бути віддані до розпорядимости УНК".

Окрема важна справа — це наші взаємини з представниками інших народів, а зокрема німецького. Я говорив, ще на нараді у Ваймарі, яка відбулася в днях 28. 5. 45 до 1. 6. 45, де я складав справоздання зі свого головства УНК: "Ми мусимо числитися з тим, що хоч Німеччина переможена,

але німецький нарід ще не впав". Цього не зрозуміли українські політичні представники. Тому я ще на власну руку вдержую контакт як із представниками поневолених народів, так і німцями.

Д-р Макарушка: забирає слово у справі відношення підпільної організації до Дивізії на початку творення УД. ОУН рішила, що не буде ставитися негативно до Дивізії. Я сам у червні 1943 р. перевів дві розмови з сот. Шухевичем у прямих д-ра Гині, як свідна. Тоді Ш[ухевич] висловився, що вони мають сумніви щодо політичності творення Дивізії у тому часі, але признавав рацію деяким наводженим аргументам і тому в тій справі хотів порозумітися ще з деkim. По кількох днях відбуто другу розмову. Ш[ухевич] мав тоді рацію побоюватися, що Дивізія в модерній війні може мати занадто великі втрати. Від ОУН він заявив, що вони цієї справи не будуть піддержувати, але й не будуть шнодити.

В тому самому часі, у порозумінні з представниками підпілля, ми мали розмови з мадярами у справі переслідування УПА[рмії] на Волині (розмови ці велися довший час) та боротьби на майбутнє із большевиками після розвалу Німеччини. Це була осінь 1943 р. Мадяри не думали кидати зброї і хотіли боронитися перед большевиками, уважаючи тут поважним чинником і українців. [Вони] заявили, що не будуть піддержувати поляків щодо східної Галичини. Що ж до Закарпаття, то [вони] визнали, що це укр[аїнська] земля, але просили цієї справи ще не вирішувати. Від УВУ та підпілля поїхали тоді представники до Будапешту і там устійнено, що якщо східня Галичина буде зайнята большевиками, то Мадярщина відступить один комітат для Української Армії та постачатиме її одягом та зброєю. Надіялися вони на поміч від Англії.

Справа рятування Дивізії перед фронтом була журбою і тих членів ВУ що я з ними стрічався. Наш контакт зі Словаччини з ВУ дуже утруднений; легше стало при переході зі Словаччини. Вже тоді рахувалися ми з можливістю, [що] треба буде силою перебрати владу. Розмови ті велися дуже осторожно і в штабі Дивізії підготовлювано все з о. Левенцем та інж. Крохмалюком; по Дивізії намічувано людей, хто і де який полк мав би у такому випадку перебрати. Під увагу бралось переважно молодих старшин. Щасливо склалося, що я виїхав 12. 3. 45 через Відень до Берліна та ствердив по дорозі з вдоволенням, що те саме, що нуртувало в Дивізії, ворушило думку й українських кіл. 18. 3. 45 мав я розмову з Вехтером у Берліні у прямих шefa V-го відділу, що йому ми підлягали, і з Бізанцом. [Наша розмова] тривала півтори години. [Між іншим] я сказав: або ви, ті з поміж німців, що несете відповідальність за Дивізію, допоможете її врятувати, або ми це зробимо самі, бо Німеччина стоїть перед розвалом, а ми не можемо втратити тої частини інтелігенції, що зараз знаходиться в Дивізії. Вехтер відповів: "Як ви можете таке думати, що війна кінчиться.

Ми ще далеко не переможені". Тоді ми з Вехтером розійшлися в дуже холодному настрої, але на другий день рано він мені порадив розпочати мої домагання на письмі і сам рішився поїхати до Дивізії. Я виніс враження, що він старався допомогти акції ген. Шандрука.

Дуже тяжка була справа вже на самому фронті, де Шандрук віддавав усі українські команди. Незвичайним утрудненням було те, що тоді, як у запіллі усі здавали собі справу з недалекого кінця Німеччини, на фронті, на наших відтинку, все працювало як найспокійніше і ніхто не здавав собі справи, що діється на задах. Командант нашого корпусу ген. Балк не уявляв собі, що може прийти до завішення зброї, як ми приїхали до нього з проханням, щоб нашу Дивізію при капітуляції не залишили більшовикам. Про переговори у справі завішення зброї мали ми вістки з лондонського радіо через сот. Мартинцева. Сумніваюся чи були якісь переговори з англійцями, бо вони були б про те нам пізніше згадали. У Кляг'енфурті мені сказали, що ніяка частина зі східного фронту не сміє перейти на західній відтинок, то я сумніваюся, чи правдива була чутка про т.зв. наказ ген. Александра у справі переходу протибільшовицьких добровольців до західніх альянтів.

Англійці погодилися дати нам район Фильнермаркт-у, хоч зразу відмовлялися дати це на письмі. На наш перехід погодилася мабуть на власну руку новозеляндська дивізія, з якою ми переговорювали. Від д-ра Галана, напр., я довідався, що була коротка згодна в американському комунікаті з 8. 5. 45 про піддачу нашої Дивізії, а саме, що дня 7. 5. 45, перейшла на нашу сторону перша УД, цебто зараз на другий день після події. Тоді вперше довідалися американські українці про існування української Дивізії. 9. 4. 45 американське радіо [долучило] коротке пояснення до попереднього комунікату, що були витягом із нашого матеріалу, який ми подали англійцям, а саме, що перша Українська Дивізія складається з українців-добровольців — уродженців з-під Польщі, — які воювали виключно проти більшовиків та що вони уважають себе продовжувачами боротьби з більшовинами з 1918.

Волинець: Нам закидувано, що ми не інформували членів Дивізії, що вони мають робити у випадку розвалу Німеччини. Це не вірно, бо докладні інформації про політичне положення, пересилано кому слід. Культурно-освітня праця в Дивізії обмежувалася до пропаганди і належала виключно до німців, що самі перебрали від ВУ і газету і видання для Дивізії. Обманули нас так само із т.зв. "пропагандивного сотнею", що її ми хотіли зразу виховати на наших довірених людей у Дивізії, бо забрано кращих людей і перекинено під Берлін на пропагандивний вишкіл і звідти їх розіслано потім, проти нашої волі, по інших дивізіях.

Кушнір: Ми плянували створити т.зв. пресові квартири при окремих частинах й висилали меморандуми, щоб нам виділено фронткових старшин, які перейдуть вишкіл наш і вестимуть згодом у Дивізії стінгазети, курси тощо. Це зокрема було актуальне для другої Дивізії. Щодо книжок, то від нас вимагано, щоб кожна книжка була перекладена на німецьку мову у трьох примірниках і предложена шефові пропаганди. Ті люди у цензурі, як наприклад, Кнорр, відповіли нам, що вони відповідальні за працю в Дивізії, і тим самим цензурують самі все. Допущено лиш газети "Краківські Вісти", що їх ми заперенумерували для Дивізії масово, але й вони не все доходили. Коли творено другу дивізію, то ми вже не мали ні грошових засобів ні змоги продовжувати далі нашу культурно-освітню працю.

С. Левицький: Маючи вже досвід з німцями, ми знали, що ВУ тут нам багато не допоможе і ми самі шукали контакту зі собою. З боєм треба ствердити, що замало було людей покрою сот. Палієва, зате багато толерованих ВУ-ю невідповідних людей. Із Д. Палієвом скоро знайшли ми спільну мову й на майбутнє дивилися однаково. Було це два-три місяці перед фронтом. Про УПА[рмію] знали тоді всі. Ми готові були йти з кожним, хто нам допоможе бити большевиків. З УПА[рмією] були ми в стислім контакті. При останній гостині представників [ВУ] зі Львова у Нойгамері, переговорено з чотирьма делегатами від УПА, що опинилися поміж представниками, все до подробиць. Умовлено навіть радієві хвилі для клички. Про те зразу ж контакт страчено, бо Дивізія поїхала не під Коломию, а під Броди. Скоро про те налагоджено і тут зв'язок і УПА[рмії] підпомагаю зброєю.

Причиною чому Дивізію розбито під Бродами, був балаган у командуванні, бо ми, наприклад, як артилерія, міняли шість разів становища. Крах прийшов не з нашої вини, причинився до нього атентат на Гітлера та зрада німецьких частин. Вирвалося небагато, зрештою, і сам Фрайтаґ своє життя завдячує нам, бо ми, порозумівшись з німецькою частиною, атакою зайняли Скваряву а там, через Княже продерлися із оточення. Із 14.000, що їх начислювала Дивізія $\frac{1}{3}$ полягла в бою і в полоні, бо багато з тих, що йшли до полону порозстрілювано по дорозі. Признати, однак треба, що червоноармійці старшини навіть дуже багато помагали нашим людям.

Відносно участі членів Дивізії в УПА, то мушу сказати, що за часів мого 16-місячного побуту в лісі, я не стрічав ні одного відділу УПА[рмії], в якому не було б бодай кількох наших хлопців з Дивізії. Назву тільки д-ра Олесницького, організатора шпиталю при УПА та мґра Гвоздецького, який брав участь у переговорах з ВІН-ом. Про те приходилося мені стрічатися на Поділлі з відділами УПА, які оповідали прикрі історії про наших старших старшин.

Те, що не було контакту між Дивізією та ВУ то вина тут таки В[ійськової] У[прави]. Певно, що його не можна було удержати поштою, зате до розпорядимости стояли нуріери. Часто висилаючи людей із вишнолів на відпустки, ми просили їх забрати з читалень книжок до Німеччини. Це могла робити і ВУ. Поодинокі пропагандисти ВУ виступали проти УПА тоді, як вояки Дивізії уважали, що потрібне поруч себе існування УПА[рмії] та Дивізії. Д-ра Молодецького уважаю, що треба потягнути в якийсь спосіб до відповідальности.

Ол. Луцький: Як военний звітодавець я мав змогу перебувати в багатьох місцях між стрільцтвом та старшинами. Приходилося вислухувати багато закидів у бік ВУ. Із них будуть деякі менше чи більше слухні. Їх мали зокрема жонаті вояки, щодо опіки над їхніми родинами, як теж квестіонували доцільність творення Дивізії. У мене запит: чому не перепроваджено в 1943 р. розмов про творення Дивізії зі всіми представниками українського світу — політичного і військового? Найбільше закидів можна мати супроти поодиноких пропагандистів ВУ, що виїздили в терен, бо їх оцінка Дивізії була напrawdę переборщена. Наприклад: “Дивізія — це Україна, хто не голоситься — це зрадник українського народу”, а так справи ставити не було вільно і така акція принесла найбільше шкоди ВУ. Дуже багато членів Дивізії нарікало, що ВУ не опікується їхніми родинами, ні ними самими. Доки такий вояк, не поїхав на відпустку і не накричав в уряді, його рідня не діставала допомоги.

Друга справа — це справа реклямацій, бо зразу поведено було пропаганду, щоб голоситися “про форму”. Справа чести кожного молодого боекдатного мужчини було піти, або до УПА, або до Дивізії на військовий вишніл. На Словаччині опинилося багато людей, які ані не лишилися в УПА, ані не пішли до Дивізії, а приїхали спенулювати. Сам знаю конкретні випадки, коли ті люди їздили із покликаннями ВУ то в один бік то в другий із харчами та золотом. Вони мали “Айнберуфунгсбефел-і”*) із “Ергенцунгсамту”, а люди не розрізняли чи це Ергенцунгзамт чи ВУ, а за надужиття знаю, [що] zdeградували в Братиславі заступника шефа Ергенцунгсамту. Уважаю, що ВУ повинна здати тимчасовий підрахунок зі своєї діяльности, наприклад, перед ЦПУЕ чи ким іншим із покликаними представниками від Дивізії. Вдовам по загиблих старшинах і стрільцях дати із залишеного фонду допомогу.

Говорено, що під час евакуації пропала у Кракові маса харчів признаних для евануованих. Хотілося б почути вияснення від людей відповідальних за це. Говорено, що в Любен-і попали большевинам у руки різні дивізійні архіви та списки. Якщо так, то чому не подумано про своєчасне їх зни-

*) Покликання до війська

щення? Від березня 1945 р. мали ми в Дивізії зв'язки з підпіллям й УГВР, заходами якої пляновано зліквідувати німецьких старшин та перейти до Югославських національних партизан. Пляновано це в 31-му полку.

Л. Ортинський: Ще раз повторюю, що ці збори — [це] критичний семінар, щоб ми могли навчитися з історії дечого на майбутнє. У всіх бесідників ідейність підходу ясна, але політична техніка при творенні Дивізії таки недописувала і ми могли були скінчити куди гірше, якщо б політичні обставини, на наше щастя, не склалися були інакше, як склалися. В таборі полонених у Регенсбурзі мені довелося, напр., стрінути ад'ютанта Obersturmbanführера Вольфа і він мені сказав відносно Дивізії таке: "Ми [Гештапо] дуже добре знали, що підпілля хотіло собі зробити з Дивізії. Ми були своєчасно ...[нечитно]..."

...Це штука уміти стояти при своєму навіть тоді, коли грозила можливість видачі Дивізії більшовинам на розстріл. Так само голосилися вояки Дивізії до Андерса. За винятком о. Левенця, що повнив належно свій обов'язок, майже не було відповідних людей. При творенні самої Дивізії було забагато телячого захоплення, шумних фраз, що їх важко сповнити, а тоді важко людей провадити далі, як прийшов до них хтось, хто їм понаобіцював Біг зна чого та залишив потім старшинам вести ці справи до кінця. Про військові справи повинні говорити військовики і на майбутнє не слід творити нічого понад їх головами. Делікатна справа це те, що на Словаччині нас часто відвідували у Дивізії цивільні групи, що не все вміли належно поводитися і тим викликали серед стрільцтва прикре враження. Це повинен був мати на оці культурно-освітний референт ВУ.

О. Навроцький категорично спростовує чутку, наче б то в руки більшовинів попали якісь списки. Зі Львова евакуовано ВУ ще в лютому та березні 1944 р. Тільки найнеобхідніші матеріяли залишилися на площі Смольки. 19. 7. 44 виїхав останній транспорт ВУ до Криниці, знищивши за собою у Львові все, навіть вивіски на дверях. З Криниці ввінці липня до 13. 8. 44 все переїхало на Словаччину і в ній лишилася була тільки українська поліція та кілька родин, що не хотіли виїздити. У Криниці попалено картотеки, бо їх годі було чотирма автами перевезти, зрештою вони й так не були повні на 100.000 люда. Забрано тільки найнеобхідніше до Любен, де врешті наше останнє авто заренвірувало військо. Останнього дня ще і тут все непотрібне спалено, а необхідне запаковано в одну скриню і воно зараз перебуває в переході в безпечному місці. Думаю над перевезенням тих матеріялів поза Німеччину. У Відні теж усе непотрібне спалено.

Як голова ВУ ручу, що при реклямаціях у ВУ надужить не було. Траплялося, що на місцях займалися за гроші реклямаціями поважні громадяни, як наприклад, адвокат Левицький у Підгайцях, однак, як ВУ про те довідалася — справу наладнано. Часами Ергенцунгсамт переводив рекля-

мації сам без ВУ, як це було в Перемишлі. Але коли про це нам зголосив наш представник Артимович, ми добилися від шефа Шульце, щоб це робилося тільки через нас. Зате в головному набірному уряді у Кранові були два панове, Штайнер і Сидір, що за хабарі перекладали зголошенням добровольцям, при помочі фельдфебля Мітки, який сидів у канцелярії, карти з картотеки активної до реклямованої. Заниди інж. Хроновятові неоправдані навіть щодо сина, бо той через поганий досвід ще з 1941 р. відчував нехоть до німецького війська.

Щодо добору українських старшин до Дивізії, то ВУ у поданих на самому початку 11-ти точках домагалася, щоб вона сама підбирала і зверифіковувала українських старшин. Але взялися і перевели це німці на власну руку. Був випадок, що такого невідповідного старшину, Агатона Добрянського, ВУ, після піврічних заходів, добилася виключення з Дивізії. Із ВУ пішов до Дивізії д-р Манарушна та інж. [Юрій] Крохмалюк. Старшин для Дивізії нам бранувало. Були військовики з Армії УНР — 43 чоловіка, як полк. Палієнко, Барвінський, Сакович, Садовський, до яких ВУ звернулася [з проханням] піти до Дивізії — і вони були в Дивізії. Д-р Манарушна, переговорював тоді з ген. Садовським у Варшаві, начальником військової канцелярії уряду УНР, що мав у себе всі анкетні листки і друки тих 43. При творенні [Дивізії] говорено з [генералами] Курмановичем, Петровом та Капустянським, із військовиків у самому бюро ВУ були пполк. Мандзенко, Малець та Євтимович. Ми свідомо добирали наддніпрянців. Переговорювано зі старшинами-українцями з словацької армії [сімох], щоби перейшли до Дивізії. В листопаді 1943 р. ВУ добивалася у німців, щоб усі українці-старшини перейшли з вермахту до Дивізії. Так само хотіли ми перетягнути і дольмечерів, що звичайно гинули розстріляні німцями за зв'язок з населенням. Були це переважно студенти і перетягнуто так коло 50 перекладачів.

Я старався зв'язатися з Дивізією на Словаччині та після моїх відвідин у Дивізії подав відповідне справоздання із недомагань в її нутрі для Шульце та для Кубійовича, а цей подав його до Ергенцунгсамту. До Бродів зв'язок курієрами був дуже живий, пізніше урвався. Репрезентувати далі Дивізії не збираємося. Маємо, одначе, чисту совість, щоб говорити про свою діяльність теж перед ширшим громадянством. Книжок не було в Галичині взагалі, бо їхні запаси большевики спалили. (На приклад: два вагони видань "Червоної Калини"), а збірка книжок по домах не мала більшого успіху. У нашому бюджеті найбільші видатки були на газети.

У справі евакуації родин з краю у 1944 р.: З огляду на те, що майже не функціонувала вся урядова машина, ми звернулися були до Дивізії за поміччю. Нам прислали старшин, які списалися різно. Були такі, що змогли дуже багато, але були й такі, як наприклад, Морович з Галича, що

вивезли лишень свою родину. Звичайно було так, що вагони призначені для евакуації родин йшли порожні (напр. у Золочеві на призначених 8 [вагонів] відійшло з людьми тільки чотири). Люди не могли рішитися на виїзд, бо різні пророцтва говорили, що большевики Львова не займуть.

У Криниці, Грибові та Дуклі еванкувати помагала українська поліція і з нею ВУ удержувала постійно зв'язок.

Щодо священників у Дивізії, то цю справу вів о. мітрат Лаба, який добирав собі духовників із добровільно зголошених. Щоб покарати цих людей із заламаними характерами у нас зараз немає ексекутиви.

Інк. Палій: [завважує, що] розрядження атмосфери довкруги справи Дивізії це ще не полагодження всего. З черги він відповідає на поодинокі запити та закиди дискутантів. Щодо застережень відносно політичної сторінки при творенні Дивізії: ВУ була покликана, коли Дивізія вже була політичним фактом і ми прийшли вже на доконаний факт. Зате, коли хтось з нас відповів "так" проф. Кубійовичеві, то це означало, що він годився із поставленою ним справою. Я був ініціатором тих перших 11 пунктів висланих ВУ до німців. Із них прийнято не все. Що не було якогось підписаного "паперу" між німцями й українцями, то це може й добре, бо тим самим не було договору і коляборації.

Порівнювання легіонів до Дивізії не витримує критики. Ба, навпаки, чи було доцільно творити різні формації, як Німеччина була на вершинах слави? Зате мало це більше рації в моменті її слабости. ВУ це був тільки опікунчий комітет над добровольцями та їх родинами. Здаємо собі всі справу, що в кожному рефераті були недомагання, але ми мали працівників, що їх звичайно годі було стягнути з відпустки, наприклад, з Криниці. Боронимося тільки проти одного закиду, що [мовляв] до ВУ вибрано людей таких, які свідомо запропащували українську справу. Запит був, чому ВУ не виступила перед громадянством із висвітленням справ зв'язаних з Дивізією? Се зроблено ще в 1945 р. і тоді об'їздили ген. Шандрук і я з рефератами про Дивізію по українських таборах, звернувшись наперед до всіх українських комбатантів. Тоді в уряді УНР, заслухавши доповіді, прийнято одноголосно нашу наста[но]ву і поручено нам зробити це екс-офіціо. Це може і спричинилося до розрядження атмосфери. Ширити це треба й далі.

Коли УПА почала була в Галичині анцію, Вехтер закликав ВУ до себе і вимагав, прилюдної заяви з нашого боку, що УПА — це бандити. Я відповів, що це теж українські сини, які зайняли може тільки хибну позицію. Тоді Вехтер зірвався [і сказав]: "на двох інструментах грати нараз не можна".

На кінець хочу підкреслити, що коли зійдуться люди навіть з різних політичних таборів, але чесні, то завжди зговоряться зі собою. Стараймося

наладнати дружні відносини хоч на військовому відтинку, не дивлячись на політичні переконання. Баламутним крикунам мусимо сказати, хай держать завжди руки геть від ідейних починів і справ. Раз вже є Дивізія з такими ідейними та військовими вартостями, то включімо і її, як і всі інші військові почини, в національний пантеон. Коли після капітуляції зразу між людей на підшовах[?] з'явилися обідрані з полону ідейні люди, то на них дивилися з погордою як на СС-ів, колаборантів, що програли війну. Були й такі люди, що зараз вдають демократів, не давно ще останні хруні, які тепер є на відповідальних становищах, бо вони не мають клейма "колабарантства", як саме ці ідейні молоді люди з Дивізії.

На кінець [інж. Палій] пропонує, щоб засідання винесло ось яку резолюцію:

1) Висвітлити остаточно де слід серед чужого, а в першу чергу, серед свого громадянства справу Дивізії.

2) Заопінуватися сердечно родинами добровольців Дивізії, як доназ того, що українське громадянство ставиться до них з вд'ячністю.

3) Дати моральну і правну піддержку полоненим та інвалідам Дивізії, як моральне признание за складену жертву (і в тій цілі вислати навіть кілька людей до Лондону).

4) Недопустити до того, щоб наші учасники останніх визвольних змагань були осамітненими та забутими від власних кругів, бо з того може зродитися моральний удар для нації на майбутнє.

Ген. Шандрук: Коли ми після капітуляції Німеччини враз із д-ром Макарушкою та о. Левенцем рішили були дістатися на терен, де можна б було розпочати якісь заходи у справі Дивізії, то з деяких українських кругів відразу впали слова: "Як він смів в'язатися за СС-ми та наражувати ще й нас перед чужинцями". 28. 5. 45 був я у штабі 5-ої Американської Армії, де разом із д-ром Паньківським та [д-ром] Витвицьким склав короткий меморіал. І знову деякі укр[аїнські] круги говорили: "як він сміє боронити українську Дивізію, коли вона була створена проти волі укр[аїнського] громадянства". Відносно ж виведення Дивізії з фронту: У приявности о. Левенця я сказав був Фрайтагові, що, якщо він противитиметься відтягненню Дивізії з фронту, я дам зарядження інтернувати його. Не давав я людям наказу розбігатися із фронту, бо тоді для американців та англійців [то] давало б підставу підозрівати, що вони злочинці і їх [би] скрізь виловлювали.

Проф. Кубійович подає вияснення та доповнення до свого звіту: Перед німцями завжди згадувано та підношено домагання амнесії для всіх укр[аїнських] політичних в'язнів та зокрема для старшин. Про це я згадував і в листі Франкові. На загальну амнесію німці не годилися, зате казали зладити списки в'язнів і багатьох з них, на підставі тих списків,

випущено. Це вів д-р Паньківський у Львові, а я в Берліні. Коли ж укр[аїнських] в'язнів переведено з Монтелюпи у Кракові до Авшвіцу, де їх поляки лінчували, то нашій інтервенції в тій справі помагав ... д-р Арльт. Якби ми не були дивилися на підпілля та на УПА[рмію], то моїм песячим обов'язком було ходити по німцях та старатися вирятувати тих людей.

Щодо харчів із УЦК — то вони справді залишилися в Кракові після того, як фронт нагло пересунувся з під Дембіци до Кракова. До речі, я був останнім, що виїхав із Кракова та з Любену, допалюючи рештки залишених паперів.

Надзвичайно драстична справа — це Дивізія, УПА і Ковпак. Мені видається, що причиною рейду Ковпака була саме Дивізія. Большевики боялися, що може німці змудрили і змінили свою поведінку супроти українців, що замість політики Коха — прийде політика Вехтера, тому післали Ковпака, у першу чергу, із пропагандивно-розвідочною метою, бо ясно, що він не мав військового завдання. Його групу розбито, але він сам вернувся. Те що в Галичині наступило після нього — [це] німецько-українська боротьба. Це все було [сталосся] по думці Ковпака, а він був і добрим політиком, а не лише військовиком.

За створення Дивізії відповідаю безпосередньо я. Всі інші, вступаючи до ВУ, лиш апробували мою ініціативу. Справді похибною було те, що я замало перевів розмов з укр[аїнськими] політичними чинниками, але події йшли скорим темпом і я мав страх перед Бізанцом, щоб той зі своїм язиком не “понатягав” забагато безвідповідальних чинників, що пішли б були на його пропаганду. Тому я мусів перебрати від нього ініціативу.

Чому я не переговорював із групою Бандери? Із полк. Сушном я говорив тому, що він знав мене. Він, а не німці, був і тим, що “зробив” мене представником українців в ГГ. Він довів до того, що я перейняв провід УЦК. Згодом повстало розходження між ОУН та мною, бо як я відповідаю за щось, то я можу слухати ради, але не можу слухати наказів. Тому то я міг говорити з Сушном, якого знав, а не міг говорити з людьми до яких не все мав довіря. З ними зате переговорювали інші члени ВУ. Про тиху співпрацю поміж УПА[рмією] та Дивізією я знав, як і про те, що зникали цілі комплекти лікарства із УЦК, на що я й не протестував.

Німецьку політику в Галичині характеризують два періоди: в осені 1941 за [першого губернатора] Ляша з першою хвилею арештів серед бандерівців та другий за [губернатора] Вехтера з послабленням арештів та репресій за вийнятом справи вивозу українських дівчат та Чорткова, де розстріляно д-р...[не читко]... Найбільше злагідніла ця політика за час творення дивізії. Безпосередня користь із дивізії була матеріальна, бо Ляндкомісарят зразу справді не орієнтувалися чи це ще Райх, чи вже починається Україна. Прийшли амнеція, набір людей до війська, замість на ро-

боти та просякання українців в адміністраційні апарати. Доброю сторінкою УЦК було те, що він вчив українців адміністрування — апаратури так потрібної сили при творенні власної держави. Після рейду Ковпака прийшло небажане загострення в укр[аїнсько]-нім[ецьких] відносинах. УПА виступила проти німців вже не летючками, але агресивно. Тоді прийшли нагли гестапівські суди та репресії, до речі, найбільші в Станиславщині, де перед тим українці так дружньо жили з Гестапо. Все це йшло по думці плянів Ковпака теж. Тому я тут виступив проти УПА, бо не вважав такої акції за доцільну. Чи ж не краще було якби ці відносини були і зразу такі як і в 1944 вліті, коли УПА і німці навіть співпрацювали. УПА в різні періоди свого існування була різна і складом і наставленням. Те що вона зараз така, а не інакша, залежне у великій мірі і від того, що до неї перейшли і старшини вишколені в Дивізії. Останні місяці перед розвалом Німеччини серед українських кругів переведено розмови з різними політичними угрупуваннями та тоді створено Укр[аїнський] Національний Комітет "УНК", якого головою був ген. Шандрук, першим заступником Кубійович, та другим Семененко — Обербірґермайстер Харнова. Чи треба було творити УНК? Тоді було тисячі українців на терені Німеччини. Багато німців не визнавалися в відносинах, не знаючи чи УЦК "Ukrainische Regierung".*) Ми тоді добилися згаданого поселення українців під Aufkirch-ом. Німці дали тоді згадуваний вже ген. Шандруком акт. Одною з найважливіших справ було стягнути зі західнього фронту всі українські формації (нуринь УВВ, напр., стояв над Райном і це на було дуже не вигідно з огляду на майбутні відносини українців з аліянтами). Зрештою такі самі національні комітети існували тоді грузинські, татарські тощо. Всім нам було ясно, що хоч німців не стало, то так само не бажано собі і більшовиків. Після згаданого акту визнання німцями УНК-у, Шандрук поїхав перебрати Дивізію. Накінець вояцтво вносить в громадські відносини один момент: що внутрішня українська боротьба повинна вестися не як між ворогами, а як політичними суперниками та що вона має бути ведена з погляду вояцької чесности, не брехні, і ця раз прикмета вояка може завжди довести до полагодження конкретних справ. За цей елемент в українському житті мусимо теж бути вдячними Дивізії.

З черги вив'язалася дискусія над поставленим Палієм проектом резолюцій, що вияснює та доповнює деякі її точки і характер. Пиндус звертає увагу, що є жертви і по інших військових формаціях то тоді точку 2 можна винести лишень як апель до УЧХ, тим більше, що годі зараз розрізнити хто належав до Дивізії, бо офіційно люди не хочуть признаватися,

*) Український уряд

з огляду на скрінінги, що вони були при війську, зате в тому дусі слід вплинути на відповідні укр[аїнські] чинники.

Палій: ці резолюції треба розглядати як апель до укр[аїнського] громадянства глорифікації першої УД, що її належиться признання. Не йдеться тут про творення нової харитативної організації, а про покладення СХС-і на серце, хай вони тим всім ще сердечніше займаються.

З черги звертається **проф. Нубійович**, щоб хтось із військовиків забрався написати військову історію Дивізії. Таке завдання — зібрати відповідні матеріали мемуарні та документарні взяла на себе КУК "Листопад".**) З черги **д-р Макарушка** подає інформативний звіт на припоручення вчорашнього засідання ВУ про фінансові справи зв'язані з ліквідацією ВУ. Ліквідаційний комітет ВУ відбув дві наради: одну в листопаді 1946, а другу вчора 26. 8. 1947. Перша була неповна, бо всіх членів ВУ годі було стягнути. На вчорашній, крім двох, були всі. Приняту постанову, що 3-х членна ліквідаційна комісія у складі Пиндус, Навроцький [і] Кушнір переведуть контролю каси і фінансових справ ВУ. Цей звіт вони вчора здали і його ВУ вчора прийняла до відома.

Більшими квотами розпоряджалася ВУ в Галичині, де були, напр., доходи з концерту тощо. Тоді ті суми були майже вповні вистарчальні. По переїзді на терен Райху оперовано малими квотами, що їх зуживано переважно на адміністрацію та різні перевози. Більшу квоту одержано від дивізії зі збірки на ВГВ.***) 60% із тої збірки віддали німці на українські цілі. Тут їх розділила станиця в Берліні, Відні, Любені та Кракові, де вони пішли на допомогу родинам добровольців. Зараз залишається 200 РМ. В травні 1945 вдалося перевезти ще одну суму з дивізії, що її зужито на поїздку в справі полонених, поміч полоненим через ГОГС, решту поставлено до диспозиції УЧХ що з неї він і розвинувся. Дальша опіка над полоненими та їх родинами перейшли до суспільної опіки при ЦПУЕ. СХС старався із тих завдань, по змозі, вив'язуватись, висилаючи на ті адреси вдів та інвалідів, що їх [вони] мають скромну допомогу.

Не полагоджена ще справа Україн-Банку Кранів-Відень, де знаходилися платні старшин і підстаршин дивізії, що їх треба вважати їхніми приватними грішми. Вив'язувався з тих справ дуже зле його директор д-р Молодецький. Виплата цих грошей ішла дуже пиняво і виплачено дуже мало. Тому що від Молодецького годі було дістати якісь певні інформації, будучи в Празі, я звернувся до Fürsorgeoffizier-a, щоби ті виплати висилано скоріше до Україн-Банку. Цей мені відповів ,що від нього гроші переходять дуже

**) Корпорація Українських Комбатантів "Листопад" заініційована в полоні в Ріміні хор. д-р Романом Раком, а оформлена 1946 в Мюнхені

***) Winterhilfswerk — зимова допомога

скоро і що коли є задержка, то тільки в самім Україн-Банку. При мені тоді переслав щось 850.000 РМ до Україн-Банку. Після евакуації був у Кавф-бойрен-і д-р Молодецький і зголосився в інж., Палія, подаючи, що з тих грошей із Відня, що були зрештою на контах у різних німецьких банках, вдалося йому витягнути около 100.000 РМ. Палій ще помагав йому скласти письмо, щоб витягнути з банків решту [грошей]. Разом, на спілку з інж. Палієм, порозумівшися, ми передали йому, щоб він і з тих грошей виплачував втікачам із полону, бодай невеликі завдатки. Я видавав таким людям записки і знав їх я, чи о. Левенець, виплачувано по кількисот марок. Та скоро д-р Молодецький ті виплати стримав. Як приступлено до ліквідації справ дивізії, тоді поручив ген. Шандрук мені з Палієм полагодити справу із Україн-Банком.

Д-р Молодецький відмовився здавати перед нами звіт, на що ми склали протокол і він його підписав, де сказано: "що він відмовляє нам компетентції в тій справі, бо сам він не підлягає Дивізії, ні не був зв'язаний з нею, а членів Дивізії мав лишень як своїх клієнтів". На тому скінчилися наші переговори з ним, бо д-р Молодецький виїхав до Парижу. З огляду на те, що при ЦПУЕ зараз діє така установа, як комісія ліквідації громадських установ, що перед нею є зобов'язані звітувати всі передвоєнні громадські інституції, вчорашнє зібрання ВУ винесло ухвалу, щоб передати і цю справу до неї. Крім того ухвалено, що контролю діяльності ВУ переведе вибрана Контрольна Комісія у складі: д-р Л. Манарушка та мгр. М. Кушнір з одним визначеним представником від ЦПУЕ.

На тому в год 21.00 засідання закрито.

Протоколували: інж. Е. Пиндус і О. Горбач.

ABSCHRIFT

Landesverband vom Roten Kreuz fuer
Wien und Niederoesterreich.
Wien I. Milchgasse I, III. Stock.

S u c h d i e n s t

Wa/VII/2

Wien, am 9. 5. 1955.

Betr.: Viktor Kurmanowytsh, ged. 26. 2. 1876.

An

Familie Kurmanowytsh

Baden/Wien.
Uetzgasse I.

Wir bedauern sehr, Ihnen nachstehend eine Heimkehrermeldung uebermitteln zu muessen, abgegeben von Herrn Dr. M. Dzerowytsh, Wien 13, Bloriettegasse 23 ueber

Herrn Viktor K U R M A N O W Y T S C H
geb. 26. 2. 1876, Oberstleutnant,

wonach Herr Kurmanowytsh im Herbst 1945 in Odessa verstorben ist. Herr Dr. Dzerowytsh wurde wohl einen Tag vor dem Tode des Herrn Kurmanowytsh von ihm getrennt, doch erhielt er am naechsten Tag vom Krankenwaerter die Nachricht, dass Herr Kurmanowytsh leider verstorben ist.

Es tut uns aufrichtig Leid, Ihnen diese traurige Nachricht uebermitteln zu muessen und bitten Sie daher unsere aufrichtigste Anteilnahme an Ihrem Leid ausbruecken zu duerfen.

Mit vorzueglicher Hochachtung zeichnet

Fuer den Landesverband:
Unterschrift: Ing. Proksch.

Основні скорочення

- АК — Армія Крайова (Польська підпільна армія).
ВВН — Військові Відділи Націоналістів.
ВГВ — Winterhilfswerk (зимова допомога).
ВІН — WIN - Wolność i Niezawisłość (польська підпільна проти-
комуністична організація).
ВУ — Військова Управа.
Гештапо — Geheime Staats Polizei (німецька державна таємна
поліція).
ГГ — Generalgouvernement (Генеральне Губернаторство — час-
тини земель кол. Польської держави під німецькою оку-
пацією).
ДУН — Дружини Українських Націоналістів.
КЦ — Концентраційний табір.
НКВД — (Народний комісаріат внутрешних дел) Большевицька
державна таємна поліція.
ОУН — Організація Українських Націоналістів.
ОУН-Б — ОУН під проводом Степана Бандери.
ОУН-М — ОУН під проводом Андрія Мельника
ПУН — Провід Українських Націоналістів.
РОА — Русская Освободительная Армія (ген. Власова).
СД — Sicherheits Dienst, (німецька поліція безпеки).
СС — SS - Schutz-Staffel i Waffen SS (військові формації підпо-
рядковані Гімлерові).
СУЗ — Східньо-українські землі.
СХС — Суспільно-Харитативна Служба.
УВВ — Українське Визвольне Військо.
УГА — Українська Галицька Армія.
УГВР — Українська Головна Визвольна Рада.
УД — Українська Дивізія "Галичина".
УДН — Український Допомоговий Комітет.
УЛС — Український Легіон Самооборони.
УНА — Українська Національна Армія (1945 року в Німеччині).
УНК — Український Національний Комітет.
УНР — Українська Народня Республіка.

УОТ — Українське Освітнє Товариство.
УПА — Українська Повстанська Амїя.
УСБ — Українська Служба Батьківщині.
УУД — Українська Установа Довір'я.
УЦК — Український Центральний Комїтет.
УЧХ — Український Червоний Хрест.
ЦПУЕ — Центральне Представництво Української Еміґрації.

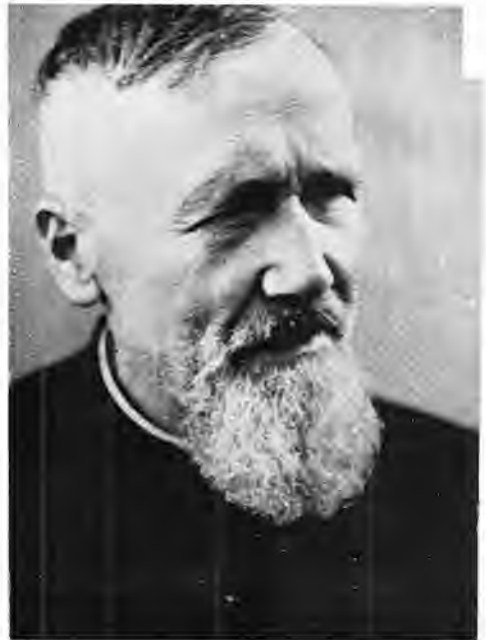
Вінтор Нурманович, (1875-1945), генерал УГА, н-р групи "Жовква", згодом: н-р групи "Північ", І Корпусу УГА, шеф штабу Начальної Команди УГА, секретар Військових Справ ЗОУНР, ген-квартирмайстер Штабу Головного Отамана Об'єднаних Українських Армій, почесний голова Військової Управи "Галичина".

Інн. Роман Крохмалюн, (нар. 1906) автор спомину про ВУ, початково уповноважений на Львів-округу, опісля на Львів-місто та кооптований на член ВУ.

Полк. Альфред Бізанц, (1890-?)
пполк. УГА і Армії УНР, голова ВУ

о. д-р Василь Лаба, (1887-1976),
член ВУ, генеральний синкел
дивізії "Галичина".

Сот. Осип Навроцький, (1890-1972),
сот. УГА, заступник голови ВУ,
нерівник канцелярії ВУ.

Інн. Євген Пиндус, (1900-1970)
член ВУ, заступник шефа
канцелярії.

Д-р Володимир Білосор
(1890-1969),
член ВУ, референт відділу
здоров'я

Д-р Любомир Манарушна, (1899-),
член ВУ, референт набору
старшин.

Мгр. Михайло Кушнір, (1897-),
член ВУ, референт відділу
культурно-освітнього.

Мгр. Зенон Зелений, (1901-1973),
член ВУ, референт відділу молоді.

Інн. Михайло Хроновят, (1894-),
сот. УГА, член ВУ, референт
відділу набору і реклямації.

Інж. Андрій Палій, (1893-1961),
член ВУ, пор. УГА, референт опіки
над родинами добровольців.

Інн. Юрій Крохмалюв, (1904-),
член ВУ, референт відділу
історично-військового.

Ред. Степан Волинець, (1895-1969),
член ВУ, відділ пропаганди.

Сот. Володимир Тимцюран (1889-),
урядовець ВУ.

Д-р Франц Бабял, (1888-1944),
уповноважений ВУ на округу
Бережани.

Сот. Антін Артимович, (1894-1973),
уповноважений ВУ на округу
Перемишль.

Сот. Петро Бігус, (1882-1966),
уповноважений ВУ на Рогатин.

Мр. Ярослав Гошоватюк, (1900-),
уповноважений ВУ на Городенку.

Д-р Василь Бабій, (1884-1977),
поручник УГА, уповноважений ВУ
на Чортків.

Ярослав Раковський, (1903-1968),
уповноважений ВУ на Ходорів.

Д-р Кость Бірецький,
уповноважений ВУ на Городок.

Григорій Турко,
уповноважений ВУ на Добромиль.

Сот. Степан Котиль, (1887-1954),
уповноважений ВУ на Сянїк.

УКРАЇНЦІ СТРИЙСЬКОГО ОКРУТУ

їх доходить час рішальних боїв за будучність всіх європейських народів.

тому вирішальному бою не сміє бракувати і нас Українців.

Із великими зусиллями створено СС Стрілецьку Дивізію „Галичина“, якої формування на укінченні.

тою Дивізією мусять піти далі. Щоб ми залізним муром замкнули дорогу на українські землі відвічним ворогам зі сходу.

авайте всі в ряди СС Стрілецької Дивізії Галичина.

Набірна Комісія на Стрийській Округ приймає даліше оголошення доповіді в Стрию в приміщенні при **Єгерштрассе 22** (Під Головної уличі).

Кожного понеділка і четверга від 10—12-ої переводиться лікарський огляд і добровольць дістає **Карту покликання**.

Можуть голоситися всі здорові до 40 літ.

В першу чергу:

всі, що мають старшинський і підстаршинський вишкіл в бушних арміях (австрійській, польській, більшовицькій, чеській, румунській і інших).

всія молодь:

теоретичні абітурієнти середніх шкіл, однаки, що відбули приписаний час при Українській Службі Батьківщини: **всі Кавадідати до старшинських і підстаршинських шкіл.**

сержантський, що

розуміє, що його місце на фронтах савої війни, розуміє, що не може він залишитися лише спостерігачем воєнних подій, розуміє, що його **зброю ризик доле народів**, розуміє, що в ція війні вляється і доля **України**, розуміє, що аби той буде мати голос і право при закінченні війни хто тримає зброю в руках і бється за країну до самого народу, той **що буде збройним учасником вирішальної битви за будучність всіх народів Європи.**

Зобовязково мусять з'явитися всі ті, що вже давніше зголосилися до Дивізії, а з яких небув причин не ставали через лікарською Комісією, або були нею не прийняті, як також всі ті, що одержали карти покликання до військової служби, того обонязку до сьогодні не виконали.

Іван Осип Третяк,
уповноважений ВУ на
Судова Вишня

ЗАВІСЬ

В неділю дня 9. травня 1943 р. відбується в Ярославі проголошення КЛЮЧЕННЯ ЯРОСЛАВСЬКОЇ КРУГИ ДО ПОБОРОВОГО ТЕРЕНУ

УРАЇНСЬКОЇ „СТРІЛЕЦЬКОЇ ДИВІЗІЇ“ ГАЛИЧИНЦІ

Щоби гідно зазначити нашу радість приводу цієї події запрошуємо усе українське громадянство явитися масово в Ярославі в неділю 9. травня г. 9. рано коло парохіяльної церкви.

Український Допомоговий Комітет

в Ярославі

Ярослав, 6. 5. 1943.

Львівська Дивізія

Щоденник для дияконату Галичини

Львів, червень, 28 серпень 1943 р.

№ 23 1913

СС - Стрілецька Дивізія Галичина

Урочистий акт в уряді губернатора Галичини

На 28 липня 1943 року відбувся урочистий акт проголошення Львівської Стрілецької Дивізії Галичини. Урочистий акт відбувся в уряді губернатора Галичини. На урочистому акті були присутні: губернатор Галичини, керівники дивізії, духовенство, представники місцевої влади та громадянства. Урочистий акт відбувся в уряді губернатора Галичини.

Промова Губернатора Абра О. Векстера

Милі діти! Я хочу сказати вам кілька слів. Ви всі є українцями. Ви всі є галичаними. Ви всі є українським народом. Ви всі є українським народом. Ви всі є українським народом. Ви всі є українським народом. Ви всі є українським народом.

Відбито ворожі наступи на Кубанський причілок

На одиозному агітпропагандному з'їзді в Тульці. Висловлення українського народу. Висловлення українського народу. Висловлення українського народу. Висловлення українського народу. Висловлення українського народу.

У Галичині. У Галичині. У Галичині. У Галичині. У Галичині. У Галичині. У Галичині. У Галичині. У Галичині. У Галичині.

Український Допомоговий Комітет. Український Допомоговий Комітет. Український Допомоговий Комітет. Український Допомоговий Комітет. Український Допомоговий Комітет.

Зарядження

Именованій дні 28. квітня 1943. Губернаторським Урядом у Львові уповаженим для військових справ С. С. Стрилецької Дивізії Галичина на округ Бережани заряджую, що слідує:

1. Укратити уроджені в рр. 1920, 1921, 1922, 1923, 1924 і 1925 мають зголоситися добровільно в ряди С. С. Стрилецької Дивізії Галичина. Крім того обов'язані зголоситися всі українці уроджені в рр. 1900—1920 включно, які служили в якійнебудь армії, або перейшли якийсь військовий вишкіл, а також і ті, які ще не служили при війську, однак не старші як 35 років, то є уродж. до 1908 р.

2. Старшини і підстаршини (офіцери і підофіцери), котрі одержали ступінь старшини, або підстаршини в котрійнебудь армії, мають зголоситися без огляду на вік.

3. Лікарі повинні зголоситися без огляду на вік і без огляду на те, чи дотепер служили вони в армії чи ні.

Зголошуватися можна відразу у уповноважених для військових справ С. С. Стрилецької Дивізії Галичина:

В Бережанах: в Окружному Старостві (Крейсгауптвахтгау) в будинку давньої гімназії, на першому поверсі кімната ч. 14.

В Підгайнях: в буд. Сусп. Убезпечальні, вул. Березанська ч. 27.

В Рогатині: в буд. Повітового Староства (Ландкомісарят) вул. Пуглера.

Рішених 1920—1925 можуть зголошуватися, хочби вони були zobов'язані до праці в Німеччині, чи до Служби Праці (Баварської Дивізії Галичина до праці зголошенні до С. С. Стрилецької Дивізії Галичина і по одержанні посвідки зголошенні та по підписанні відповідної заяви, стають вільними від обов'язку праці, якщо найдалше до трьох днів будуть повідомлені про це від повільні власті й якщо дотичну особу дотепер примушено не з'явитися до праці. Ті, що свого обов'язку праці не сповнили, або від його ухилюлися, під тими самими умовами стануть амністовані, і звільнені від обов'язку праці.

Перегляд зголошених буде відбуватися перед поборовою Комісією під проводом п. Окружного Старости (Крайсгауптмана), або його делегата в асисті Команданта Німецької Жандармерії уповноваженого для військових справ члена Українського Комітету Перегляду починається 4. травня.

Дальші точні дані будуть оголошені.

Окружний Пововажений
Військовий Уряд Галичина
Франц Бабяк

Війська Північної України і Рогатин

УКРАЇНЦІ!

*„Похопайте та вставайте
Кайдани порятуйте!”
„Зборіться — побороте!”*
Т. Шинкаренко

Надішла хвиля, яка вирішує нашу найвищу Ідею!

1) Вибача година, в якій можемо взяти зброю в руки і виринути походом на найближчого ворога України, в краях умовних, як У.С.С., як Крути, Базар...
2) В дні 28. квітня ч. р. пролунав до Львова поклик нашої Кривої Військової Управи „До зброї!”

3) Висні дії входять у вирішну стадію. І саме тепер треба нам дряжати за Тх висмі.

4) Від нашої пригнотимости, від нашого розуму і нашої рішучости залежатиме в якому вміл найдемося в новій добі історії світа. Недостача вище згаданих прикмет завсиди була причиною наших історичних невдач.

Не вільно нам допустити, щоб знову за тієї причини прийшла нова катастрофа нова ганьба, за яку можуть нас проклинати не тільки діти, внуки, правнучи, і то і століття, та Тх грішучі покоління.

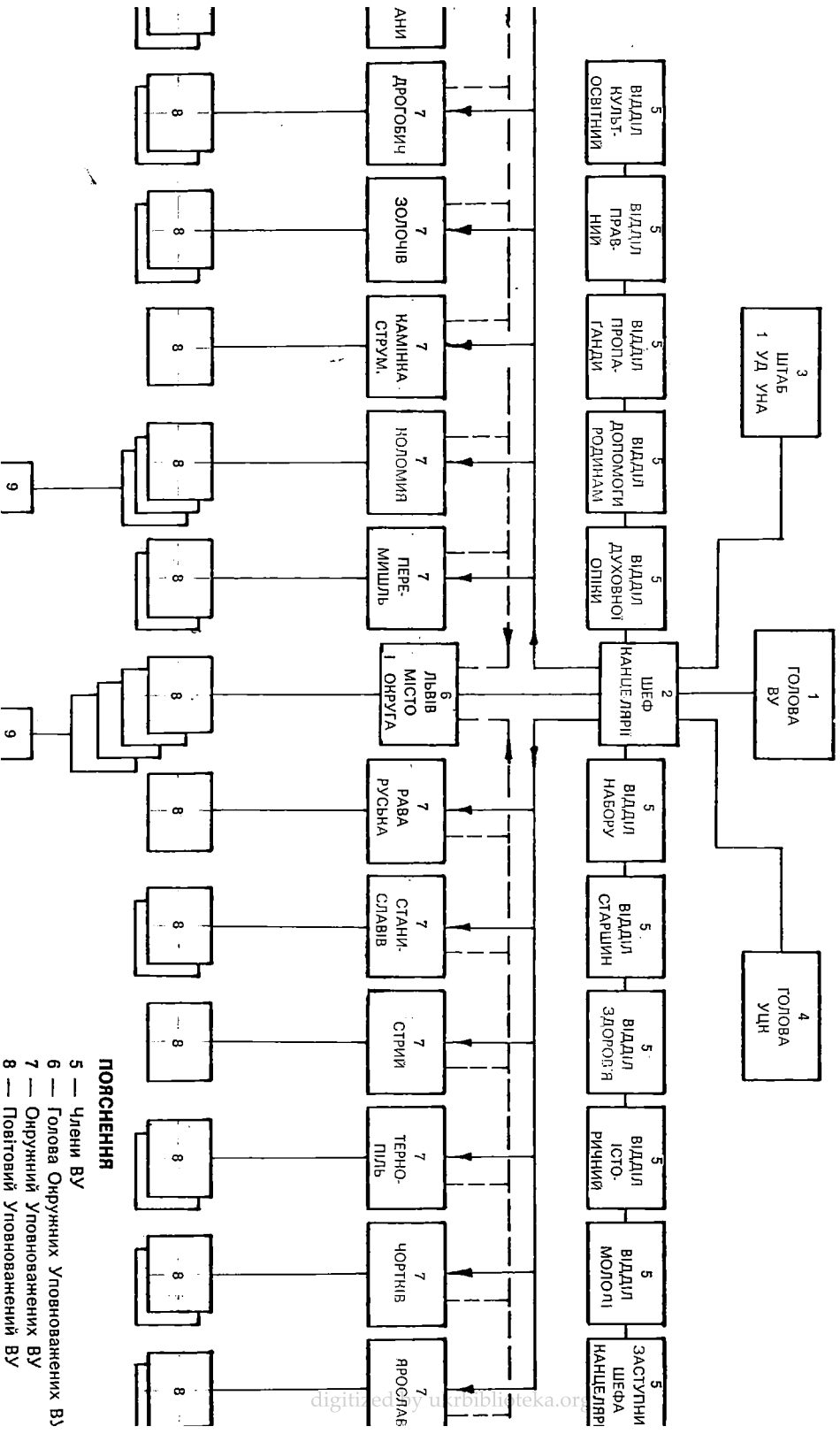
Тому Повітова Військова Управа, сідма своєї великої історичної і відповідальности. кличе Вас всіх, здорових тілом і духом, старшин і молодь — гми „Ще не вмерла Україна!...” здійснювати ділом і зголошуватися в ряди Українського Стрилецьтва.

Рогатин, травень 1943 Р. Б.

Літ. П. Ш. Шинкаренко, П. Шинкаренко, П. Шинкаренко, П. Шинкаренко, П. Шинкаренко, П. Шинкаренко, П. Шинкаренко, П. Шинкаренко, П. Шинкаренко, П. Шинкаренко

ОРГАНІЗАЦІЙНА СХЕМА ВІСЬМЬОВОЇ УПРАВИ

ПОЯСНЕННЯ

- 5 — Члени ВУ
- 6 — Голова Окружних Уповноважених ВУ
- 7 — Окружний Уповноважений ВУ
- 8 — Повітовий Уповноважений ВУ
- 9 —

Borszczow	428	10	10	438	
Podhajec	1043	50	50	1093	
Bobatyn	651	5	5	656	
<u>Bruchowicz</u>	1943	Kein Bericht		1943	Zusammen mit
Borzyska					Borzyska
<u>Zlaskow</u>	1479	169	169	1479	Zusammen mit
Brody	360	93	93	453	Przemyslaw
Przemyslany	-			-	davon 438 Przem
<u>Kolusz</u>	217	Kein Bericht		217	
Dolina	154	"	"	154	
<u>Fomienka str.</u>	103	116	98	201	
Busk	28	103	103	319	
Radziechow	421	67	47	468	
Sokal	443	156	139	582	
<u>Rawa Ruska</u>	230	24	24	254	
Ustachow	477	Kein Bericht		477	
Wieliczka	213	"	"	213	
<u>Polono</u>	1352	Kein Bericht		1352	
Horodenka	1342	"	"	1342	
Asow	3215	"	"	3215	
Sniatyz	2235	"	"	2235	
<u>Strubow</u>	1284	36	32	1316	
Turka	377	Kein Bericht		377	
<u>Stowiszyn</u>	2618	Kein Bericht		2618	Zusammen mit
Nadwórna					Nadwórna u. Starob
Tlumacz					szczyki
<u>Czortkow</u>	2582	1253	1187	3749	Zusammen mit
Borszczow					Borszczow, Busk
Boczach					u. Zaleszczyki
Zaleszczyki					
<u>Terнополь</u>	275	185	185	460	
Zbaraz	466	Kein Bericht		466	
Eborow	159	8	8	167	
Przemowla	53	6	8	59	
Skalat	-	30	30	30	
<u>Stary</u>	1213	33	33	1246	
Skole	93	Kein Bericht		93	
Chodorow	47	"	"	47	
<u>Lemberg-Stadt</u>	2404	Kein Bericht		2404	
<u>Lemberg-Land</u>	267	Kein Bericht		267	
Libawa	433	"	"	433	
Zolkiew	1450	430	335	1785	
Radzi	333	Kein Bericht		333	
Sadowa Wisznia	1353	300	300	1653	Zusammen mit
Grodok	297	Kein Bericht		297	Moaciska
	33337	3396	3346	36383	

Lemberg, den 14. Mai 1943.

i. A. Nawrocki

Über die Werbaktion bis 2. Juni 1943. einschließlich.

K r e i s	Gemeldet bis 2. Juni 1943.	Angenommen	Abgelehnt	
1. Brzeszów	3567	2731	836	
2. Drohobycz	2195	2185	110	
3. Łowiczów	2470	2312	158	
4. Łanionka Str.	2112	2012	100	
5. Nowe Miasto	2679	1777	902	
6. Polkowice	11325	8537	2788	
7. Sambor	2194	1647	547	
8. Tarnobrzeg	8327	6276	2051	
9. Sieradowice	7343	5078	2265	
10. Tarnopol	3118	1749	1369	
11. Szelonka	850	623	227	
12. Tarnobrzeg	2590	1674	1016	
13. Lubaczów	2915	2302	613	
14. Lubaczów Land	10909	8210	2699	
Stand in Distr. Galizien d. 2. 6. 43.	63900	47936	15964	
Zugewonnen in Distr. Galizien d. 2. 6. 43.		21	20	1
15. Przemysel	1821	1420	402	
16. Jaroslau	2732	1502	1230	
17. Łuck	14416	2003	12413	
Stand in Distr. Krakau d. 2. 6. 43.	18999	4939	14060	
Zugewonnen in Distr. Krakau d. 2. 6. 43.		748	83	66
Insgesamt in beiden Distrikten	81999	52975	29124	

Lemberg, den 3. Juni 1943.

Останній звіт про стан вербункової акції з дня 2 червня 1943 року.
Перша колонка це назви округ, друга це кількість оголошених добровольців,
третя - скількість прийятих медичною комісією, а четверта - число
звільнених від військової служби.

Satzungen
des Wehrausschusses
Galizien
С Т А Т У Т
ВІЙСЬКОВОЇ УПРАВИ
ГАЛИЧИНА

гласності про перебіг праці. Повітові повноважені мають цей сяз обов'язок у відношенні до Ландкомісарів. З другої сторони праці Вієської Управи даєть пошлу й ласотворну роботу піддержку Крайсайтманів і Ландкомісарів. На просторі міста Львова виконує управління округних і повітових повноважених самі Вієська Управа.

Вієська Управа є управлінням предкладати Губернаторові проекти, які показують суттєвими для випомощення поставлених задач. Таке саме право прилежнує округним і повітовим Повноваженикам у відношенні до Крайсайтманів а-л. Ландкомісарів.

Вієська Управа працює в тісному порозумінні з Укр. Центр. Комітетом. Таке саме відношення обов'язує округних і повітових повноважеників відносно Укр. Допомогових Комітетів а-л. Делегатур.

Загально беручи має Вієська Управа та її органи у своїй роботі все спільно працювати в відносинах державним урядам. Зокрема відносять це до командних станцій 44 Стрільцької Дивізії Галичина.

II. Праці Вієської Управи діляться зокрема на:

1) Набір

Вієська Управа має обов'язок вести набірну акцію для поступлення до 44 Стрільцької Дивізії Галичина серед галицько-українського населення. В цій справі належить усвідомити населення про значіння цих нових відділів у дусі спільної європейської боротьби проти більшовизму.

У зв'язку з цим доповнює Вієська Управа різномог організаційну підготовку набору.

Вієська Управа докладає старань для старанної реєстрації всіх 6 офіцерів та підофіцерів української національності. Вони є помічниками при підготовці їх до служби. Вони є добровільно предкладати власними урядам відносні проекти.

Вієська Управа помістиме старання для духової під-

готовки до майбутньої вієської службової охочіших в часі між прийняттям охотника і його покликанням.

В таких рамках можуть округні й повітові повноваженіки переводити збірника охотників. Охотника належить зокрема наванти про їх власні права й обов'язки як жовіря в рядах пієської Армії як ринком про справи забезпечення їх родни.

2) Культурно-освітня опіка

Вієська Управа приготувала любіх набірного матеріалу також освітній та научний матеріал для відділу в українській мові. Вона виконує всі функції, зв'язані з опікою вієська. Різнож організація режіміо-душевної опіки, як також допоміжні мірила в санітарній службі зачислюються до цього.

3) Матеріальна опіка

Вієська Управа наглядає та організує матеріальне забезпечення для членів родни жовіря 44 Стрільцької Дивізії Галичина як різномог опіку та забезпечення в рядах державної організації суспільної опіки для членів Дивізії потерпілих в службі або війні.

4) Даліші задачі

Вієської Управі можуть бути призначі й інші, як призначі в цій статутній задачі, якщо це покажеться konieczним для успіху її праці.

В о х о т
Губернатор

Діяльність і високої задачі в європейській оборонній боротьбі проти більшовизму відносно Вієської Управи Галичина такі:

С Т А Т У Т :

I. Загальні основи

Вієська Управа є помічним органом Губернатора Галицької Облесті й відносних Командних станцій вишколу 44 Стрільцької Дивізії Галичина для набору та духово-культурної й соціальної опіки приналежних до дивізії та зокрема членів їх родни.

Вона є безпосередньо підвимошено Губернаторові.

Керівник та члени управи є іменовані та відхикувані через Губернатора Галичини. Український Центральний Комітет предкладає Губернаторові відповідні особи.

Річні кошти діяльності Вієської Управи поносять з адстерженням іншого урегулювання Укр. Центр. Комітет, кошти округних та повітових повноважеників будуть переітні через союз громад.

Діяльність органи Вієської Управи є помісною. Вони можуть одиче за свої підатки одержати відшкодування.

Вієська Управа буде в кожній округі аступленню через округного, в кожній повіті через повітового повноваженика. Повноважені є різномог покликувані й відхикувані через Губернатора Галичини. Вієська Управа предкладає Губернаторові відповідні пропозиції в цій справі.

Повітові повноважені підлягають Округним. Округні підлягають безпосередньо Вієській Управі. Повітові диспозиційні управління Крайсайтманів не зістають порушені. Повноважені є зобов'язані стало інформувати Край-

28/6 VERLAG BOHDAN GEORG KRAWCIW

Berlin-Niederschönhausen, Bismarckplatz 6

Fernsprecher:
Verwaltung 40 13 65
Schriftleitung 96 30 50

BERLIN, den 23. червня 1943

Postcheckkonto:
„Holos“ / „Die Stimme“
Berlin 210 88

Kp 71/43

До

Хвальної Військової Управи
"Г а л и ч и н а "

у Львові.

Високошановні Панове !

До Редакції наших часописів "Голосу" і "Вістей" одержали ми Ваше письмо з 3. червня з проханням підтримати пропагандивну акцію на бору до СС-Дивізії "Галичини". Ми дуже радо б підтримали пропагандивно згадану акцію у видаваних нами часописах, та на жаль силу різних ставин цього робити не можемо, головню через те, що така пропагандивна акція внесла б тут деяку дезорганізацію в рядах українського робітництва.

Тому, якщо в нас не появляються статті про згадану дивізію, проопу цього не розуміти як якесь наше негативне становище до згаданої акції, бо вагу творення такої дивізії розуміємо дуже добре і хотіли б підтримати також всіми силами.

З українським привітом

Гео. Кравців

УКРАЇНСЬКИЙ ДОПОМОГОВИЙ КОМІТЕТ

У ВАРШАВІ, ВУЛ. КОПЕРНИКА № 13.

Телефон 2-15-42

Варшава, дня 19. V. 1943 р.

Реферат

N 712/45

28 V 1943

21/12

до

- Високоповазаного Пана Провідника
Восвої Управи

Л ь в і в.

Маю за честь повідомити, що на пропозицію Представника Уряду
Генеральної Губернії я обняв провадження акції побору старшин,
підстаршин і козаків до СС-Стрільцескої Дивізії Галичина з тере-
ну Дістрікту Варшавського.
Ласкаво прошу про висилку пропагандової літератури та зразків
зголошень.

С л а в а У к р а ї н і !

Провідник:

M. Nowojak

Amt des Generalgouverneurs
für die besetzten polnischen Gebiete
Abt. Innere Verwaltung
Bevölkerungswesen u. Fürsorge
IV - lolo - ol g

Krakau, den 28 Mai 1943.

An den
Ukrainischen Hauptausschuss
zu Hd. Herrn Prof. Kubijowitsch

K r a k a u
Grünestr 26.

Betr: Werbung für die SS-Schützen Division in Warschau.

Von Warschau wird mitgeteilt, dass Sie für die Werbung dort einen Mann
eingesetzt haben, der nicht zu den führenden Angehörigen des Ukraini-
schen Hilfskomitees in Warschau gehört und dass sich dadurch starke
Schwierigkeiten ergeben haben. Ausserdem wird Klage geführt, dass die Ver-
waltung und in ihr die U.-Abt. Bevölkerungswesen und Fürsorge in keiner
Weise von ihnen unterrichtet wurden.
Da das Werbungsergebnis wahrscheinlich aufgrund des Vorgenannten leiden
wird, teile ich Ihnen dies mit, um möglicherweise eine Korrektur vornehmen
zu können.
Trotzdem ist alles Mögliche veranlasst worden, um eine Werbung in Gang
zu bringen. Die sich meldenden Freiwilligen werden nach Lemberg mitgeteilt
werden.

Im Auftrage Türk.

Військова Управа Галичина

В неділю, дня 18 липня 1943 відбудеться
перед Оперним Театром у Львові

Святочна відправа

Добровольців
⚡ Стрілецької Дивізії Галичина

з нагоди першого покликання
старшин, підстаршин та стрільців

-
- 8⁰⁰ год. Полеве Богослуження
площа при вул. Пелчинській
- 10⁰⁰ „ Відправа
перед Оперним Театром
- 11³⁰ „ Дефіляда
перед будинком давнього Союму

За Військову Управу Галичина

Полк. А. Бізаниц

Керманич

Мгр. М. Кушнір

Начальник Відділу Пропаганди

18 липня 1943 р. Полева Служба Божа при вул. Пелчинській у Львові.
Вид на лави добровольців.

18 липня 1943 р. Відправа добровольців Станиславівщини

17 липня 1943 р. Фрагмент перемаршу добровольців
у Львові.

Добровольці з прапором на ринку у Дрогобичі 20 червня 1943 року.
Перший з права Л. Рихтицький, за ним Т. Чмола

Відділ в народних строях в перемарші. Замітні ширококрисі напелюхи

18 липня 1943 р. Бойнівська орнестра прощає добровольців.

18 липня 1943 р. Діти прощають добровольців перед Оперним театром у Львові.

Львів 20 червня 1943 р. Добровольці в перемарші на ринок.

Святочне прощання добровольців в дні 18. 7. 43. перед Оперним театром у Львові.

18 липня 1943 р. Старшини-добровольці перед виїздом на перевишніл прийшли попрощати Митрополита Андрея Шептицького і просити його благословення. ka.org

Прощання добровольців на залізничному дворці у Чорткові, 18 липня 1943 р.
У вікні вагону В. Верига, праворуч д-р Богдан Роздільський.

19 липня 1943 р. Губ. Вехтер розмовляє з добровольцями на залізничному дворці у Львові перд від'їздом.

Губ. Вехтер розмовляє під час від'їзду добровольців з о. Федусевичом.

Табір Юнаків у Переворську. Губернатор Вехтер розмовляє з юнаком.

Весна 1944 р. Фрагмент з паради Дивізії. Ген. Фрайтаг і сот. Паліїв відчитує гостям ВУ програму відвідин.

24 серпня 1943 р. у Львові з вантажної станції Богданівка виїзд добровольців у Сх. Прусію. Крайсгаупман львівської округи в розмові з добровольцями та інж. Р. Крохмалюком.

Від'їзд до Гайделягра зі Львова 19 липня 1943 р. Добровольці несуть харчевий приділ.

25 серпня 1943 р. Добровольці з околиці Косова перед від'їздом на вишкіл.

Візд перших добровольців Львова і Львівської Округи з Чернівецького двірця, 18 липня 1943 р.
digitized by ukrbiblioteka.org

Жіночий комітет на Львів-місто приготував різдвяні дарунки від ВУ для добровольців. Грудень 1943 р.

Імн. М. Хроноват, член ВУ, у дружній розмові з старшиною бойової групи

11 липня 1943 р. Окружний староста промовляє до добровольців в Станиславові.

З ліва до права: члени ВУ - Е. Пиндус, М. Хроновят, О. Навроцький та старшина з бойової групи "Баєрсдорф".

Вишкільний табір у Нойгамері. Сот. Гончаренко при обговорюванні службових справ із сот. Палієвом.

24 серпня 1943 р. Ред. Ст. Волинець, сот. О. Навроцький і проф. З. Зелений на станції Богданівна відправляються доборовольців до вишкільних центрів у Сх. Пруссії - Граєво, Судавен і Фіхтенвільдєн.

Отець Северин Сапрун, польовий духовник юнанів, пригтовляється до Служби Божої у місцевості "Ам Гіммель" коло Ліңцу н. Дунаєм.

Сотня Бойової групи "Баєрздорф" у зимових одягах.

Група старшин, підстаршин і стрільців з гостею, що прибула з представниками українського громадянства на відвідини Дивізії в Нойгамері.

Група безпритульних дітей у прифронтовій зоні України,
з яких німці організували перші відділи юнаків.

Ті самі хлопці відзначені та умундировані у групі
українських юнаків.

Оначка Стефа Мартиненко, 12 листопада 1944
в Шляйфе.

Юначка з Полтавщини, 30 січня 1945 р.
Шварц Гайде Вест.

Діти в перемарші під час дефіляди 19 липня 1943 р. у Львові.

Що, задихався, сину?

Сторінка з щоденника "Львівські Вісті" ч. 161 з дня 20 липня 1943 року.
ЕНО: "Стара і молода війна". Що, задихався синку?

Перша сторінка з дивізійного листропаного журналу

ПОКАЖЧИК ІМЕН

Скорочення вживані у покажчику: арм. - армійський, військ. - військовий, гол. - головний, ген. - генерал, дистр. - дистрикт, команд. - командувач, к-р - командир, нач. - начальник, нім. - німецький, полк. - полковник, пор. - поручник, поль. - польський, реф. - референт, сот. - сотник, танк. - танковий, уповн. - уповноважений, уряд. - урядовець, хор. - хорунжий, чуж. - чужоземний.

А

Азовський Микола, маляр: 19
Александр, брит. фельдмаршал: 291
Алімбенюв, Азербайджанський політ. діяч: 161
Ангеліс Максиміліян, ген., к-р 2-ої нім. танк. арм. групи "Південь": 168
Андерс Владислав, ген. к-р 2-го поль. корпусу: 12, 72, 79, 80, 294
Андрушків Осип, булавний укр. поліції: 143
Арльт Фріц Рудольф, нач. Бюро для чуж. дивізій СС: 19, 176, 251, 295
Артимович Антін, уповн. ВУ: 94, 183, 229, 251, 295
Астроускі Радослав, білоруський політ. діяч: 161

Б

Бабій Василь, старш. УГА, упов. ВУ: 183, 229
Бабяк Франц, старш. УГА, упов. ВУ: 183, 111, 227, 229
Баерсдорф, полк СС, к-р артил. полку УД: 67, 68, 98
Байгерт Северин, старш. УГА, уряд. дис. "Галичина", член ВУ: 81, 189, 280
Банай І., булав. укр. куреня у Хорватії: 140
Бальдур фон Шірах, віденський гавляйтер: 167
Бальк Герман, ген., к-р нім. 6-ої армії групи "Південь": 168, 291
Бангерскіс Рудольф, ген., к-р 15-ої латв. дивізії СС: 20
Бандера Степан, провідник ОУН(р): 286, 298
Барвінський Борис, полк. УНР, старш. УД: 39, 66, 295
Бартель, Майор СС, к-р вишк. батальйону "Гайделягер": 283, 284
Бартошук, старш. УД: 143
Бах, фон, ген. СС: 286
Бауер Отто віцегубернатор дистр. "Галичина": 20, 21, 41, 50, 51, 52, 54, 261, 276, 277, 278, 285
Бачинський Василь, адвокат: 229

Башта, пор. УД: 239
Бемно Володимир, адвокат: 147
Бергер Готлоб, ген. зброї СС, нач. Бюра СС: 19, 277
Бергман, ген. зброї СС: 288
Бігус Петро, сот. УГА, уповн. ВУ: 167, 183, 299
Бізанц Альфред, полк. УГА, голова ВУ: 21, 23, 37, 38, 48, 69, 74, 81, 83, 96,
110, 111, 129, 137, 146, 150, 155, 170, 176, 180, 189, 197, 198, 205, 207,
226, 231, 235, 252, 261, 275, 277, 278, 280, 281, 290, 298
Біланюк Петро, голова УДН у Сяноці: 217, 229
Білозор Володимир, лікар, член ВУ: 22, 31, 48, 180, 190, 209, 226, 229, 242,
251, 253, 258, 280, 283
Білостоцький Тиміш, педагог, опікун укр. юнацтва: 159
Біляк Степан, адвокат, посадник м. Львова: 87, 226, 227
Бірецький Кость, уповн. ВУ: 32, 183, 229, 230
Бойтель, ген.-пор., н-р нім. військ у Галичині: 37, 61
Бойцун Роман, старш. ДУН і УД: 34
Браухіч Вальтер фон, нім. фельдмаршал: 13
Бреньовський Василь, уповн. ВУ: 229
Брістот Карло, сот. СС і УД: 65
Будна Никита, львівський єпископ: 37
Бульба-Боровець Тарас, отаман Укр. Підпільної Армії: 14, 55
Буняченко Сергій, ген. сов. і РОА: 85
Бучно Іван, архієпископ: 178
Бюнав Рудольф фон, ген. піхоти: 171

В

Васілієв, сот. УНР армії: 39
Ващук Корнель, пор. УГА, уповн. ВУ: 39, 229
Вербицький Михайло, стар. УД: 227
Вершигора Петро, сов. старш. заgonу Ковпана: 62, 63
Вехтер Отто, ген.-пор. губернатор Галичини: 20, 21, 35, 36, 37, 38, 41, 48, 51,
52, 53, 69, 73, 90, 96-98, 112, 128-129, 137, 150-151, 175-176, 190, 206,
208, 212, 235, 269-271, 277-278, 287, 289-291, 296, 298
Винник Федір, старш. УНР і пор. УД: 288
Винницький Антін, підстарш. УД: 156
Винницький Зенон, уповн. ВУ: 183
Витвицький Степан, адвокат: 297
Відмер, лікар, нач. медичного відділу УД: 243
Вільднер, пполк. СС і н-р нуреня УД: 130
Власов Андрей Андреевич, сов. ген. і н-р РОА: 84-88, 143, 160-162, 164, 252,
255

Вовчина Теодор, уповн. ВУ: 183, 229
Вознян Василь, уповн. ВУ: 183, 229
Волинець Степан, чотар УГА, член ВУ: 22, 31, 48, 113-114, 182, 190, 234, 236,
253, 255
Волосянський Омелян, чотар УГА, муж довір'я ВУ: 55, 183
Вольф Людвик, пполк. СС: 243, 251, 274-275, 294
Воробець Тома, лікар УД: 210
Ворошилов Климент, сов. маршал: 58

Г

Габрусевич о. Юліян, напелян УД: 250, 255
Гавпт, шеф штабу групи "Південь": 54
Гайке Вольф Дітріх, майор, шеф штабу УД: 69, 74, 83, 95-96, 98, 128, 174, 177
Гаґер, староста терноп. округи: 145, 150
Гвоздецький Богдан, хор. УД: 292
Геллер О., староста м. Львова: 87, 227
Ганкевич, о. М.: 125
Герасименко Володимир, полк. УНР, н-р УЛС: 141, 252
Герман Омелян, пор. УД: 212, 214
Гифле Герман, го-команд. нім. військ на Словаччині: 119
Гільдебрандт, шеф станиці Нікеля у Відні: 158
Гімлер Гайнріх, райхсфюрер СС: 15, 42, 86, 160, 164, 277-278
Гітлер Адольф, фюрер III-го Райху: 10, 12, 15, 85, 112, 165, 174, 286, 292
Гльоша Михайло, доброволець УД: 240
Гнатевич Богдан, сот УГА: 254
Гнатів Петро, уповн. ВУ: 183, 229
Гнатківська Олександра, вдова по о. Омелянові: 52
Гнатківський о. Омелян: 52
Голінатий Осип, голова УДК на м. Львів: 134, 226
Головатий Дмитро, уповн. ВУ: 183, 229
Голойда о. Іван, напелян УД: 48, 207, 224-225
Гончаренко Аверкій, сот. армії УНА і УД: 39, 77, 82, 89, 140, 215-216
Горбач Олекса, хор. УД: 274, 301
Грабовенський, М. сот. УД: 78
Горбай, інженер: 230
Горті Міклош фон, реґент Мадярщини: 90, 131
Гофман, уряд. з відділу допомоги родинам: 229
Гофер, бучацький староста, 216
Гренов Олександр, ген-хор. УНР і УГА: 180
Григорищук Орест, доброволець УД: 239

Григорців Степан, уряд. ВУ: 52-53
Гринкевич Осип, упов. ВУ: 183, 229
Гриньох о. Іван, діяч з ОУН (р) і УГВР: 288
Грицак Ярослав, педагог: 124, 126
Гром'ян Михайло, сот. УГА, уповн. ВУ: 119, 183, 229, 231
Гузар Михайло, уповн. ВУ: 183, 229

Г

Галан Володимир, сот. УГА, голова ЗУДАК: 291
Галаянт о. Микола, канцлер Митроп. Шептицького: 42
Галарник, старш. УД: 143
Гардецька Кенілія, уряд. ВУ: 50
Гижя Іван, дир. "Карпатії": 290

Д

Данилович Іван, уповн. ВУ: 183, 229
Дарлен, шеф уряду Райхсномісаряту "Україна": 267, 276
Дачишин Юрій, уповн. ВУ: 183, 229, 236
Дашкевич Роман, полк. армії УНР: 22, 278
Дацько, майор сов. армії і нач. пропаганди при СС Гавптамті: 252
Дерн, полк СС і к-р 29-го полку УД: 65
Джамаліян, вірменський політ. діяч: 161
Дзінгало Євген, пор. УД: 199
Дзісь Володимир, журналіст: 49
Дзюбановський Теодор, лікар УД: 210
Диба Григорій, підстарш. УД: 156
Дітріх Сеп, ген. СС, к-р 6-ої СС танк. армії: 168, 171
Добрянський Аґатон, старш. УД: 295
Долинський Роман, старш. УНР і сот. УД: 39, 68, 82, 98
Домбчевський, нотар: 125
Дорожинський С. сот. голова УУД у Відні: 133
Дреслер, уповн. для справ ГГ на терені III-го Райху: 145-148, 172
Дрогомирецький Кость, староста у Бібрці: 33
Дурбак о. Всеволод, капелян ДУН і УД: 163, 194, 196, 249, 250
Дяченко Петро, полк. УНР, к-р 2-ої УД: 140, 163, 252

Є

Євтимович Вартоломей, полк. УНР, уряд. ВУ: 39, 49, 226, 295
Єндик Ростислав, письменник: 255

Ж

Жарський Мирослав, старш. ДУН, уряд. ВУ: 34

Жуковський Антін, лікар, представник УЦН у Лінцу: 148

З

Залеський, сот., н-р білоруського курія: 286

Залозецький Володимир, педагог: 42

Залужний Йосиф, лікар УД: 210

Зелений Зенон, педагог, член ВУ: 22, 24, 30, 31, 72, 115, 157, 159, 190, 226,
227, 229, 231, 236, 258, 263

Зіберт Павль - гл. Кузнецов Н. І.

Зіблінг, ген.: 86

Зіненко, пор. УД: 100

І

Іванець Степан, уповн. ВУ: 47, 121, 183, 229

К

Кагане Давид, львівський рабін: 43

Капустянський Микола, ген-хор. армії УНР: 162, 169, 223, 295

Кардаш, пор. УД: 100

Карпенко-Криниця Петро, поет: 49

Карпінський о. Осип, капелян УД: 48, 156, 207, 249, 250

Кедія, грузинський політ. діяч: 161

Кецало Богдан, доброволець УД: 199

Кладочний о. Йосиф, капелян УД: 249, 250

Клюфас Орест, інженер: 109

Кляйноф, майор СС, н-р запасного куреня УД: 65, 67

Кнорр, нім. цензор: 192

Княжинський Антін, педагог, реф. УЦН: 134, 167

Кобринська Марія, уряд. ВУ: 49

Ковалисько Антін, педагог: 156

Ковалюк о. Данило, капелян УД: 250

Ковжун Павло, маляр: 42

Ковпак Сидір, сов. ген., н-р сов. партиз. загону: 57-64, 298-299

Когн, ротенфюрер УД: 203, 232

Козак Володимир, сот. УД: 262

Козак Едвард, маляр: 49

Козак Іван, сот. УГА: 262

Колісник Роман, хор. УД: 274

Кольф, шеф політ. відділу СД у Львові: 228

Коновна Зенон, хор. УД: 274
Кордуба о. Емануїл, капелян УД: 250
Королишин Мирон, нач. КО СГД: 238
Космат, дир. Націон. Банку: 136
Котик Василь: 125, 236
Котиль Степан, старш. УГА, майор УД: 65, 109
Которович Геннадій, журналіст: 252
Кох Ганс, сот. УГА, старш. вермахту: 11, 83, 276
Кох Еріх, райсномісар України: 17-18, 20, 83, 267, 298
Кохан Володимир, дир. Українбанку: 134, 138, 139
Крайсінг Ганс, ген-хор., н-р 8-ої нім. арм. групи "Південь": 168
Краснов Петро, ген. і отаман Донського війська: 86
Крат Михайло, полк. УНР, ген-хор. УД: 178, 260
Крижанівський Петро, полк. УНР, шеф штабу УВВ: 222, 223
Криницький Іван, педагог: 156
Крохмалюк Роман, член ВУ: 229, 231, 258, 263
Крохмалюк Юрій, член ВУ, хор. УД: 22, 30, 31, 48, 72, 76, 81, 140, 190, 226,
228, 229 258, 280, 290
Кубійович Володимир, проф., голова УЦК: 12, 20, 23, 26, 27, 28, 29, 34, 37,
74, 76, 88, 114, 129, 134, 154, 155, 226, 235, 264, 275, 280-282, 284, 288,
289, 295-297, 299
Кузнецов Ніколай Іванович сов. агент: 51
Кузьмович Ольга, реф. УЦК для юначон: 159
Курилюк Ярослав, уповн. ВУ: 183, 229, 230
Курманович Віктор, ген. УГА, почесний голова ВУ: 28, 29, 144, 145, 169, 180,
191, 197, 295, 302
Кушнір Михайло, публіцист, член ВУ: 22, 189, 191, 192, 236, 258, 263, 274,
280, 281, 292, 301
Кущак, старш. вермахту: 125, 126
Кюн, пполк., н-р 6-го поліц. полку: 206

Л

Лаба о. Василь, мітрат, верх. капелян УД: 22, 24, 37, 48, 117, 118, 120, 180,
189, 225, 258, 262
Лаен Ріттер фон дер, львів. окружн. староста: 32, 35, 41-45, 51-53, 58, 60, 93
Лапук Василь, хор. УД: 214, 215
Ластовецький Андрій, проф.: 74
Лебедь Микола, кр. провідник ОУН(б): 288
Левенець о. Михайло, дивізійний капелян УД: 249, 250, 262, 290, 294, 297,
301
Левицький о. Богдан, капелян УД: 140, 249, 250

Левицький Роман, уповн. ВУ: 25, 108, 118, 183, 236, 251
Левицький Святослав, пор. УД, старшина УПА: 292
Левицький Северин, педагог, пластовий діяч: 30, 158
Левицький о. Теодор: 125-127
Леман Отто, нім. цензор у Львові: 49
Лемішка Іван, лікар УД: 226, 245
Лепкий Минола, голова ОУК у Станиславові: 124
Лещишин о. Василь, капелян УД: 249, 250
Лиман Леонід, поет: 49
Линець В., лікар УД: 245
Липа Юрій, лікар, поет, голова УДК у Варшаві: 74
Лисак Тадей, доброволець УД: 239
Лівицький Андрій, екз. президент УНР: 25, 162
Ліськевич Тарас, уряд. УОК у Станиславові: 117, 118
Ловицький Євген, адвокат: 294
Лозакер Людвик, начальник управління губернаторство у Львові: 277
Ломага Юліян, купець: 74
Лучаківський Григорій, уповн. ВУ, пор. УД: 183, 229
Лученко Григор, уповн. ВУ: 183, 230
Луцький Мирон, сот. УГА: 90
Луцький Олександр, звітодавець УД: 274, 293
Людендорф Еріх, нім. фельдмаршал: 11
Лянге, ген-майор, к-р XIII Корпусу: 98, 111
Ляш Карло, 1-ий губернатор дистр. "Галичина": 15, 16, 20, 41, 298

М

Мак, нач. відділу освіти й науки дистр. "Галичина": 154
Макар Зенон, підстарш. УД: 156
Макаревич Петро, старш. УНР, пор. УД: 39
Макарушка Любомир, член УВ, сот. УГА і УД: 22, 25, 30, 31, 48, 72, 81, 90,
134, 177, 190, 205, 245, 247, 258, 274, 275, 279, 280, 283, 289, 290, 295
300, 301
Малець Віктор, полк. УНР, уряд. ВУ: 39, 71, 108, 117, 239, 260, 295
Маліновський Родіон, сов. маршал, к-р 2-го укр. фронту: 168
Маллер, штурман СС: 199
Мандзенко Йосиф, пполк. УНР, уряд. ВУ: 39, 108, 117, 295
Марків Володимир, уповн. ВУ: 184, 221, 229, 231
Маркевич о. Олександр, капелян УД: 256
Маркс, полк., к-р запасного полку УД: 254
Масляк Олександр, підстаршина ДУН і УД: 149

Мацьнів Тимотей, правник, орган. реф. УЦН: 71, 134, 147, 148
Медведев Дмитр, сов. полк., к-р сов. партиз. загону: 51, 58
Мельник Андрій, полк. УНР, голова ПУН: 9, 12, 24, 161, 162
Мигаль Володимир, підстарш. УД: 156
Міклош Бея, к-р мадярської армії: 134
Міллер Гайнріх, ген. поліції, шеф Гештапо: 276
Мітне, фельфебель: 295
Міхель, пор. СС, старш. УД: 177
Модель Вальтер, нім. фельдмаршал: 91, 95, 96
Молодецький Олександр, керівн. відділу Українбанку у Відні: 138, 263,
289, 293, 300, 301
Морович, старш. УД: 295
Мороз, волосний вїйт: 200
Мудрий Василь, голова ЦПУЕ: 263
Мудрик Андрій, директор Маслосоюзу: 30
Мюллер Рудольф, пор. УГА, уряд. дистрикту "Галичина": 81, 226, 229, 281

Н

Наве, нім. комісар Крилиці: 113, 114
Навроцький Осип, сот. УГА, нач. канцелярії ВУ: 22, 30, 31, 81, 94, 110, 114,
133, 134, 144, 181, 189, 192, 194, 197, 198, 221, 226, 227, 228, 231, 236,
258, 274, 275, 294, 300
Нагаєвський о. Ізидор, капелян УД: 249, 250
Нижанновський Мирон, лікар УД: 210
Нігель Зігфрід, полк. СС, нач. набору юнаків: 152, 153, 157, 158, 159
Нутцінгер, сот. СС, к-р відділу зв'язку: 66

О

Оберлендер Теодор, сот. нім. армії: 286
Олексин Жигмонт, уповн. ВУ: 184, 229, 230
Олесницький Ярослав, лікар УД: 210
Оліференко С., уповн. ВУ: 229, 230
Омелянович-Павленко Михайло, ген-полк. армії УНР: 12
Омелянович-Павленко Іван, ген-хор. армії УНР: 287
Онуферно, секретар о. Лаби: 117
Орел Артим, мовний ред. "До Перемоги": 49
Ортинський Любомир, старш. ДУН і пор. УД: 274, 285, 294
Осадчук Дмитро: 121
Осечко (Сичик?), хор. УД: 239
Осінчук Михайло, маляр: 42
Островерха Михайло, секретар ВУ, гол. ред. "До Перемоги": 49

П

- Павлюс Фридрих, нім. фельдмаршал, к-р 6-ої армії: 19, 54
Палієнко Микола, пполк. УНР, майор УД: 37, 82, 99, 295
Паліїв Дмитро, старш. УСС, УГА, сот. УД: 24, 25, 48, 69, 73, 74, 81, 82, 91, 92, 98, 99, 225, 284, 285, 288, 292
Палій Андрій, пор. УГА, член ВУ: 22, 30, 31, 46, 48, 98, 110, 144, 166, 167, 170, 180, 189, 226, 229, 236, 244, 251 258-263, 274, 275, 279, 280, 284, 288, 296, 297, 299, 300, 301
Панасюк Богдан, лікар УД: 210, 245
Панір Р., пполк. СС, к-р 31-го полку УД: 66
Панківський Кость, місто-голова УЦК: 39, 226, 297, 298
Паньчишин Маріяна, лікар і сусп. діяч: 74
Паславський Віктор, адвокат: 282
Пелех о. Модест, ігумен монастиря ЧСВВ у Жовкві: 43
Перфецький Леонід, маляр: 49
Петрів Всеволод, ген. УНР: 162, 295
Пиндус Євген, член ВУ: 22, 31, 72, 81, 156, 180, 181, 190, 226, 229, 236, 243, 244, 251, 253, 258-263, 274, 275, 280, 299, 300
Питляр, нотар: 125
Підгайний Богдан, пор. УД: 216, 218
Пікульський Михайло, полк. УНР, уряд. ВУ: 39, 108
Пій XII, папа: 178
Плющ, доброволець: 197
Побігущий Євген, старш. ДУН, майор УД: 9, 10, 65, 279, 285
Поготовно Михайло, полк. УНР, муж довір'я ВУ у Варшаві: 74, 184
Полянський Юрій, голова станиці УЦК у Відні: 134, 139, 168, 172, 236
Попов В. І., майор, к-р сов. партиз. групи "Патріоти словян": 60
Попович Ілля, упов. ВУ: 184, 229
Поспіловський Ігор, старш. УНР, пор. УД: 100
Пронопович Володимир, лікар УД: 210

Р

- Равс Ергард, ген., к-р нім. 1-ої танк. армії: 95
Радивил Олександр, лікар УД: 245
Рак Роман, лікар УД: 245
Раковський Ярослав, уповн. ВУ: 185, 229
Ратушинський о. Михайло, капелян УД: 250
Рембалович Іван, пполк. УНР, старш. УД: 39, 65, 67, 82, 99
Ренбергер, майор СС, к-р курія піонерів УД: 66
Розенберг Альфред, міністер для окуп. Сх. Європи: 161

Руданевич Осип, пор. УД: 100
Рудницький Іван, сот. УГА, член ВУ: 22, 24, 31, 92, 183, 189, 280
Рузвельт Франклін Деляно, през. ЗДА: 277
Рундуліч Лотар, ген-полк., к-р нім. арм. групи "Південь": 166

С

Сабуров Олександр Н., сов. ген-майор: 58
Савицький Петро, старш. УД: 143
Савчак Ярослав, уповн. ВУ: 33, 184, 199, 200-202, 229
Садовський Михайло, ген. УНР: 295
Сайкевич Михайло, лікар УД: 245
Санович Андрій, старш. УНР і сот. УД: 295
Семененко Олександр, заступник голови УНН: 163, 299
Семчишин Мирослав, педагог: 226
Сенюта Іван, старш. УГА, уповн. ВУ: 33, 185
Сивенький о. Любомир, капелян УД: 140
Силенко Порфірій, пполк. УНР, старш. УД: 39
Симко Стефан, лікар УД: 210
Скакальський о. Йов, капелян УЛС, пізніше УД: 141
Скоропадський Павло, кол. гетьман України: 12, 237
Славутич Яр, поет: 49
Сліпий Йосиф, львівський єпископ: 278
Смук Василь, доброволець УД: 156
Снилик Володимир, старш. укр. поліції: 111
Сокол, майор вермахту: 171
Сосідно Григорій, пполк. УНР, старш. УД: 65
Сталін Йосиф, диктатор СРСР: 84, 85, 277
Стефанів Гнат, полк. УГА, уповн. ВУ: 188, 217
Стецюк о. Володимир, капелян УД: 249, 250
Стисловський Богдан, голова окр. УДН в Коломиї: 203
Сумароків Павло, старш. УНР і УД: 39
Сушко Микола, керівник УУД: 154
Сушко Роман, полк. УНР, член ПУН: 8, 24, 276, 278, 298

Т

Терещенко Петро, заст. голови УНН: 163
Тимочко Осип, лікар УД: 210
Тимошенко Семен, сов. маршал: 80
Тимцюрак Володимир, сот. УГА, уряд. ВУ: 71
Толбухін Федор І., сов. маршал, к-р 3-го укр. фронту: 168
Томашівський о. Іван, капелян УД: 250

Третяк Іван Осип, старш. УГА, уповн. ВУ: 32, 39, 185, 229, 231
Турневич Лев, учит. музики: 146
Турко Григорій, уповн. ВУ: 184, 299
Турко Роман, лікар УД: 82

У

Угрин-Безгрішний Минола, сот. УГА, стар. УД: 200-202
Унруг Вальтер, ген-хор. нім. армії: 19

Ф

Фаріон Олександр, лікар УД: 210
Федак Степан, чотар УГА, пор. УД: 115, 155
Феданьків Володимир, уповн. ВУ: 184, 229
Ференцевич Юрій, студент, опісля доброволець УД: 38
Феркуляк Дмитро, пор. УД: 218, 220, 231
Филипів Ярослав, підстарш. УД: 100, 107
Фіголь Атанас, економіст, орг. керівник УЦН: 236
Фльорчук Ярослав, уповн. ВУ: 184, 229
Фогель, заст. львів. старости: 45
Форстройтер, пполк. СС, кр- 30-го полку УД: 66, 130
Фрайтаг Фріц, ген-майор СС, кр-р УД: 25, 48, 66, 69, 73-75, 81, 82, 91, 95,
97, 98, 111, 112, 127, 128, 133, 143, 177, 212, 288, 292, 297
Франк Ганс, Генерал-Губернатор: 265, 276, 277, 279, 297

Х

Хроновят Михайло, сот. УГА, член ВУ: 22, 30, 31, 33, 48, 110, 120, 134, 135,
137, 146, 147, 149-151, 158, 159, 165, 169-170, 172, 180, 181, 226, 229,
236, 244, 245, 258, 261, 274, 280-282, 295

Ц

Цимбалюк-Обиченко Федір, автор "Спомину": 259

Ч

Чабан Ілля, уповн. ВУ: 184, 229
Чадус Анна і Йосиф: 196
Чопик Минола, уповн. ВУ: 185, 229
Чорнодольський Н., уповн. ВУ: 183, 230
Чорнописний, пор. УД: 229
Чупринка Тарас, ген. УПА - гл. Шухевич Роман

Ш

Шаласі Франц, ген-майор, наступник Горті-я: 90, 131

Шандрук Павло, ген-хор., голова УНК і н-р УНА: 162, 176, 180, 252, 258, 263,
274, 275, 284, 289-291, 296, 297, 299-301
Шанковський Лев, педагог і публіцист: 279
Шарі Алмаз, уральський політ. діяч: 161
Шарімі, туркестанський політ. діяч: 161
Шенкер Вальтер, пор. СС, старш. УД: 65
Шептицький Андрій, митрополит: 24, 37, 38, 41-43, 241, 248, 274, 278
Шнайдер Гайнріх, скар. гал. віцегубернатора: 50, 51
Шпехт, лікар УД: 243, 245
Шрамм, сот. СС, н-р курія запасного полку: 254
Штретенбах Бруно, ген-хор., н-р 19-ої латв. дивізії: 20
Шульце Карль, сот. СС, шеф Бюро доповнень для УД: 30, 36, 37, 39, 96, 207,
213, 217, 227, 231, 295
Шумбург Еміль, полк. СС, нім, дипломат: 38
Шухевич Роман, ген. і н-р УПА: 14, 40, 41, 77, 90, 92, 279, 285, 286, 288, 290

Ю

Юрневич Евстахій, лікар УД: 210

Я

Яворська Степанія: 157

Яри Ріхард, сот. УГА, член ПУН: 9

Яцкевич Лев, голова УДК на львівську округу: 30, 32, 226

З М І С Т

Розділ 1.	Українські військові формації в роках 1939-1941	7
Розділ 2.	Як прийшло до організації Української дивізії "Галичина"	14
Розділ 3.	Вербувальна акція Військової Управи і перший набір до української дивізії "Галичина"	29
Розділ 4.	Пропаганда проти набору до української дивізії "Галичина" ..	54
Розділ 5.	Вишкіл добровольців дивізії "Галичина"	64
Розділ 6.	Дальший набір добровольців і частинна евакуація родин вояків дивізії	73
Розділ 7.	Ситуація в Галичині ускладнюється	84
Розділ 8.	Дивізія "Галичина" під Бродами	95
Розділ 9.	Військова Управа в Крилиці	108
Розділ 10.	Українські біженці на Словаччині	116
Розділ 11.	Нове формування дивізії "Галичина"	127
Розділ 12.	Дальша евакуація на Захід	140
Розділ 13.	Військова Управа й Українське Юнацтво	152
Розділ 14.	Постання Українського Національного Комітету	160
Розділ 15.	Останні дні Військової Управи в Відні	165
Розділ 16.	Дивізія "Галичина" стає першою Українською дивізією Української Національної Армії	173
Розділ 17.	Капітуляція Німеччини і кінець війни	178
Розділ 18.	Документи	187
Розділ 19.	Світлини	305
Розділ 20.	Показчик імен	337
Зміст		352

ЗАПРЕНУМЕРУЙТЕ, ЧИТАЙТЕ і ПОШИРЮЙТЕ:

ВІСТІ КОМБАТАНТА

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ЖУРНАЛ

РЕДАКТОРИ: І. Кедрин-Рудницький і д-р М. Малецький

ВИДАВЦІ: Головна Управа Об'єднання б. Вояків Українців
в Америці, Головна Управа Братства кол. вояків
і УД УНА

СПИВУЧАСНІ: Братство Українських Січових Стрільців,
Об'єднання кол. вояків УПА, Броди-Лев, Інн.,
Українська Стрільська Громада в Канаді.

VETERANS' NEWS, bimonthly, published jointly by:

United Ukrainian War Veterans in America, Brotherhood of Former Soldiers of 1 Ukrainian Division UNA in association with:
Brotherhood of Ukrainian Sichovi Striltsi, Former Members of the Ukrainian Insurgent Army, Inc., Brody-Lev, Inc, Ukrainian War Veterans' Association in Canada.

Address:

**VETERANS' NEWS — P. O. Box 279, Stn. "D", Toronto, Ont., Canada
M6P 3J9**

Editorial office in USA:

**Mr. I. Kedryn-Rudnytsky, 100-E Montgomery St.,
Jersey City, N. J. 07302 U. S. A.**

Статті, підписані прізвищем чи ініціалами автора, не завжди
відповідають поглядам Редакції.

Редакція

застерігає собі право скорочувати статті і справляти мову.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ НА 1978 РІК:

США і Канада річна передплата 10.00 доларів.

Поодиноке число 2.50 дол.

В усіх інших країнах рівновартість амер. доларя

В АДМІНІСТРАЦІІ “ВІСТЕЙ КОМБАТАНТА”

МОЖНА ЗАМОВИТИ:

УКРАЇНСЬКА ДИВІЗІЯ ГАЛИЧИНА: Вольф Д. Гайке (на вичерпанню)....	10.00
SIE WOLLTEN DIE FREIHEIT: Wolf D. Heike	10.00
УКРАЇНСЬКЕ ЮНАЦТВО в ВИРІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:	
Зенон Зелений	5.00
ЗАГРАВА НА СХОДІ: Роман Крохмалюк	15.00
ЛЬВІВСЬКА БРАТІЯ: Евстахій Загачевський	3.00
СЕРЦЕ І ЗБРОЯ: Ярослав Курдидик	3.00
НА ШЛЯХАХ ЕВРОПИ: Роман Лазурно	5.00
Річніки ВІСТЕЙ КОМБАТАНТА (неоправлені)	8.00
Річніки ВІСТЕЙ КОМБАТАНТА (оправлені)	12.00
РІМІНІ: Збір статей під ред. Всеволода Будного (в друку)	
УКРАЇНЦІ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ: проф. Володимир Кубійович	9.50
ДЕННИК НАЧАЛЬНОЇ КОМАНДИ УГА та СУД НАД	
ГЕН. ТАРНАВСЬКИМ	10.00
ТРЕТЯ З’АЛІЗНА ДИВІЗІЯ: ген. Олександр Удовиченно	7.00
ПІСНЯ ПРО ЧЕРВОНУ КАЛИНУ: Жигмонт Б. Олексин	3.50
МИ ЙДЕМО В БІЙ: Роман Купчинский	16.50
СКОРОПАД: Роман Купчинский	3.50
ГАЛИЧИНА В рр. 1918-1922: Михайло Лозинський	5.00
АРТИЛЕРІЯ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ: ген. Роман Дашкевич	3.00
НАШ ЛЬВІВ: збір статей під ред. Лева Лепного	5.00
БАТЕРІЯ СМЕРТИ: Володимир Галан	5.00
СПОГАДИ БОГДАНІВЦЯ: Валентин Сімянців	1.50
ЛІТОПИС УПА (документи і матеріали до історії УПА) —	
I, II і III томи по: —	8.00
ПАРАЛЕЛІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: Іван Кедрин	3.00
ЖИТТЯ - ПОДІЇ - ЛЮДИ: Іван Кедрин	20.00
ДМИТРО ВІТОВСЬКИЙ: Мирон Заклинський	1.50
ЧЕРЧЕ - МОЄ РІДНЕ СЛОВО: Осип Дячишин	3.00
ТАМ ДЕ ДНІСТЕР КРУТО В’ЄТЬСЯ Василь Верига	7.00
БРОДИ: Збір статей під ред. Олега Лисяка (на вичерпанню)	10.00

ЗАМОВЛЕННЯ та ЧЕКИ СЛАТИ на АДРЕСУ:

VETERAN'S NEWS
P.O. Box 279, Stn. "D"
Toronto, Ontario, Canada
M6P 3J9

Пропонуємо закупити по зниженій ціні: \$9.50

Видання Миколи Денисюка

УКРАЇНЦІ В ГЕНЕРАЛЬНІЙ ГУБЕРНІЇ

1939 — 1941

проф. Володимира Кубійовича

Цінні спомини про західні окраїни України в часі німецької окупації. Багато документального матеріалу про УЦК, УДК, Суспільну Службу, пересиленчу акцію, шкільництво, видання і пресу, церковні проблеми, про ситуацію напередодні війни 1941 р. Цікаві схеми, документи, карти, ілюстрації.

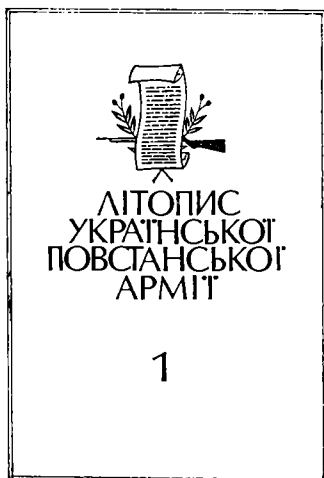
Поодинокі і гуртово надсилайте замовлення до Адміністрації "Вісті Комбатанта"

VETERAN'S NEWS

P.O. Box 279, Stn. "D", Toronto, Ont., Canada M6P 3J9

Станицям і Відділам Комбатантських організацій та книгарням поважний опуст (35%), порто ми покриваємо.

Спішіть із замовленнями. Запас малий.

Літопис УПА — це документи і матеріали до історії УПА та історії України того періоду взагалі.

Досі появилось 3 томи.

Кожний том має мінімум 256 сторінок у твердій оправі.

Ціна кожного тому по: \$8.00

Замовлення слати: LITOPYS U.P.A.

c/o Kiev Printers Ltd.

860 Richmond Street West,

Toronto, Ontario, Canada M6J 1C9

Редагує Колегія Об'єднання і Товариства кол. Вояків УПА.

Відповідальні редактори: Є. Штендера і проф. П. Потічний.
